

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**1939-1950 ARASINDA TÜRKİYE'DEKİ
SOSYO-EKONOMİK DURUMUN ÇOK PARTİLİ
HAYATA ETKİLERİ**

**Gül YETİM
2501030305**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN**

İstanbul 2006

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye başladığını idrak etmesinden beri Türk toplumuna hedef olarak gösterilen “modernleşme” ve “batılılaşma”ya ulaşma yolunda en önemli adım hiç şüphesiz batılı anlamda parlamenter demokrasiye geçiştir. Bu adım Atatürk düşüncesinde de en önemli unsurlardan birini teşkil etmektedir. Türk toplumunun hala tam demokrasi hedefini gerçekleştirme yolunda harcadığı çabalar göz önüne alınırsa, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra uygulamaya konan çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri içinde başarıya ulaşma şansını yakalayan sürecin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu dönemde Türk toplumun iç dinamiklerinin incelenmesinin, Demokrat Parti'nin bu başarısının sebeplerini anlama yolunda önemli bulgular sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye'nin demokratik bir yönetim kurma yolunda harcadığı çabaları ve geçirdiği aşamaları daha anlamlı kılacağı düşüncesinden hareketle Yüksek Lisans Tezi olarak 1939–1950 yılları arasında uygulanan politikaların ve sosyo-ekonomik durumun çok partili hayata geçişteki etkilerinin incelenmesi tercih edilmiştir.

ABSTRACT

Since the Ottoman Empire realised that the state was in a collapse, the most important aim was to reach “modernisation” and “westernisation”, which were set out for Turkish society as a target, is obviously to implement western-style parliamentary democracy. This step was also one of the crucial aspects in Atatürk's thought. If one takes the attempts society currently making to have a full democracy into consideration, the importance of the period where the attempts applied after the foundation of Turkish Republic to have a political life with multi-parties succeeded appears on its own.

To analyse the inner dynamics of Turkish society in this period will be vital evidences through the understanding of the reasons of Demokrat Parti's success.

Moreover, from the idea which could make our understanding of the steps and attempts Turkey has taken for better and democratic governance clearer, exploring the impacts of policies carried out between 1939 and 1950 and socio-economic situation over implementation of a political life with multi-parties was chosen as the subject of this master thesis.

ÖNSÖZ

Demokrasi, toplumların tarihin en eski dönemlerinden beri sahip oldukları yönetim biçimleri içinde en ileri ve insanlığa en uygun sistem olarak kabul edilmektedir. Etimolojik olarak “Halk egemenliği” anlamına gelen demokrasi, bir yönetim biçimi olarak günümüzde, doğrudan demokrasi sisteminin günümüz itibariyle uygulanma şansı olmadığı için, “temsili demokrasi” şeklini almakta ve devletin halkın özgür seçimiyle belirlenen temsilcilerinden oluşan bir Meclis denetiminde idare edilmesi fikrine dayanmaktadır. Meclis denetiminin yanında, Anayasa, yargı bağımsızlığı ve sivil toplum örgütleri de demokratik bir idarenin vazgeçilmez öğeleridir.

Meclis denetiminin tam olabilmesi için ise, bu Mecliste toplumun değişik kesimlerinin temsil edilebilmesi gerekmektedir. Seçimlerde, seçmenlerin oylarını tam bir seçme özgürlüğü içinde kullanabilmeleri için, her kesimin fikir ve tercihlerini temsil eden adayların varlığı şarttır. Bu adaylar içinden özgür seçimle belirlenecek temsilcilerin oluşturacağı bir Meclis ideal denetimi sağlama görevini görebilecektir. En azında teori bu doğrultudadır. Bunun gerçekleşebilmesi için ilk aşamada siyaset mücadelesi içinde, daha sonra da Meclis’te farklı siyasi partilerin varlığı kaçınılmazdır. Böylece çeşitli siyasi partilerin varlığı modern demokrasilerin olmazsa olmazlarıdır.

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin batılılaşma yolunda ilerlemeye çalışırken, batılı anlamda parlamenter demokrasiden uzak kalması beklenemezdi. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, dönemin koşullarının gerektirdiği bir gecikmeyle de olsa, II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından bu sisteme geçmiştir. Çok partili siyasi hayata geçiş, Cumhuriyet tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü daha önceki denemelerin aksine başarıya ulaşması, yani çok partili siyasi hayatın kurularak devamı kadar, bu süreçte halkın özgür tercihiyle iktidarın değişmesi Türk tarihinde bir ilktir.

Her ne kadar bu ilkin yaşanmasında o dönem dünya konjonktürünün etkisi birincil önemdeyse de, ülkenin iç dinamiklerinin etkisi inkar edilemez. Bu çalışmada

ülkenin iç dinamiklerinin, çok partili hayata geçişte ve iktidarın demokratik bir seçimle değişmesinde oynadığı rol incelenmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünde CHP'nin yönetim anlayışı Parti-Devlet Bütünleşmesi, İnönü'nün parti ile devlet üzerindeki etkisi ve Müstakil Grup başlıklarının altında incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, sonraki gelişmeler ışık tutmak için, uygulanan devletçilik siyasetinin temel amaçları ve sonuçlarına değinilmiştir. 1939-1950 yılları arasında bir savaş ekonomisi kurma girişimlerinin incelenmeye çalışıldığı I. Bölümde, söz konusu dönemde Türkiye'nin ekonomik durumu kısaca açıklandıktan sonra, Milli Korunma Kanunu ve bu kanun çerçevesinde alınan ekonomik önlemler incelenmiştir. II. bölümde ise Cumhuriyet Türkiye'sinde, iktidar koalisyonu içinde yer alan toplumsal grupların, bu koalisyondan ayrılmasına sebep alan, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu başlıklarıyla belirlenen sosyo-ekonomik politikalar ele alınmıştır. Köy Enstitüleri uygulaması da, konu bütünlüğü açısından, genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. III. Bölümde, konu olan dönemde geniş halk kesimlerinin durumu, sıkıntı ve şikayet sebeplerini irdelenmektedir. DP'nin muhalefeti ve CHP'nin yeni çok partili siyasi hayatta geçirdiği değişimin, bunlar ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar önemli konular olduğu için, en çok dikkat çeken özellikleri ele alınmıştır. Din konusundaki tartışmalar çalışma dışında bırakılmakla beraber, 1946 sonrasında bu konuda yaşanan gelişmeler ve özellikle din eğitimi alanında yapılan düzenlemeler genel hatlarıyla "Çok Partili Hayata Geçişten Sonra CHP'de Değişimler" başlığı altında incelenmiştir. Sonuç bölümünde tüm çalışma boyunca Türkiye'de çok partili hayata geçişte ülkenin iç dinamiklerinin hangi derecede etkili olduğu konusunda ulaşılan sonuç aktarılmıştır.

Çalışma sırasında Türkiye Cumhuriyeti Arşivi'nde, özellikle CHP katalogunda yer alan ve ele alınan dönemde halkın dilek ve şikayetlerini parti merkezine ileten, CHP bölge müfettişlerinin teftiş raporları ve milletvekili raporları ile muhalif olarak tanınan Tan ve Vatan gazeteleri ve iktidarın yayın organı olarak bilinen Ulus Gazetesi taranmış ve ilgili belge ve haberlere dayanılmıştır. Ayrıca yine resmi kaynaklardan TBMM Zabıt

Ceridelerinden ilgili kanun görüşmeleri incelenmiştir. Ayın Tarihi ise gazete koleksiyonlarındaki eksiklikleri tamamlamak için kullanılmıştır. Konu alınan dönemle ilgili yayınlanmış olan hatıralar, araştırma-inceleme eserleri ve makalelerden de yararlanılmıştır.

Bana yakın dönem Türk tarihinde bir dönüm noktası olan çok partili hayata geçiş konusunda çalışmam için her türlü desteği veren ve çalışmalarımı büyük bir özen ve sabırla takip eden kıymetli hocam Prof. Dr. Cezmi ERASLAN'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca yardım ve desteklerini esirgemeyen sayın hocalarım Prof. Dr. Mehmet SARAY, Prof. Dr. Ali ARSLAN ve Doç. Dr. Halil BAL'a ve gösterdikleri özveri için aileme çok teşekkür ederim.

Gül YETİM

İstanbul, 2006

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no</u>
ÖZ (ABSTRACT)	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1939–1950 YILLARI ARASINDA UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKASI

1. EKONOMİK DURUM	42
2. MİLLİ KORUNMA KANUNU	51
2.1. Milli Korunma Kanunu Tasarısı Meclis Görüşmeleri	58
2.2 Milli Korunma Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler	
2.2.1. Ocak 1940 Değişikliği	61
2.2.2. Aralık 1940 Değişikliği	63
2.2.3. Ocak 1941 Değişikliği	64
2.2.4. Ağustos 1944 Değişikliği	67
2.2.5. Haziran 1946 Değişikliği	72

2.2.6. Şubat 1947 Değişikliği	73
2.2.7. Temmuz 1948 Değişikliği	73

3.MİLLİ KORUNMA KANUNUNA DAYANILARAK ALINAN KARARLAR

3.1. El Koyma Kararları

3.1.1. Fabrika Ve Tesislerine	73
-------------------------------	----

3.1.2 Hububata	76
----------------	----

3.1.3 Pamuk Ve Yapağıya	77
-------------------------	----

3.1.4. Diğer Maddelere	78
------------------------	----

3.2. Ücretli İş Mükellefiyeti	80
-------------------------------	----

3.3. Fazla Mesai	82
------------------	----

3.4. İşçilerle İlgili Kararlar	85
--------------------------------	----

3.5. Tüketimin Yasaklanmasıyla İlgili Kararlar	86
--	----

3.6. Nakil Yasağı	87
-------------------	----

3.7. Ev Kiralarıyla İlgili Kararlar	88
-------------------------------------	----

3.8. Milli Korunma Kanunu Uygulamasının Sonuçları	89
---	----

4. II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLER

4.1. Refik Saydam Hükümetleri Dönemi	94
--------------------------------------	----

4.2. Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri Dönemi	
---	--

4.2.1. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi	102
4.2.2. II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi	106
4.3. Savaş Sonrası Dönem	111
4.4. 7 Eylül Kararları	114
4.5. Ekmek İmali Ve Dağıtım İle İlgili Kararlar	123
4.6. İzlenen Ekonomi Politikasına Ve Alınan Önlemlere Yöneltilen Eleştiriler	128

II. BÖLÜM

SAVAŞ YILLARINDA UYGULANAN BAŞLICA SOSYO-EKONOMİK POLİTİKALAR

1. VARLIK VERGİSİ

1.1. Verginin Amacı	142
1.2. 4305 Sayılı Varlık Vergisi	145
1.3. Basının Varlık Vergisine Yaklaşımı	151
1.4. Verginin Tahakkuk Ve Tahsil Süreci	157
1.5. İcra Haciz Ve Gayri Menkul Satışları	161
1.6. Çalışma Mükellefiyeti Ve Haciz İşlemleri	162
1.7. Verginin Toplam Tahsilâtı	167
1.8. Verginin Tasfiyesi	169
1.9. Varlık Vergisi Uygulamasının Sonuçları	170

2. TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ

2.1. Verginin Amacı	181
2.2. 4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	182
2.3. 4553 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	187
2.4. Toprak Mahsulleri Vergisi Hâsılatı	194
2.5. Toprak Mahsulleri Vergisi'ne Tepkiler	196

3. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU .....

201

3.1. Türkiye'de Arazi Dağılımı Ve Mülkiyetinin Durumu	202
3.2. Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Toprak Ve Tarımla İlgili Çıkan Kanunlar – Toprak Reformunun Tarihsel Gelişimi	205
3.3. 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	213
3.4. Meclis Görüşmelerinde Kanuna Karşı Yöneltilen Eleştiriler	222
3.5. 17. Madde Tartışması	227
3.6. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Uygulaması	230
3.7. Toprak Reformunun Anlamı	233

4. KÖY ENSTİTÜLERİ .....

238

III. BÖLÜM

HALKIN DURUMU VE 1946 SONRASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

1. GENİŞ HALK KESİMLERİNİN ŞİKAYETLERİ

1.1 Köylü Ve İşçi Gruplarının Durumu

1.1.1. Köylünün Durumu 251

1.1.2. İşçilerin Durumu 266

1.2. Jandarma-İdare Baskısı Ve Memurların Suiistimali 272

1.3. Hayat Pahalılığı 280

1.4. Savaş Yıllarında Haksız Kazanç Ve Karaborsa Faaliyetleri 295

1.5. Memur-Halk Ayrımı 319

1.6. Açlık Tehlikesi 323

1.7. CHP'nin Halktan Kopukluğu 327

2. RESMİ MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

2.1. Çok Partili Hayata Geçişten Sonra CHP'de Değişimler 335

2.2. Demokrat Partinin Muhalefetine İçeriği Ve Aldığı Desteğin Sebebi 354

SONUÇ 363

KAYNAKÇA 373

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.y.	adı geçen yazı
AT	Ayın Tarihi
Bkz	bakınız
C	cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ev	eviren
D	dönem
Der	derleyen
DP	Demokrat Parti
gös. yer.	gösterilen yer
İ	ictima
Mad	madde
No	numara
RG	Resmi Gazete
s.	sayfa
T	toplantı
TBMMTD	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TCA	Türkiye Cumhuriyeti Arşivi
t.y.	yayın tarihi yok
vd	ve devamı
y.y.	yayın yeri yok

GİRİŞ

TEK-PARTİ DÖNEMİNDE CHP

1. PARTİ-DEVLET BÜTÜNLEŞMESİ VE CHP’NİN YÖNETİM ANLAYIŞI

Serbest Cumhuriyet Fırkası ile girişilen çok-partili siyasi hayat denemesinin başarısız olmasıyla, üst düzey yönetimde halkın yeterli olgunluğa sahip olmadığı düşünülmeye başlanmıştı. Devrimler başarı ile gerçekleştirilmişti ama halk henüz bunları özümseyememiş, anlayamamış, sahiplenmemişti. Bu yüzden yönetime katılması değil, kendi faydasına olarak bir süre daha “yönetilmesi” gerekiyordu. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), kendisini devrimleri sürdürebilecek tek örgüt, tek güç olarak görmeye başladı. Atatürk’e göre nasıl Milli Mücadele’yi başarıya ulaştırmak için

toplumun bütün güçlerinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında toplanması gerektiyse, silahlı mücadeleden sonra toplumu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için de tüm yapıcı güçlerin tek bir örgütün çatısı altında toplanması gerekiyordu. Bu örgüt ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir devamı sayılan CHP olabilirdi¹. Böylece CHP artık halkı temsil eden ve kapsayan tek parti olarak sunuluyordu. 1920'li yıllardaki milli egemenlik anlayışındaki zorunlu dönüşüm giderek kalıcı bir görünüm kazanmaya başlamıştı. Bu tarihten itibaren “Mevcut konumu olabildiğince realize eden ve yücelten parti ile halkçılık ve demokrasi anlamdaşlığı, yeni bir demokrasi anlayışına dönüşür; parti-devlet-millet-şef özdeşliği egemen söylem biçimi haline gelir”².

Öncelikle o güne kadar bir programa sahip olmayan parti, 1931 Büyük Kurultayı'nda bir program kabul etti.

Bu programla güçler birliği ilkesi kabul edildi, tek dereceli sistem bir hedef olarak belirlendi. 1927 Kongresi'nde kabule edilen ilkelere devletçilik ve inkılâpçılık da eklenerek CHP cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, laik, devletçi ve inkılâpçı bir parti olarak tanımlandı³. Bu kongrede parti tüzüğünde yapılan değişiklikle, parti üyelik yaşı olan 18'e girmemiş bütün gençler “potansiyel üye” ve “tabii namzet” sayılması kabul edildi⁴. Bu düzenleme, CHP'nin kendini Devlet'in partisi ve tüm toplumun ve hatta siyasi rüşte sahip olmayanların bile temsilcisi olarak gördüğünü gösteriyordu. Uzun vadede CHP, bu tabii namzetlerin oy verebileceği başka partilerin varlığına müsaade etmeyecekti.

Daha sonra halka devrimleri ve partinin ilkelerini anlatmak için Recep Peker'in verdiği konferansların yanı sıra bir “halk hatipleri örgütü” kuruldu. Bu örgütün amacı;

---

¹ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, 1974, s.3.

² Esat Öz, **Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, İstanbul, 1992, s. 146

³ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili...**, s. 16; Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, İstanbul, İz Yayınları, 1997, s. 177.

⁴ Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991, s. 129.

“Cumhuriyet Halk Fırkası’nın prensiplerini ve büyük ideallerini ve günlük politika maksatlarına göre fikir ve maksatlarını(...) halka anlatmak için (ve) telkinlerin gelişi güzel ve hazırlıksız olarak herhangi bir zevat tarafından yapılmasına meydan bırakılmayarak bu mühim işi itinalı bir surette yetiştirilecek (...) liyakatli (olanlara) yaptırmak”tı⁵.

CHP, Türk Ocaklarının Atatürk’ün verdiği direktifle 10.4.1931 tarihinde kendini feshetmesiyle⁶ büyük bir rakibi ortadan kaldırdı. Atatürk, 25.3.1931 tarihli açıklamasıyla bu kararının sebebini şöyle açıklamıştı:

“(…) Memleketin ve devrimin içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı korunması için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi güçlerin bir yerde toplanması gerekir. Kurulduğu günden beri bilim alanında halkçılık ve milliyetçilik inançlarını tam bir inanışla ve bağlılıkla yaymaya çalışan ve bu yolda memnuluk verici hizmetlerde bulunmuş olan Türk Ocakları’nın, aynı esasları politika ve uygulama alanında gerçekleştiren partim ile, tüm anlamıyla tek bir varlık olarak çalışmalarını uygun gördüm. Bu kararım, bu milli örgüt hakkında duyduğum güveni anlatır. Aynı türden olan güçler, orak amaç yolunda birleşmelidirler”⁷.

Eğer bu yapılabilirse artık başka partilere hatta başka sosyal kuruluşlara ve örgütlere gerek kalmayacaktı. “Ve bu kanı ile, çok partili düzen artıklarının temizlenmesinde olduğu gibi, çok örgütlü sosyal düzen anlayışının yerine de, o tek partiye bağlı, tek örgütlü sosyal düzen anlayışının getirilmesi ve eski görüş artıklarının temizlenmesi yoluna gidildi”⁸. Bu arada CHP ile toplum arasında bir köprü kurmak ve partinin toplumsal hayatı denetleme görevini yerine getirmek üzere “Halkevleri” ve “Halkodaları” kurulmuştu. Bunlar toplumsal kültürü yeniden şekillendirip yönlendirecek müesseslerdi.

1935 Büyük Kurultayı parti-devlet bütünleşmesine hukuki bir nitelik kazandırdı. Goloğlu’na göre Atatürk’ün, parti Genel Başkanından çok bir Devlet Başkanı gibi

---

⁵ Nakleden; Esat Öz, **Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal...**, s. 117.

⁶ Mahmut Goloğlu, **Tek-Partili...**, s. 9

⁷ Nakleden; Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 8.

⁸ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 7.

yaptığı konuşmayla açılan Kurultay, Genel Sekreter Recep Peker'in belirttiği esaslar dâhilinde, bir parti programı değil, “Devlet Düzeni Programı” hazırlamıştı⁹.

Parti program ve tüzüğündeki değişiklikleri açıklayan Peker, “Türkiye Cumhuriyeti bir Parti Devleti'dir. Parti devletle beraber çalışır”¹⁰ diyerek partinin devletle özdeşleştiğini bildirdi. Konuşmasında tüzükte yapılan bu değişikliği şöyle açıklamıştı:

“Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye’de zaten baştan beri devletle beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır”¹¹.

Bu yeni tüzüğün 64. maddesine göre bucak, ilçe ve il kongrelerine yörenin en büyük mülki amiri davet edilebilecekti. 95. maddeye göre parti “bağrından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatını, birbirini tamamlayan bir birlik” olarak tanıyacaktı. 96. madde ise bu ilişkinin merkezde Genel Sekreter kanalıyla, illerde ise başkanlar ve valiler arasında olmasını öngörüyordu¹².

İnönü 26 Mayıs 1935'teki Kurultayın kapanış konuşmasında ise bu beraberliğin gerekliliğini açıkladı:

“Gerek devrim prensiplerinde, gerek devlet idaresinde bütün ulusu kucaklayan bir partinin temel programının egemen olması, işlerin hem sağlamlığını hem de bir anayolda sarsmadan ve şahıslarla ilgili olmayarak, durmayarak yürünmesi için esastır”¹³.

Bu Kurultaydan sonra parti-devler bütünleşmesi son şeklini Genel Başkan Vekili ve Başbakan İsmet İnönü'nün 18 Haziran 1936 tarihli genelgesiyle aldı. “Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların

---

⁹ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 189.

¹⁰ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 189.

¹¹ Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti...**, s. 131.

¹² Mehmet Kabasakal, gös. yer.

¹³ Nakleden Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi 1930–1945**, Ankara, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 131.

tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine” karar verildi. Bu amaçla;

- 1- Dâhiliye Vekili Genel Yönetim Kurulu üyeliğine alındı ve kendisine Parti Genel Sekreterliği görevi verildi.
- 2- Bütün vilayetlerde parti başkanlığına valiler getirildi.
- 3- Genel Müfettişle, bölgelerindeki bütün devler işlerinden olduğu gibi parti faaliyet ve teşkilatını da teftiş edeceklerdi.
- 4- Vilayetlerde il yönetim kuruluna seçilmiş olan başkanlar üye haline getirildi, atanmış ya da seçilmiş milletvekili başkanların görevine son verildi¹⁴.

Böylece parti-devlet birliği son ve resmi şeklini alıyor ve kurumsallaşıyordu. Ancak bu genelgenin yayınlanmasından sonra Memurin Kanunu’nun 9. maddesi tartışma konusu oldu. Kanun bu madde ile memurların siyasetle uğraşmasını yasaklıyordu. Yeni düzenlemeyse valilere ve parti müfettişlerine siyasi bir görev veriyordu. İsmet İnönü Atatürk’e bu çelişkiyi hatırlattığında Atatürk “ben bu maddede değiştirilecek bir şey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyasi derneklere girememesinden amaç, onların benim partimden başka bir partiye katılmaması demektir. Bu açıdan bu madde hatta faydalıdır” demiřti¹⁵. Görüldüğu gibi CHP üst yönetimi, toplumun hiçbir kesiminin başka siyasi örgütlenmelere katılmasına müsamaha göstermeme eğilimindeydi. Memurlar, siyasetle uğraşmaları yasaklandığı halde, CHP için faaliyette bulunabilirler hatta siyasi görev alabilirlerdi. Fakat başka bir örgütlenme söz konusu olduğunda bir dizi hukuki düzenlemeyle bunun önüne geçilmişti. Memurin Kanunu memurları bu konuda kısıtlarken, Cemiyetler Kanunu da başka siyasi partilerin kurulmasını nerdeyse imkânsız hale getiriyordu.

---

¹⁴ **Ulus**, 25.1.1939.

¹⁵ Nakleden Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti...**, s.132

Parti-Devlet bütünleşmesi 13 Şubat 1937’de yapılan Anayasa değişikliğiyle zirvesine ulaştı. İsmet İnönü ve 153 milletvekilinin Anayasa’nın bazı maddelerinin değiştirilmesine dair yaptıkları kanun teklifiyle CHP’nin altı-okunun Anayasa’ya dâhil edilmesi teklif edildi. Kanun teklifi gerekçesinde; Anayasa’nın esas hükümlerini gösteren bölümün birinci maddesinde Türkiye Devleti’nin şeklinin açıklanmış olduğu, oysa devletin şekli ile beraber siyasette ve idarede izleyeceği yolların temel niteliklerinin de belirtilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Bu amaçla ikinci maddeye CHP’nin altı-okunun eklenmesi teklif ediliyordu¹⁶.

Bu kanun teklifinin Meclis görüşmeleri sırasında söz alan Genel Sekreter Recep Peker konuşmasında CHP’nin parti-devlet-millet birliği anlayışını ortaya koyuyordu:

“Şimdiye kadar Cumhuriyet Halk Partisi’nin şuuru içinde beslenip büyümüş olan ve partinin kendi hususi ve profesyonel politika telakkisi içinde kalan hayati esasları, biz bu madde ile Teşkilat-ı Esasiye kanununa almakla bütün yurdun müşterek resmi ve kanuni rejimi haline sokmak istiyoruz. Bu hadise hakikaten başlı başına büyük bir inkılâp sayılacak kadar mühim bir meseledir. Bu esasların resmîyet kazanmasından itibaren bütün yurttaşlar (profesörlerden politikayla uğraşanlara, müdürlerden demiryolu makasçılara kadar) bu esaslara inanacak, bunları sevecek ve bunlara itaat mecburiyeti altına girmiş olacaklardır ve bütün milli faaliyet ahengi bir manzume halinde birbirini tamamlayan bu yüksek esasların havası içinde akıp gidecektir”¹⁷.

İsmet İnönü ve arkadaşlarının teklifinin TBMM’de kabul edilmesiyle bir siyasi partinin, yani CHP’nin, ilkeleri Türkiye Cumhuriyeti’nin değişmez nitelikleri olarak Anayasa’ya girdi. Anayasa’nın ikinci maddesi “Türkiye Cumhuriyeti Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçıdır” şeklinde düzenlendi.

Bu Anayasa değişikliğiyle CHP’nin altı-oku tüm toplumu bağlar hale gelmiş, parti-devlet bütünleşmesi Anayasal güvenceye kavuşmuştu. Artık bu altı ilkenin

---

¹⁶ Nakleden; Nihan Yükseliman, **Türk Basınında Parti-Devlet Bütünleşmesi**, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2002, s. 83

¹⁷ Nakleden; Esat Öz, **Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi ve...**, s. 119

eleştirilmesi ve tartışılması hukuki olarak yasaktı. Öz'ün deyimiyle “ülkenin fiilen tek belirleyici ideolojisi olan Kemalizm resmi ideoloji olarak onaylanmıştı”¹⁸.

Bu Anayasa değişikliklerinden hemen sonra, 1938’de kabul edilen Cemiyetler Kanunu’nda yapılan düzenlemelerle tek-parti yönetiminin ve parti-devlet bütünleşmesinin meşrulaştırılması yoluna gidildi. Anayasa değişikliği ile devletin temel nitelikleri vasfını kazanan CHP ilkelerine aykırı cemiyetlerin de yasaklanan cemiyetler arasına alınması “CHP’nin siyasal hayatımızda tek-parti olarak görüldüğünün bir göstergesi olmuştur”¹⁹. Böylece Cemiyetler Kanunu tek-partiyi ve parti-devlet bütünleşmesini meşrulaştırdığı gibi CHP’ye rakip partilerin CHP istemediği sürece kurulamamasını sağlamıştır.

Parti-devlet bütünleşmesiyle kurumsallaşan tek-parti düzeni, bu bütünleşmeye karşı çıkacak bir sınıfsal hareketin yokluğundan kaynaklanıyordu:

“Siyasal üst yapı olarak tek partili düzenin ana nedeni toplumsal yapının sosyo-ekonomik gelişme cızlılığından ötürü tekdüze ve çoğulcu olmamasından kaynaklanıyordu. Gerçi Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı her zaman bir muhalefet olmuştur ama bu muhalefetin gücü M. Kemal’e rağmen bir siyasal hareketi başarıya ulaştıracak güçte değildir. Ekonomik çıkar farklılaşmalarının cızlılığı sonucu genç Türkiye Cumhuriyeti toplumunda asker-sivil bürokratlara kafa tutacak hiçbir sınıfsal hareket yoktur. Bu nedenle bürokratik elit Cumhuriyet sürecini kendi ideolojisine uygun biçimde dokuyabilmek için örgütünü kurmuş ve onun kanalıyla iktidara tek başına el koymuştur”²⁰.

Bu şekilde zirvesine ulaşan parti-devlet bütünleşmesine neden gerek görüldüğü, daha sonraları, dönemin yöneticileri tarafından totaliter rejimlerinin etkisiyle açıklanmak istenmiştir. Fakat dünyada totaliter rejimlerin hızla yükselmesi, CHP üst yönetimini etkilemekten çok, kurmak istedikleri “sıkı kontrolü” meşrulaştırma görevini yerine

---

¹⁸ Esat Öz, **gös. yer.**

¹⁹ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 24 vd.

²⁰ Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını:533, 1983, s. 111.

getirmiştir. Çünkü Keyder'in de belirttiği gibi eğer dünyadan bir örnek almak zorunlu idiyse, İngiltere ve Amerika'daki liberal ve demokratik rejimler de örnek alınabilirdi²¹. Bundan daha kabul edilebilir bir sebep olarak Atatürk'ün parti örgütünün devlet işlerine karışmasından duyduğu rahatsızlık, Hakkı Uyar tarafından dile getirilmiştir²².

Sebebi nasıl açıklanırsa açıklansın partiyi güçlendirmek için alınan kararlarla uygulamaya konan bu beraberlik amacına ulaşamadı. Parti bir siyasi örgüt olarak güçlenecek ve devlet yönetiminde tek söz sahibi kurum olacak yerde hükümetin emrine girmiştir.

“Her şeyden önce, gerçekte CHP, (...) bağımsız bir parti olmaktan çıkmış, devlet ve hükümetin ya da, daha genel bir ifade ile, yönetimin, çok defa yararsız ve bazen de sıkıcı bir aracı ya da ortağı haline gelmişti.

CHP'nin yönetim içinde bağımsız bir işlevi olmadığı gibi, siyasi otorite ve prestiji de kalmamıştı.

Parti üyeliği ise tamamen formalite niteliğindedi.

Dolayısıyla, CHP, yön gösterici olmaktan çok, hükümetin aldığı ya da Devlet katında alınan kararları, hatta kendisi hakkında, kendisine danışılmaksızın alınanları da, kayıtsız şartsız destekleyen bir örgüt durumundaydı ve itici gücünü olduğu gibi, halk için çekiciliğini de yitirmişti”²³.

Nitekim partinin hükümet cihazı içinde erimesini önlemek için Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya 28 Ağustos 1936'da CHP başkanlıklarına bir genelge göndermişti. Kaya bu genelgede şöyle diyordu:

“Hükümet ve parti beraberliğini, bütün kudreti hükümete vererek parti teşkilatını daha az önemli görme eğilimli bir anlayış şeklinde değerlendirmeyi önlemek gerektiği gibi, asıl konunun partiyi kuvvetlendirmek için hükümetin yardımını sağlamak olduğu belirginleştirilmelidir”²⁴.

---

²¹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 139.

²² Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve CHP**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998, s. 84.

²³ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma**, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 27.

²⁴ Nakleden; Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti...**, s. 133.

Parti-Devlet bütünleşmesi partinin giderek etkinliğini yitirmesine sebep olduğu gibi, halkın partiden uzaklaşmasına sebep olmuştu. Bu durum CHP'nin 5. Büyük Kurultayı'nda dile getirildi.

“(…) İş müntahap başkanlar safhasına girince, parti kemiyet ve keyfiyet itibariyle yükselmişti. Halk da her hususta partiyi kendisinin muavini ve müzahiri olarak addetmişti. Bu hal, partinin müttekâmil devresi olarak telakki ediliyordu.

Fakat bilahare (başkanlıkların) valilere intikalinden dolayı, her gün partiye karşı halkta bir alakasızlık baş göstermiştir.

Hatta bir kayıt muamelesine dahi lüzum görmemek için partinin kapısından geçmeyenler olmuştur.

Bendeniz on üç yıldan beri fasılasız olarak parti içinde çalıştığım için, bu söylediğim sözler tamamen hakikate müstenittir.

Alakadar oldum ve çok tetkik ettim.

Acaba partiye karşı başlayan bu alakasızlık neden ileri geliyor?

Gördüm ki, sebep şahıslarda, valilerde falan değil, şekillerdedir.

Yani iki duygunun muhite yayılmış olmasındadır.

Birincisi, “kimi kime şikâyet edeceğiz?”

İkincisi, her hangi bir dilekçe için şikâyette bulundu ise, çok arkadaşımız bilirler ki, alacağı cevap şudur: “Arkadaş, söz torbaya girmez. Bir istida getir..!”

Parti mümessillerine yapılan müracaatların, hemen denilebilir ki, onda dokuzundan müspet bir netice alınamamıştır.

Binaenaleyh, memlekette “kimi kime şikâyet edelim” hissi hâsıl olmuş ve partiye karşı alakasızlık başlamıştır²⁵.

Goloğlu'na göre bu bütünleşme tek-partili Cumhuriyet düzenini partisiz Cumhuriyet'e dönüştürmüştür. CHP “kendi yararı için öteki partilerin ortadan kalkmasına göz yummuş, hatta bunun istemiş ve sonunda kendisi de varlığını yitirerek hükümet otoritesi içinde erimiş, sadece isim olarak kalmıştır²⁶. Özellikle partinin altı-okunun Anayasa'ya girmesi şekil alanında giderek hızlanan partisizleşme sürecinin anlam alanına da sıçramasıdır²⁷.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu durumu “gerçi benim bildiğim bir Halk Partisi vardı ama, teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra halk ile alakası kesilmiş, tamamiyle bürokratik bir şekil almıştı²⁸” diyerek tespit etmişti. Ayrıca

²⁵ Nakleden; Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli...**, s. 61 vd.

²⁶ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili...**, s. 190.

²⁷ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 211.

²⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 190.

CHP'nin bir siyasi parti olarak hükümetin içinde eridiği İsmet İnönü tarafından da kabul edilmişti: "Cumhuriyet Halk Partisi bugün, artık hükümetten ayrı bir politik örgüt olmaktan çıkmıştır"²⁹.

Yukarıda aktarıldığı gibi, eğer dönemin yöneticileri totaliter rejimlerin etkisinde kalmış olsalardı, devletin partiye değil, partinin devlete hâkim olması gerekirdi. Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği gibi totaliter rejimler faşist ve komünist partilerin yönetimindeydiler. Parti devlete hâkimdi. Türkiye'de ise bunun tersi olmuştu, parti devletin kontrolüne verilmişti³⁰. "Parti o kadar yoktu ki, başkanvekili Başbakan, genel sekreteri Dâhiliye Vekili ve vilayetlerde il başkanları Valiler idi"³¹.

Parti-devlet beraberliğini sağlayan bu uygulama 1939'a kadar devam etmiş, 5 Temmuz 1939'da Genel Sekreter Fikri Tüzer'in parti teşkilatına gönderdiği bir genelge ile sona ermiştir³². Fakat daha önce, Fikri Tüzer'in Dâhiliye Vekili yapılmadan Parti Genel Sekreterliği'ne atanmasıyla uygulama merkezde son bulmuştu. Bu genelge ile de il başkanlıkları valilerden alınarak il düzeyinde sona eriyordu. Ancak bu ayrılığın tam anlamıyla gerçekleştiği söylenemez. Daha bu genelgede Fikri Tüzer, valilerin partiye yardımlarının devam etmesini istiyordu:

"Yeni nizamname, Parti Genel Sekreterinin, Devlet Vekili olarak, İcra Vekilleri Heyetine girmesini temin etmiş ve bu suretle parti ve hükümet beraberliği esasını mahfuz tutmuş olduğundan, esasen parti hükümetinin yüksek bir memuru bulunan vali arkadaşlarımın, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da teşkilatımıza azami yardım ve himayede bulunmalarını tabii buluyorum"³³.

Tüzer böylece partinin devlete dayanma ihtiyacının devam ettiğini, devletin yardımı olmadan varlığını sürdüremeyeceğinin ifade etmişti. CHP, hükümet ve devletten

---

²⁹ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 220.

³⁰ Hakkı Uyar, **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, y.y., 2001, s. 21.

³¹ Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Buhranları**, İstanbul, 1956, s. 47 vd.

³² **Ulus**, 6.7.1939.

³³ gös. yer.

ayrılmıyor, var olan ilişki sadece şekil değiştiriyordu. Tüzer'in genelgesinden sonra il başkanlıkları için yapılacak seçimlerde mutlaka Parti Müfettişlerinin beklenmesinin istenmesi de merkezin denetim ve etkisinin sürmesini amaçlıyordu.

1939'da, görünüşte sona eren parti-devlet beraberliği, yeni Cumhuriyetin iktidar yapısından kaynaklanan sebepler yüzünden, belli ölçüde, CHP'nin iktidarı kaybetmesine kadar sürmüştür. Devlet ve hükümete hâkim olan iktidar koalisyonunun devletin idari cihazında görece daha ağır basan kanadı olan bürokrasinin, kendini dâhil hissettiği ve hatta varlık sebebi olarak gördüğü bir oluşumun –CHP'nin- karşısında tarafsız kalması mümkün görünmemektedir. Nitekim Fikri Tüzer 5 Temmuz 1939 tarihli beyannamesinde valilerin partiye yardıma devam etmesini isterken partinin bürokrasisiz, bürokrasinin de partiden bağımsız kalamayacağını ortaya koymuştu. 1946 seçimlerinde yaşananlar da bu tezin doğruluğunu kanıtlamıştır.

Parti-devlet bütünleşmesi İsmet İnönü'nün Genel Başkanlığı döneminde sona erse de, CHP'nin tüm toplumsal ve siyasi kurum ve kuruluşlar üzerindeki etkisi, yine İsmet İnönü sayesinde devam etmiştir.

1930'ların başında tek-parti olarak artık toplumsal alanda tek belirleyici güç olan CHP, Atatürk'ün ölümünün bir siyasi boşluk yaratmaması için, İnönü'nün yeni önder olarak otoritesini pekiştirme yoluna girdi. Atatürk'ün ölümünden sonra toplanan I. CHP Üsnomal (Olağanüstü) Büyük Kurultayında İsmet İnönü, Atatürk'ün yerine CHP Genel Başkanı seçildi. Fakat Onun genel başkanlığı “Değişmez” ve “Milli Şef” sıfatlarıyla pekiştirilmişti. İnönü'nün Genel Başkanlığına bu sıfatların eklenmesini sağlayan tüzük değişikliği önergesi ise CHP'nin yönetim anlayışını açıkça gözler önüne seriyordu:

“Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınıktır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilat altında toplar(...)

Politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine yön verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şeftir(...)

Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi, bir siyasi partinin idarei âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan arı addedilemez.

Cumhuriyet Halk Partisi gibi(...) bir partinin şefliğin hitap edecek olan âli şahsiyetin (Milli Şef) vasfını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplantısında müzakere ve münakaşa mevzu ittihaz etmeyüp Parti Umumi Reisliğinde (Değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaate daha uygun” görülmüştü³⁴.

Böylece, tek-partinin kurumsallaşmasıyla tüm ülkenin yönetimi CHP’nin ellerine bırakılırken, CHP’nin yönetimi de sadece ölmesi ya da istifa etmesi halinde görevinden ayrılacak bir “Değişmez Genel Başkan”ın ellerine bırakılıyordu. Öyle ki İnönü’nün Genel Başkanlığı, onunda bağlı olduğu parti örgütü tarafından bile tartışma konusu olamayacaktı. Hatta bunun da ötesinde, Onun Genel Başkanlığı kendi partisinin onayından bile masun kalacaktı. İnönü öylesine bir güce sahip olmuştu ki, hiçbir kurum ya da kuruluşun denetimi altında olmayacak, hiçbir makama karşı sorumlu olmayacak ve hesap vermeyecekti. Bu “değişmez” sıfatı Ona hiçbir makama karşı sorumlu olmama gücünü verdiği gibi “Milli Şeflik” de toplumsal ve siyasal yaşamın her alanını kontrol etme, denetleme yetkisini veriyor ve devleti meydana getiren bütün kurum ve kuruluşları ona karşı sorumlu olma durumuna getiriyordu. Kısacası toplumsal ve siyasal hiyerarşi piramidinin zirvesine, hem de tek başına olarak, İsmet İnönü yerleşiyordu.

Bu güç karşısında devleti oluşturan kurumların hiç birinin özerkliği yoktu. Hatta Yetkin’in deyimiyle;

“Herkesin ve her şeyin üstünde olan milli şefin karşısında ne TBMM’nin ve ne de hükümetin bir anlamı kalmamaktadır. Bu kuruluşlar, ancak milli şefin buyruklarını uygulamakla yükümlü birer memurlar kurulu niteliğinde karşımıza çıkmaktadır.”³⁵.

---

³⁴ Nakleden; Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 94 vd.

³⁵ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek-Parti...**, s. 173 dpnt:39.

Yine bu kurultayda yapılan konuşmalar ve alınan kararlar, CHP'nin kendini, Türkiye'yi "demokrasi"ye hazırlamak konusundaki görüşünü ortaya koymaktadır. Kendi tek-parti idaresini demokrasinin gerektirdiği şartların olgunlaşmasına kadar, bu şartları ve toplumu hazırlamakla görevli sayan, böyle bir misyonu üstlenen bir partinin Genel Başkanına bu kadar geniş yetkiler kapsayan unvanlar vermesi mümkün değildir. Nitekim Mahmut Esat Bozkurt'un yaptığı konuşma da CHP'nin henüz çok partili siyasi hayatı düşünmediğini göstermektedir:

"Bu partiden ve bu partinin kurultayından söz açılınca bütün bir Türk ulusunu, Türk ulusu anılınca yine tek mil bütünlüğü ile partiyi anlamak da çok haklı bir anlayıştır ve çok yerindedir(...)

Sınıfsız, zümresiz Türk ulusunda ülkü, birlik varsa bu ülkü, birlik onun ve tarihin zaruretleri icabı ise ve bu birlik içinde gayeye erişmek isteniyor ve erişiliyorsa zorla partiler ihdas etmek nasıl mümkün olur. Böyle mi olmak lazımdır. Yoksa sınıf ve zümreler yaratan partiler ihdas etmek mi lazımdır. Bunların tanınmadığı yerlerde, zümre ve sınıf farkının mevzuu bahis olmadığı yerlerde parti çokluğunun sebebi ne ile izah edilebilirler. Bunlar sun'i bir hareket olmaz mı?.. Belki biraz tuhaf gelecek, fakat bizi zaman zaman diktatörlük töhmeti altında görmüş olanlar bilmezler mi ki, demokrasilerde aslanan muhtelif partilerin mevcudiyeti değildir. Modern demokrasilerin babası sayılan Jan Jak Roso bile partilerin taaddüdünü demokrasi için hayırlı bulmaz. Muhtelif partileri halkın samimi kanaatlarının ve millet iradesinin tezahüründe tamamı ile bir engel telakki eder"³⁶.

Nitekim Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin güvenoyu yoklamalarında Refik Şevket İnce'nin Meclis kürsüsünden söyledikleri tek-parti ve Milli Şef yönetimi altında, TBMM'nin bir denetim organı olmaktan çok Şefin isteklerini onaylayan ve yerine getiren bir "memurlar kurulu" olduğunu açıkça göstermektedir:

"(Milli Şefin) belirttiği doğrultuda yürüme temel görevimizdir. Hükümet için (Milli Şef)lerimizin gösterdiği kimselere, doğrudan doğruya onun güvenine sahip olduğu için güvenmekliğimiz, (Milli Şef)imize karşı milli ve vicdani görevimizdir(...) Biz bakanlarımızı, ortaya atacakları ve uygulayacakları yeni programdan dolayı değil, zaten var olan Halk Partisi Programının uygulanması bakımından incelemek ve karşılaştırmak durumundayız. Bu nedenledir ki; bizce bakanların kuvvet kaynağı BMM'dir. BMM de, esas itibarıyla Partimizin saygı ile karşıladığı bir noktada, kendisine verdiği direktif çerçevesinde toplanmaktadır. Bundan ötürü, bir defa politik bakımdan, aldığımız siyasi

³⁶ Nakleden; Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki...**, s. 96 vd.

terbiye gereğince, bu hükümete güvenmek durumunda bulunduğumuzu söylemek gerekir(...) o halde(...) hiçbir hükümet, öteki partilerde olduğu gibi, bizden güvensizlik oyu almak felaketine uğramayacaktır”³⁷.

CHP'nin toplum anlayışı da, yönetim anlayışının bir yansımasıydı. CHP'nin toplum anlayışını açıklama girişimi olan çalışmasında İ. H. Tökin CHP'nin “tesanütçü” hayat görüşünü şöyle açıklamıştı:

“Tesanütçü hayat görüşü, dünya ve cemiyete bir birlik olarak bakar. Ferdi, tek olanı, müteazzıv bir birliğin bir parçası telakki eder. Fert, cemiyetin bölünmez bir parçasıdır. Cemiyet veya millet, fertlerin, müesseselerin bir toplamı, mekanik bir birleşmesi sonunda meydana gelmiş bir yekûn değildir. Ordu, mektep, mitingdeki kalabalık böyle mihaniki bir topluluktur. Hâlbuki cemiyet, millet, fertlerin ve müesseselerin karşılıklı bağıllık (fonksiyon), karşılıklı birbirini şartlandırma münasebetlerinin organik bir hâsılası, taazzuv etmiş bir varlığıdır. Asıl olan ferdi varlıklar değil, bilakis bu fertlerin bir birliği halinde bulunan millet varlığıdır. Fert, varlığını ancak millet varlığı içinde koruyabilir. Millet varlığı ise, ancak fertlerin sıkı birliği ile mümkündür.

Cumhuriyet Halk Partisi, tesanütçü hayat görüşüyle “sınıf mücadelesi yerine içtimai nizam ve tesanüdü temin” edecek, “birbirini nakzetsincede surette menfaatlarda ahenk temin” edecek bir içtimai nizamı kendisine ülkü yapmıştır(...) burada tesanütçü görüş, hayatı inkar mahiyetinde değil, bir gönül bağı tesis etmek gayesinde”³⁸.

Bu arada, hemen hatırlamak gerekir ki, 1935 CHP III. Büyük Kurultayında CHP, daha önce bir hedef olarak belirlenene “tek dereceli seçim usulü”nden vazgeçmiş tamamıyla “iki dereceli seçim usulü”ne dönmüştür. Böylece toplumun hızla çağdaşlaşması için evrimi bile yeterli görmeyen ve devrimi şart koşan bir parti, Goloğlu'nun deyişiyle “Cumhuriyetin devrimler tarihinde ilk kez çok önemli bir geri dönüş hareketi yaparak”, ülke şartlarının henüz hazır olmadığı gerekçesiyle II. Büyük Kurultayda benimsenen “tek dereceli seçim usulü”nden vazgeçmiş ve “iki dereceli seçim usulü”nü benimsemişti³⁹.

Bu seçim sistemi “en iyilerin ve en akıllıların idaresi” olarak sunuluyordu:

³⁷ Nakleden; Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939–1945)**, Ankara, Turhan Yayınları, 1974, s. 6 vd.

³⁸ İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisinin İktisadi Siyaset Sistemi (Genel Eserler)**, II, Ankara, Ülkü Basımevi, 1946, s. 17 vd.

³⁹ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili...**, s. 190.

“Avrupa’da 1848 ihtilallerinin eski cumhuriyetlerden öğrenerek formüllediği “en iyilerin ve en akıllıların idaresi” de galiba daha ameli olarak Türkiye’de tatbik sahası buldu. Çünkü teşkilatı esasiye kanunumuzun milli hâkimiyeti kullanmak için tespit ettiği sistem iradeyi halk ile birleştiren en pratik sistemdir. Bizde halk kendi içinden kendisi için en çok çalışmış liyakatlıları seçerek kamutayını yapar. Ve Milli Şef, hükümetini bu Kamutayın içinden çıkarır. Böylece devlet idaresi yeniden halkın içine girerek devlet şahsiyetinin unsurlarına doğru oradan genişlemiş olur”⁴⁰.

Ancak sistemin bu şekilde işlemediği ortadadır. Geniş halk kesimlerinin tek görevi, hepsi CHP’li olan ve bir liste halinde kendilerine sunulan ikinci seçmenler listesini onaylamaktan ibaretti. Milletvekili seçimlerinde oy kullanma hakkı halkın değil, bu ikinci seçmenlere aitti. Açık milletvekili adaylığı bırakılan ya da seçilecek milletvekilleri sayısından fazla adayın gösterildiği seçimlerde bile seçim hakkı halka değil bu ikinci seçmenlerindi. CHP’li olan ikinci seçmenlerin ise, CHP’nin daha doğrusu Milli Şefin onaylamadığı adaylara oy verme ihtimali yoktu.

Öyle ki, İsmet İnönü’nün artık savaşın sonuna gelindiği bir dönemde, 1944 yılı Meclis açış nutkunda iç politikayı değerlendirirken sarf ettiği sözler bile demokratikleşme yolunda atılacak adımlar için güven vermekten uzaktı:

“Türkiye Cumhuriyeti, iç idaresinde sağlam, demokratik ve milli bir siyaset takip eder. Bütün vatandaşlar için eşit adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimi olarak esas tutan bir anlayıştayız. Kanunlarımız, memlekette dirliği ve düzenliği korumak için kuvvetli ve tesirlidir.

Hükümet işleri Büyük Millet Meclisi’nin kesintisiz kontrolü altında, iç ve dış politikada her yapılan, milletin gözü ve bilgisi önündedir. Hiçbir hakikat Türkiye’de millettten gizlenemez(...)

Bu idare, demokrasi prensiplerini, Türkiye’nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül etmektedir.

Türkiye halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken, ilk günden itibaren, taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız.

İkinci Cihan Harbinin başlangıcından beri türlü değişmelere uğramış mahdud ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere, Türk Milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu.

---

⁴⁰ H. Reşit Tankut, “Halka Doğru”, **Ulus**, 14.3.1939.

Harb sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da, kesin olarak karşı koyacağız”⁴¹.

Görüldüğü gibi CHP yöneticilerinin, 1944 gibi geç bir tarihte bile batılı anlamda demokrasiye geçmek için pek de aceleleri yoktu. İnönü bu konuşmasıyla rejimin liberalleşme yolunda atılacak adımların zamanın da bizzat yönetim tarafından belirleneceği mesajını veriyordu. Böylece tek-parti olarak tek-parti rejimini yöneten CHP, bu rejimin çok partili demokrasiye doğru evrilmesi sürecini de kendisi denetleyecekti.

Hatta CHP, bu konuda o kadar muhafazakâr bir görüşe sahipti ki, 1944 mali yılı bütçesi oylamasında sadece tek bir red oyunun çıkması karşısında Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun Meclis Kürsüsünden sarf ettiği sözler, bu bağlamda zikretmeye değerdir:

“Yurdumuzu hür insanların hür vatanı olarak yönetmeye devam edeceğiz. Yalnız bu hürriyet, hiçbir vakit memleketi 31 Mart’a götürecek hürriyet olmayacaktır.

Her Türk gibi, ben de, Kemalist rejimin doğruluğuna ve sağlamlığına o kadar eminim ki, er geç bütün dünya milletlerinin bizim rejime benzer bir rejim etrafında toplanacaklarına kaniim”⁴².

Dönemin önde gelen sol görüşlü yazarlarından Sabiha Sertel, tek-parti döneminde uygulanan “baskı” rejimini, Atatürk dönemiyle karşılaştırarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Atatürk demokratik rejimi gerçekleştirmemiş, diktatörlüğe geçmişti. Fakat bu diktatörlük hiçbir zaman terör dercesine varmamıştı. Zaman zaman basın hürriyetini tanımıştı. Nasıl ki bir devrede çok ilerici dergiler yayınlanmış, Nazım’ın şiirleri, benim tercüme ettiğim Marksist eserler basılmış, satılmış, polis bunları toplattığı halde, birer mahkeme konusu yapılmamıştı.

Fakat İsmet İnönü tek parti, tek şef sisteminin en şiddetli yürütücüsü oldu. İlerici fikirlere, bu fikirlerin tartışılmasına dahi göz yumulmadı. Zaten Atatürk devrinde dahi, şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü. İsmet Paşa iktidara geldikten sonra, Halk Partisi içindeki bürokrat grup kuvvetlendi. “Cemiyetler Kanunu” ile

⁴¹ **Resmi Gazete** (Bundan sonra RG), 5846, 2.11.1944.

⁴² Nakleden, Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef...**, s. 356.

teşkilatlanma hürriyeti hemen de yok edildi. Mevcut teşkilatlar kontrol altına alındı. Basın şiddetli bir baskı altına girdi. Kanunlarda yapılan değişmelerle 1924 Anayasası'nın sağladığı nisbi hürriyetler dahi yok edildi"⁴³.

CHP'nin parti-devlet bütünleşmesiyle kurumsallaşan ve İsmet İnönü'nün Genel Başkanlığı ile zirvesine çıkan bu her şeyi Milli Şef'in ellerine bırakan ve toplumsal yaşamın bütün alanlarında O'nun yönetimindeki tek-partiyi meşru gören anlayışı yoğun olarak 1946 yılında bir muhalefet partisinin kurulmasına kadar sürdü. Fakat sonrasında yaşanan ve bu tezin konusu dışında kalan siyasi gelişmeler, CHP'nin bu eğilimden 1946'dan sonra da vazgeçmediğinin bir göstergesiydi. Özellikle CHP bir yandan siyasi alanda liberalleşmeye çalışırken, diğer yandan devlet yönetiminde otoriter bir yönetim taraftarı olan Recep Peker, Başbakanlığa getiriliyordu. Daha sonra ise Peker ile DP yöneticileri arasında yaşanan gerginliklere İnönü 12 Temmuz Beyannamesi ile hakem olarak karışıyordu. Yani yine her şey İsmet İnönü'nün bilgisi, hatta isteği ve denetimi altında gerçekleşiyordu. İsmet İnönü "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanlarından feragat etse de, yaptığı siyasi manevralarla yine tüm denetimi elinde tutmaya devam ediyordu.

2. BİR DENETİM ORGANI DENEMESİ-MÜSTAKİL GRUP

1939 CHP 5. Büyük Kurultayı, parti-devlet bütünleşmesine son vermektan başka CHP Müstakil Grubu'nun kurulmasına da karar verdi.

İsmet İnönü Mart 1939'da İstanbul Üniversitesinde yaptığı ve bazı yazarlar tarafından İnönü'nün savaş başlamadan önce çok-partili hayata geçme kararında olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilen konuşma bu Müstakil Grubun bir habercisiydi. İnönü bu konuşmasında şöyle demişti:

---

⁴³ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s. 192.

“Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri, siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilebilecektir. Milletın murakabesi, idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça e böyle olduğuna millet kanaat etmedikçe, halk idaresi vardır denilemez. Onun için Büyük Millet Meclisi’nin vazife ifa etmesi, en ufak bir tereddüde mahal vermeyecek salâbette olacaktır. Büyük Millet Meclisi, milletın menfaat ve ideallerini hakikaten temsil eden bir millet hülasası vaziyet ve itibarında bulunacaktır. Onun için, onun teşekkülünde ve onun çalışmasında hepimizin en temiz gayretlerimiz ve emellerimiz mündemiç bulunacaktır”⁴⁴.

İnönü’nün bu konuşmasının ardından toplanan CHP 5. Büyük Kurultayı’nda (Mayıs 1939) kabul edilen nizamnameyle bir CHP Müstakil Grubu kurulmasına karar verildi. Nizamnamenin 125 ile 130. maddeleri Müstakil Grup’la ilgiliydi. Buna göre parti milletvekillerinden Kurultay tarafından seçilecek 21 kişi, TBMM’de müstakil bir hüviyete sahip olacaktı. Parti Genel Başkanı’nın farksız başkanlığında çalışacak bu gruba, Genel Başkan bir vekil atayacaktı. Müstakil Grup üyeleri CHP Grup toplantılarına katılabilecekti. Fakat bu toplantılarda söz alamayacak ve oy veremeyeceklerdi. Yalnızca TBMM toplantılarında görüşlerinin ifade edebilecek ve oy kullanacaklardı. Ayrıca hükümetlerde de görev alamayacaklardı.

Nizamnamenin 128. maddesi Müstakil Grup’un görevlerini şu şekilde belirlemiştir:

- 1- Devlet işlerinin iyi cereyanını, parti nizamname ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının en iyi tatbikini, Meclis Grup kararı olmaksızın murakabe edecekti.
- 2- Umumi Heyetin kararı ile İcra Vekillerinden sual ve istihfaz yapabilecek ve İcra Vekilleri için TBMM’de güvenoyu isteyebilecekti.
- 3- Müstakil Grup Başkan Vekili, parti hükümetinin başarısına yardım etmeye “nifak, ihtiras ve şahsiyata” engel olmaya dikkat edecekti⁴⁵.

---

⁴⁴ Nakleden; Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef...**, s. 23

⁴⁵ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 72 vd.

İsmet İnönü Kurultay'ı açış konuşmasında Müstakil Gruptan beklediklerini şu şekilde ifade etmişti:

“Büyük Kurultay'dan vazife alan ve Parti Genel Başkanı'nın farksız başkanlığında çalışacak olan, intizam ve inzibat içinde şuurlu ve çalışkan, bir müstakil grubun icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz”⁴⁶.

Genel Sekreter Fikri Tüzer ise bu grubun amaçlarını açıkladı:

“Çeyrek asırlık siyasi tarihimizin pek dağdalı geçen safahatı göz önüne getirilirse, tek fırkalı kalmanın, aziz ve mübarek vatanımızın yüksek menfaatlerine uygun bir siyaset olduğu teslim edilir; fakat buna mukabil tek bir siyasi teşekküle mensup azadan vücut bulan bir mecliste kendini tenkit ve murakabe imkânlarının da teminine zaruret bulunduğu ret ve inkar edilemez bir hakikattir(...) (Parti Müstakil Grubu'nun) bu pek hayati vazifeyi tamamıyla başarabilecek dinç bir kuvvet, zinde bir uzviyet olacağına kani bulunuyorum”⁴⁷.

Kurultay'da, Müstakil Grup konusunun görüşülmesi sırasında ilk sözü alan ve en şiddetli eleştirileri yapan Hikmet Bayur olmuştur. Bayur, partide karara bağlanmış konularda Meclis'te eleştiri ve görüş bildirme hakkının sadece 21 kişiye mi ait olacağını sorduktan sonra, partideki müzakerelerde aynı kişilerin görüş bildiremeyeceğini ve Meclis müzakerelerinde de parti grubunda zaten karar alındığı için söyleneceklerin bir anlamı olmadığına dikkat çekti:

“(…) Şimdiye kadar esaslı müzakerelerde, mühim meselelerde karar partide alınırdı. Şimdi ise 21 arkadaş partinin müzakerelerin iştirak edemeyecektir. Yalnız hazır bulunacaktır. Binaenaleyh karar alındığı vakit müessir olamayacaktır. Müessir olmaktan maksat, bu husustaki düşüncesini bu kürsüden söylemek ve mümkün olduğu kadar o düşüncesine taraftar toplamaktır. Bu 21 arkadaştan bu hakkı, ekseriyetin verdiği bir kararla nez ediyoruz. Böyle bir

---

⁴⁶ Nakleden; Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 87

⁴⁷ Nakleden; Osman Akandere, **a.g.e.**, s. 133.

hakkımız var mıdır? 21 kişiyi kararlarda müessir olmaktan mahrum edebilir miyiz?

Bu arkadaşlar Meclis'te fikir beyan edecekler, söz söyleyecekler. Fakat (CHP Grubu'nda) evvelce verilmiş bir karar üzerine söz söyleyecekler. Fakat müessir olamayacaklarını kendileri de biliyorlar. Onları dinleyenler de biliyor. Herkes biliyor"⁴⁸.

Sonuçta kabul edilen nizamname gereği, CHP Başkanlık Divanı Müstakil Grup üyelerini bir liste halinde Kurultay'a sundu ve bu liste ittifakla kabul edildi. Grubun ilk Başkan Vekili ise Ali Rana Tarhan oldu ve bu görevini çok-partili hayata geçişten sonra toplanan 2. Olağanüstü Büyük Kurultay'da Müstakil Grup'un lağvedilmesine kadar sürdürdü.

Fikri Tüzer'in, devamını Türkiye için en hayırlı yol olarak gördüğü tek-parti yönetiminde Müstakil Grup, TBMM'de bir denetim işlevini üstlenecek olan ve bir nevi muhalefet grubu olarak tasarlanmıştı. Fakat CHP'den tamamen bağımsız olmayan grubun bu görevleri yerine getirmesi olanaksızdı. Öncelikle Müstakil Grup, CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'nün başkanlığı altındaydı. Yani İnönü CHP'nin izleyeceği politikayı belirlediği gibi, onu denetlemekle görevli Müstakil Grup'un faaliyetlerini de yönetecek ve muhalefetin dozunu ve yörüngesini belirleyecekti.

Tek-parti döneminde alınacak kararlarla ilgili tartışmalar Grup toplantılarında yapılıyordu. Kararlar önce burada görüşülüp karara bağlanıyordu. Bu yüzden TBMM görüşmeleri ve oylamaları Grupta alınan kararların onaylandığı birer formaliteydi. Müstakil Grup üyelerinin Grup toplantılarında beyanda bulunma ve oy verme hakları olmadığı için aslında Meclis'te söyleyeceklerinin de bir anlamı kalmıyordu. Muhalefetleri sağlam temellere sahip olsa da söyleyecekleri, milletvekilleri Meclis oylamalarında Grup kararına uymak zorunda oldukları için, hiçbir şeyi değiştirmeyecekti. Üstelik Grup toplantılarındaki muhalif sesler bile alınacak kararları etkilemezken Müstakil Grup'un, o da sadece Meclis'teki muhalefeti tamamen etkisiz kalacaktı. Bu açıdan düşünüldüğü zaman Müstakil Grup'un sadece kamuoyunu

---

⁴⁸ Nakleden; Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 74.

yanılmak ve oyalamak için vücuda getirilmiş bir oluşum olduğu kabul edilebilir. Görünen odur ki, Müstakil Grup tek-parti yönetimine ve Milli Şeflik'e karşı yönelmesi muhtemel eleştirileri önlemek ve Türkiye'nin batılı anlamda parlamenter demokrasiye hazırlık safhasında ilerlediğini göstermek için düşünülmüş bir kurumdur.

İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşmasında üzerinde durduğu halk idaresi kavramının bir yansıması olarak değerlendirebileceğimiz Müstakil Grup, ne yazık ki bu halk idaresini gerçekleştirmek için uygun bir kuruluş değildi. Müstakil Grup'un çok-partili hayata geçiş için bir alıştırma olduğunu düşünmek için de elde hiçbir sebep yoktur. Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra lağvedilmesi ise, zaten anlamsız olan varlığının bir muhalefet partisi karşısında daha da anlamsızlaşmasından kaynaklanmıştır.

3. UYGULANAN DEVLETÇİLİK POLİTİKASININ İÇERİĞİ VE SONUÇLARI

Yeni devletin iktisadi kalkınması ve sanayileşmesi sorunu daha Milli Mücadele sona ermeden önce Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal'in gözünde en önemli sorunlardan biriydi. Atatürk, iktisadi bağımsızlıkla güçlendirilmediği sürece, siyasi bağımsızlığın asla tam olarak elde edilemeyeceği görüşündeydi. Mesele hem siyasi bağımsızlığın yanında iktisadi bağımsızlığı sağlamak, hem de ekonomik kalkınmayı biran önce gerçekleştirmektir. Bunun yolu ise elbette sanayileşmekten geçiyordu.

Yeni kurulacak topluma, Osmanlı'dan beri örnek olarak seçilen Batı Medeniyeti'nin ekonomik sistemi ise liberalizmdi. Milli Mücadele batı medeniyetinin temel niteliklerine karşı değil, batı emperyalizmine karşı verilmişti. Denge eğer iyi kurulabilirse batı medeniyetinin gelişmişlik seviyesine ulaşılırken, batı emperyalizminden uzak kalmak mümkün olabilirdi. Batı medeniyetinin, ona üstünlük sağlayan özelliklerine sahip olmak için sağlam bir ekonomik bünye ve iktisadi bağımsızlık gerekiyordu. Bunun için seçilen yol ise tabii olarak batının ekonomik sistemi olan liberalizm olacaktı.

Milli Mücadele önderleri bu konudaki ciddiyetlerini, daha Milli Mücadele askeri zafer barış anlaşmasıyla teyit edilmeden önce, İzmir’de bir “İktisat Kongresi” toplayarak gösterdiler. Bu kongrede alınan kararlar, Milli Mücadele önderlerinin görüşlerine de uygun olarak, liberal bir sistemi öngörüyordu. Böylece Osmanlı Devleti’nden beri bir türlü ulaşılamayan amaca, yerli sanayici yetiştirme amacına doğru yeniden yola çıkıldı.

İzmir İktisat Kongresi’nde yeni Türkiye’nin izleyeceği yol belirlenirken Batı’ya da seçilen yol gösterildi. Türk İnkılâbı, batı medeniyetine karşı bir hareket değildi ve amacı bu medeniyete katılmaktı. Alınan kararlar arasında yabancı sermayeye karşı olunmadığının altı çiziliyordu. Böylece Bolşevik Devrimi’yle Türk İnkılâbı arasındaki fark anlatılmaya çalışıldı. “Türk bağımsızlık savaşının zorunlu olarak sömürgeciliğe karşı verilmiş olması, Kemalistlerin yabancı sermayeye karşı bir tavır takınmasını gerektirmedi”⁴⁹.

Bu kongrede hammaddesi yurt içinde elde edilen sanayi kollarına ağırlık verilmesi, özel teşebbüsün desteklenmesi, bir kredi bankasının kurulması, önemli kuruluşların millileştirilmesi, sanayi teşvik edici yasal uygulamaların ve özellikle milli sanayinin ihtiyaçlarına cevap verecek bir gümrük politikasının kabul edilmesi ve bir sanayi bankasının kurulması doğrultusunda kararlar alındı.

Zaten Milli Mücadele’ye bir toplumsal taban oluşturabilmek için büyük arazi sahipleri, tüccarlar, tarikat liderleri ve Kürt beyleriyle işbirliği yapmak zorunda olan Milli Mücadele’nin lider kadrosu, bu işbirliği fırsatını Yunanlıların, özellikle yerli eşrafın çıkarlarını tehdit etmeye başlamasından sonra yakalayabilmişti⁵⁰. Tarikat liderleri ve Kürt beyleriyle olan işbirliği kısa süre sonra sona erecekse de yerli eşraf ve özellikle ticaret çevreleriyle olan işbirliği uzun süre devam etmekteydi.

---

⁴⁹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994, s. 153.

⁵⁰ Yahya Sezai Tezel, a.g.e, s. 137 vd.

Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren 1930'lu yıllara kadar liberal bir gelişme çizgisi kabul edildi; yerli burjuvazi yetiştirilecekti. Bunun için atılan önemli bir adım 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunuydu. 1942 yılına kadar yürürlükte kalan bu kanunla yerli sanayiye ucuz arazi, vergi muafiyetleri, taşıma ve ulaştırma indirimleri sağlandı.

1924'te yerli özel sanayiye sermaye yardımında bulunmak üzere İş Bankası kuruldu. 1925'te, daha sonra Sümerbank adını alacak olan Sanayi ve Maadin Bankası Türkiye'de sanayi kurmakla görevliydi. 1930'da diğer bankalar için mali kaynak olmak olarak Merkez Bankası kuruldu. 1936'da kurulan Etibank'ın görevi ise maden kaynaklarını işletmektir. 19.4.1926'da Türk kara sularında ticaret hakkı (kabotaj) yalnızca Türk gemilerine verildi. Ayrıca demiryolları millileştirilerek devlet sermayesiyle yeni yollar yapıldı⁵¹.

1929 yılında ise, Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereğince 1916 yılı seviyesinde tutulan gümrük tarifeleri milli sanayinin yabancı sanayi mallarına karşı korunmayı sağlayacak bir seviyeye çıkarıldı. Ancak tüm alınan tedbirler ve sağlanan himayelere rağmen yerli bir sanayi burjuvazisi ortaya çıkmadı. Tam bu sırada başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkileri 1930'da Türkiye'de hissedilmeye başlandı. Bu ekonomik bunalımın sonucu Türkiye'nin tek ihracat maddesi olan tarımsal ürün fiyatları hızla düşmeye başladı.

Sovyet Rusya'da uygulanan planlı ekonomiden alınan olumlu sonuçlar ise Ankara'nın dikkatlerini planlı ekonomiye çekmeye başlamıştı. Cumhuriyet'in ilk 7 yılında amaçlanan hedeflere ulaşamamıştı ve toplum ekonomik sıkıntılardan rahatsızdı. Bu arada girişilen Serbest Cumhuriyet Fırkası ile çok-partili hayata geçiş denemesi sırasında yaşananlar, halkın CHP yönetiminden memnun olmadığını göstermişti. Kendisini liberal olarak tanımlayan Serbest Cumhuriyet Fırkası karşısında, Rusya'ya bir

---

⁵¹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1996, S. 88.

inceleme gezisi yapan İsmet İnönü'nün fiili yönetiminde olan CHP ise kendini devletçi olarak tanımladı.

Bu sıralarda Türkiye'de menfaatleri yüzünden özel teşebbüse kuvvetle taraftar olan çevrelerin olmaması devletçiliğin hızla genişlemesine sebep oldu. Devletleştirme ve planlı ekonomi yüzünden menfaatlerinin tehlikeye düştüğünü gören bir burjuvazi hala hemen hemen yok gibiydi⁵².

Böylece, 1930'lardan sonra, özel sektörün o güne kadar yerine getiremediği sermaye birikimini gerçekleştirmek görevi devlete verildi. Artık devlet sermaye birikiminin birincil aracı olarak kullanılacaktı⁵³.

1932 yılında himayecilik ve devletçilik sentezi olarak tanımlanabilecek⁵⁴ yeni modelin ana hatları tamamıyla saptanmıştı. Aynı yılın içinde müdahaleci, devletçi ve hatta bazıları da devletleştirici 8 kanun kabul edildi. Bunlardan en önemlileri;

—Devlet sanayinin temelini oluşturacak olan Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası'nı kuran 2058 ve 2064 sayılı kanunlar,

— Türk limanları arasında bazı istisnalar dışında, eşya ve yolcu taşımacılığında devlet tekeli kuran ve özel gemileri devletleştiren 2068 sayılı kanun,

—Ziraat Bankası'na buğday destekleme alımları yapma yetkisi veren 2056 sayılı kanun,

— Çay, şeker ve kahve ithalatında devlet tekeli kuran 2054 sayılı kanunlardır.

---

⁵² Kemal Karpat, a.g.e., s. 87 vd.

⁵³ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, S. 245.

⁵⁴ Korkut Boratav, **İktisat Politikaları ve Bölüşüm Göstergeleri, Politik İktisat Yazıları**, İstanbul, Belge Yayınları, 1983, s. 278.

“Devletçilik, bu kanunların yürürlüğe girmesiyle içeriksiz bir slogan olmaktan çıkıyor, oldukça cüretli bir dizi önlem ve düzenleme ile fiilen uygulanan bir politikaya dönüşüyordu”⁵⁵.

Devlet Sanayi Ofisi Kanunu’na göre, devlet, bizzat sanayi tesisleri kurup işletebilecekti. Devlet ve özel sektör ortaklığındaki karma teşebbüslerde, devlet sermayesi ne oranda olursa olsun, müdür, mühendis ve uzmanları Devlet Sanayi Ofisi tayin edecekti. Diğer taraftan özel teşebbüsler de kısıtlanmıştı. “Sürüm şartları ancak sınırlı sayıda fabrikanın kurulmasına cevaz veren olağanüstü himaye tedbirleri sayesinde sürümü sağlanan fabrikaların kurulması” Bakanlar Kurulu kararıyla sağlandı. Müsaade alan teşebbüsler de devlet tarafından denetlenecekti. Sanayi Kredi Bankasının kurulmasıyla birlikte, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun özel sektöre sağladığı muafiyetler de kaldırıldı⁵⁶.

Fakat Başbakan İnönü’nün ve İktisat Vekili’nin etkili rol oynadığı bu devletçilik atılımı, özel sektörde tepkilere sebep olunca üzerine İş Bankası grubundan Celal Bayar İktisat Vekilliğine getirildi. Yeni vekil, derhal kendisinden bekleneni yerine getirmek, iş çevrelerindeki tedirginliği dağıtmak üzere gereken tedbirleri almaya koyuldu. Öncelikle 2262 sayılı kanunla Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası lağvedilerek Sümerbank kuruldu⁵⁷. Sümerbank’ın kuruluş kanunu gerekçesinde Devlet Sanayi Ofisi’nin “milli sanayiinin inkişafına amil olmaktan ziyade sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri” yaptığı ve bu yüzden kapatıldığı belirtilmiştir. Asıl görevi I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nda yer alan devlet teşebbüslerini kurmak olan kuruluşta özel sektöre kredi vermek görevi de verildi. Nitekim Sümerbank 1933 yılının son 6 ayında özel teşebbüse 1.365.000 lira sınaî ve 348.000 lira ticari kredi verdi⁵⁸.

---

⁵⁵ Korkut Boratav, gös. yer.

⁵⁶ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, I. Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1990, s. 459.

⁵⁷ Korkut Boratav, **İktisat Politikaları Ve Bölüşüm...**, s. 279.

⁵⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni...**, s. 460.

Sümerbank'ın kuruluşunda dikkat çeken önemli özelliklerden birisi hükümet tasarısında Sümerbank'ın devralacağı ve yeniden kuracağı fabrikaların anonim şirket haline getirilmesi ve hisse senetlerinin % 25'inin Türk olan özel kişilere satılması, hatta kendine ait fabrikaların hisselerinin % 50'den fazlasını Türklere ve Türklere ait teşekküllere satmasını öngörmekteydi. Meclis'te yapılan bir değişiklikle sadece devralınan teşebbüslerin hisselerinin satılması kabul edildi. Sümerbank fabrikaları şirket haline getirmiş fakat hisselerini satmamışsa da "bu hükümler devletçiliğin yönünü tespit etmek bakımından dikkat çekicidir"⁵⁹.

Ayrıca deniz yollarında devlet tekeli kuran 2068 sayılı kanun 2236 sayılı Denizyolları İşletme Kanunu ile kaldırıldı. Özel sanayinin gümrük muafiyetleri 2261 sayılı kanunla geri verildi. "Böylece 1933 yılı devletçiliğin gelecekteki gelişimi üzerine özel teşebbüsün endişelerini dağıtan bir geriye dönüş yılı oldu"⁶⁰.

Ancak yine de, planlı ekonomi anlayışıyla I. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı ve yürürlüğe kondu. Bu plan Avcıoğlu'nun da belirttiği gibi devletin sadece dar anlamda sanayi alanındaki yatırımlarını içeriyordu, altyapı, sağlık, eğitim yatırımları ve tarım sektöründeki yatırımları plana dâhil değildi. Bu haliyle I. Beş Yıllık Sanayi Planı devletin bir sanayi yatırımları listesi idi⁶¹.

Bu planla, özel sektörün tesis kurmaktan kaçındığı Anadolu'da modern sanayi tesisleri kuruldu. Eğitim ve sağlık gibi alanların dışında milli gelirin % 5'ine yakın bir oranda kamu yatırımı gerçekleştirildi. Böylece özel sektörün yatırımları ile beraber milli gelirin % 10'una yaklaşan bir yatırım hacmine ulaşıldı⁶².

I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile alınan iyi sonuçlar üzerine II. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Fakat bu plan bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulanamadı.

---

⁵⁹ Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 461.

⁶⁰ Korkut Boratav, **İktisat Politikaları Ve Bölüşüm...**, s. 279.

⁶¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni...**, s. 450.

⁶² Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 451.

Devletçilik, tarım sektöründe devletin piyasaya büyük bir alıcı olarak girmesini sağlayan; sanayi, madencilik ve ulaşırmada geniş bir devlet kesiminin doğmasına imkân veren; dış ticarete başlayan piyasa mekanizmasına müdahaleleri iç piyasaya da yayan bir dizi kanun ve karamameyle uygulandı⁶³. İzlenen devletçilik siyaseti sayesinde devlet, ziraatta 30 devlet çiftliği, ormancılıkta 21 işletme, madencilikte 11 işletme, sanayide çelik, çimento, dericilik, kâğıt ve tekstil kollarında olmak üzere 21 büyük fabrikaya sahipti. Toprak mahsulleri ile gaz ve kömürün dağıtımını için de çeşitli teşekküller kurulmuştu. Devlet teşekküllerinin bazıları su, gaz, elektrik gibi kamu hizmetlerini görüyor, bazıları da soğutma tesisleri, mezbahalar, plajlar, lokantalar işletiyor veya stadyumları idare ediyordu⁶⁴.

Uygulanan bu devletçilik, halka iş imkânları sağladığı gibi, devlet alımları özellikle tarımsal ürün üreticilerinin, önceden pek alıcısı olmayan ürünleri için talep yaratıyordu. Devlet sanayi yanı başında yeni bir özel sanayinin de doğmasına imkân veriyordu. Devlet işletmelerinden çıkan yarı mamul mallar özel sektörün atölye ya da fabrikalarında işlenerek piyasaya sürülüyordu. Son olarak bazı kesimlerin artan gelirleri sonucu devlet işletmelerinin talebi karşılayamaması, bu alanları dolduran özel sanayi için büyük kârlar bırakıyordu. Çünkü devlet işletmelerinin pahalı maliyeti karşısında, özel sektörün 5–10 kişilik atölyelerinden çıkan mallar çok daha ucuza mal oluyor, piyasaya ise aynı fiyattan sürülüyordu. Böylece özel sektör büyük kârlar elde ediyordu. Ayrıca devlet inşaatları müteahhitlerin hızla gelişmesini sağlıyordu.

Böylece “devletin –artan kamu yatırımlarının ve genişleyen kamu kesiminin- özel kesimle rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde bulunduğu bir alan da var olmuştur”⁶⁵.

Burhan Belge, CHP’nin benimsediği devletçiliği şöyle açıklamıştı:

---

⁶³ Korkut Boratav, **İktisat Politikaları Ve Bölüşüm...**, s. 283.

⁶⁴ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 89.

⁶⁵ Korkut Boratav, **İktisat Politikaları Ve Bölüşüm...**, s. 269.

“Hiçbirimizin meçhulü değildir ki, genç Türk devleti, memlekete yeni sağlam ve müstakil bir ekonomik hayat vermek gaye ve politikasını “devletçilik” prensibi ile ifade etmiş ve bunun garantisini, bu prensibi anayasamıza sokmakta görmüştür. “Devletçilik” ile, Türk devleti, yalnız, ekonomiye bir takım kanunlarla müdahale etme hakkını değil, ekonominin bütün bölümlerinde, icap eden nispette, yapıcılık salâhiyetini de almıştır: Devlet nakliyatçıdır, bankacıdır, fabrikatördür, ithalatçıdır, ihracatçıdır, müstahsil ve müstehliklidir. Eski devlet bunlardan hiçbiri olmayıp bunların bekçisi olmasına mukabil, yeni devlet, ekonomi ve finansın mürekkep dünyası içinde oturan, oradaki menfaat çarpışmaları ile fiiliyat sahasında tanışan, sermaye ve kredi hareketlerini, istihsal hareketlerini, fiyat hareketlerini, fiilen ve bir menfaattar ve alakadar gibi takip eden bir varlık olmuştur. Bu varlık ki, hem bu mürekkep dünyanın umumi itişme ve kakışmaları arasında zedelenme(me)ğe çalışacak hem, idrakiyle, bunun dışına çıkarak, bu sefer bütün memleket namına, bütün memleket ekonomi ve finansı için, adil bir nazım olacak(...)⁶⁶.

Ancak devletçiliği sadece ekonomik bir politika olarak değerlendirmek yeterli değildir. CHP'nin planlama anlayışı, Genel Sekreter Recep Peker'in 1935 Parti Programını açıklarken belirttiği gibi bayındırlık, kültür teşkilatı, “halk terbiyesi teşekkülleri” de plan kavramı dâhilinde düşünülüyordu⁶⁷.

Ayrıca devletçilik tek millet – tek parti – tek şef anlayışında toplumu organik bir bütün olarak gören anlayışın bir ürünüydü:

“Devletçilik, fertleri bir takım haklarla donanmış kimseler olarak değil, topluluk içinde birbirlerine bir takım vazife bağlarıyla bağlanmış olarak ele alır(...) Bu sebepten devlet müdahaleleri için liberallerin ileri sürdükleri ferdi haklar sınırını devletçilik kabul etmez. Bilakis devlet müdahalelerinin, devlet teşebbüslerinin birçok hallerde raideli (faideli?), hatta lüzumlu olduğunu ileri sürer(...)⁶⁸.

Nitekim CHP'nin 1931 ve 1935 programlarında devletin vatandaşlara ve vatandaşların da topluma değil, devlete karşı görevleri olduğu ifade ediliyordu. Taha Parla'ya göre CHP böylece devleti bireyle ve bireylerden oluşan ulusla en azından eşdeğerli ve eşdüzeyli bir kategoriye sokuyor ve devleti “kendi başına, kendinden bir

⁶⁶ Burhan Belge, “Devlet Memuru”, *Ulus*, 9.11.1939.

⁶⁷ Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tek- Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, İstanbul, İletişim Yayınları, Şubat 1995, s. 283.

⁶⁸ Süheyl Derbil, *Devletçilik*, s. 34.

varlık olarak bireylerin ve toplumun yanına – karşısına” koyuyordu⁶⁹. Esat Öz ise devletçiliğin bu siyasi karakterini şöyle izah etmiştir:

“Devletçilik, diğer (iktisadi) içeriğinin yanında, hem parti aracılığıyla yaratılan devlet – halk beraberliğinin bir sembolü olarak, hem de (devrimcilikle beraber) diğer ilkelerin temsil ettiklerinin bir tamamlayıcısı ve koruyucusudur”⁷⁰.

Devletçiliğin bu şekilde siyasi bir anlam kazanması, siyasette de, ekonomide olduğu gibi tercihlerin bastırılması zorunluluğunu beraberinde getirmiş, parti-devlet bütünleşmesini öngören bir yapının oluşmasına yol açmıştır⁷¹.

Devletçiliğin, toplumun bütününe, toplum yararlarını en iyi hale getirecek şekilde programlanması olarak ele alınması sonucunda bireyler ve kurumlar arası dikey hiyerarşik bağlar güçlenmiştir. Bunun sonucu ise demokratik – sivil eğilimlerin törpülenmesi olmuştur⁷². Bu bağlamda bu programlanma anlayışıyla tek-parti idaresinin parti-devlet bütünleşmesine gitmesi ve bunu yaparken de sivil toplum kuruluşlarının kurulmasını bile kendi iznine bağlayan bir Cemiyetler Kanunu’nu yürürlüğe sokması tekrar zikredilmelidir.

CHP’nin anlayışında özel sektöre verilen yer, devlet işletmelerinin el atmadığı ya da atmadığı alanlardı. Yani devlet kendi faaliyet sahalarını seçmiş ve gerisini özel sektöre bırakmıştı. CHP’ye göre bu düşünce özel sektöre verilmiş bir ayrıcalıktı. Savaşın hemen öncesinde, pamuklu sanayi sahasında konan bazı kısıtlamaların kaldırılması üzerine yazdığı yazıda İsmail Hüsrev Tökin şöyle diyordu:

“Hususi teşebbüse vaz edilmiş bu kayıtların pamuklu endüstrisi gibi ehemmiyetli bir iş sahasından kaldırılması hareketi, devrin ekonomik siyasetinde daha ileri bir görüşün kendini hissettirmeye başlamış bulunduğunu ifade etmektedir. Pek yakın bir zamana kadar Tür devletçiliğinin entegral bir nizama doğru inkişaf edeceği ve hususi

⁶⁹ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün...**, s. 41 vd.

⁷⁰ Esat Öz, **Türkiye’ye Tek-Parti Yönetimi Ve...**, s. 147.

⁷¹ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul, t.y., s. 688.

⁷² Tefvik Çavdar, **“Müntehib-i Sani”den Seçmene**, Ankara, V Yayınları, Kasım1987, s. 112 vd.

teşebbüsün memleket ekonomisinde tedricen ehemmiyet hissesini kaybedeceği fikri hâkim gibiydi. Hâlbuki devlet teşebbüsleri kadar, hususi teşebbüs de ve hatta daha fazla olarak himaye ve teşvike muhtaçtı. Devletçiliğin tatbikatındaki azimet noktası unutulmak üzere idi. Devletçiliğe, hususi teşebbüsün zaafı dolayısıyla geçilmişti. Ferdin başaramayacağı işleri devlet üzerine almıştı. Fakat bu demek değildir ki, devlet muhtelif takyidatla hususi teşebbüsün imkanlarını tahdit ve iş sahalarını kendine tahsis edecektir. Devlet hususi teşebbüsün başaramadığı işleri yapacak ve bu sayede ve aynı zamanda hususi teşebbüse her türlü inkişaf imkânlarını hazırlayacak ve verecektir. Maksat, memlekette bütün iş sahalarını etatize eden bir nevi sos(ya)list devletçilik değildi. Türk devletçiliğinin böyle veya bu mahiyette yani cemiyete başka bir şekil vermek hedefinde olan bir gayesi bulunduğunu kimse iddia edemez. Bizde devletçilik sadece ekonomik kalkınma vasıtası olarak tatbik olunmaktadır.

Memleketin ekonomik ve sosyal bünyesi aslında hususi teşebbüs sistemi halindedir. Devlet teşebbüsleri ferî mahiyettedir. Ziraatte, sanayide, ticarete, kredi işlerinde, transportda gün geçtikçe hususi teşebbüsün kuvvetlendiğini, kendini modern ekonomi zihniyet ve teşkilatıyla teçhiz ettiğini görüyoruz. Hususi teşebbüsün bugünkü inkişaf seviyesi, 15 yıl öncesine kıyasla pek ileridir. Müterakki memleketlerle kıyasen daha henüz pek geridir. Fakat mili ekonomimizde hususi teşebbüsün de büyük bir istiklali vardır. Bu itibarla bütün ekonomik siyaset tedbirlerinin azimet noktasında hususi teşebbüs menfaatlerinin, umumi menfaatler yanında ihmal edilmeyecek derecede ehemmiyetli bir yerde olması zaruridir. Bugün bu zaruret kendini kuvvetle hissettirmiyorsa, ileride hissettirecektir”⁷³.

17.06.1938 tarih ve 3460 sayılı, Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanun’un 39. maddesi bazılarınca devlet teşekküllerinin özel teşebbüse devredilebileceği şeklinde yorumlanıyordu. Maddede “(bu) müesseselerin de hükümetin teklifi ve umumi heyetin kararıyla hissedarlarının Türk olması ve hisse senetlerinin nama muharrer bulunması şartıyla Limitet veya Anonim şirket haline getirilebilecekleri” kaydedilmişti.

“Demek oluyor ki vazı kanun devletin müşkül zamanlarda deruhte ettiği mühim iktisat branşlarını memleket iktisadiyatının inkişafından sonra yine hususi teşebbüslere terk etmek prensibini gütmektedir.

---

⁷³ İsmail Hüsrev Tökin, “Hususi Teşebbüs Lehine İleri Bir Adım”, **Ulus**, 4.7.1939.

Bir kısım devlet iktisadiyatının günün birinde hususi iktisadiyata istihalesi bu kanunla tekrar ve güzel ifadesini bulmuş oluyor. Devlet bununla milli iktisatta ferdi teşebbüsün, yani hususi iktisadın rolünü önceden takdir etmiş oluyor(...)"⁷⁴.

Fakat bu madde, Sümerbank Kanunu'ndaki benzeri gibi, sadece yazılı olarak kalmış, uygulamaya geçmemiştir. Nitekim 1948 gibi geç bir tarihte bile, CHP böyle bir durumun asla söz konusu olmayacağı yolunda açıklama yapma gereği duymuştu.

"Faaliyet halindeki devlet işletmelerinin hususi sermayeye devri meselesi gerek Yedinci Kurultay Program Komisyonun çalışmaları sırasında ileri sürülmüş olan fikirler ve gerek Yedinci Kurultay umumi heyetine verilen bir taktir münasebetiyle, Kurultayca reddedilmiş bulunduğu göre, hiçbir suretle bahis konusu olmamak lazım gelir(...)

Yüksek Divan taktir buyurur ki bugün ne Devletin ne de özel teşebbüsün elindeki istihsal kudreti, memleketin hayati ihtiyaçlarını yarı yarıya dahi karşılayabilecek bir çapta bulunmamaktadır. Yurdumuzda henüz hem devletin, hem de hususi teşebbüsün iktisadi kalkınmamız bakımından, birbirini tamamlayıcı surette yapacağı pek çok işler vardır. Bu realiteden hareket edildiği ve mesele, yurt menfaatleri ve yurt ihtiyaçları ölçüsünde bir düşünce ile mütalaa edildiği takdirde, hususi teşebbüsün, mevcut veya hali tesisteki devlet işletmelerinin satın alınmasına değil, bugünkü ihtiyacı karşılamak için henüz açık ve serbest bulunan sahalara yönelmesini teşvik etmek lüzumu kendiliğinden belirir(...)"⁷⁵.

Şükrü Saraçoğlu da bu görüşe uygun olarak Hükümet Programında "iktisadi ve siyasi sahalarda devletçilik, özel teşebbüs ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalara o kadar geniştir ki bunlar arasında bir menfaat çatışması asla olmayacak ve ileride de olmaması için daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz" diyordu⁷⁶.

Devletçilik, özel sektöre sağladığı imkânlar yanında yine de huzursuzluk kaynağıydı. Özellikle yeni kurulan sanayi işletmeleri, daha önce mamul ithal mallarıyla doyurulan piyasaya mal arz etmeye başladığında, bu mamul malların ithalatçısı olan tüccarların güçleri zayıfladı. Devletçilik sayesinde "daha çok bütünleşmiş bir sanayi ekonomisi kurma girişimi, o döneme kadarki varlık nedeni, iç bütünleşmesi son derece

⁷⁴ İktisatçı, "Devlet Teşekkülleri", **Ulus**, 12.5.1939.

⁷⁵ "CHP Genel Sekreteri Fikret Sılay'ın CHP Divanı Yüksek Başkanlığına 11.6.1948 Tarihli Mektubu", **Türkiye Cumhuriyeti Arşivi** (Bundan sonra TCA), 490.1/454-1868-3.

⁷⁶ **RG**, 5177, 6.8.1942.

cılız olan Türk ekonomisini tarım ürünleri ihracatı ve mamul mallar ithalatıyla dünya ekonomisinin metropollerine bağlamak olan ticaret çevrelerinin alışkanlıklarına yönelik bir tehdit gibiydi”⁷⁷. 1939’da devlet alımlarında dış komisyoncu kullanılmaması kabul edildi. Böylece devlet kendi ithalatını kendisi yapacaktı. Bu dış ticarete dönük tüccarların ekonomik gücünü ve durumunu daha da sarsacak bir adımdı. Bunu yanında Sümerbank’ın birkaç satış mağazası kurması bile Meclis’te büyük tepkilere yol açıyordu⁷⁸.

Şirket-i Hayriye’nin satın alınması uygulanan devletçilik politikasının sınırları konusunda duyulan endişeyi zirveye çıkardı. Zararda olan şirketi, sahipleri kendi rızalarıyla devlete satmışlardı. Fakat bu satın alma devletin sadece sanayi kuruluşları kurmak, bunları işletmek ve devlet alımlarını üstlenmekle yetinmeyip, var olan özel teşebbüslere de satın almak suretiyle el attığının bir göstergesi olarak değerlendirildi. Fakat devlet yöneticilerine göre sahipler şirketi kendi rızalarıyla satmıştı ve bu şirket zaten bir kamu hizmetini, imtiyaz şeklindeki bir ruhsatla görüyordu. Son zamanlarda ise bu hizmeti yerine getiremeyecek durumdaydı ve bu yüzden sözleşmesi de bitmek üzere olan şirket değer pahası karşılığında hükümet tarafından satın alınmıştı⁷⁹.

Ancak devletçiliğin Saraçoğlu Hükümeti beyannamesinde belirtilen sınırının burada kalmayacağı yakın bir zaman önce görülmüştü. Şirket-i Hayriye’nin satın alınmasından önce devlet özel teşebbüsün faaliyet sahasına da el atarak, örneğin kolonya yapmaya başlamış ve böylece özel sektörle aslında pek de adil olmayan bir rekabete girmişti. Ancak CHP çevrelerince bu özel sektörü sınırlayacak bir adım değildi. Devletçilik “ferdin yapabileceği işleri ferde yaptırmak ve ferdin yapamayacağı veya bizzat devlet tarafından yapılması zaruri olanı devlet eline almak” şeklinde tanımlanırken⁸⁰ devletin kolonya yapması Türk devletçilik anlayışına aykırı değildi:

---

⁷⁷ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, s. 251.

⁷⁸ Yahya Sezai Tezel, gös. yer.

⁷⁹ Esat Tekeli, “Devletçiliğimiz Ve Hususi Teşebbüs”, **Ulus**, 28.1.1945.

⁸⁰ Hüsni Çakır, “Türk Ekonomisinde Sanayileşme Hareketinin Esas Karakteri”, **Ulus**, 11.8.1939.

“Eğer devlet malını umumi ticaret ve rekabetin esas prensiplerine riayetle ve gayrimeşru rekabet yapmadan satmaya çalışıyorsa ve bu malı hakiki maliyetinden aşağı bir fiyatla satmıyorsa ve buna rağmen de piyasadan ucuza satıyorsa (bu) kârlı ve hayırlı bir teşebbüstür.

(...)Devletin hususi teşebbüs sahasındaki fiyat ve standart işlerine en iyi müdahale şekillerinden biri icabında bizzat bu işleri yapmasıdır(...)⁸¹.

Devlet sadece özel sektörün faaliyet sahalarına el atmakla kalmıyor, bazı sahalarda ona sağladığı himayeden de vazgeçiyordu. Tan Gazetesi'nin haberine göre “verimsiz çalışmaları yüzünden mensucatın pahalıya mal olması nedeniyle” bazı tekstil fabrikalarına uyguladığı himaye tedbirlerini kaldırmaya karar vermişti⁸².

Aşırı üretime sebep olmaması için yeni fabrikaların kurulmasını önleyen “Sürprodüksiyon Nizamnamesi” ise yüksek maliyetlerle kurulan ve yüksek maliyetlerle üretim yapan devlet fabrikalarının önemli kâr problemleriyle karşılaşmalarını sağlarken var olan özel teşebbüslere de tekeli rantlar sağlıyordu⁸³.

Ancak savaşın ilk yılında bir yandan devlet müdahaleleri artarken diğer yandan CHP yönetimi özel sektöre geniş bir çalışma alanı bırakma niyetinde olduklarını dile getirerek tepkileri hafifletmeye çalışıyorlardı. Örneğin İsmet İnönü savaşın başlamasından sonraki ilk Meclis nutkunda bu konuya değinmiş ve gereksiz sınırlamaların kaldırılmasını istemişti:

“İktisat Vekâleti Devletçe tedbirlere devam ederken, vatandaşlara geniş mikyasta iş sahası bırakmak hareketi, takdir ve teşvikinize layıktır. Lüzumsuz takyitler kaldırılmalı, hatta normal çalışmalarile memleket iktisadi inkişafına hizmet eden teşebbüslere kolaylık gösterilmelidir”⁸⁴.

---

⁸¹ H. A. Kuyucak, “İhisarlar Kolonyası Dolayısıyla – Fert Mi, Devlet Mi?, **Ulus**, 27.5.1939.

⁸² **Tan**, 2.8.1939.

⁸³ İlhan Tekeli – Selim İlkin, “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, C: XIV, No:1, 1987, s. 5 vd.

⁸⁴ **RG**, 2.11.1939.

Savaşın kendilerini “demokrasi cephesi” olarak tanımlayan ülkelerin zaferiyle sona ermesi üzerine tartışılmaya başlanan konulardan biri de elbette devletçilik politikası oldu. Özellikle Toprak Reformu görüşmelerinin arasına giren ve meclis içindeki muhalefetin belirginleşmeye başladığı bir döneme denk gelen 1945 yılı Bütçe görüşmelerinde devletçilik de tartışıldı. Özellikle Emin Sazak devlet işletmelerinin verimsiz çalıştıklarından şikâyet etti:

“Arkadaşlar, Devlet teşkilatında ne kadar ileri bir dikkat gösterilirse gösterilsin, teşebbüsü şahsinin kâr ve zarar kamçısı olmazsa, yani kâr ve zarar mesuliyeti olmazsa Devletin, teşebbüsü şahsiyeden alınan semerenin % 10’unu almasına imkân yoktur(...) Devlet halkasına bağlanmış insanlar, kafası işlemeyen insanlar bu işleri yapamazlar. Bu halkanın, Devlet teşekküllerinin içine böyle münevver kimselerin sokulması falan, bundan memleketin zarar göreceğine kaniim ve ileride daha çok görecektir”⁸⁵.

Yine Sazak’a göre Devlet işletmelerinin verimsiz çalışmasının yanında, devletçiliğin sınırlarının çizilmemiş olması özel sektörü mağdur ediyordu:

“Arkadaşlar, Devletçiliği biz neye yaptık? Ferdin yetişemeyeceği işler için yaptık. Ecnebi sermayelerine biz husumet ettik, çünkü ecnebi sermayeleri aleti ser ve tahakküm olmuştu. Onun için istemedik. Devletçiliği de fertlerin yetişemeyeceği hududa götürdük. Bu gün hududu malum değildir. ne yapacak? Her yerde yerli mallar pazarları açılmıştır fabrikalar yapılmıştır. Şahsi teşebbüs ne yapsın? O zekâ o sermaye o enerji yapsın? Günah değil midir? Nasıl bırakırız bunları bu memlekette? Günah değil midir? Bu iş için arkadaşlar hudut ilan edilmeli. Devlet şu şu işleri yapacaktır. Ondan sonra fertleri şu şekilde hareket edecek, şunları yapacaktır. Ticaret sahasında bakkallık, yerli mallar pazarları diye bir şey yapmıyacağım, ben şunu şunu yapacağım diye haber vermeli. Evet savaş yıllarında bunu yaptım demeli. Fakat senin de hakkı hayatın vardır sen de şundan karnını doyuracaksın demelidir. Bunu yapmazsak, bizim Partimiz programına, kongresine, Anayasamıza, memleket menfaatine uygun hareket etmemiş oluruz. Hiçbir kabadayı bunun mesuliyetinin üzerine alamaz”⁸⁶.

İ. Sabuncu ise devletin özel teşebbüse gereksiz kısıtlamalar koyduğunu, ona destek olmak, teşvik etmek ve yol göstermek yerine işini zorlaştırdığını iddia ediyordu:

---

⁸⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi** (Bundan sonra TBMMTD), D:7 T:2 C:17, 58. birleşim, 21.5.1945.

⁸⁶ **TBMMTD**, gös. yer.

“Herhangi bir sermayedar, kendi sermayesini kullanırken karşısındakine müdahale edecek, ona yol gösterecek hangi teşekkül olursa olsun herhalde ondan daha iyi bilir. Amma bunlar hep İstanbul’da toplanıyor. Pek güzel bunların içinden öyleler çıkmıştır ki, mesela Kayseri’de fabrika yapıldı, şahsi teşebbüs de burada yapmak istediği zaman müsaade edilmemiştir. Denmiştir ki, benim sanai programımda Iğdır da var, git oraya orada aç denmiştir. Efendim, orada şimendifer yok, yol yok(...) Kendisi en iyi yerlerde, fabrikasını açıyor, şahsi teşebbüse de Iğdır’ı gösteriyor(...) Adam İstanbul’da açmak ister, Erzurum, Erzincan gösteriliyor(...) Eğer bunlara zamanında müsaade edilmiş olsaydı bugünkü durumumuz çok daha iyi olurdu”⁸⁷.

Savaşın sonra basında da devletçilik aleyhine yazılar artmaya başlamıştı. Örneğin Cevat Nizami savaş sonrasında dünyada belirmeye başlayan istikametle devletin rakipsiz olarak piyasaya hâkim rolünün sona ermesi olduğunu belirtiyor ve Türkiye’de de bu yönde kanaatler uyanmaya başladığına dikkat çekiyordu:

“Bizde, devlet sanayiinin bilhassa son senelerdeki çalışma tarzı, millette bazı teamüller, kanaatler doğurdu.

Bunların, hepsinin lehte olduğunu iddia ancak vekalet bürolarının suni ve kapalı havası içinde yaşayanlar için mümkündür.

Yavaş yavaş umumileşen bir kanaate göre, devletin elinde bulunan fabrikaların idaresi hususi teşebbüse bırakılırsa, randıman daha yüksek, maliyet daha alçak olur”⁸⁸.

Zekeriya Sertel ise savaşın sonra devlet sanayinin yüksek maliyetler ve kâr oranlarıyla ithal mallarıyla rekabet edemeyeceğini belirtiyordu. Devlet fabrikaları özel sektörün önüne tekeli bir zihniyetle çıkamazdı, bu Türkiye Cumhuriyetinin benimsediği halkçılık ilkesiyle bağdaşamayacak bir durum olurdu⁸⁹.

Muhalefetin en liberal kalemi Yalman ise daha savaş yıllarında, uygulanan devletçiliğin hareket noktasında pek doğru ve haklıyken uygulamada bozulduğundan, masrafların artıp verimin azaldığından şikâyet ediyordu. Yalman’a göre devlet

⁸⁷ TBMMTD, D:7 T:2 C:17, 62. birleşim, 25.5.1945.

⁸⁸ Cevat Nizami, “Harbin Bitmesi ve Devlet Mubayaaları”, **Vatan**, 18.5.1945

⁸⁹ M. Zekeriya Sertel, “Yanlış Bir Zihniyet ve Yanlış Bir Usul”, **Tan**, 26.4.1945.

işletmelerinde hata yapmama uğruna çok sıkı denetimler uygulanmış ve gereğinden fazla merkeziyetçiliğe gidilmişti. Böyle yapılarak asıl amaçtan uzaklaşılıyordu:

“Hayır, devletçilik böyle dar yollar tutmak değildir! Esas maksat, halkın menfaatini korumaksa umumi menfaat böyle korunmaz.

Devletçilik prensibine olan ihtiyaç, hususi teşebbüslerin umumi menfaati çiğnemesi endişesinden doğmuştur. Halbuki bugün beliren gidişte de; buyurmak arzusu, memur emperyalizmi, hür ve verimli usullere tahammül cesaretsizliği umumi menfaati, en az aynı derecede, ihmale uğratıp gitmektedir. Yani yağmurdan kaçarken doluya tutulmuş bulunuyoruz. Halbuki devletçiliği, iş aleminin yarattığı geniş usullerle tatbik ederek hem gayeye varmak, hem de verimi yüksek tutmak imkanı pek ala vardır”⁹⁰.

Muhalefet tarafından devlet işletmelerinin kâr amacıyla işletilmesi ve buna sebep olarak da milli müdafaa masraflarının gösterilmesi de eleştirilmekteydi:

“(…)Devlet, elindeki fabrikaların inşa sebeplerini unutarak bunları en yüksek bir kâr vasıtası olarak kullandı ve buna karşı da beslediği orduyu ve artan masraflarını mazeret olarak ileri sürdü. Halbuki bu masraflar hem iktisadi düzen prensibi hem de hem de devletçilik prensibi muvacehesinde, ne kadar çürük ise askerlik muvacehesinde de bir memleketin modern harpte müdafaa şartları bakımından o kadar çürüktür. Eğer devletin elinde fabrikalar olmasaydı ordu şüphesiz yine beslenecek, fakat masraflar bu kadar yüksek olmayacaktı. Çünkü her maddenin fiyatının alabildiğine yükselmesine devlet istihsalatı rehberlik etmeyecek ve hayat pahalılığı da böyle hudutsuz bir dereceye çıkmış olmayacaktı”⁹¹.

Muhalefete göre devlet sanayi bir “devlet kapitalizmi” kurmak için kullanılmıştı. Devlet ekonomide düzenleyici olarak değil, sermaye sahibi olarak ortaya çıkmış, böylece benimsenen sistem devletçilikten çok devlet kapitalizmi olmuştu. Özellikle savaş yıllarında izlenen fiyat politikası devlet elinde büyük bir sermayenin birikmesini sağlamıştı. Bu sermaye birikirken iç piyasaya hakim olmak kaygısıyla, devlet ithalatı sınırlamış ve bu kaygıdan doğan yüksek vergileri iç piyasada alıcı olan halk ödemek durumunda kalmıştı⁹².

⁹⁰ Ahmet Emin Yalman, “Devletçiliğin Yanlış Tefsiri”, **Vatan**, 25.4.1942.

⁹¹ Necati Yaşmut, “Devlet Sanayi ve Üçüncü Kâğıt Fabrikası”, **Vatan**, 3.12.1945.

⁹² Muvaffak Şeref, “Devlet Sanayi”, **Tan**, 3.9.1945.

Bunun bir örneği yünlü ve pamuklu dokumada görülmüştü. Hükümet toptancı kârı olarak azami % 7,5-10'luk bir oran kabul ederken, bir devlet teşebbüsü olan iplik ve dokuma müessesesi yünlülerde % 10–25, pamuklularda ise % 12,5–17,5 kâr almıştı. Azami kârın üzerinde kalan kısım Ticaret Bakanlığı tarafından Bakanlık fonu olarak alınmış, geri kalan kısmı müesseseye kâr olarak bırakılmıştı⁹³. Yani halk ortalama % 10'luk bir oranda bakanlığa fazladan para ödemiş, bu da yünlü ve pamuklu fiyatlarını gereksiz yere arttıran bir durum olmuştu. Bu örnek CHP'nin uyguladığı devletçilik politikasının mahiyetini, yani devlet kapitalizmini gösteriyordu.

Yalman da yapılan bazı olumlu icraatla rağmen devletçiliğin sonuçta halk menfaatinin aleyhine olduğu kanaatindeydi. Yalman'a göre “umumi surette tecrübenin verdiği netice; halk menfaatinin ve iktisadi verim esasının aleyhinedir”. Çünkü;

“Devletçilik, devletin heybetli, kuvvetlerini kullanarak vatandaşlarla ölçsüz şekilde rekabet etmek, onların ellerini, ayakları bağlamak suretiyle devlet işini yürütmek, devlet sanayi ve ticaret teşkilatını kâr hadlerinin haricinde ve imtiyazlı bir mevkide tutmak gibi şekiller almıştır(...)

Halkın menfaati mefhumu karşısına böylece (Devletin menfaati) diye suni bir ölçü ile çıkılmış, bu menfaat namına halkın menfaatleri çiğnenmiş, demokrasi ruhuna hiç de uygun olmayan keyfi yollara gidilmiştir”⁹⁴.

Sanayi erbabı bütçe için ağır bir yük ve halk için pahalılık sebebi olan devlet işletmelerinin özel sektöre devrini istemeye başlamıştı. İstanbul Sanayi Birliği Başkanı Dr. Cudi Birtek'e göre bu işletmeler özel sektöre satılmalı, olmazsa yönetimi uzman ellere verilmeliydi. Eğer devlet işletmecilik yapmaktan vazgeçerse, onun yaptığı işler özel sektör tarafından daha ucuz ve verimli bir şekilde yapılabilirdi⁹⁵. Fakat bu düşüncenin daha sık dile getirilmeye başlanması, CHP Genel Sekreteri Fikret Sılay'ın yukarıda verilen mektubuna sebep oldu.

---

⁹³ **Vatan**, 29.4.1949.

⁹⁴ Ahmet Emin Yalman, “Devletçilik ve Halk”, **Vatan**, 4.9.1945.

⁹⁵ Cudi Birtek, “Devlet Sanayii ve Sanayi Odaları”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, No:3, Nisan 1948, s. 54 vd.

Muhalefete göre devlet, devletçilik politikasıyla üzerine düşen görevi yerine getirmek yerine verimli olmayacağı ya da özel teşebbüsün hali hazırda faaliyette bulunduğu el atıyor, fakat girişimde bulunması gereken birçok sahalara ilgi göstermiyordu:

“Devlet asıl kendisine düşen iktisadi vazifeleri, yeni dünyanın halini tetkik etmek, Türk müstahsilini ve iş adamını geniş istihbaratlarla takviye etmek, daha iyi iş görme yollarını belirtmek, fertlerin iktisadi faaliyet şeklinde yapmaları beklenmeyen şeyleri yapmak, vazifelerini ehemmiyetine ve imkana göre sıraya koymak, ameli tecrübe sahipleri vasıtasile planlaştırmak yoluna bir türlü gitmiyor. Bu istikameti her nedense hor görüyor. Halkın kolaylıkla hükümetten kat kat verimle yapabileceği işlere musallat oluyor, vatandaşın iş imkanını tıkıyor, hazinenin vergi kaynaklarını kurutuyor. Birçok devlet işletmeleri yük şeklinde vatandaşların sırtında taşınıyor. Sonra her nedense memleketi kocaman bir fabrika haline çevirebilecek mahiyette olan ve büyük ekseriyetini bugün de geçindiren ziraat ve hayvancılığı üvey evlat sayıyor, balıkçılığı, turizmi birer sanayi şubesi haline koymağa kıymet vermiyor, toprak mahsulleri işleyerek satmağı mümkün kılacak zirai sanayi de hor görüyor. Bütün merakı, otarşi zihniyetine kapılmak ve memleket için karlı olmayacak ve iktisadi sayılmayacak ne kadar iş varsa, aramak, bulmak, en gayrimüsait şartlar altında kurup işletmektir”⁹⁶.

Devletçilik siyasetinin uygulanması beraberinde devletin sanayi alanında tekelci bir anlayış ve özel teşebbüse karşı bir kıskançlıkla faaliyet göstermesine sebep olmuştu:

“İlk prensip (Devletçilik) adı altında partinin altı esasından biri haline konuldu. Fakat tatbikatına bir türlü ahenkli bir düzen verilemedi. Daima şu yolda sözlerin tekrar edildiğini duyduk: “Maksat, fertlerin teşebbüslere atılması ve umumi menfaate saygı göstermek şartile yaratıcı faaliyetlere girişmesidir. Devlet, ancak fertlerin başaramıyacağı büyük işlerle meşgul olur. Ne çare ki, iş tatbikata gelince bu sözlerin manası unutuldu: adeta devletle millet birbirinden ayrı varlıklarmış gibi hareket edildi. Ortaya; devlet nam ve hesabına bir takım inhisarcı iddialar ve kıskançlıklar çıktı. Büyük sanayimizin verimli kılmak için bunların etrafında bir takım küçük tali sanayi peyda olması lazımdı. Memlekette bunu yapacak sermaye, teknik bilgi, teşebbüs ve kabiliyet bulunduğu halde hükümet bu gibi küçük işleri ne yaptı, ne yaptırdı”⁹⁷.

Devlet işletmelerinin kuruluş yerlerinin seçilmesinde iktisadi faktörlerden çok askeri kaygıların etkili olması, maliyetleri daha da artırıyor ve aynı üretimi yapan özel

⁹⁶ Ahmet Emin Yalman, “Hükümete Bir Cankurtaran”, **Vatan**, 28.11.1948.

⁹⁷ Ahmet Emin Yalman, “Sanayimizin On Senelik Bilançosu”, **Vatan**, .6.61943.

teşebbüslerin karını arttırıyordu. Bunun bedeli ise halk tarafından “gözle görünmez bir vergi” olarak ödeniyordu:

“Ta iptidan şöyle emirlerle karşılaşıldı: Falan fabrika filan yerde kurulacak...

Eğer emir: “O fabrikanın teknik ticari icap ve imkânları en iyi karşılayan yerde yapılması icap ettiği, fakat askeri, mali, içtimai veya iktisadi bir mülahaza ile filan ve filan yerde yapılması münasip olduğu” şeklinde verilseydi, bu işlerin idaresine memur edilenler, hareketlerinin neticesinden mesul etmek mümkün olurdu ve iş ölçüye sığardı. Bir kısım emirler, sondajlar yapılmadan, en esaslı icaplar araştırılmadan ezberden verildiği için devlet sanayiinin üzerine lüzumsuz yükler, yenilmez engeller, tahammül edilmez nakliye masrafları bindi. Bunların bedelini millet gözle görünmez bir vergi şeklinde ödeyip gidiyor. Aynı sahalarda hususi teşebbüsler varsa bunlar hükümetin satış fiyatını esas diye kabul etmek suretile inanılmaz nisbette karlar temin edebiliyorlar”⁹⁸.

Devlet teşekküllerinde ve fabrikalarındaki gereksiz lüks ve gösterişte muhalefetin tepkisini çekiyor ve eleştiriliyordu. Bu gereksiz lüksle halkın parası sokağa atılıyordu:

“Yeni fabrikalarımızdan bazılarında lüzumsuz bir gösterişe, lükse, manasız kabul dairelerine, müzelere, filana tesadüf edilir. Sonra bir de bakarsınız ki tamirhaneler ve depolar ihtiyaca kafi gelmiyor.

Keçiborlu kükürt madeninde çok mahdut bir zamana ait cevher vardır. Hesaplı bir idarenin bu madenle meşgul olması lazım gelseydi veya iş hususi bir teşebbüs sahibinin elinde olsaydı esaslı bir bina yapmaya kalkışmaz, sağlam ve temiz bir baraka yapılıp geçilirdi. Halbuki plansız ve hesapsız çalışmak adet olduğu için dağ başına olukla para akıtılmış ve kaşhaneler yapılmıştır. Başka bir memlekette tahsil ve ameli tecrübe gören genç bir mühendis bu madenin başına geçince millet hesabına yüreği yanarak saçını başını yolmuştur.

Çünkü birkaç seneye kadar kükürt cevheri tükenince, bu saray gibi bina bırakılıp gidilecek, başka hiçbir işe yaramıyacak...”⁹⁹

Muhalefete göre CHP programında yer alan “Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri(...) milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır” ibaresi hem koyu sosyalist bir düzeni, hem de tam bir liberalizmi sağlayacak bir hükümdü. Samet Ağaoğlu bu cümlenin, tek kelime eklemeye gerek kalmadan, her iki sistemi uygulamak

⁹⁸ Ahmet Emin Yalman, a.g.y.

⁹⁹ Ahmet Emin Yalman, “Sanayiimiz Neden Kısırlı Kalıyor?”, **Vatan**, 7.6.1943.

için gerekli yetkiyi vereceği görüşündedir¹⁰⁰. Yine Ağaoğlu'na göre CHP devletçiliği özel sektöre sınırsız bir müdahale hakkı olarak görüyordu. Bunun sebebi bütün kuvvetleri devlet elinde toplayarak devlet hakimiyet ve kudretini merkezileştirmek ve bu kuvvetleri devlet eliyle CHP'nin elinde toplamak amacıydı. CHP'nin altı-okunu Anayasa'ya dâhil etmesinin sebebi de buydu¹⁰¹.

Devletçiliğe yöneltilen eleştiriler, genelde bu politikanın özel sektörü sınırlayıcı bir şekilde uygulandığı yolunda olsa da, özel teşebbüsün gelişmesi belli bir noktaya kadar uygulanan bu devletçilik politikası sayesinde olmuştur. CHP devletçiliği devlet girişimciliğini özel girişimin yerine değil, özel girişimi desteklemek üzere kullanmak amacındaydı. Devlet fabrikaları ve maden işletmelerinin özel sanayi işletmelerine fayda sağlaması, devletçiliğin “planlanmış” amaçları arasındaydı. İktisat Vekaleti'nin I. Beş Yıllık Programı sunan raporundaki ifadeler bu amacı ortaya koymaktadır:

“Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususi müteşebbislerin yeniden tesise edecekleri makine, tel, çivi, döküm, boru, cıvata, vida ve saire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtea vercektir. Yeni bez dokuma sanayimiz (...) pamuk, ip ve halat, peluş, kordela(...) ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir. (Devlet fabrikaları) hususi teşebbüslere takviye edilecek ve memleketin sınaî inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenerek birçok sanayi şubası doğuracaktır ki bunların hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümasillerine kıyasen daha ziyade taht-ı emniyette olacaktır.

Sanayi programımızın tahakkuku ile memleket iktisadi hayatına ilave edilecek iş hacminin neticesi olarak husul bulunacak servet terakümünün sanayide plasman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak sanayiinin süratle inkişaf edeceğine muhakkak nazariyle bakılabilir”¹⁰².

CHP devletçiliği bu şekilde uygulamakla, imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum yaratma amacından uzaklaşıyordu. Bir yandan “bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı” denilirken¹⁰³ bir yandan devlet eliyle sanayici yaratma çabaları sürdürülüyordu.

---

¹⁰⁰ Samet Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Ankara, Arbas Yayınları, 1947, s. 59.

¹⁰¹ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s. 47 vd.

¹⁰² Nakleden; Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, s. 253 vd.

¹⁰³ “Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun T.B.M. Meclisi Umumi Heyetinde 5.8.1942 Tarihli Beyanati”, **RG**, 5177, 6.8.1942.

Sermaye özel ellerde devletçilik sayesinde birikiyordu. Devletin bu oluşumu dengelemek için yaptığı tek şey ise Milli Korunma Kanunu uygulaması, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ya da Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile elindeki gücü bazen sanayi, bazen ticaret veya tarım çevrelerine karşı kullanmaktan ibaret kalmıştır. Bu nedenle uygulanan devletçilik politikasında da tutarlılık ve belirli bir amaca ilerlemekte süreklilik yoktur.

Bu politikanın çok-partili hayata geçiş aşamasında toplumsal dinamikler açısından en önemli sonucu, özel sektörün gelişmesine olanak vererek, belirli bir noktadan sonra bizatihi kendisinin ve uygulayıcısı olan CHP'nin aleyhine işlemesidir. Devletçilik politikasının kendine sağladığı fırsatları iyi değerlendiren, savaş koşullarının da bu fırsatları pekiştirmesiyle daha da güçlenen özel sektör, bürokrasinin devletçilikle kendisine getirdiği sınırlamalardan kurtulma arayışına girecekti.

“Artık devlet eliyle ve desteği ile güçlenme ve büyüme düzeyini aştığını gören bu yeni sınıf, liberal bir ekonomide her türlü engelden uzak artık kendi girişimciliğini kendisi planlamak ve yönetmek istiyordu. Bu alanlarda artık bürokrasiden komut almayacak, tersine ona komut verecekti. Bunun ise bir iktidar değişimi gerektirdiğine hiçbir kuşku yoktu”¹⁰⁴.

İzlenen devletçilik siyaseti bürokrasi ile tarım, ticaret ve yeni oluşan sanayi çevreleri arasındaki ittifakın bozulmasının en önemli sebeplerinde biri olacaktır:

“Hala temel üretim aracı durumunda bulunan büyük toprakları elinde tutanlar ve bunlarla beraber gittikçe gelişen ilkel birikimle sermayeye sahip olanlar, artık politik iktidarın da kendilerinin olması lazım geldiğini gösterecekti. Göstermeliydi. Çünkü, bu sınıfın elinde mevcut üretim araçlarının emniyetinin sağlanması ve daha da çok geliştirilmesi için politik iktidara sahip olmalıydılar. İktidar olarak gerekli kararları almalıydılar. Bu kararlarıyla özel üretim araçlarının gelişmesine açık ekonomi kuralları uygulanmalıydı; engelleri kaldırmalıydı. Esasen(...) artık özel kesim devlet kesimi ile yer yer rakip hale geliyordu. Devletçilik aleyhinde devamlı eleştirme yapılıyordu”¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisinin...**, s. 120.

¹⁰⁵ İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması, Batılılaşma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, Aralık 2002, s. 101.

Özel sektör, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi kendisini her alanda zarara sokabilecek ve tepkisine sebep olan uygulamaların temel dayanağı olan devletçi zihniyetten kurtulma yolunda, muhalefet partisini hem kendi eliyle kuracak ve hem de onun bu yolda başarı kazanması için elinden gelen desteği verecekti.

I. BÖLÜM

1939–1950 YILLARI ARASINDA SOSYO-EKONOMİK DURUM VE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKASI

1. EKONOMİK DURUM

Ele aldığımız dönemde özellikle savaş yıllarında ve savaştan sonra ülkenin ekonomik durumunun ana hatlarıyla kavranmasını sağlayacak olan devlet bütçesi, devlet borçlarının miktarı ve dış ticaretin durumu gibi göstergeler, bu dönemde sosyo-ekonomik durumun daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir.

Savaşın ilk yılı olan 1939'da, mali yıl bütçesi 261.071.321 Türk lirasıydı ve 1938 mali yılı bütçesinden 11.000.000 Türk lirası fazlaydı. Buna karşılık hükümet milli savunma masrafları için 11.500.000 Türk lirası zam¹ teklif etmişti. Yani bütçe fazlasının tümü milli savunma masrafları için harcanacağı gibi, çeşitli daire bütçelerinden yapılan kesintiler de buraya aktarılacaktı. Toplam 58.000.000 TL olan olağanüstü ödeneğin 26.310.000 TL'si de yine milli savunma masraflarına ayrılmıştı².

1939 yılı kesin hesaplarına göre ise genel bütçe ve olağanüstü kaynaklardan 389.700.000 TL tahsil edilmiş ve 380.300.000 TL ödeme yapılmıştır. Aradaki fark 9.400.000 olduğu halde bütçe emanetinden yılsonunda 18.300.000 TL alınmış ve hesap dönemi 8.900.000 TL açıkla kapatılmıştır³.

1940 mali yılında 57.200.000 TL olağanüstü ödenekle beraber 268.481.000 TL gelir bütçesi tahmin edilirken, gider bütçesi de 268.481.321 TL olarak belirlenmişti⁴. Bütçede en büyük zam 1.866.000 TL ile milli savunma masraflarına yapılmıştı. Bununla birlikte 109.922.000 TL olan olağanüstü bütçenin 2/3'ü yani 72.800.000 TL'si yine milli

---

¹ Tan, 1.3.1939.

² Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını (No:1978), 1978, s. 36.

³ Ertuğrul Baydar, ag.e., s. 47.

⁴ "1940 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, Kanun no:5418, 27.5.1940", **Düstur**, III. Tertip, C. XXI, s. 933-1397.

savunma masraflarına ayrılmıştı⁵. Milli savunmaya verilen adi ve olağanüstü ödenek 151.000.000 TL verilmişken, yıl içinde yapılan masraflarla 302.500.000 TL'ye ulaştı. Bu miktar devlet bütçesinden 34.000.000 TL fazlaydı⁶.

Kesin hesaplara göre 1940 yılı bütçe gelirleri ve olağanüstü kaynaklardan 552.245.014.25 TL elde edilmiş ve yılsonunda bütçe emanetinden alınmak üzere bir sonraki yıla devredilen 29.3000.000 TL ile birlikte 546.519.814 TL harcanmıştı⁷.

1941 mali yılı gelir bütçesi 309.743.001 TL olarak tahmin edilmiş, gider bütçesi ise bir önceki yıla göre 41.257.986 TL fazla olarak 309.739.307 TL olarak belirlenmişti. Milli savunma masraflarına ise adi bütçeden 78.000.000 TL, olağanüstü bütçeden 83.000.000 TL olmak üzere toplam 161.000.000 TL ayrılmıştı⁸.

1941 mali yılı kesin hesaplarına göre adi ve olağanüstü kaynaklardan 652.251.192.50 TL tahsil edilmiş, 586.411.550.51 TL ödeme yapılmıştı⁹.

1942 mali yılı gider bütçesi 394.326.938 TL, gelir bütçesi ise 71.600.00 TL'si olağanüstü olmak üzere 394.328.340 TL olarak tahmin edilmişti¹⁰. 1941 yılı bütçesinin en önemli özelliği bu yıla kadar adi bütçede yer alan tütün, tuz ve ispirotolu içkilerin müdafaa vergilerinin milli savunmanın olağanüstü tahsisatına karşılık tutulmak üzere adi bütçeden çıkarılmasıydı¹¹.

Kesin hesaplara göre ise 1942 mali yılı bütçesinin adi gelirlerden 552.591.023 TL ve olağanüstü gelir ve kaynaklardan 455.542.266 TL tahsil edildi. Yılsonunda bütçe emanetinden alınan 106.105.086 TL ile birlikte adi giderlere 430.591.527 TL,

---

⁵ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 39-42.

⁶ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (I. Dünya Savaşından 1971'e)**, C. III., y.y.(?), Kasım 1976, s. 45.

⁷ "1940 Yılı Kesin Hesap Kanunu, 15.11.1944", **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 9-83.

⁸ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 44 vd.

⁹ "1941 Mali Yılı Kesin Hesap Kanunu, 14.4.1947", **Düstur**, III. Tertip, C. XXVIII, s. 1025-1108.

¹⁰ "1942 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, Kanun no:5120, 27.5.1942", **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 689-1193.

¹¹ Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde...**, s. 48 vd.

olağanüstü giderlere 483.159.822 TL ödendi. Buna göre 1942 yılı kesin hesabı 91.999.469 TL fazla ile kapanmış ve bundan 27.617.556 TL'si olağanüstü giderlere harcanarak adi kısmın fazlası 64.381.940 TL olmuştu¹².

1943 mali yılı gider bütçesi 486.717.349 TL, gelir bütçesi ise 486.720.000 TL olarak belirlenmişti¹³.

Kesin hesaplara göre 1943 yılında adi gelirler ve olağanüstü kaynaklardan toplam 1.038.507.212.45 TL elde edilmiş, toplam 1.037.177.802.14 TL ödenmişti¹⁴.

1944 mali yılı bütçesinde masraflar devletin normal masrafları ve milli savunmanın olağanüstü masrafları olmak üzere iki bölümde gösterilmişti. Bu yıla kadar devletin normal masraf ve gelirlerini toplayan bir adi bütçe hazırlanıp, milli müdafaanın olağanüstü masrafları “fevkalade tahsisat kanunları” ile üçer dörder aylık ödenek alınırken bu yıl bütçede masraf ve gelirler adi masraf ve gelirle ile fevkalade masraf ve gelirler olmak üzere iki kısma ayrıldı¹⁵.

Bu yılın gider bütçesi 382.000.000 TL'si olağanüstü olmak üzere toplam 952.434.417 TL idi. 331.075.500 TL'lik olağanüstü ödenekle birlikte 901.511.000 TL gelir elde edileceği tahmin edilmişti. Milli savunma masrafları için gider bütçesinin adi bölümünden 139.682.350 TL, olağanüstü bölümünden 376.000.000 TL, toplam 515.682.350 TL ödenek ayrılmıştı¹⁶.

---

¹² Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 59.

¹³ “1943 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, Kanun no:5418, 27.5.1943”, **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 724-1180.

¹⁴ “1943 Mali Yılı Kesin Hesap Kanunu, 16.11.1949”, **Düstur**, III. Tertip, C. XXXI, s. 22-73.

¹⁵ Esat Tekeli, “Yeni Bütçemiz”, **Ulus**, 5.3.1944.

¹⁶ “1944 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu, Kanun no:5719, 29.6.1944”, **Düstur**, III. Tertip, C. XXV, s. 443-914.

Kesin hesaplara göre 1944 mali yılı gelirler toplamı 1.079.241.236.85 TL, giderler toplamı 1.082.964.913.60 TL idi. Aradaki açık 1944 yılı Hazine mevcudu ile kapatıldı¹⁷.

1945 mali yılı bütçesi ile mali bütçe yılı takvim yılına dönüştürüldüğü için bütçe gelir ve gider tahminleri 7 aylık bir dönemi kapsıyordu. Buna göre 184.468.338 TL'si olağanüstü olmak üzere toplam 603.404.824 TL gider, 187.065.000 TL'si yine olağanüstü olmak üzere toplam 537.843.000 TL gelir bütçesi tahmin edilmişti¹⁸.

Kesin hesaplara göre 663.860.373.86 TL gelir elde edilmiş ve 605.042.262.60 TL harcanmıştı¹⁹.

1946 yılı bütçesi giderler toplamı 990.572.884 TL, gelirler toplamı 894.668.000 TL olarak saptanmıştı. Gelirlerle giderler arasındaki 95.904.884 TL'lik farkın 9.000.000 TL'si büyük su işleri, 10.000.000 TL'si demiryolları inşaatı için yapılacak borçlanmalarla, 26.900.000 TL'si 4068 sayılı yasa ile sağlanacak, 50.000.000 TL'si de ilk kez "kalkınma istikrazı" adını taşıyacak olan uzun süreli borçlarla karşılanacaktı²⁰.

1947 bütçesinin giderler toplamı 1.021.215.530 TL'si adi, 115.000.000 TL'si milli savunma masraflarına ayrılan olağanüstü olmak üzere 1.136.215.530 TL idi. Gelirler toplamı ise 207.508.000 TL'si olağanüstü olmak üzere 1.021.232.000 TL idi²¹. Bu yıl milli savunma giderleri toplam giderlerin %31'i oranında, yani 357.400.000 TL olarak belirlenmişti. Fakat siyasal ortamda beklenen düzelme olmadığı için (Sovyet istekleri) 173.000.000 TL daha tahsis edildi²².

---

¹⁷ "1944 Mali Yılı Kesin Hesap Kanunu, 16.5.1951", **Düstur**, III. Tertip, C. XXXII, s. 1333-1392.

¹⁸ "1945 Yılı 7 Aylık Bütçe Kanunu, Kanun no:6020, 29.5.1945", **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s.430-910

¹⁹ "1945 Yılı 7 aylık Kesin Hesap Kanunu", **Düstur**, III. Tertip, C. XXXIII, s. 1120-1165.

²⁰ Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde...**, s. 63.

²¹ "1947 Yılı Bütçe Kanunu, Kanun no:6495, 30.12.1946", **Düstur**, III. Tertip, C. XXVIII, s. 384-872.

²² Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 71.

1948 yılı bütçesi gelirleri 1.115.600.000 TL, giderleri 1.243.565.697 TL olarak belirlenmişti²³.

Kesin hesaplara göre ise yıl içinde 136.880.453 TL ek ve olağanüstü ödenek verildiği için verilen ödenekler yılsonu itibariyle 1.380.431.650 TL' ye²⁴, gelirler ise 102.500.000 TL fazlayla 1.218.178.000 TL'ye ulaştı²⁵.

1949 bütçesi gelirler toplamı 1.251.802.894 TL, giderleri ise 1.371.740.427 TL idi. 1948 yılında yıl içinde verilen ek ödenekler de hesaba katılırsa, 1949 bütçesi 1948 bütçesinden 8.691.233 TL eksikti²⁶.

1950 bütçesinde ise gelirler 1.313.269.563 TL, giderler 1.487.208.563 TL olarak saptanmıştı²⁷.

1947 yılı da dâhil olmak üzere 1939–1947 arasındaki milli savunma giderleri 2.350.000.000 TL'ye ulaşmıştı. Bu tutarın %86'sı 1939–1947 yıllarına ait bütçelerin olağanüstü milli savunma giderlerinin, kalanı da dış savaş borçlarının anaparasını oluşturuyordu²⁸.

Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal'ın 1950 yılı bütçesini sunuş konuşmasında belirttiği gibi savaşın mali yükü 1939–1949 yılları arasında 4.842.000.000 TL idi. Bu tutarın, aynı yıllardaki bütçe giderleri olan 10.645.000.000 TL'ye oranı %46.49 idi²⁹.

Yine Baydar'ın verdiği bilgilere göre kişi başına düşen milli savunma giderleri 1934'te 3.72 TL iken 1939'da 9.94 TL'ye çıkmıştı. Artış savaş süresince devam etmiş

---

²³ Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde...**, s. 72.

²⁴ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 75.

²⁵ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 76.

²⁶ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 75.

²⁷ "1950 Yılı Bütçe Kanunu, 25.2.1950", **Düster**, III. Tertip, C. XXXI, s. 1277-1597.

²⁸ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 66.

²⁹ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 84.

ve 1944 yılında en yüksek rakam olan 29.90 TL'ye ulaşmıştı. Milli savunma giderleri endeksi 1934:100 kabul edildiğinde şöyle bir seyir izlemiştir³⁰:

1934	1942	1943	1944	1949
100	850.3	944.6	947.6	887.9

Savaş yıllarında kişi başına düşen milli gelirden ise üretimdeki iniş çıkışlara bağlı olarak dalgalanmalar görülmüştür³¹:

1936	1942	1943	1944
82.10 TL	102.82 TL	76.10 TL	90.72 TL

1938 yılında 100 kabul edilen kişi başına düşen milli gelir endeksi ancak 1950'de yeniden 100'e çıkmıştır. Ayrıca gerçek ücretlerin evrimi milli gelirle karşılaştırıldığında düşüşün daha fazla olduğu görülmektedir³²:

Gerçek Ücretler (1950:100)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir (1950:100)
1938: 84	1938: 100
1945: 58	1945: 78
1950: 100	1950: 100

Tedavüldeki kağıt para miktarının artış oranı, yani enflasyon oranı ise 1938:100 kabul edildiğinde şöyleydi³³:

1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
100	153	216	269	384	415	498	455	480

Yerasimos'un da belirttiği gibi bu enflasyon beraberinde üretimin gerçek değerindeki bir düşmeyi de getirmişti. 1938'de 100 kabul edilen Gayri Safi Milli Hasıla

³⁰ Ertuğrul Baydar, a.g.e., s. 86.

³¹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde...*, s. 1324.

³² Stefanos Yerasimos, gös. yer.

³³ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde...*, s. 1322.

endeksi, 1945 yılında 87 idi. Bu hasıladan kişi başına düşen gelir endeksi (1938:100) 1945'te 78 idi ve 1950'de bile 97 olacaktı.

Bu dönemdeki üretimin temel özelliği ise tarım üretimindeki hızlı düşüş ile sanayi üretimindeki çok yavaş artışı³⁴:

Yıl	Tarım üretim endeksi (1939:100)	Sınaî üretim endeksi (1939:100)
1940	90.5	108.2
1941	98	107.3
1942	86	94.2
1943	81.9	103.5
1944	70.4	116.2
1945	89.5	115.4

Tarım ürünleri üretiminde birbirine karşıt iki unsur mevcuttur. Besin maddeleri üretimi hızla düşerken, sanayi bitkileri üretimi düzeyini koruyabilmiş ve hafif bir artış kaydetmişti.

Tarımsal üretim; 1934–1938 arasındaki ortalama 7.303.399 tondan, 1945'te 4.013.439 tona düştü. Örneğin sebze üretimi 318.632 tondan 183.912 tona düşmüştü. Buna karşılık sanayi bitkileri üretimi genel olarak üretim düzeyini korumuştur. Bunların 1934–1938 arasındaki ortalama üretimi 1.014.434 ton iken, 1945'te 1.048.801 tondu. Hatta tütün üretimi aynı tarihlerde miktar yükselmişti.

Sanayi üretimi de, ülke içindeki ekonomik gelişmeler kadar uluslararası duruma da bağlıdır. Savaşın başlamasıyla ithalattaki kısıtlamalar yerli sanayide 1940'ta bir atılıma yol açmışsa da, sonraki yıllarda giderek artan bir hammadde kıtlığı ortaya çıktı.

³⁴ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 1323 vd.

Yine de 1945'e kadar fiyatlardaki artış üretimi kamçulamaya devam etti. 1945'te dünya pazarlarının yeniden açılması ile gerileme kendini göstermeye başlamıştır³⁵.

Ele aldığımız dönemde dış ticaret şöyle bir rota izlemiştir³⁶:

Yıllar	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Fark
1939	99.6	92.5	7.1
1940	90.9	50.0	30.9
1941	91.1	55.3	35.8
1942	126.1	112.9	13.2
1943	196.7	155.3	41.4
1944	177.9	126.2	51.7
1945	168.3	97.0	71.3
1946	214.6	118.9	95.7
1947	223.3	244.6	- 21.3
1948	196.8	275.1	- 78.3
1949	247.8	290.2	- 42.4

Tablodan da takip edildiği gibi 1946'dan sonra ithalatta büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu durum 7Eylül Kararları ve bu devalüasyonu izleyen dönemde dış ticaretteki sınırlamaların kaldırılmasından kaynaklanmaktadır. Sonucu ise dış ticaretin 1946'ya kadar fazla verir bir seyir izlemesinden, açık verir duruma gerilemesidir.

Devlet borçları ise 1939 Mayıs sonu itibariyle toplam 443.600.000 TL idi. Bunun en büyük kısmını 206.000.000 TL ile konsolide iç borçlar oluşturuyordu. 124.500.000 TL olan kısa vadeli iç borçlar ile, iç borçların toplamı 330.500.000 TL, yani tüm kamu borçlarının 3/4'ü kadardı. Dış borçların 55.000.000 TL'si istikrazlardan, 58.000.000

³⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde...**, s. 1323 vd.

³⁶ DİE "Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı" s. 326'dan nakleden; Yalçın Acar, **Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 70.

TL'si ise kısa vadeli kredilerden oluşuyordu. Devlet dışındaki kamu kuruluşların borçları ise 111.000.000 TL idi. Böylece tüm kamu borçlarının toplamı 554.000.000 TL idi.

Savaş yıllarında devlet borçları 1.398.000.000 TL'ye çıkmış yani üç katından fazla artmıştı. Dış borçlanmaya gidildiği için başta kısa vadeli kredi yoluna başvuruldu. Kısa vadeli iç borçlar (dalgalı borçlar) savaş öncesine göre %64 oranında arttı. Buna karşılık kısa vadeli dış krediler, savaş yıllarında hemen hemen ortadan kalktı. Konsolide borçlar ise 261.000.000 TL'den 567.000.000 TL'ye çıktı³⁷.

Ekonomide 1938-1939 ile 1944-1945 yılları arasındaki bölüşüm göstergeleri ise şöyleydi³⁸:

	1938–1939	1944–1945
Sınaî üretim endeksi	100	78
Sınaî fiyat endeksi	100	357
Buğday üretim endeksi	100	63
Buğday fiyat endeksi	100	568
Tütün üretim endeksi	100	105
Tütün fiyat endeksi	100	490
Pamuk üretim endeksi	100	88
Pamuk fiyat endeksi	100	356
Tarımın ticaret hadleri	100	123
Nominal ücretler endeksi	100	271
Reel ücretler endeksi	100	51
Milli gelirden maaş payı(%)	8.4	8.2
Toptan eşya fiyat endeksi	100	449

³⁷ F. Neumark, "Türkiye'de Harp Sonrası Meseleleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VIII, No:1–4, Ekim 1946-Temmuz 1947, s. 77.

³⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1988, s. 69.

Reel milli gelir endeksi	100	75
--------------------------	-----	----

Tabloya göre, ticari kazançlardaki artış sanayi ürünlerinden çok tarımsal ürünlerin ticaretinden meydana gelmişti. Sanayi ürünlerinin fiyatlarındaki artış toptan eşya fiyatları ile tarımsal ürün fiyatlarının çok gerisindeydi ve dolayısıyla tarım ürünleri tüccarlarının sanayi ürünlerini pazarlayanlara karşı durumu iyileşmişti.

Tarım dışı kesimlerin gelir dağılımı ise maaşlı kesim aleyhineydi. Maaşların milli gelirdeki payı, Saydam hükümeti döneminde %10'a kadar yükselmişse de enflasyona dayanamayarak 1942'de %7.4'e, 1943'te %5.3'e düştü. 1944-1945'te ise savaş öncesi seviyeyi yakaladı. Memurların bu duruma karşı işçilerin durumunda "mutlak" bir gerileme vardı. Sanayi üretiminin %22, milli gelirin %25 gerilediği bu dönemde gerçek ücretlerin %50 civarında bir düşüş kaydetmesi, işçilerin hayat standardındaki bozulmanın yanı sıra, ücretlerin payının hem sanayi hasılası, hem milli gelir içinde önemli ölçüde daraldığını göstermektedir³⁹.

2. MİLLİ KORUNMA KANUNU

II. Dünya Savaş'ı sırasında CHP yönetiminin, savaş ekonomisini kurarken ve yürütürken aldığı bütün karar ve uygulamalarının temel dayanağı Milli Korunma Kanunu'dur. Savaşın iyice yakalaşmaya başlamasıyla, olağanüstü hallerde ülkenin iktisadi düzenini sağlamada uygulanacak politikaları belirlemek ve halkın ve ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli kaynakları Hükümet'e sağlayacak bir düzenleme ihtiyacı kendini hissettirmişti. Bu sırada Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olan Şevket Süreyya Aydemir'in de bulunduğu bir komisyon tarafından Müdafaa Ekonomisi'ne dair bir rapor hazırlanarak 4 Eylül 1939'da İktisat Vekâleti'ne ve oradan da Başvekâlete sunuldu. Bu rapordan hemen 2 gün sonra da "İktisadi Müdafaa Kanunu Tasarısı" sunuldu. Hükümet geniş bir inceleme olan bu raporun temel alınarak bir kanun hazırlanmasını istedi ve 26.12.1939'da "Milli İktisadi Koruma Kanunu Projesi" CHP

³⁹ Korkut Boratav, a.g.e., s. 70 vd.

Grubuna sunuldu ve komisyon tarafından incelendi. Bu komisyon iki günlük bir çalışma sonunda projenin esasını kabul ederek ve uygulamada daha faydalı olacağına inandığı bazı değişikliklere giderek bunun gruba tekrar sunulmasına karar verdi. Ancak bu tasarı üzerinde Grupta bir uzlaşma sağlanamadı.

Bunun üzerine Recep Peker başkanlığında yeni bir komisyon kuruldu ve 6 Ocak 1940'da çalışmalarına başladı. Komisyon “evvelce işlenen projenin gruptaki müzakerelerinden ve parti ana prensipleriyle Teşkilatı Esasiye Kanunu esaslarından ilham aldığını belirterek” yeni bir tasarı hazırladı⁴⁰. “Milli Korunma Kanunu Tasarısı” adını taşıyan bu yeni tasarı 15.1.1940 tarih ve 6/220 sayılı ile Başvekâlet tarafından Meclis Başkanlığı'na sunuldu⁴¹.

Kanun gerekçesinde; “(...) milli hayatımızda bu istisnai ahvalin tesirini önlemek ve sair bakımlardan olduğu kadar, iktisadi bakımdan da tehaffuzi ve tedafüi tedbirler almak zarureti” ile bu kanunun hazırlandığı ve “eğer, Avrupa'nın bugün içinde bulunduğu ahval ve şartları ve bunun memleketimizdeki akisleri, lüzum hâsıl olan her halde Yüksek Meclis'e ayrı bir kanun layihası ile müracaat etmek imkânını verecek mahiyette olsa idi Hükümet'in bu yolu takip edeceğine şüphe” olmadığı kaydediliyordu. Fakat olayların çok süratli ilerlemesi kararların günü gününe alınmasını gerektirdiği için, Hükümetin ihtiyaç duyacağı bütün yetkilerin toplandığı bu kanun tasarısı sunulmuştu⁴².

16.1.1940 tarih ve 1/301 sayılı Milli Korunma Kanunu Tasarısı Muvakkat Encümen Mazbatasında, tasarıda “esasa müessir olmayacak mahiyette tadiller” yapıldı⁴³.

---

⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, II. Cilt, İstanbul, Aralık 2005, s.211 vdd.

⁴¹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi** (Bundan sonra TBMMZC), D:6 İ:1 C:9, 27. inikat, 18.1.1940.

⁴² TBMMZC, gös. yer.

⁴³ TBMMZC, gös. yer.

Mad 1- Fevkalade hallerde Devlet'in bünyesini iktisat ve milli müdafaa bakımından takviye maksadı ile İcra Vekilleri Heyeti'ne bu konuda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler veriyordu.

Fevkalade haller şunlardır:

- A- Umumi veya kısmi seferberlik,
- B- Devlet'in bir savaşa girmesi ihtimali,
- C- Türkiye Cumhuriyeti'ni de ilgilendiren yabancı devletlerarasındaki savaş ihtimali.

Mad 2- İcra Vekilleri Heyeti, kendisine verilen görev ve yetkilerinin ifasına lüzum hâsıl olduğunu görünce kanunu tatbik başlayacak ve bu durumu ilan ve TBMM'ye bildirecekti.

Mad 3- Hükümet kanunun yürürlükten kaldırılmasına karar verdiğinde yine bu durumu ilan ve TBMM'ye bildirecekti.

Mad 4- Bu kanunun hükümlerince uygulanacak kararları almak üzere, ilgili vekâletlerden oluşan bir Koordinasyon Heyeti kurulacaktı.

Mad 5- Kanunun iktisadi hükümlerine göre Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde üretim yapmaları için gerekli faaliyete sevk etmek ve tesisatında gereken değişiklikleri yapmak üzere sanayi ve maden işletmelerini kontrol edebilecekti.

Mad 8- Bu müesseselerden üretim programı isteyebilecek veya onlara doğrudan doğruya bu yolda program verebilecekti.

Mad 9- Tüm işyerlerindeki çalışmayı ihtiyacı karşılayabilecek seviyeye çıkarmak için gerekli işçi ve ihtisas elemanlarını temin edecek, bu amaçla vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti koyabilecekti.

Mad 10- Sanayi ve maden müesseseleri ile tüm işyerlerinde çalışanları çalıştırdıkları müessese veya işyerlerini kabule şayan bir mazeret olmadan ve haber vermeden terk edemeyeceklerdi. Ücretli iş mükellefiyetine tabi olanlara emsaline göre normal bir ücret verilecekti.

Mad 11- Hükümet, sanayi ve maden müesseselerinin mamullerini normal maliyetine yüzde belirli bir kar ilavesiyle satın alabilecekti. Bu malların Hükümet'e teslimi mecburiydi.

Mad 12- Hükümet bu kanunun öngördüğü hizmetleri yerine getirebilmeleri için gereken müesseselere ve küçük sanayi erbabına lüzumlu krediyi temin edecekti.

Mad 13- Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak için zorunlu olan maddeler veya yardımcı malzemeleri stoklayabilecekti.

Mad 14- Hükümet, bu madde ve yardımcı malzemelerin belli ellerde toplanarak halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını tazyike düşmesini önlemek için bu mallara değeri karşılığında el koyarak ihtiyacı olan müesseselere kârsız dağıtabilecekti.

Mad 15- Hükümet, her hangi bir sebep yüzünden atıl kalan veya tamamlayamayan sanayi ve maden müesseseleri ile diğer işyerlerini, işler hale getirebilecekti.

Mad 16- Hükümet gerçek ve tüzel kişiler elinde bulunan madenlerden azami randıman alabilmek ve üretimlerini tek elde toplayabilmek için bunları birleştirerek işletebilecekti. Bu maddenin tatbikinden dolayı işletmeden mahrum kalan maden sahiplerine ait zararlar ödenecekti.

Mad 17- Sahiplerine gerekli olmayan makine, alet ve tesisatı ve sair her çeşit üretim vasıtalarını, sahiplerinin işlerini sekteye uğratmamak kaydıyla ihtiyacı olan müesseselere vermek üzere bedeli karşılığında satın alınabilecekti.

Mad 18- Hükümet tebliğ ettiği tedbirleri uygulamayan ve istenilen üretimi yapmayan müesseselere el koyarak kendisi işletebilir. Bu işletmenin devamı süresince müessese sahiplerine tazminat ödenecekti.

Mad 19- Bu kanunun yürürlükte kaldığı sürede sanayi ve maden müesseseleriyle diğer işyerlerinde fazla mesaiye lüzum görülen hallerde işlerin mahiyetine ve ihtiyacın derecesine göre günlük 3 saat fazla mesai uygulanabilecekti. İş Kanunu'nun 50. maddesinin küçüklerle kadınlara dair hükümleri sanayi müesseseleri ile diğer işyerlerinde, Hafta Tatili Kanunu bu kanunun hedeflediği hususlarda tatbik edilmeyebilirdi. Fakat Hükümet işçinin haftada bir gün tatil hakkını engellemeyecekti.

Mad 20- Hükümet Memleketin ihtiyacı için ithali zaruri maddelerin miktar, cins ve çeşitlerini tayin ve tespit edebilecekti. Zaruri olmayan malların ithalini ise men edebilecekti.

Mad 21- Halkın ve milli müdafaanın zorunlu ihtiyacı olan zaruri maddelerin tüketimini tayin ve tahdit edebilecekti.

Mad 22- Halkın ve milli müdafaanın zorunlu ihtiyaçlarını ithal etmek maksadıyla ticaret müessese ve birliklerine kredi, döviz ve akredif sağlayabilecek ve bu müessese ve birliklerden lüzum görülenleri stok yapmaya mecbur tutabilecekti.

Mad 23- Bu mecburiyete tabi tutulanların fiyat düşüşlerinden doğacak zararları, satış müsaadesi tarihine kadar geçecek zamana ait kanuni faizleriyle birlikte ödenecekti.

Mad 24- Hükümet dâhilde imal edilen ve üretilen malların memleket ihtiyacından fazla olan kısmını ihracının şekil ve şartlarını tanzim edebilecekti.

Mad 25- Memleket ihtiyacı bakımından lüzumlu maddelerin Hükümetçe tayin edilecek miktar üzerinde ve şartlar haricinde ticaret ve sanat erbabı tarafından

stoklanmasını ve tüccar olmayanlar ile başka maddelerin ticaretle meşgul olanlar tarafından stoklanmasını men edebilir.

Mad 26- Hükümet halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak ve ihracatı tanzim etmek veya üreticiyi korumak için memleket mahsullerini satın alabileceği gibi memleket ihtiyacını temin ve ithalatı tanzim etmek için dışardan mal satın alabilecekti. Mahsullerin birinin ihracatının tahdit veya yasaklanması yüzünden içerdeki fiyatlarında bir düşüklük olması halinde Hükümet bu malları değeri karşılığında satın alacaktı.

Mad 27- Hükümetçe akdolunan mukaveleler veya uygulanan tedbirler yüzünden bir malın iç ve dış fiyatları arasında fazla kar olursa Hükümet bu kardan Ziraat Bankası'na bir fon tesis edecekti. Fakat Hükümetin aldığı kararlarla ilgili olmayarak kendi gayretleriyle tayin edilen fiyatın üzerinde ihracat yapan tüccarların kârları kendilerine aitti.

Mad 28- Hükümet fiyat yükselmesini sağlamak için, yapılan ihbara rağmen gümrükten çekilmeyen malları, o malın ilgilileri nam ve hesabına gümrükten çekebilecekti.

Mad 30- Kanunun yürürlükte kaldığı zaman zarfında, şehir, kasaba, iskeleler, liman ve istasyonlarda gayrimenkullerin kira bedeli, kanunun yürürlüğe girmesine takaddüm eden senenin kira bedelinden fazla olamayacaktı.

Mad 31- Hükümet gerekli gördüğü maddelerin azami fiyatlarını, cins ve çeşitlerini ve vasıflarını tespit edebilecekti. Toptan, yarı toptan ve perakende ticarete, satıcı tarafından fatura verilmesini mecburi tutabilecekti. Yüz kuruştan fazla yapılan alışverişlerde alıcının isteği üzerine fatura vermek mecburiydi.

Mad 32- Eşya fiyatlarının geçerli bir sebep olmadan yükseltilmesi, mevcut malın satışa sunulmaması, mevcudu kalmadığı beyanıyla satıştan saklanması, satıştan kaçırılması, muvazaa ile elden çıkarılması, makul bir sebep olmadan gümrükten

çekilmemesi, gereğinden fazla mal satın alınması, üretici ya da tüketici aleyhine fiyat birliği yapmak, yaptırmak, muhtelif ticaret erbabı arasında zincirleme muamelesi yapılması, mevcut malın satıştan kaldırılması, bu maksatlardan herhangi biriyle propaganda yapılması ve diğer şekillerle suni olarak fiyat yükseltilmesi yasaktı.

Mad 33- Hükümet halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için gerekli olan maddelerin stoklanması için lüzumlu depoları belirli bir kira mukabilinde kullanabilecekti.

Mad 35- Üreticiden mal alanların ve tüketiciye mal satanların aralarında fiyat birliği yaparak halkı istismar etmeleri yasaktı.

Mad 36- Hükümet her türlü özel nakil vasıtalarının seyrüseferini tanzim ve tahdit edebileceği gibi azami nakil ücretlerini tayin edebilecekti. Bu vasıtaların malzemelerini ve ücretlerini vererek lüzum görülen yerlerde ve hizmetlerde çalıştırabilecek, lüzum ve ihtiyaç gördüğü takdirde değer fiyatıyla satın alabilecekti.

Mad 37- Ziraatta çalışabilir her vatandaşı kendi ziraat işi aksamamak şartıyla ikametgâhından en fazla 15 km. mesafede bulunan devlete ve özel şahıslara ait ziraat işletmelerinde uygun bir ücretle çalıştırılacak; sahibine gerekli olmayan her çeşit ziraat vasıtalarından uygun bir kira ile istifade edilebilecekti. Kadınlar ancak kendi köy, kasaba ve şehir sınırları içinde çalıştırılacak.

Mad 38- Hükümet lüzum gördüğü mıntikalarda ziraatın nevi ve çeşitlerini tayin edebilecekti.

Mad 39- Hükümet üzerinde ziraat yapılmayan 500 hektardan büyük araziye bedeli karşılığında işletebilecekti.

Mad 40- Hükümet ziraata elverişli 8 hektar ve daha büyük arazi sahibi olan her şahsı, bu arazinin yarısı kadar hububat ekmeğe mecbur tutabilecekti.

Mad 41- Ekilen her 4 hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa Mükellefiyetinden istisna edilecekti.

Mad 42- Hükümet her türlü ziraat aletlerini, makine ve vasıtalarını, zirai ilaçları ve tohumları lüzumuna göre parasız veya ödünç veya bir kira karşılığı ihtiyaç sahiplerine dağıtabilecek ve çiftçiye lüzumu halinde ödünç para verebilecekti⁴⁴.

2.1. Milli Korunma Kanunu Tasarısı Meclis Görüşmeleri

Kanun tasarısının Meclis Grubu görüşmelerinde, konuşmalar genelde tasarının Anayasa'ya uygunluğu etrafında olmuştu⁴⁵. Bu husus Meclis görüşmelerinde de gündeme gelmiş, hatta Milli Korunma Kanunu Tasarısı Geçici Komisyonu raporunda tasarının Anayasa'ya uygun olduğunu belirtme ihtiyacın hissetmişti⁴⁶. Yine Geçici Komisyon Sözcüsü Feridun Fikri Düşünsel “(...) bu layihamız heyeti umumiyesi itibarıyla ve her noktasından Teşkilatı Esasîyemizin ana hatlarına ve esaslarına ve metinlerine mutabıktır”⁴⁷ diyerek bu görüşü bir kez de Meclis Kürsüsünden dile getirdi ve milletvekillerinin kaygılarını gidermeye çalıştı.

Berç Türker ise kanunun uygulanmasının, iktisadi bünyede yol açabileceği etkilere dikkat çekiyor ve Hükümetin bu hükümleri uygularken dikkatli olması gerektiğini ifade ediyordu.

“İktisadi ve ticari işler serbest bırakılırsa inkişaf eder.

Anormal zamanlarda bu işler bizzarure hasru tahdit edilirse, elbette memleketimizin iktisadiyatı ve ticareti az çok müteessir olur.

Bundan dolayıdır ki, muhterem Dr. Refik Saydam Hükümeti, bu kanunun ahkâmını daha büyük bin itina ve ihtimam ile tatbik buyurmalıdır.

---

⁴⁴ RG, 4417, 26.1.1940; *Düstur*, III. Tertip, C. XXI, s. 433–442.

⁴⁵ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938–1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 379.

⁴⁶ TBMMZC, D:6 İ:1 C:9, 27. inikat, 18.1.1940.

⁴⁷ TBMMZC, gös. yer.

Çünkü anormal vaziyet zail olarak, normal vaziyet avdet ettiği zaman, iktisadi, ticari, zirai ve sınaî teşekküllerimizin mevcudiyetine halel gelmiş olduğu görülmemeli ve ticaret âleminin maneviyatı kırılmış olmamalıdır⁴⁸.

Koçak'ın da, yerinde olarak, belirttiği gibi Türker'in bu sözleri tasarıyı kaygıyla karşılayan fakat tek-parti yönetiminde aktif bir muhalefet gösteremeyen milletvekillerinin görüşlerini yansıtıyordu⁴⁹.

Müstakil Grup Başkanı Ali Rana Tarhan ise Hükümete iki soru soruyordu: “Bu kanunun tatbikinde takip edecekleri plan ve bu kanunun tatbikinde hâkim olacak zihniyet” ne idi ve “hususî teşebbüsü alakadar edecek esaslı kararlar ittihazından evvel iş muhitlerinin mütalaalarını münasip surette sormak usulü” uygulanacak mıydı?⁵⁰ Başvekil Refik Saydam'ın cevabı ise özellikle özel teşebbüsün fikrinin sorulması konusunda açıktı:

“(…) Bunların fikrini almak bizim için faydalı olacağına kanaat getirdiğimiz dakikada, bundan hiç çekinmeyeceğiz ve daima bunların fikirlerini de almayı kendimiz için esas bileceğiz.

Buna bir kaydı ihtiyari koymak mecburiyetindeyim.

O da, kanun veya bu gibi mütalaaları almayı ne vaktinden evvel, ne de vaktinden sonra bırakmamayı kendimiz için bir şiar edineceğiz.

Sebebi de, vaktinden evvel alınması, iş muhitini mutazarrır edebileceği gibi, vaktinden evvel alınmaması da iş muhitini tekrar mutazarrır edebilir.

Bu noktai nazardan, mümkün olduğu kadar fazla iş muhitinin fikrini sormak, bizim için bir vazife ifa ederken, kolaylık teşkil edecektir”.

Kanunun tatbikinde hâkim olacak zihniyet ise “vatandaşın mümkün olduğu kadar normal hayatını önlemeyecek (...) ve yine iş sahibi vatandaşların normal saylerini ve kazançlarını mümkün olduğu kadar tahdit” etmeyecekti⁵¹.

---

⁴⁸ TBMMZC, gös. yer.

⁴⁹ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli...**, s. 380.

⁵⁰ TBMMZC, gös. yer.

⁵¹ TBMMZC, gös. yer

Tasarının maddelerini görüşmeleri sırasında, Hükümete ticaret müessese ve birliklerini stok yapmaya zorlama yetkisi veren 22. madde hakkında Hüsnü Kitapçı tüccara böyle bir vazifeyi zorla kabul ettirmenin mümkün olmadığını, milli düşünceyle yetişmemiş olan bir tüccarın böyle bir vazifeyi yerine getirmemek için her yola başvuracağını belirtti. Hem bu yüzden, hem de bu vazifeyi hakkıyla yerine getirecek az sayıdaki tüccarın da ceza tehdidi altında olması doğru olmayacağı için maddenin kaldırılmasını istedi⁵².

39. maddenin görüşülmesi sırasında ise Galip Pekel, devlet işletmesine alınacak boş toprak sınırının kaldırılmasını istedi. Seferberlik sırasında çoğu çiftçi askere alınacağı ve nakliye vasıtaları da alınacağı için birçok küçük toprak boş kalacaktı. Bu yüzden bu sınır kaldırılmalıydı. Fakat Geçici Komisyon Sözcüsü Düşünsel, devlet işletmesinin rantabilite esasına dayandığını, küçük işletmelerden verim alınamayacağını belirtti⁵³.

Üzerinde en çok tartışılan madde ise 41. maddeydi. Bazı milletvekilleri bu maddenin az topraklı çiftçiler için haksızlık olduğunu savuruyorlardı. Örneğin Galip Pekel bu haksızlığı şöyle dile getirdi:

“(Bu madde ile) harb mükellefiyeti kanununun vesaiti nakliye üzerine koyduğu bütün ağırlığı 40 dönümden az hububat eken çiftçiler üzerine çökecektir. Hâlbuki memlekette en büyük miktarı 40 dönümden az ekenler teşkil eder. Çiftçilerimizin belki %75’i bu vaziyettedir ve asıl bunların himaye edilmesi lazımdır. Beri taraftan on öküzü olandan bir tekini almazken, beri tarafta bütün serveti bir tek öküzü olanın, elinden bunu alacağız. Bunlar zaten askere gidecektir. Böyle mal meselesinde de en büyük ağırlığı bunların üzerine yükletmek bilmem doğru olur mu?”⁵⁴

İbrahim Dıblan da “küçük arazi sahibi olan çiftçiler hangi vesaitle zeriyaat yapacaklardır, nadas yapacaklardır? 4 hektara bir öküz verileceğine göre az olanlar ne

---

⁵² TBMMZC, gös. yer

⁵³ TBMMZC, gös. yer

⁵⁴ TBMMZC, gös. yer

yapacaktır? Bunlar sağdan soldan dilenip de arazisini ekmeye mi çalışacaktır?” sorusuna cevap istiyordu. Hikmet Bayur “zengine öküz bırakacaksınız o da kendi arazisinden biraz tasarruf ederek fukarayı istismar edecek, onlara kiraya verecektir” diyordu. Emin Aslan Tokat ise “memleketimizdeki çiftçilerin yüzde sekseni küçük çiftçidir. Bu ekseriyeti himaye etmek mi istiyoruz. Yoksa onları müşkül vaziyete sokmak mı istiyoruz. Bu vaziyete göre küçük çiftçinin öküzlerini elinden alacağız demektir” diyerek ortada duran çelişkiye dikkat çekiyordu. Eğer rejim küçük çiftçiyi korumayı bir vazife edinmişse bu vazife yerine getirilmeliydi⁵⁵.

18.1.1940 tarihli TBMM toplantısında görüşülen kanun tasarısı, aynı gün kabul edilerek 3780 sayı ile kanunlaştı⁵⁶. 19.2.1940 tarih ve 2/12877 sayılı kararname ile de yürürlüğe girdi⁵⁷.

2.2 Milli Korunma Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler

Milli Korunma Kanunu kabulünden sonra 1950’ye kadar tam 7 kez değişikliğe uğradı.

2.2.1. Ocak 1940 Değişikliği

İlk değişiklik tasarısı kanun daha birinci yılını doldurmadan Meclis’e sunuldu. 13.12.1940 tarih ve 6/5518 sayılı 18.1.1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun tasarısı Başvekâlet tarafından TBMM Reisliği’ne sunuldu ve TBMM’nin 25.11.1940 tarihli toplantısında görüşülerek⁵⁸ 3954 sayıyla kanunlaştı⁵⁹.

---

⁵⁵ TBMMZC, gös. yer

⁵⁶ RG, gös. yer. ; Tan, 19.1.1940; Ulus, 19.1.1940.

⁵⁷ RG, 4439, 20.2.1940; Tan, 20.2.1940; Ulus, 21.2.1940. Bu durum 20.2.1940 tarihli Başvekâlet tezkeresiyle, 18.3.1940’da TBMM’ye arz edildi. TBMMZC, D:6 İ:1 C:9, 28. inikat, 18.3.1940.

⁵⁸ Cemil Koçak, Türkiye’de Milli..., s. 383 vd.

⁵⁹ RG, 4698, 28.12.1940; Düstur, III. Tertip, C. XXII, s. 121–129; Tan, 25.12.1940.

Bu kanunla Milli Korunma Kanunu'nun 5, 6, 11, 14, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 43, 44, 47, 50, 53, 59 ve 66. maddeleri değiştirildi. Bu değişiklilerin önemlileri şunlardır:

Mad 5- Başvekâlete bağlı bir Koordinasyon Bürosu kurulacaktı.

Mad 11- Hükümet, sanayi ve maden müesseselerinin ürünlerini normal fiyatlarına belirli bir kar ilavesiyle satın alabilecek, bunların satışı, dağıtımı, toplama ve sevkini üzerine alabilecekti.

Mad 14- Hükümet, halkın ve milli müdafaanın ihtiyacı olan her tür maddelere ve yardımcı malzemelere değer fiyatıyla el koyabilecekti.

Mad 18- Hükümet, tüm un fabrikalarına, değirmenlere ve yetersiz üretim yapan sanayi ve maden müesseselerine el koyabilecekti. Bu el koymanın devamı süresince müessese sahiplerine uygun bir tazminat verilecekti.

Mad 19- Hükümetçe sanayi ve maden müesseseleriyle diğer iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görülen durumlarda gece ve gündüz postalarında 3 saate kadar fazla mesai yapılabilecekti. Kadınlar ve 12 yaşından yukarı kız ve erkek çocuklarının sanayi ve maden işletmelerinde ve 16 yaşından yukarı erkek çocukların maden işlerinde çalışmalarını önleyen sınırlamalar Hükümet kararıyla uygulanmayabilecekti. Ayrıca Hafta Tatili Kanunu ve ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki kanun hükümleri hükümet kararıyla kısmen ya da tamamen uygulanmayabilecekti. Ancak işçilerin birer aylık aralarla çalıştıkları işler haricinde, işçinin haftada bir gün tatil hakkı ihlal edilemeyecekti.

Mad 21- Hükümet, icabında lüzum gördüğü maddelerin tüketimini yasaklayabileceği gibi bunların tüketiminin şekil ve miktarını da tayin ve tahdid edebilecekti.

Mad 36- Hükümet, her türlü özel nakil araçlarının seyrüseferini düzenleyebilecek, sınırlayabilecek ya da yasaklayabilecekti. Azami nakil ücretlerini saptayabileceği gibi nakil vasıtalarına ücretli çalışma mükellefiyeti koyabilecek, gerektiğinde bunları satın alabilecekti⁶⁰.

Yapılan bu değişikliklerle işçilerin hafta tatili hakkının kaldırılmasına imkân verilmişti. Hükümete özel teşebbüsün kendisine satmaya mecbur olduğu malları toplama, sevk, dağıtım ve satış işleriyle doğrudan meşgul olma yetkisi de tanınmıştı. Yine bu değişikliklerle devletleştirme imkânı nakil vasıtalarına da uygulanabilecekti.

2.2.2. Aralık 1940 Değişikliği

Milli Korunma Kanunu'nda ikinci değişiklik tasarısı 16.12.1940 tarih ve 6/5491 sayı ile TBMM Başkanlığı'na sunuldu ve 19.12.1940 tarihli Meclis toplantısında görüşülerek 4156 sayı ile kanunlaştı⁶¹.

Bu kanunla 14, 55 ve 65. maddeleri değiştirildi. Buna göre;

Mad 14- Hükümet, halkın ve milli müdafaanın ihtiyacı olan her türlü madde ve yardımca malzemeyi değer fiyatı karşılığında el koyarak satın almaya, maksada göre dağıtmaya ve satmaya ve ihtiyacı olanlara kârsız vermeye yetkiliydi.

Mad 55- cezai müeyyideler yeniden değiştirildi.

Mad 65- Vali ve kaymakamlar ve bunlar tarafından görevlendirilen memurlar ev, ambar, depo gibi yerlerde arama yapma yetkisine sahiptiler⁶².

---

⁶⁰ **RG**, gös. yer.; **Düstur**, gös. yer.

⁶¹ **TBMMZC**, D:6 İ:3 C:22, 18. inikat, 19.12.1940; **RG**, 4991, 23.12.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 107 vdd.; **Ulus**, 20.12.1940.

⁶² **RG**, gös. yer.; **Düstur**, gös. yer.

2.2.3. Ocak 1941 Değişikliği

Üçüncü değişiklik tasarısı ise hemen bir ay sonra 22.1.1941 tarih ve 6/346 sayı ile TBMM Başkanlığı'na sunuldu ve 30.1.1941'de Meclis'te görüşülerek 4180 sayı ile kanunlaştı⁶³.

6, 18, 19, 21, 25, 29, 30, 31, 34, 36, 38, 42, 43, 44, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67 ve 68. maddeler değiştirildi:

Mad 6- İcra Vekilleri Heyeti kararıyla halk ve milli müdafaanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere ticari ve sınaî işleri görmek üzere tüzel kişiliğe sahip müesseseler kurulabilecekti.

Mad 18- Hükümet, un fabrikalarına ve değirmenlere ve diğer sanayi ve maden müesseselerine el koyarak işletebilecekti. Bu işletmenin devamı süresince müessese sahiplerine tazminat verilecekti.

Mad 19- Lüzum görülen sanayi ve maden müesseseleriyle diğer iş yerlerinde gece ve gündüz postalarında 3 saate kadar fazla mesai yapılabilirdi.

Kadınlar ve 12 yaşından yukarı kız ve erkek çocuklarının sanayi ve maden işletmelerinde ve 16 yaşından yukarı erkek çocukların maden işlerinde çalışmaları hakkındaki kanun hükümleri Hükümet kararıyla tatbik edilmeyebilecekti.

Hafta Tatili Kanunu ve ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki kanun hükümleri hükümet kararıyla kısmen ya da tamamen uygulanmayabilecekti. Ancak işçilerin birer aylık aralarla çalıştıkları işler haricinde, işçinin haftada bir gün tatil hakkı ihlal edilemeyecekti.

---

⁶³ TBMMZC, D:6 İ:3 C:23, 33. inikat, 30.1.1940; RG, 5023, 3.2.1942; Düstur, III. Tertip, C. XXIII, s. 232-247; Tan, 7.2.1942; Vatan, 6.2.1942; Ulus, 31.1.1942.

Hükümet bütün ticarethane ve müesseselerin açık bulunacakları günleri ve asgari iş saatlerini tespit etmeye yetkiliydi. Tespit edilen günlerde asgari iş saatlerinde bütün ticarethane ve müesseselerin açık bulunmaları zorunluydu.

Mad 21- Hükümet gerekli gördüğü maddelerin tüketimini, satışını ve imalini tayin ve tahdit edebilecek ya da yasaklayabilecekti.

Mad 25- Hükümet, sanat ve ticaret erbabının memleket ihtiyacı bakımından gerekli gördüğü maddelerin tespit edilecek miktarlar üzerinde ve şartlar dışında stoklamalarını yasaklayabilecekti.

Hükümet, sanat ve ticaret erbabının faaliyet sahaları dışındaki maddeleri stoklamalarını yasaklayabilecekti.

Tüccar olmayanların herhangi bir maddeyi ticaret kasdıyla stoklamalarını yasaklayabilecekti.

Herhangi bir maddenin şahsi ihtiyaçlardan fazla biriktirilmesini yasaklayabilecekti.

Mad 29- Hükümet ithal ve ihraç maddeleri için fiyat tayin edebilecek, belirli bir fiyattan fazlaya ithal ve belirli bir fiyattan aza ihraç yapılmasını yasaklayabilecekti.

Mad 30- Bu kanunun yürürlükte kaldığı süre zarfında şehir, kasaba, liman, iskele ve istasyonlarda gayrimenkul kiralari 1939 senesi içinde son kira mukavelenamesiyle belirlenmiş kira bedelinden fazla olamayacaktı ve bu mukavelenamenin şartlarında kiracılar aleyhine değişiklik yapılamayacaktı.

Mad 31- Hükümet dâhilde gerekli gördüğü maddelerin azami fiyatlarını, kâr oranlarını ve bu maddelerin cinslerini, çeşitlerini ve vasıflarını tayin edebilecekti. Bunlara muhalif olarak bir malın satılması yasaktı.

Çeşitli kanun hükümlerine göre tespit edilen fiyatların üstünde bir malı satışı sunmak yasaktı.

Toptan, yarı toptan ve perakende ticarete yapılan alım satım muamelelerinde satılan mal için satıcı tarafından fatura verilmesi zorunlu kılınabilecekti. Yüz kuruştan fazla yapılan alışverişlerde alıcının talebi üzerine fatura verilmesi zorunluydu.

Tacir sıfatını haiz gerçek ve tüzel kişiler arasında yapılan alışverişlerde satıcı tarafından bir malın mevcudu bulunmadığı beyan edildiğinde ve alıcı bu duruma dair bir vesika talep ettiğinde bu vesikanın verilmesi zorunluydu.

Mad 32- Aşağıdaki hareketlerde bulunmak yasaktı:

- a- Geçerli bir sebep olmadan bir malı fazla fiyatla satmak
- b- Geçerli bir sebep olmadan mevcut malı satışı arz etmemek
- c- Geçerli bir sebep olmadan bir malı satıştan kaçınmak
- d- Mevcut malı kaçırmak ve saklamak
- e- Mevcut malı muvazaa ile satmak
- f- Zincirleme muamelesi yapmak
- g- Diğer bir malın da alınmasını şart koşarak satış yapmak
- h- Fiyat yükseltmek için propaganda yapmak.

Mad 36- Kara nakil vasıtaları hakkındaki çalışma mükellefiyeti ve satın alma hükümleri deniz vasıtalarına da teşmil edilebilecekti.

Mad 38- Hükümet, gerekli gördüğü bölgelerde ziraatın çeşidini tayin edebileceği gibi herhangi bir mahsulün ekimini yasaklayabilecekti.

Mad 42- Hükümet her türlü ziraat makine, vasıta ve malzemelerini satabilecek, parasız veya kira ile ya da ödünç olarak ihtiyacı olanlara dağıtabilecekti.

Ayrıca bu değişiklikle Milli Korunma Kanunu'na 9 yeni madde eklendi:

Ek Mad 1- Hükümet tarafından yaptırılan stokların, alakalı makamların talimatı hilafında kullanılması, tüketilmesi ve elden çıkarılması yasaktı.

Ek Mad 2- Kendilerine iş mükellefiyeti konanlar ya da çalışma mükellefiyetine tabi tutulan nakil vasıtaları gerektiğinde vali veya kaymakamın yazılı emri ile çalışma yerlerine zabıta kuvvetiyle götürülebilecekti.

Ek Mad 3- Hükümet, mali müesseselerin açtıkları kredileri denetleyebilecek, kısıtlayabilecek ya da yasaklayabilecekti. Ticari maksatla kurulacak şirketleri ve kooperatifleri denetleyebilecek, kısıtlayabilecek ya da yasaklayabilecekti⁶⁴.

Bu kanunla yapılan değişikliklerin en önemlisi, devletin sanayi ve maden işletmelerine el koyma yetkisinin belirli bir şarta bağlı olmadan, sadece “görülen lüzum”a bağlanmasıydı. Ayrıca hükümet bu değişikliklerle kredi alanına da el atıyor, çalışma mükellefiyetini uygulamak için zabıta kuvvetlerini kullanma yetkisini elde ediyordu.

2.2.4. Ağustos 1944 Değişikliği

14.1.1944 tarihinde 6/90 sayı ile yeni bir değişiklik tasarısı sunuldu. Fakat tasarı yaklaşık 8 ay sonra TBMM’de görüşüldü⁶⁵ ve 4648 sayıyla kanunlaştı⁶⁶. Bu kanunla Milli Korunma Kanunu’nun 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68 ve 69. maddeleri değiştiriliyordu.

Mad 7- Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde üretim yapmaları için sanayi ve maden müesseselerini kontrol ederek bunları gerekli faaliyete sevk edebilecek, imal ve işletme bakımından tadilata tabi tutabilecek, bu amaçla bu müesseselere kredi, malzeme, işçi ve uzman temin edebilecekti. Eğer bu

⁶⁴ RG, gös. yer.; **Düstur**, gös. yer.

⁶⁵ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli...**, s. 387.

⁶⁶ RG, 5780, 11.8.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXV, s. 1341–1364.

müesseselerinin sahipleri istenen tadil ve tevsiatı yapmazlarsa buralara el koyarak gerekli tadil ve tevsiatı kendi hesabına yapacaktı.

Mad 8- Hükümet, sanayi ve maden müesseseleriyle küçük sanat kooperatiflerinden üretim programı ve diğer bilgileri isteyebileceği gibi bu müessese ve kooperatiflere bu yolda program verebilecekti.

Mad 9- Hükümet, sanayi ve maden müesseselerinin üretimini ve diğer işyerlerindeki mesaiyi bu kanunun öngördüğü ihtiyacı karşılayabilecek hadde çıkarmak için gerekli işçi kadrosunu ve uzmanları temin edecekti. Bu amaçla vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti koyabilecekti.

Ücretli iş mükellefiyeti konanların veya işyerlerinden kaçanların sevk ve nakilleri ve iaşelerine ait masraflar bunları çalıştıracak işyerlerince ödenmekle beraber bu masraflar ücretlerinden kesilecekti.

Mad 10- sanayi ve maden müesseseleriyle bu müesseselere bağlı işyerlerinde ve hükümetin belirleyeceği diğer işyerlerinde çalışanlar işyerlerine geçerli bir sebep olmadan terk edemeyeceklerdi.

Mad 11- Hükümet, sanayi ve maden müesseselerinin ürünlerini maliyetine belirli bir kar ilavesiyle satın alabilecekti. Bu şekilde el konan maddeler başkasına satılmış olsalar bile buldukları yerden başka bir yere nakledilemeyeceklerdi.

Mad 12- Hükümet, bu kanunun öngördüğü maksatları yerine getirmek için gereken müessese ve küçük sanat erbabına ve iş sahiplerine lüzumlu krediyi temin edecekti.

Mad 14- Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için gerekli her türlü madde ve yardımcı malzemeyi değer fiyatı karşılığında el koyarak almaya ve ihtiyaca göre dağıtmaya, satmaya ve ihtiyacı olanlara karsız vermeye yetkiliydi.

Mad 20- Hükümet, memleket ihtiyacı için ithali zaruri olan maddelerin miktar, cins ve çeşitlerini belirlemeye ve ithali zaruri olmayan maddelerin ithalini yasaklamaya yetkiliydi.

Mad 21- Hükümet, her türlü maddelerin ithal veya imalinden tüketiciye kadar intikalini düzenlemeye, ticaretin usul ve şekillerini belirlemeye, tüccarların ticaretlerini mahiyetini gösterir belge istemeye ve yapacakları muamelelerde bu vesikaları ibraz etmeye mecbur tutamaya yetkiliydi. Lüzum gördüğü maddelerin devrini, üretimini ve tüketimini yasaklayabilecekti.

Mad 22- Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak için stoklar yapabilecek veya bazı müesseseleri stok yapmaya mecbur tutabilecek bunlara kredi ve döviz verebilecekti.

Mad 26- Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak, ihracatı düzenlemek ve üreticiyi himaye etmek için mahsul ve mamullerini satın alabilecek, ülke ihtiyacını karşılamak ve ithalatı tanzim etmek için hariçten mal satın alabilecek ve bunların satış, dağıtım, toplama ve sevk işleriyle meşgul olabilecekti.

Mad 27- Hükümetçe alınan tedbirler ve imzalanan mukaveleler yüzünden bir malın dâhili ve harici satış fiyatı arasında bir fark hâsıl olursa, ithalatı daha müsait şartlarla yapmak ve dâhili fiyatlarla ihracatı düzenlemek için Hükümet bu farktan Ziraat Bankası'nda bir fon tesis edebilecekti. Hükümetin aldığı kararlarla alakalı olmayarak kendi gayretleriyle fazla kar elde edenlerin kazançları kendilerine aitti.

Mad 28- Gümrüklere gelmiş olan ve gümrüklerden alakalılarca çekilmesi gerektiği Resmi Gazete ve mahalli gazetelerce ilan edildikten en ez bir hafta sonra gümrüklerden çekilmeyen mallar alakalılar nam ve hesabına ülkeye sokulabilecekti. Bu suretle gümrükten çekilen mallar Hükümetin belirleyeceği esaslar dâhilinde satılacaktı.

Mad 29- Hükümet, ithal ve ihraç maddeleri için azami fiyat ve kar hadleri tayin ve belirli fiyattan fazlaya ithalat ve belirli bir fiyattan düşüğe ihracat yapılmasını yasaklayabilecekti.

Hükümet, her türlü ithal ve ihraç maddelerine veya dâhilde üretilen ve tüketilen maddelere prim verebilecek ve bunlardan prim alabilecekti.

Mad 30- Bu kanunu yürürlükte olduğu sürece şehir, kasaba, liman, iskele ve istasyonlarda yeni kiraya verilecek gayrimenkullerin kira bedelleri 1939 senesi rayicine göre belediye tarafından belirlenecekti.

Mobilyalı olarak kiraya verilecek gayrimenkullerin kira bedellerine, belediye tarafından belirlenecek mobilya değerinin %20'si oranında zam yapılabilecekti. Bu miktar kira bedelinin %50'sini geçemeyecekti.

Mad 31- Hükümet, dâhilde gerekli gördüğü maddelerin azami fiyatlarını ve kar hadlerini tayin edebileceği gibi, komisyon, nakliye, nakliye komisyonu, tellâliye, simsariye gibi ücretlerin ve bir hizmet, sanat veya emek karşılığı alınacak ücretlerin azami miktarını tayin edebilecekti. Tespit edilen bu fiyat, kar haddi veya ücretlerin üzerinde satış yapılması veya ücret istenmesi yasaktı.

Toptan ve perakende ticarete yapılan alışverişler için satılan mal için satıcı tarafında fatura verilmesi mecburi tutulabileceği gibi tüccarların faturasız mal satın alması yasaklanabilecekti. Yüz kuruştan fazla yapılan alışverişlerde alıcının talebi üzerine fatura verilmesi zorunluydu.

Her dükkân, mağaza ve ticaret ve satmak için mal konulan yerlerde ve pazaryerlerinde satışa sunulan belirli mallara cins ve fiyatını gösteren bir etiket konması, bunun mümkün olmadığı hallerde herkesin görebileceği bir yere cins ve fiyat listeleri asılması zorunluydu.

Mad 32- Aşağıdaki hareketlerde bulunmak yasaktı:

- a- Geçerli bir sebep olamadan bir malı fazla fiyatla satmak
- b- Geçerli bir sebep olamadan bir malı satışa arz etmemek
- c- Geçerli bir sebep olamadan bir malı satıştan kaçınmak
- d- Mevcut malı kaçırmak veya saklamak
- e- Mevcut malı muvazaa ile satmak
- f- Piyasada darlık, fiyatlarda yükseklik doğuracak veya fiyatların inmesine engel olacak şekilde malın sınırlı ellerde toplanmak veya imha etmek
- g- Zincirleme muamele yapmak
- h- Diğer malın da alınmasını şart koşarak malı satışa arz etmek
- i- Fiyat yükseltmek için propaganda yapmak
- j- Üreticiden mal alanlarla tüketiciye mal satanlar arasında fiyat birliği yaparak anlaşma yoluyla halkı istismar etmek.

Mad 34- Hükümet gerekli gördüğü bölgelerde tüccarları, büyük ve küçük sanayi erbabını birlikler kurmaya zorlayabilecekti. Kurulan birliklere üye olmayanlar o birliğin işteğal mevzuuyla meşğul olamayacaklardı.

Mad 36- Hükümet, her türlü nakil vasıtalarının seyrüseferini kısıtlayabileceği veya yasaklayabileceği gibi azami ücretlerini tayin edebilecek, ücretlerini vererek bunları çalıştırabilecekti. Bu şekilde çalıştırılacak vasıtalarda çalışanların işlerini geçerli bir sebep olmadan terk etmeleri yasaktı.

Türk bayrağı taşıyan gemilerin Hükümetin izni olmadıkça yabancılara satılması ve devredilmesi yasaktı.

Mad 37- Hükümet, ziraatta çalışabilir vatandaşları, Devlete ve özel şahıslara ait ziraat işletmelerinde çalıştırabilirdi. Kadınlar ancak buldukları şehir kasaba ve köy dâhilinde çalıştırılabilirler. Şahıslara ait işletmelerde mükellefiyet ancak vilayet ve komşu vilayetlerdeki halka tatbik edilebilecekti.

Kendilerine zirai iş mükellefiyeti konanların kaçması halinde bunlar vali ya da kaymakamın yazılı emriyle zabıta kuvvetiyle işyerlerine sevk edilebileceklerdi. Bunların sevk ve iâşe masrafları ücretlerinden kesilecekti.

Hükümet, zirai iş mükellefiyeti uygulanan yerlerde sahibine lazım olmayan ziraat aletlerini kira karşılığında kullanabilecekti.

Mad 38- Hükümet, büyük ve küçükbaş hayvanların şahsi ihtiyaç dışında alım satımını, devrini, naklini, kesilmesini düzenleyebilecek veya yasaklayabilecek, bunlara el koyabilecekti.

Mad 39- Hükümet, sahibi tarafından işletilmeyen araziyi uygun bir bedelle işletebilecekti⁶⁷.

Bu değişiklikle iş mükellefiyeti konanların işyerlerine sevki ve kaçanların yakalanması için zabıta kuvveti kullanılabilirdi. Ayrıca tarımda çalışma mükellefiyeti halinde 15 km. sınırı kaldırılıyordu.

2.2.5. Haziran 1946 Değişikliği

14 Haziran 1946 tarih ve 4945 sayılı kanunla Milli Korunma Kanunu'nun 10, 31, 32, 57, 66, 67 ve 68. maddeleri değiştirildi.

Mad 31- Belediye mevzuatı dışında kalan ve özel kanunlarıyla fiyatları Hükümetçe belirlenen bir malın bu fiyatların üzerinde satışa arz edilmesi yasaktı. Hükümet belediyece fiyatları belirlenen maddeler hakkında da bu madde hükmünü uygulamaya yetkiliydi⁶⁸.

---

⁶⁷ RG, gös. yer.; **Düstur**, gös. yer.

⁶⁸ RG, 6338, 20.6.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1370-1376.

2.2.6. Şubat 1947 Değişikliği

21.2.1947 tarih ve 5020 sayılı kanunla Milli Korunma Kanunu'nun gayrimenkul kiralarna dair olan 30. maddesi değiştirildi:

Mad 30- bu kanunun uygulandığı süre içinde şehir, kasaba, liman, iskele ve istasyonlarda gayrimenkul kiralari 1939 yılı içindeki son kira sözleşmesiyle belli olan kira bedellerine, konutlarda %20 ve başka yerlerde %50 zammı ile bulacak kira bedellerinden fazla olamayacaktı. Kira sözleşmelerinde kira sözleşmelerinde kiracı aleyhine değişiklik yapılamayacaktı⁶⁹.

2.2.7. Temmuz 1948 Değişikliği

3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun 3954 sayılı kanunla değiştirilen 2. fıkrası hükümlerinin krom arama ruhsatına sahip olanlara da uygulanmasına dair değişiklik 1.7.1948 tarihinde kabul edilerek 5236 sayılı ile kanunlaştı⁷⁰.

3.MİLLİ KORUNMA KANUNUNA DAYANILARAK ALINAN KARARLAR

3.1. El Koyma Kararları

3.1.1. Fabrika Ve Tesislerine

Yalvaç Deri Fabrikasına: 3.4.1940 tarih ve 2/13218 sayılı kararname⁷¹.

Ereğli Kömür Havzasındaki Ocaklara: 30.5.1940 tarih ve 3867 sayılı kanun⁷².

⁶⁹ RG, 6543, 27.2.1947; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVIII, s. 935–939.

⁷⁰ RG, 6952, 8.7.1948.

⁷¹ RG, 4482, 11.4.1940; **Tan**, 12.4.1940; Bu karar daha sonar K/543 sayılı karar ve 16.10.1944 tarih ve 3/1647 sayılı kararname ile kaldırıldı. **Resmi Gazete**, 5841, 26.10.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXV, s. 1429.

⁷² RG, 4527, 5.6.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXI, s. 1546–1549.

Siirt Vilayetindeki Yeni Hayat un fabrikasına: 12.2.1941 tarih ve 114 sayılı karar, 18.2.1941 tarih ve 2/15228 sayılı kararname⁷³.

Bazı vilayetlerde yol inşaatında kullanılan inşaat malzemelerine: 5.5.1941 tarih ve 144 sayılı karar, 14.5.1941 tarih ve 2/15780 sayılı kararname,⁷⁴

Bazı vilayetlerde muhabere malzemelerine: 11.7.1941 tarih ve 177 sayılı karar, 25.7.1941 tarih ve 2/16257 sayılı kararname⁷⁵.

İzmir Oksijen ve Buz Fabrikası sahibi Veysel Akbaş'a ait üç dizel jeneratör grubuna: 7.10.1941 tarih ve 206 sayılı karar, 18.11.1941 tarih ve 2/16722 sayılı kararname⁷⁶.

Aynı şahsa ait bir adet dizel elektrojen grubuna: 28.1.1942 tarih ve 267 sayılı karar, 7.2.1942 tarih ve 2/17292 sayılı kararname,⁷⁷

Halıcıoğlu Tel-Çivi Fabrikasındaki bir adet tel çekme makinesine: 17.2.1942 tarih ve 284 sayılı karar, 2.3.1942 tarih ve 2/17461 sayılı kararname⁷⁸.

Tuzla'da Pedotti Tuğla Fabrikalarındaki ve Ankara Çimento Fabrikasındaki makine ve tesislere: 20.2.1942 tarih ve 290 sayılı karar, 2.3.1942 tarih ve 2/17466 sayılı kararname⁷⁹.

Halil Çekli, Penzo Staupola, Hadi Türkmen ve Hüseyin Cemal Firmalarının elindeki motor ve dinamolara: 11.4.1942 tarih ve 317 sayılı karar, 5.5.1942 tarih ve 2/17824 sayılı kararname⁸⁰.

---

⁷³ **RG**, 4741, 22.2.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 291 vd.

⁷⁴ **RG**, 4815, 23.5.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 397 vd.

⁷⁵ **RG**, 4876, 2.8.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 1462 vdd.

⁷⁶ **RG**, 4947, 1.11.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 1603.

⁷⁷ **RG**, 5030, 11.2.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 275 vd.

⁷⁸ **RG**, 5052, 9.3.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 304.

⁷⁹ **RG**, 5054, 11.3.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 310 vd.

İstanbul Kazlıçeşme’de Aleko Dulo ve Mahdumları Deri Fabrikası’na: 19.6.1942 tarih ve 349 sayılı karar, 8.7.1942 tarih ve 2/18352 sayılı kararname⁸¹.

Eskişehir’de Hamdi Gamgam’a ait un ve irmik fabrikasına: K/410 sayılı karar, 26.11.1942 tarih ve 2/19085 sayılı kararname⁸².

Zeytinburnu Türk Çimentosu ve Kireci Anonim Ortaklığı’na ait çimento fabrikasına: K/464 sayılı karar, 28.7.1943 tarih ve 2/29358 sayılı kararname⁸³. Bu karar K/607 sayılı karar ve 18.10.1945 tarihli 3/3224 sayılı kararname ile kaldırıldı⁸⁴.

İstanbul’da Arslan ve Eskihisar Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Türk Anonim Şirketi’ne ait ve Eskihisar Çimento Fabrikası’ndaki makinelere: K/523 sayılı karar, 10.6.1944 tarih ve 3/992 sayılı kararname⁸⁵. Bu karar K/553 sayılı karar ve 13.12.1944 tarihli 3/1876 sayılı kararname ile kaldırıldı⁸⁶.

İstanbul Çengelköy’de Nadire Cenani Ercan’a ait ispirto fabrikasına: K/557 sayılı karar, 13.12.1944 tarih ve 3/1903 sayılı kararname⁸⁷. Bu karar K/633 sayılı karar ve 12.3.1946 tarihli 3/3886 sayılı kararname ile kaldırıldı⁸⁸.

Zingal Ortaklığı’nın Ayancık Kasabası civarındaki kereste fabrikasına: K/586 sayılı karar, 24.4.1945 tarih ve 3/2443 sayılı kararname⁸⁹.

Gerek Ziraat Vekâleti tarafından işletilecek arazide kullanılmak, gerekse Milli Korunma Kanunu’nun 42. maddesine dayanarak çiftçiye yardım yapmak üzere, ziraat aletlerine: K/90 sayılı karar, 30.12.1940 tarih ve 2/14974 sayılı kararname⁹⁰.

---

⁸⁰ **RG**, 5103, 11.5.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 569 vd.

⁸¹ **RG**, 5160, 17.7.1942;

⁸² **RG**, 5275, 5.12.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 55 vd.

⁸³ **RG**, 5467, 29.7.19423; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s.1620; **Vatan**, 29.7.1943.

⁸⁴ **RG**, 6139, 22.10.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 8.

⁸⁵ **RG**, 5735, 20.6.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXV, 1067 vdd.

⁸⁶ **RG**, 5879, 14.12.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 93 vd.

⁸⁷ **RG**, 5890, 27.12.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 121.

⁸⁸ **RG**, 6260, 19.3.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 986

⁸⁹ **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 974 vd.

3.1.2 Hububata

Bazı bölgelerde çiftçinin elindekiler hariç buğday ve çavdara: 28.11.1940 tarih ve 76 sayılı karar, 28.11.1940 tarih ve 2/14713 sayılı kararname⁹¹. Bu karar daha sonra 89 sayılı karar ve 2/14916 sayılı kararname⁹², 91 sayılı karar ve 2/14986 sayılı kararname⁹³, 108 sayılı karar ve 2/15172 sayılı kararname⁹⁴ ile genişletildi.

Bazı vilayetlerde çiftçinin elindeki buğdaya: 8.2.1941 tarih ve 107 sayılı karar, 12.2.1941 tarih ve 2/15164 sayılı kararname⁹⁵.

Bazı kazalarda mısıra: 15.4.1941 tarih ve 139 sayılı karar, 25.4.1941 tarih ve 2/15658 sayılı kararname⁹⁶. Bu karar 24.6.1941 tarihli 169 sayılı karar ve 3.7.1941 tarihli 2/16125 sayılı kararname ile genişletildi⁹⁷.

Bazı vilayetlerde 1941 yılı mahsulü buğday, arpa, çavdar, yulaf ve mısıra: 28.5.1941 tarih ve 157 sayılı karar, 9.6.1941 tarih ve 2/15955 sayılı kararname⁹⁸. Daha sonra 4.8.1941 tarihli 180 sayılı karar ve 7.8.1941 tarihli 2/16359 sayılı kararname ile el koyma süresi uzatıldı⁹⁹. 27.12.1941 tarihli 245 sayılı karar ve 12.1.1942 tarihli 2/17160 sayılı kararname ile de el koyma dışında kalan kişi başına yemeklik hububat miktarı 20 kilodan 10 kilo indirilerek kalan 10 kiloya da el kondu¹⁰⁰.

1941 yılında el konulmamış olan ve 1942 yılı mahsulü hububata: 24.4.1942 tarih ve 324 sayılı karar, 9.5.1942 tarih ve 2/17875 sayılı kararname¹⁰¹. Bunlardan mısıra dair

---

⁹⁰ **Düster**, III. Tertip, C. XXI.

⁹¹ **RG**, 4687, 5.11.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 33

⁹² **RG**, 4697, 27.11.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 115.

⁹³ **RG**, 4704, 6.12.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 153.

⁹⁴ **RG**, 4737, 18.2.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 277 vd.

⁹⁵ **RG**, 4734, 15.2.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 248, **Vatan**, 15.2.1941; **Ulus**, 15.2.1941.

⁹⁶ **RG**, 4800, 5.5.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 500 vdd; **Tan**, 6.5.1941; **Ulus**, 6.5.1941.

⁹⁷ **RG**, 4855, 9.7.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 1435.

⁹⁸ **RG**, 4837, 18.6.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 332–339.

⁹⁹ **RG**, 4886, 14.8.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 1501 vd.

¹⁰⁰ **RG**, 5008, 16.1.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 13 vd.

¹⁰¹ **RG**, 5107, 15.5.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 599–606; **Tan**, 16.5.1942; **Vatan**, 16.5.1942

olan el koyma hükmü 23.7.1942 tarihli 327 sayılı karar ve 2/18388 sayılı kararname ile 23.7.1942'den 31.8.1942'ye kadar geçici olarak kaldırıldı¹⁰².

1942 yılı çeltik mahsulü ve bunlardan yapılmış pirinçlerin 15 ton (dâhil)a kadar olan mahsulün %10'una ve fazlasının %20'sine: K/387 sayılı karar, 10.9.1942 tarih ve 2/18722 sayılı kararname¹⁰³.

Bazı vilayetlerde kuru baklaya: 27.12.1942 tarih ve 250 sayılı karar, 11.1.1943 tarih ve 2/17144 sayılı kararname¹⁰⁴.

3.1.3 Pamuk Ve Yapağıya

Bazı vilayetlerde ve İstanbul'daki pamuklara: 26.3.1941 tarih ve 127 sayılı karar, 27.3.1941 tarih ve 2/15490 sayılı kararname¹⁰⁵.

1942 mahsulü pamuklara: K/469 sayılı karar, 18.9.1943 tarih ve 2/20635 sayılı kararname¹⁰⁶.

İktisat Bakanlığı'nca belirlenecek illerdeki pamuklara: K/582 sayılı karar, 2.4.1945 tarih ve 3/2371 sayılı kararname¹⁰⁷.

Bazı illerdeki 1945–1946 rekolte yılı pamuklarına: K/606 sayılı karar, 6.9.1945 tarih ve 3/3069 sayılı kararname¹⁰⁸.

İstanbul'da bütün tüccarların elindeki yapağılara: 6.12.1940 tarih ve 80 sayılı karar, 24.12.1940 tarih ve 2/14911 sayılı kararname¹⁰⁹.

---

¹⁰² **RG**, 5167, 25.7.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1649 vd.

¹⁰³ **RG**, 5212, 19.9.1942; **Ulus**, 17.9.1942; **Vatan**, 17.9.1942.

¹⁰⁴ **RG**, 5010, 19.1.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 160 vdd; **Vatan**, 20.1.1942.

¹⁰⁵ “27.3.1941 tarih ve 2/15490 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı”, **TCA**, 030.18.01.02/ 94-26-5; **RG**, 4775, 3.4.1941; **Düstur**, III. Tertip C. XXII, s. 419 vd.

¹⁰⁶ **RG**, 5513, 21.9.1943; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 1704 vd.

¹⁰⁷ **RG**, 5974, 5.4.1945.

¹⁰⁸ **RG**, 6103, 7.9.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1425 vd.

Muhtelif bölgelerdeki yapağılara: 8.9.1941 tarih ve 200 sayılı karar, 22.9.1941 tarih ve 2/16617 sayılı kararname¹¹⁰. Bu karar 10.1.1942 tarihli 257 sayılı karar ve 17.1.1942 tarihli 2/17174 sayılı kararname ile bütün vilayetlere genişletildi¹¹¹.

Tüm vilayetlerde yapağı ve yünlere: K/386 sayılı karar, 27.8.1942 tarih ve 2/18682 sayılı kararname¹¹².

Pamuk iplikleriyle pamuklu dokumalara: K/95 sayılı karar, 15.2.1941 tarih ve 2/15108 sayılı kararname¹¹³. Daha sonra K/190¹¹⁴, K/279¹¹⁵ ve K/444¹¹⁶ sayılı kararlarla bu iş için İktisat Bakanlığı'na verilen sermaye arttırıldı. K/612 sayılı kararlar ise İktisat Bakanlığı'na bu pamuk iplikleri ve dokumaların alım-satım, devir, nakil, imal, üretim ve tüketiminin denetim ve kısıtlanması ve azami satış fiyatlarının belirlenmesi yetkisi verildi¹¹⁷. K/746 sayılı karar ve 23.6.1948 tarihli 3/7703 sayılı kararname ile tüm bu kararlar kaldırıldı¹¹⁸.

3.1.4. Diğer Maddelere

Ticaret Vekâleti'ne nebati yağ, margarin ve benzeri yemeklik yağlara ve bunların ham ve yardımcı maddelerine el koyma yetkisi verildi: 28.3.1942 tarih ve 304 sayılı karar, 13.4.1942 tarih ve 2/17674 sayılı kararname¹¹⁹.

Nebati yağların %15'ine el konu: 392 sayılı karar, 12.11.1942 tarih ve 2/18953 sayılı kararname¹²⁰.

---

¹⁰⁹ RG, 4698, 28.12.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 107 vd.

¹¹⁰ RG, 4927, 2.10.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 1591 vdd; **Tan**, 2.10.1941, **Vatan**, 2.10.1941.

¹¹¹ RG, 5016, 26.1.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 194; **Tan**, 26.1.1942; **Vatan**, 26.1.1942.

¹¹² RG, 5209, 12.9.1942; **Vatan**, 13.9.1942.

¹¹³ RG, 4735, 15.2.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 199 vd.

¹¹⁴ RG, 4895; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 1532.

¹¹⁵ RG, 5045, 28.2.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 292.

¹¹⁶ RG, 5391, 28.4.1943; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 490.

¹¹⁷ RG, 6177, 11.12.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 14 vd.

¹¹⁸ RG, 6958, 15.7.1948; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 1104 vd.

¹¹⁹ RG, 5087, 18.4.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 445 vd.

İstanbul belediye sınırları içindeki kağıtlara: 24.1.1942 tarih ve 265 sayılı karar, 7.2.1942 tarih ve 2/17291 sayılı kararname¹²¹.

Bazı vilayetlerdeki kağıtlara: 2.6.1942 tarih ve 347 sayılı karar, 5.6.1942 tarih ve 2/18107 sayılı kararname¹²². Bu karar 380 sayılı karar ve 25.8.1942 tarihli 2/18636 sayılı kararname ile kaldırıldı¹²³.

Ankara ve İstanbul'daki her çeşit çam ve köknar kerestelerine: 22.11.1941 tarih ve 226 sayılı karar, 27.11.1942 tarih ve 2/16926 sayılı kararname¹²⁴.

Tüm gerçek ve tüzel kişilerin elindeki saclara: 12.11.1940 tarih ve 73 sayılı karar, 13.11.1940 tarih ve 2/14658 sayılı kararname¹²⁵.

Bazı vilayetlerde tüccar elindeki veya ihtiyaç dışı demirlere: 1.4.1940 tarih ve 16 sayılı karar, 3.4.1940 tarih ve 2/13216 sayılı kararname¹²⁶.

İstanbul'da Şark Diş Deposu ve Mehmet İbrahim Berkmen Diş Deposu firmaları tarafından ithal edilen diş kauçuklarına: 23.6.1942 tarih ve 357 sayılı karar, 8.7.1942 tarih ve 2/18354 sayılı kararname¹²⁷.

Tüm gerçek ve tüzel kişilere ait, gümrükten çıkarılmış veya çıkarılacak olan kamyonlara: 11.6.1942 tarih ve 351 sayılı karar, 24.6.1942 tarih ve 2/18180 sayılı kararname¹²⁸.

---

¹²⁰ **RG**, 5257, 14.11.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIV, s. 21 vd.

¹²¹ **RG**, 5030, 11.2.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 273 vd.

¹²² **RG**, 5133, 16.6.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 2386 vdd.

¹²³ **RG**, 5196, 28.8.1942.

¹²⁴ **RG**, 4976, 3.12.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 38 vdd; **Tan**, 5.12.1941.

¹²⁵ **RG**, 4663, 13.11.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 12.

¹²⁶ **RG**, 4482, 11.4.1940; **Tan**, 12.4.1940.

¹²⁷ **RG**, 5159, 16.7.1942, **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1637.

¹²⁸ **RG**, 5145, 30.6.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1635.

Gerçek ve tüzel kişilerin elindeki ve bundan sonra gelecek olan sinema filmlerine: K/603 sayılı karar, 20.8.1945 tarih ve 3/2993 sayılı kararname¹²⁹. Bu karar K/661 sayılı karar ve 3.10.1946 tarihli 3/4804 sayılı kararname ile kaldırıldı¹³⁰

3.2. Ücretli İş Mükellefiyeti

Ereğli Kömür Havzası'nda: 23–24.2.1940 tarih ve 2,3,4,5 sayılı kararlar, 10.6.1940 tarih ve 2/13668 sayılı kararname¹³¹.

Yol, köprü, meydan ve iskele inşaatında çalışabilecek İstanbul belediye sınırları haricindeki işsizlere bir takvim yılında 5 ay çalışma mükellefiyeti: 2.6.1940 tarih ve 31 sayılı karar, 10.6.1940 tarih ve 2/13668 sayılı kararname¹³². Bu süre 8.2.1941 tarihli 100 sayılı karar ve 14.2.1941 tarihli 2/15166 sayılı kararname ile bir takvim yılında 2 aya indirildi¹³³.

Edirne şehri ve civarındaki kasabalara un sevk edebilecek nakil vasıtalarına: 15.4.1941 tarih ve 138 sayılı karar, 17.4.1941 tarih ve 2/15623 sayılı kararname¹³⁴.

Maarif matbaasının ihtiyacını karşılamak üzere: 24.4.1941 tarih ve 141 sayılı karar, 28.4.1941 tarih ve 2/15678 sayılı kararname¹³⁵.

Ereğli Kömür Havzası'na gerekli olan maden direklerinin temini için orman kesim ve nakil işlerinde ve bunların sevkine yarayacak nakil vasıtalarına: 8.9.1941 tarih ve 190 sayılı karar, 27.9.1941 tarih ve 2/16624 sayılı kararname¹³⁶.

---

¹²⁹ **RG**, 6092, 24.8.1945; **Düster**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1431 vd.

¹³⁰ **RG**, 6442, 24.10.1946; **Düster**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1465.

¹³¹ **RG**, 4444, 27.2.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXI, s. 606–614.

¹³² **RG**, 4537, 17.6.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXI, s. 1657 vd.; **Tan**, 18.6.1940.

¹³³ **RG**, 4737, 18.2.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 265.

¹³⁴ **RG**, 4791, 22.4.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 479 vd.; **Tan**, 28.2.1940.

¹³⁵ **RG**, 4804, 9.5.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 557.

¹³⁶ **RG**, 4927, 2.10.1941.

Soma, Değirmisaz ve Tavşanlı Linyit Havzalarında: 13.11.1941 tarih ve 220 sayılı karar, 24.11.1941 tarih ve 2/16891 sayılı kararname¹³⁷.

50 hamule tonilatondan yukarı tüm makineli teknelere: 27.12.1941 tarih ve 262 sayılı karar, 13.1.1942 tarih ve 2/17137 sayılı kararname¹³⁸.

Van, Bitlis ve Diyarbakır'da iaşe maddeleri nakline elverişli bütün nakil vasıtalarına: 27.12.1941 tarih ve 243 sayılı karar, 13.1.1942 tarih ve 2/17138 sayılı kararname¹³⁹.

Ereğli Kömür Havzasında: 11.5.1942 tarih ve 336 sayılı karar, 25.5.1942 tarih ve 2/17992 sayılı kararname¹⁴⁰. Bu mükellefiyet 23.8.1946'da kaldırıldı. Fakat intikal devresi 1.9.1947'ye kadar sürecekti: K/654 sayılı karar, 19.8.1946 tarih ve 3/4547 sayılı kararname¹⁴¹.

Eti Bank Garp Linyitleri İşletmesi tarafından işletilen Soma, Değirmisaz ve Tavşanlı linyit havzalarında: K/337 sayılı karar, 25.5.1942 tarih ve 2/17991 sayılı kararname¹⁴². Bu mükellefiyet K/707 sayılı karar ve 17.10.1947 tarihli 3/6534 sayılı kararname ile kaldırıldı¹⁴³.

Hakkâri ve Mardin vilayetlerindeki nakil vasıtalarına: K/409 sayılı karar, 24.11.1942 tarih ve 2/19032 sayılı kararname¹⁴⁴.

Demiryollarında: K/414 sayılı karar, 17.12.1943 tarih ve 2/19230 sayılı kararname¹⁴⁵.

---

¹³⁷ **RG**, 4970, 28.11.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 22 vd; **Vatan**, 28.11.1941

¹³⁸ **RG**, 5010, 19.1.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 139 vd.

¹³⁹ **RG**, 5010, 19.1.1942.

¹⁴⁰ **RG**, 5119, 30.5.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 670–674.

¹⁴¹ **RG**, 6393, 23.8.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1429 vd.

¹⁴² **RG**, 5119, 30.5.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 667–670.

¹⁴³ **RG**, 6757, 18.11.1948; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 8.

¹⁴⁴ **RG**, 5273, 3.12.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, 54 vd.

Devlet Demiryolları Ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü tarafından işletilen Çeltek Linyit Kömür Madeninde: K/457 sayılı karar, 8.7.1943 tarih ve 2/20235 sayılı kararname¹⁴⁶.

3.3. Fazla Mesai

Ele aldığımız dönemde alınan fazla mesai kararları İş Kanununun 37. maddesine göre hazırlanan “Fazla Saatlerle Çalışma Nizamnamesi”ne göre uygulanmıştır: 27.10.1939 tarih ve 2/12245 sayılı kararname¹⁴⁷.

Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi’nde: 1.3.1940 tarih ve 7 sayılı karar, 5.3.1940 tarih ve 2/13018 sayılı kararname¹⁴⁸. Bu işyerleri 19.7.1940 tarihli 42 sayılı karar ve 25.9.1940 tarihli 2/14440 sayılı kararname ile Hafta Tatili Kanunu’ndan istisna edildi¹⁴⁹.

İnhisarlar İdaresi’ne ait işyerlerinde: 11.3.1940 tarih ve 11 sayılı karar, 11.3.1940 tarih ve 2/13060 sayılı kararname¹⁵⁰.

Bütün iplik ve dokuma sanayi müesseselerinde ve Sümerbank’a bağlı Devlet fabrikalarında: 9.5.1940 tarih ve 25 sayılı karar, 14.5.1940 tarih ve 2/13471 sayılı kararname¹⁵¹.

Maarif matbaasında: 27.5.1940 tarih ve 28 sayılı karar, 31.5.1940 tarih ve 2/13627 sayılı kararname¹⁵². Matbaa Hafta Tatili Kanunu’ndan da istisna edildi.

---

¹⁴⁵ RG, 5296, 5.1.1943; **Düster**, III. Tertip, C. XXIV, 155 vd.; **Ulus**, 6.1.1943.

¹⁴⁶ RG, 5455, 14.7.1943.

¹⁴⁷ RG, 4354, 9.11.1939.

¹⁴⁸ RG, 4457, 13.3.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXI, s. 615.

¹⁴⁹ RG, 4629, 4.10.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXI, s. 2152.

¹⁵⁰ RG, 4459, 15.3.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXI, s. 619.

¹⁵¹ RG, 4513.

¹⁵² RG, 4530, 8.6.1940; **Düster**, III. Tertip, C. XXI, s. 1591.

Devlet Denizyolları ve Limanları işyerlerinde: 19.7.1940 tarih ve 43 sayılı karar, 25.9.1940 tarih ve 2/14441 sayılı kararname¹⁵³. Bu işyerleri de Hafta Tatili Kanunu'ndan istisna edildi.

Şeker Fabrikalarında: 26.8.1940 tarih ve 55 sayılı karar, 10.9.1940 tarih ve 2/14320 sayılı kararname¹⁵⁴.

Kibrit ve Çakmak İnhisarı Türk Anonim Şirketi'nin İstanbul Büyükdere'deki kibrit fabrikasında: 29.1.1941 tarih ve 97 sayılı karar, 5.2.1941 tarih ve 2/15138 sayılı kararname¹⁵⁵.

İstanbul Belediyesi'ne bağlı Sular İdaresiyle Elektrik, Tramvay Ve Tünel İşletmeleri İdaresi'nin işyerlerinde: 8.2.1941 tarih ve 101 sayılı karar, 14.2.1941 tarih ve 2/15167 sayılı kararname¹⁵⁶.

Ankara Elektrik Ve Havagazı İdareleri işyerlerinde: 27.3.1941 tarih ve 128 sayılı karar, 2.4.1941 tarih ve 2/15503 sayılı kararname¹⁵⁷.

Sivas Çimento Fabrikası inşaatında: 31.5.1941 tarih ve 159 sayılı karar, 9.6.1941 tarih ve 2/15915 sayılı kararname¹⁵⁸.

Kibrit ve Çakmak İnhisarı Türk Anonim Şirketi'nin İstanbul Büyükdere'deki kibrit fabrikasında 12 yaşından büyük kız ve erkek çocuklarının gündüz postalarında: 8.9.1941 tarihli 196 sayılı karar, 17.9.1941 tarihli 2/16604 sayılı kararname¹⁵⁹.

İstanbul Ayvansaray'da İktisadi ve Sınâî Tesisat ve İşletme TAŞ Fabrikası'nda: 22.12.1941 tarih ve 241 sayılı karar, 24.12.1941 tarih ve 2/17039 sayılı kararname¹⁶⁰.

---

¹⁵³ **RG**, 4629, 4.10.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXI, s. 2153.

¹⁵⁴ **RG**, 4620, 24.9.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXI, s. 2134.

¹⁵⁵ **RG**, 4735, 15.2.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 247.

¹⁵⁶ **RG**, 4737, 18.2.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 265.

¹⁵⁷ **RG**, 4777, 5.4.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 449 vd.

¹⁵⁸ **RG**, 4833, 13.6.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 1331.

¹⁵⁹ **RG**, 4918, 22.9.1941.

Şeker fabrikalarında: 22.12.1941 tarih ve 242 sayılı karar, 24.12.1941 tarih ve 2/17040 sayılı kararname¹⁶¹.

Petrol Ofisi, Sokani Vakum Oyl Kompani İnk, Şel Kompani Of Turkey Ltd, Steava Romana Petrol Anonim Şirketleri'ne ait işyerlerinin bazılarında: 10.6.1942 tarih ve 350 sayılı karar, 24.6.1942 tarih ve 2/18179 sayılı kararname¹⁶².

Ergani Bakır, Şark Kromları İşletmeleri'nin yer üstü işyerlerinde; İzmir'de Yağ Mamulâtı Şirketi ve İstanbul'du Nikola Maramanoğlu'na ait idrofil pamuk fabrikasında: 16.7.1942 tarih ve 367 sayılı karar, 1.8.1942 tarih ve 2/18438 sayılı kararname¹⁶³.

Tüm maden kömürü ve linyit işletmelerinde gece ve gündüz vardiyalarında: K/384 sayılı karar, 26.8.1942 tarih ve 2/18664 sayılı kararname¹⁶⁴.

İskenderun Liman ve iskelesinin inşaatını üstlenen Braitwaite and Kompani Engineers şirketinde: K/438 sayılı karar, 6.4.1943 tarih ve 2/19702 sayılı kararname¹⁶⁵.

Söke'de Osman Pullukçu ve Oğlu Rifat müessesesinde: K/455 sayılı karar; 2.7.1943 tarih ve 2/20194 sayılı kararname¹⁶⁶.

İstanbul'da İttihat Değirmencilik ve Şark Değirmencilik T.A. Şirketleriyle Kasımpaşa, Balat Ve Mumhane değirmenlerinde: K/502 sayılı karar, 1.2.1944 tarih ve 3/360 sayılı kararname¹⁶⁷.

İstanbul Balat'ta Türmesan (Türkiye Maden Sanayi) Limited Şirketi işyerlerinde: K/518 sayılı karar, 18.5.1944 tarih ve 3/800 sayılı kararname¹⁶⁸.

---

¹⁶⁰ **RG**, 5001, 8.12.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 121 vd.; **Ulus**, 9.1.1942.

¹⁶¹ **RG**, 5001, 8.1.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 123.

¹⁶² **RG**, 5145, 30.6.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1633 vd.

¹⁶³ **RG**, 5181, 11.8.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1658 vd.

¹⁶⁴ **RG**, 5200, 2.9.1942.

¹⁶⁵ **RG**, 5381, 14.4.1943.

¹⁶⁶ **RG**, 5451, 9.7.1943; **Düster**, III. Tertip, C. XXIV, s. 1414 vd.

¹⁶⁷ **RG**, 5625, 9.2.1944; **Düster**, III. Tertip, C. XXV, s. 121 vd.

İstanbul, Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri T.A. Gaz Şirketi işyerlerinde: K/526 sayılı karar, 26.7.1944 tarih ve 3/1113 sayılı kararname¹⁶⁹.

Liman ve demiryolları inşaatı işyerlerinde: K/638 sayılı karar, 11.4.1946 tarih ve 3/4027 sayılı kararname¹⁷⁰.

Çimento Fabrikaları taş ocaklarında: K/695 sayılı karar, 29.5.1947 tarih ve 3/5931 sayılı kararname¹⁷¹.

Petrol Ofisine ait bazı işyerlerinde: K/777 sayılı karar, 20.4.1949 tarih ve 3/9128 sayılı kararname¹⁷².

3.4. İşçilerle İlgili Kararlar

16 yaşından büyük erkek çocuklarının maden işlerinde ve kadınlarla 12 yaşından büyük kız ve erkek çocuklarının mensucat sanayinin gündüz ve gece postalarında çalıştırılmasına izin verildi: 8.2.1941 tarih ve 106 sayılı karar, 18.2.1941 tarih ve 2/15226 sayılı kararname¹⁷³.

İş Kanunu'nun kadınlarla küçüklere dair 50. madde hükmünün kampanya devresinde şeker fabrikalarında tatbik edilmemesine karar verildi: 16.8.1941 tarih ve 188 sayılı karar, 21.8.1941 tarih ve 2/16452 sayılı kararname¹⁷⁴.

Gerçek ve tüzel kişilere ait 50 hamule tonundan yukarı makineli deniz vasıtalarında çalışanlar geçerli bir mazeretleri olmadan işlerini terk edemeyecekti: K/541 sayılı karar, 28.9.1941 tarih ve 3/1571 sayılı kararname¹⁷⁵.

---

¹⁶⁸ **RG**, 5718, 31.5.1944; **Düster**, III. Tertip, C. XXV, s. 438.

¹⁶⁹ **RG**, 5748, 5.7.1944; **Düster**, III. Tertip, C. XXV, s. 1124.

¹⁷⁰ **RG**, 6274, 4.4.1946.

¹⁷¹ **RG**, 6634, 17.6.1947; **Düster**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1280.

¹⁷² **RG**, 7199, 5.5.1949.

¹⁷³ "18.2.1941 tarih ve 2/15226 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı", **TCA**, 030.18.01.02/ 94-13-1; **RG**, 4741, 27.2.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 288 vd.

¹⁷⁴ **RG**, 4897, 27.8.1941; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 1530 vd.

Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü işyerlerinde çalışanlar geçerli bir mazeretleri olmadan işlerini terk edemeyecekti: K/592 sayılı karar, 28.6.1945 tarih ve 3/2837 sayılı kararname¹⁷⁶.

3.5. Tüketimin Yasaklanmasıyla İlgili Kararlar

Buğday unundan ekme^{*}, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simitten başka maddelerin yapılması, satılması ve tüketilmesi yasaklandı: 14.11.1941 tarih ve 223 sayılı karar, 24.11.1941 tarih ve 2/16894 sayılı kararname¹⁷⁷.

Hububat, bakliyat, patates ve pirinç un ve ezmelerinden pasta, çörek ve buna benzer maddelerin yapılması ve satılması yasaklandı: 8.1.1942 tarih ve 255 sayılı karar, 21.1.1942 tarih ve 2/17199 sayılı kararname¹⁷⁸.

Bu yasaklar K/547 sayılı karar ve 25.10.1944 tarihli ve 3/1691 sayılı kararname ile kaldırıldı¹⁷⁹.

Benzin ve akaryakıtla çalışan nakil vasıtalarının seyrüseferi kısıtlandı. Taksiler için ise bir gün çift bir gün tek plakalıların çalışmasına karar verildi: 16.11.1940 tarih ve 75 sayılı karar, 19.11.1940 tarih ve 2/14703 sayılı kararname¹⁸⁰. Taksilerle ilgili karar 8.7.1941 tarihli 176 sayılı karar ve 15.7.1941 tarihli 2/16244 sayılı kararname ile¹⁸¹, diğer nakil vasıtalarıyla ilgili karar K/671 sayılı karar ve 12.12.1946 tarihli 3/5062 sayılı kararname ile kaldırıldı¹⁸².

---

¹⁷⁵ **RG**, 5828, 11.10.1944.

¹⁷⁶ **RG**, 6056, 17.7.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1296 vd.

* Savaş yıllarında ve sonrasında ekme ile ilgili kararlar Tevzi sistemi incelenirken ele alınacaktır.

¹⁷⁷ “24.11.1941 tarih ve 2/19894 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı”, **TCA**, 030.18.01.02/96-95-17; **RG**, 4969, 27.11.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 27 vd., **Ulus**, 28.11.1941.

¹⁷⁸ “21.1.1942 tarih ve 2/17199 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı”, **TCA**, 030.18.01.02/97-111-6; **RG**, 5020, 29.1.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, 216 vd.; **Tan**, 30.1.1942; **Vatan**, 30.1.1942.

¹⁷⁹ **RG**, 5845, 1.11.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 4 vdd.

¹⁸⁰ **RG**, 4667, 22.11.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 20 vd.; **Vatan**, 28.11.1940; **Ulus**, 23.11.1940.

¹⁸¹ **RG**, 4869, 25.7.1941; **Vatan**, 26.7.1941.

¹⁸² **RG**, 6486, 21.12.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s 53.

3.6. Nakil Yasağı

Devlet Daireleri Ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'ne ait olanlar dışında ve 10 kiloya kadar kişisel ihtiyaç haricinde buğday, avdar, arpa ve yulaf ile bunların mamullerinin devlet kara ve deniz nakil vasıtalarıyla taşınması ve İstanbul, Ankara ve İzmir'e sokulması yasaklandı: K/590 sayılı karar, 15.6.195 tarih ve 3/2698 sayılı kararname¹⁸³.

Mısırın Karadeniz limanlarından başka limanlara; Samsun'dan Sivas'a ve Zonguldak'tan Irmak'a kadar olan demiryolu istasyonlarından başka istasyonlara taşınması yasaklandı. Hububat taşıma yasağı Güney Demiryollarının Türk toprakları içinde kalan kısmına genişletildi: K/640 sayılı karar, 30.4.1946 tarih ve 3/4111 sayılı kararname¹⁸⁴.

Her çeşit buğday, mahlût, arpa ve çavdarın ve bunların unlarının;

a-Erzurum – etinkaya

b-etinkaya – Malatya

c-Toprakkale – Islahiye istikametlerinde demiryolu üzerinde askeri birliklerle Toprak Mahsulleri Ofisi'nden başka müessese ve şahıslar tarafından taşınması yasaklandı. Ayrıca mısır ve mamullerinin her türlü deniz taşıtlarıyla Karadeniz limanlarından başka limanlara ve Samsun'dan Sivas istikametinde Sivas'a ve Zonguldak'tan Irmak istikametine Irmak'a kadar Irmak'a kadar demiryolu üzerindeki istasyonlardan yurdun başka yerlerine taşınması yasaklandı¹⁸⁵.

Mısır ve mamullerinin;

¹⁸³ RG, 6044, 29.6.1945; **Düştur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1199–1202.

¹⁸⁴ RG, 6299, 6.5.1946; **Düştur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1061 vd.

¹⁸⁵ RG, 6878, 8.4.1948; **Düştur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 941 vd.

a-Adapazarı-Arifiye-Eskişehir

b- Adapazarı-Arifiye-Haydarpaşa

c-Adapazarı-İzmit ve İstanbul istikametinde motorlu vasıtalarla

d-Yalova ve Pendik arasındaki liman ve iskelelerden deniz taşıtlarıyla başka liman ve iskelelere taşınması; Hububat ve unlarının Ünye ve Hopa liman ve iskelelerinden başka liman ve iskelelere deniz taşıtlarıyla taşınmaları yasaklandı: K/739 sayılı karar, 5.5.1948 tarih ve 3/7397 sayılı kararname¹⁸⁶. Bu karar K/752 sayılı karar ve 9.7.1948 tarihli 3/7709 sayılı kararname ile kaldırıldı¹⁸⁷.

3.7. Ev Kiralarıyla İlgili Kararlar

İstanbul ve Ankara belediye sınırları içinde ve diğer vilayet merkezi olan şehir ve kasabalarda kira bedellerinin 1939 düzeyinde kalmasına karar verildi: 1.4.1940 tarih ve 17 sayılı karar, 3.4.1940 tarih ve 2/13217 sayılı kararname¹⁸⁸. 20.8.1940 tarihli 53 sayılı karar ve 10.9.1940 tarihli 2/14318 sayılı kararname ile kaza merkezlerine de genişletildi¹⁸⁹.

8.2.1941 tarihli 98 sayılı karar ve 14.2.1941 tarihli 2/15194 sayılı kararname ile gayrimenkul kira bedellerinin 1939 takvim senesine ait noterlikçe tasdik edilmiş son kira mukavelenesindeki bedel ve şartlardan farklı olamayacağı yinelendi¹⁹⁰. Daha sonra yapılan bir düzenlemeyle gayrimenkulün mobilyalı olarak kiraya verilmesi halinde, mobilyasız gibi kiralınması, mobilya kirasının ise sonradan belirlenmesi kabul edildi. Mobilya kirası, mobilya bedelinin %20'sini geçmeyecekti¹⁹¹. Kömür fiyatlarındaki

¹⁸⁶ RG, 6904, 12.5.1948; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 970 vd.

¹⁸⁷ RG, 6962, 20.7.1948; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 1312 vd.

¹⁸⁸ RG, 4482, 11.4.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXI, s. 628 vd.; **Tan**, 12.4.1940

¹⁸⁹ RG, 4618, 21.9.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXI, s. 2131 vd.

¹⁹⁰ RG, 4739, 20.2.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 261.

¹⁹¹ **Tan**, 22.6.1941; **Ulus**, 24.6.1941. Bu kararın 20.2.1941 tarihinden itibaren yürürlüğe girdiği kabul edilmişti.

yükselme yüzünden kaloriferli binalarda kiralara %10 zam yapılmasına izin verildi: K/479 sayılı karar, 19.11.1943 tarihli ve 2/20780 sayılı kararname¹⁹².

Ayrıca sadece Milli Korunma Kanunu'nu dair olan suçlara bakmak üzere, Ankara, İstanbul, İzmir ve Zonguldak'ta, Adliye Vekaleti'ne bağlı 8 özel mahkeme kurulmasına karar verildi: 23.2.1942 tarih ve 293 sayılı karar, 26.2.1942 tarih ve 2/17450 sayılı kararname¹⁹³.

3.8. Milli Korunma Kanunu Uygulamasının Sonuçları

Savaşın artık kaçınılmaz olduğu günlerde, dönemin yöneticileri tarafından bir savaş ekonomisinin kurulması gereği kabul edilmişti. Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikasının büyük bir orduyu silah altında tutmasını gerektirmesi milli savunma masraflarını arttırdığı gibi üretici olan büyük bir kesimin silah altına alınarak tüketici haline gelmesine sebep olmuştu. Tekeli-İlkin'e göre nüfusun %10'unun silahlı altına alınması şehir nüfusunun %20'lerden %30'a çıkmasıyla eşdeğerdi¹⁹⁴. Ayrıca bu yüzden üretimin azalması ve savaş koşullarının ithalatta meydana getirdiği kısıtlama devlet gelirlerini azaltırken savunma masrafları fazlasıyla arttırıyordu. Ekonomik denge bu şekilde bozulunca, dengeyi sağlama görevi ya serbest piyasa güçlerine bırakılacak ya da devlet müdahaleciliği devreye girecekti¹⁹⁵. Milli Korunma Kanunu ile ikinci yol seçilmiş oldu.

Bu kanunla ekonomik yapıyı savaş koşullarına göre düzenlemek için, sanayi ve ticaret hayatına ve tarıma müdahale, işçilerin çalışmalarını, üretimi ve tüketimi düzenleme gibi alanlarda Hükümete çok geniş yetkiler veriliyordu.

---

¹⁹² RG, 5544, 1.12.1943; **Düster**, III. Tertip, 25. cilt, s. 16.

¹⁹³ RG, 5047, 3.3.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 297; **Vatan**, 3.3.1942. Bu Milli Korunma Mahkemeleri 20.3.1942 tarihinde fiilen kurulmuş ve göreve başlamıştır: **Vatan**, 20.3.1942.

¹⁹⁴ İlhan Tekeli – Selim İlkin, “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, C. XIV, sayı 1, 1987, s. 2.

¹⁹⁵ Tekeli-İlkin, a.g.m., s. 3; Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli...**, s. 428.

Bu yetkilerden en dikkati çeken özel sektörle ilgili olanlardı. Kanun, aslında devlet kapitalizmini ekonomiye tamamen egemen kılacak hükümlere sahipti¹⁹⁶. Örneğin Hükümete yeterli üretimi yapmayan müesseselere el koyma ve bunları işletme hakkı veriyordu. Fakat el konulacak müesseseler için sahiplerine uygun bir tazminatın verilmesini öngörmesi iş sahibinin zarar görmesini önleme ya da zararını hafifletme amacını güdüyordu. Yine ihtiyacı olan müesseselere makine, kredi ve döviz temin etmesine izin veren maddeler özel sektörün himaye edilmek istendiğini gösteriyordu. Hükümetin belirli malları stoklamakla görevli kıldığı tüccarların, bu stoklar yüzünden zarar etmeleri halinde zararları tazmin edilecekti. Yine Hükümetin kararıyla belli malları üreten müesseselerin kar etmeleri ve ihraç yasağından kaynaklanan fiyat düşüklükleri de garanti altına alınmıştı.

Bu garanti ve tazminatların yanı sıra kanun, Koçak'ın da belirttiği gibi kanunun özel girişime karşı tanıdığı olanakların “asgarisinden” yararlanılarak uygulandı¹⁹⁷.

Böylece Milli Korunma Kanunu “özel teşebbüsü belirli bir noktaya kadar teşvik eden, savaş ekonomisinin şartları içinde ona cömert bir pay ayıran yönler”e sahipti¹⁹⁸.

“(Savaş yıllarında) çizilen ekonomik tablo, dört başı mamur bir enflasyon ortamına gelir. Tabii ki, enflasyonist gelişimin savaş şartları içerisinde başı boş bırakılması düşünülemezdi. Enflasyon ortamı üzerine binen ve polis tedbirleri biçimini alan ekonomik kontroller, bu kez, kara borsa, vurgun ve spekülasyon ortamını yarattı. Mali zorlamaların yanı sıra, kanun dışı kazançların tahrik ettiği olağan üstü finansman kaynakları ise, yüksek yöneticilerin ve bürokratların katkısıyla, egemen çevrelerin çeşitli kesimleri arasında yeknesak biçimde uygulanmadı ve böylece yönetici kadroların da katıldığı büyük servet birikimlerine yol açtı”¹⁹⁹.

Ancak yine de Milli Korunma Kanunu özel sektörün, özellikle ticaret çevrelerinin CHP yönetiminden uzaklaşmasında etkili oldu. Bu kesim CHP yönetiminin Milli Korunma Kanunu ile ekonomiyi düzenleme yetkisine sahip olmasına ve özellikle

---

¹⁹⁶ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, Doğan Yayınları, Mart 1971, s. 230.

¹⁹⁷ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli...**, s. 424.

¹⁹⁸ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 248.

¹⁹⁹ Korkut Boratav, a.g.e., s. 218

bu kanunda 1942 yılında yapılan düzenlemelerle hiçbir kayda bağlı olmadan işletmelere el koyabilmesinden rahatsız olmuştur. Her ne kadar bu yetkiler hükümet tarafından sınırlı kullanılmış ve genelde kanunun özel sektörü destekleyen hükümleri işletilmişse de, bu kanun bürokrasinin hakimiyetini nerelere kadar genişletebileceğini göstermiştir²⁰⁰.

Ahmet Emin Yalman'ın okuyucularından aktardığı bir mektup Milli Korunma Kanunu hükümlerinin uygulanmasındaki çelişkinin, bu hükümlerin genelde sade vatandaşlar aleyhine kullanılmasının güzel bir örneğini vermektedir:

“Bir köylü kadın şehirde oturuyormuş. Hasat mevsimi olunca aç olan çocuklarına gıda temin etmek için köye gitmiş. Yollara, tarlaya dökülen başakları toplamış, dilenmiş, yirmi kilo kadar arpa tedarik etmiş, köyün su değirmeninde öğütmüş, sırtında taşımış. Evine giderken şehirde bekçi yakalamış, karakola getirmiş, orada haydi “mevcuden” Adliyeye (...) Kadın ağlıyor, sızlıyor, yalvarıyor, “çocuklarım açtır” diyor. Bir memur şu cevabı veriyor: “Hareketin kanunsuzdur, karne ile ekmek almalısın”. Kadın şu cevabı veriyor: “Kilosu 75 kuruşa ekmeği nasıl alabilirim? Param mı var?” Neticede mahkeme, arpa ununun müsaderesine, kadından yirmi beş lira para alınmasına karar veriyor”²⁰¹.

Yalman olayı bu şekilde aktardıktan sonra şu soruyu soruyordu: “Böyle Bir kadına vicdani bakımdan bir suç isnat edebilmek için bütün sistemin ihtiyaca göre yürür bir halde bulunması ve fertlere düşen yükün taşınabilir gibi olması lazım gelmez mi?”²⁰²

Buna karşılık, birçok araştırmacının da kabul ettiği gibi, kanunun en ağır hükümleri işçilere dair olanlardı ve bu hükümler Hükümet tarafından sıklıkla kullanılmıştı. Devlet, sanayi ve maden kuruluşlarının hedeflenen üretim seviyesine ulaşabilmeleri için gerekli olan iş gücünü sağlama görevini üzerine almıştı. Bunun için ücretli çalışma mükellefiyeti koyabilecekti. İşçiler zorunlu ve geçerli bir sebep olmadıkça işyerlerini terk edemezlerdi. Fazla mesai ile ilgili hüküm ise çalışma şartlarını

²⁰⁰ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınları, Ocak 1997, s. 324.

²⁰¹ Ahmet Emin Yalman, “Masa Başıyla Hakikat Arasındaki Mesafe”, *Vatan*, 14.7.1943.

²⁰² Ahmet Emin Yalman, gös. yer.

olumsuzlaştıran bir etkendi. Bu ise angaryayı yasallaştırmaktı²⁰³. “Devlet, İş Kanunu’nun işçilere sağladığı nispi hakları da adeta yok ederek, iş hayatını düzenlemeye” çalışıyordu²⁰⁴.

Ücretli iş mükellefiyetinin hangi boyut ve şartlarda uygulandığı Vatan Gazetesi’nin 8.8.1941 tarihli haberinde görülmektedir. Odun fiyatlarını yüksek olduğunun ispatlanmaya çalışıldığı haberde, toptancıların amele bulamadıkları iddiasına şu şekilde cevap veriliyordu: “Amele bulunmaması keyfiyetine gelince, Müddeiumumilik 45 kuruş yevmiye ile mahkûmlardan – mahalli idare inzibat cihetini temin etmek şartile – istenilen miktarda amele vermeye hazırdır ve bunlardan bol bol ve en ucuz olarak istifade edilebilir”²⁰⁵.

İş mükellefiyetinden duyulan rahatsızlık milletvekili raporlarına da yansımıştır. Örneğin Zonguldak milletvekilleri raporlarında bu hususu dile getirmiştir:

“(…) Hasat ve çift sürme zamanlarında köylerinde bu işleri görece yakınları bulunmayan mükellef ameleler ocaklara gelmemekte ve getirilmiş olanlar da firar etmektedirler. Çünkü tarlasını ekemez, ekdiği mahsulünü kaldıramazsa yalnız ocaklardan alacağı gündelik ücretiyle çoluk çocuğunun bir yıllık yiyeceğini ve giyeceğini ve sair ihtiyaçlarını temin edememekte olduğundan kendisini sıkıntı çekmeğe mahkûm görmektedir”²⁰⁶.

Yine başka bir milletvekili raporunda mükelleflerin gördüğü kötü muamele dile getiriliyordu:

“Müteahhitlerin amele tedarikini temin için son defa tatbik edilen iş mükellefiyeti usulünün tatbikatından mütevellit bazı güna sıkıntı ve şikayetlere de muttali olduk, her kaza mıntıkasında mükellefiyete dahil eşhas; müteahhidin lüzum gösterdiği mahalde ve işlerde beş ay bila fasıla hizmete mecbur ediliyor, bu müddet zarfında köyü ne kadar yakın olsa da işlerini tanzim ve tesviye imkanı verilmiyor, iaşe ve ibateleri iyi temin edilmediği gibi yevmiyelerinin tevziinde yolsuzluk ve haksızlık

²⁰³ Tefik Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm (1860–1990)**, Ankara, Ocak 1992, s. 119.

²⁰⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve...**, s. 228.

²⁰⁵ **Vatan**, 8.8.1941.

²⁰⁶ “Zonguldak Milletvekillerininin 8.10.1942 Tarih ve 85173 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.1/722-470-1, lef 49.

yapılıyor, bazı müteahhit adamları tarafından kendilerine gene ve hakaret âmiz muamele yapıldığına bizzat şahit olduk, bu iş mükellefiyetinin yalnız köylü ve çiftçi halka hasredilip küçük esnaf ve emsalinin bu mükellefiyetten istisna edilmesini de şikayeti mucip gördük”²⁰⁷.

Tarımsal ürünlere dair el koyma kararları da kanunun köylüyü zora sokuyordu. Tüm yıla ait mahsullere, piyasa fiyatlarının çok altında fiyatlarla el konması, karaborsayı besleyen etkenlerin başındaydı. Devlet alımlarında emeğinin karşılığını alamayan köylü, ürününü saklıyor ve el altından karaborsaya veriyordu. Bu ise büyük şehirlerin, tarım dışı nüfusun iâşesini zorlaştırıyordu. Hükümet bir yandan kurduğu tevzi sistemi ve tüketimi düzenleyen kararlarla bu iâşeyi sağlamaya çalışırken, el koymalar yüzünden bu sistemin işleyişini kendi eliyle bozuyordu.

Zamanla, olağanüstü savaş şartlarına uyum sağlayabilmek için yürürlüğe konan Milli Korunma Kanunu’nun yetersizliğini hükümet de kabul etmiştir:

“Hükümetin duyduğu zaruret ve merbutiyetler karşısında Milli Korunma Kanununu yapmak mecburiyetinde kaldığını, zaman zaman bu kanunun tadiline mecburiyet hasıl olduğunu bazı hususların daha iyi bir hale getirildiğini ve her şeye rağmen mutlak bir adalet tesisine imkan hasıl olduğu iddia olunamayacağını, bir kısım mal sahiplerinin zarar görmelerine mukabil cezai memnuiyetlere rağmen bir kısım mal sahiplerinin de hava parası almak suretiyle başkalarını zarara sokmağa muvaffak olduklarını ve ne suretle müdahale yapılırsa yapılsın kanunu tam ve iyi bir şekilde işletmenin güç olduğunu ve daha adil bir şekil bulmanın imkansızlığını binaenaleyh en iyi çarenin buhranı kökünden halledecek vasıtaların aranmasında olduğunu ve ahvalin sükun ve istikrarına intizarın zaruri bulunduğunu tebarüz ettirmiştir”²⁰⁸.

Bütün bunlarla Milli Korunma Kanunu, CHP yönetiminin savaşın beraberinde getirdiği ekonomik zorluklar ve zorunluluklara çözüm bulmak, halkın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamakta gerekli kaynakları elde etmek için uygulamaya koyduğu bir sistemin hukuksal dayanağıdır. CHP Hükümetleri bu kanunla elde ettiği yetkilerin bir kısmını oldukça cömert kullanırken bazılarını ise –özel sektöre yönelik olanlar gibi- asıl

²⁰⁷ “Tekirdağ Mebuslarının 20.12.1940 Tarih ve 50454 Sayılı Raporu”, TCA, 490.1/711-429-1, lef 57.

²⁰⁸ TCA, 490.1/221-871-9, lef 2.

etkileri 1946'dan sonra hissedilecek şekilde özel sektörün “palazlanmasını” sağlayacak şekilde son derece tutumlu davranarak kullanmıştır. Böylece özel sektöre gelişme olanağı verirken, işçiler ve köylünün muhalefetini çekmiştir. Sonuçta ise 1950'deki hezimetine giden yolda en büyük kilometre taşlarından birini kendi elleriyle yerleştirmiştir.

4. II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLER

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber, tek-parti yönetimi bir savaş ekonomisi kurmak için harekete geçmişti. Bu savaş ekonomisinin hukuki çerçevesini 1940 yılının başında kabul edilen Milli Korunma Kanunu oluşturuyordu. Savaşın sona ermesinden sonra da yürürlükte kalan bu kanun, CHP yönetiminin aldığı ve ekonomiyi ilgilendiren tüm kararların temel dayanağıydı. Milli Korunma Kanunu daha önce incelendiği için, bu başlık altında, bu kanunun temel çerçevesi içinde kurulan savaş ekonomisini kuran tedbir ve kararlar kronolojik olarak verilecektir.

4.1. Refik Saydam Hükümetleri Dönemi

I. ve II. Refik Saydam Hükümetleri döneminde alınan kararların hepsi, piyasayı devlet müdahaleleriyle savaş koşullarına adapte etmek amacıyla. Hükümet, aldığı ekonomik, inzibati ve polisiye tedbirlerle, bir savaş ekonomisi kurmaya, karaborsa ve vurgunculuğu önlemeye çalışmıştır.

Savaş başlar başlamaz ve Milli Korunma Kanunu kabul edilmeden önce Hükümet ilk olarak temel ihtiyaç maddelerinin ihracını yasaklamış ve bazılarının ihracını da izne tabi tutmuştu²⁰⁹. Ancak bu karar kısa süre sonra kaldırıldı ve “müstahsil

---

²⁰⁹ İhracı yasaklananlar: Buğday, arpa, çavdar, mahlût, kaplıca, yulaf, mısır, darı, pirinç, bulgur, bezelye, nohut, fasulye, mercimek, börülce, fiğ, burçak, patates, pamuk tohumu, soğan, sarımsak, kepek, ot, saman, ekle, sade yağ, nebati ve hayvansal yağlar, keçi kılı, çuval, halat, kendir, kendir mamulâtı, keten tohumu, deri, sabun, soda, çay, kahve, kakao, canlı hayvan, et, konserve, peynir, kağıt ve mukavva, her çeşit boya, sac ve çinko levha, dikenli tel, kereste, yapağı, yün ipliği ve mensucati ve mamulâtı, kalay, kablo, tel halat ve zincir, kauçuk ve mamulâtı, salmastra, motorlu ve motorsuz kara ve deniz vasıtaları.

ve köylünün refahını birinci derecede tutmak suretiyle” bazı maddelerin ihracı serbest bırakıldı²¹⁰.

Milli Korunma Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra, bu kanununun 4. maddesine göre, 20.2.1940 tarih ve 2/12879 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ziraat Münakalat ve Ticaret Vekillerinde oluşan bir Koordinasyon Heyeti kuruldu²¹¹.

1.3.1940 tarihinden itibaren, çok partili hayata geçişten sonra çokça tartışılacak bir uygulamayla düzenlenecek olan kömür satışları Devlet denetimine geçti²¹². 1943 yılında kömür satışı görevi Etibank’a verildi²¹³.

1.3.1940 tarihinde Ticaret ve İktisat Vekilliklerine ithalatçı, toptancı ve yarı toptancı tüccarlar ile sanayiciler arasında birlikler kurulması için yetki verildi: 1.3.1940 tarih ve 8 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 5.3.1940 tarih ve 2/13019 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²¹⁴.

Haksız kazanç ve karaborsa faaliyetlerini önlemek üzere, 100 kuruştan fazla alışverişlerde alıcının talebi üzerine fatura verme zorunluluğu getirildi: 1.3.1940 tarih ve

---

İhracı izne bağlananlar: Tiftik, barsak, balmumu, küçük baş hayvan derileri, yumurta, zeytin, susam, pamuk, pamuk ipliği ve mensucatu ve mamulâtı, bakla ve soya fasulyesi. **Aynı Tarihi** (Bundan sonra AT), sayı 70, Eylül 1939.

²¹⁰ İhracı yasaklananlardan bezelye, nohut, fasulye, mercimek, börülce, fiğ, burçak, darı, pamuk tohumu, kepek, pirina yağı, keçi kılı, zeytinyağı, kendir, keten tohumu, konserve, fırınlanmış kayın, katran keresteleri ve yabancı kereste, fındık ve kızılık çubukları ve şimşirin; lisansa tabi tutulanlardan tiftik, bağirsak, balmumu, küçükbaş hayvan derileri, yumurta, zeytin, susam, bakla ve soya fasulyesi. **AT**, sayı 72, Kasım 1939.

²¹¹ **RG**, 4442; **Ulus**, 21.2.1940.

²¹² **Tan**, 29.3.1940. CHP yönetimi bundan sonra şehir halkına kömürü, pamuklu ve yünlü dokuma fiyatlarına yaptığı zamlarla finanse ederek ucuza sağlayacaktır. “Kömürden istifade eden şehirlie temin edilen manfaat (kömür, elektrik), fabrikaların imalatının yüzde 90’ını teşkil eden kaput bezi, basma vs. dolayısıyla köylüye ödetilmiştir”. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Matbaası, t.y., s. 36.

²¹³ **Tan**, 26.3.1942.

²¹⁴ **RG**, 4457, 13.3.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXI, s. 615 vd.

9 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 5.3.1940 tarih ve 2/13020 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²¹⁵.

Ticaret Vekâleti'ne gerekli gördüğü eşya ve maddelerin azami satış fiyatını belirleme yetkisi verildi ve bütün il merkezlerinde birer Fiyat Murakabe Komisyonu kurulmasına karar verildi: 27.5.1940 tarih ve 29 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 31.5.1940 tarih ve 2/13628 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²¹⁶. Bu karara göre İstanbul, Ankara ve İzmir Fiyat Murakabe Komisyonları Valinin veya onun vekil atayacağı bir kişinin başkanlığında, Mıntıka Ticaret Müdürü (Ankara'da Ticaret Vekili'nin atayacağı bir memur), Mıntıka İktisat Müdürü, Belediye İktisat Müdürü (İzmir'de Belediye tarafından atanacak bir memur), Ticaret ve Sanayi Odası Umumi Katibi ile biri sanayici diğeri tüccarlardan seçilecek iki üyeden oluşacaktı.

Diğere vilayetlerdeki komisyonlar Valinin başkanlığı altında, Mıntıka Ticaret Müdürleri, Mıntıka İktisat Müdürü veya amirleri, Vilayet Şube amirleri, Ticaret ve İktisat Vekâleti'nin memurları, Belediye Başkanları, Ticaret Odası Başkâtipleri, Ticaret ve Sanayi Borsası Komiser veya Umumi Kâtipleri ve yalnızca bir üyesi tüccarlardan seçilmek üzere en az üç, en çok yedi üyeden oluşacaktı. İthalat ve dağıtım merkezleri olan kazalarda gerekli görülürse Ticaret Vekâleti tarafından Fiyat Murakabe Komisyonu kurulabilecekti. Bu komisyonların görevleri şunlardı:

- 1- Ticaret Vekâleti tarafından belirlenecek eşya ve maddelerin toptan ve perakende satış fiyatlarını tespit etmek,
- 2- Bütün mahalli fiyatları kontrol etmek,
- 3- Tespit edilmiş fiyatlara uymamaktan veya Milli Korunma Kanunu'nun 32 ve 35. maddelerine muhalefetten dolayı yapılan bir soruşturma sırasında savcılara, hâkimlere veya mahkeme tarafından sorulacak sorulara bilirkişi sıfatıyla cevap vermek. Komisyonlar

²¹⁵ RG, gös. yer.; **Düster**, III. Tertip, C. XXI, s. 616 vd.

²¹⁶ RG, 4530, 8.6.1940; **Tan**, 9.6.1940.

ayrıca buldukları il ve kaza sınırları içinde her çeşit eşya ve madde stoklarının belirtilmesini isteyebileceklerdi.

Daha sonra İstanbul ile Ankara ve İzmir Fiyat Murakabe Komisyonlarının üyelerinde değişiklik yapıldı. Buna göre Ankara ve İzmir Fiyat Murakabe Komisyonları, valinin veya vekil atayacağı bir kişinin başkanlığında, Vilayet İaşe Müdürü, Mıntika Ticaret Müdürü (Ankara'da Ticaret Vekâletince görevlendirilecek bir memur), Mıntika İktisat Müdürü, Belediye İktisat Müdürü (İzmir'de belediyece görevlendirilecek bir memur), Ticaret ve Sanayi Odası Umumi Kâtibi ile biri sanayici biri tüccar iki üyeden oluşacaktı. İstanbul Fiyat Murakabe Komisyonu ise valinin veya vekil atayacağı bir kişinin başkanlığında, Bölge İaşe Müdürü, Mıntika Ticaret Müdürü, Mıntika İktisat Müdürü, Belediye İktisat Müdürü, Ticaret ve Sanayi Odası Umumi Kâtibi, İstanbul İthalat ve İhracat Birlikleri Umumi Kâtibi ile Milli Sanayi Birliği Umumi Kâtibinden oluşacaktı: 25.11.1941 tarih ve 228 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 27.11.1941 tarih ve 2/16937 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²¹⁷.

Devlet daireleri ile mülhak ve hususi bütçeli idare ve müesseseler ve sermayesinin en az yarısı devlete ait olan teşekküller tarafından yaptırılan ve yaptırılacak olan inşaatlar için; henüz ihale edilmemiş inşaatların ertelenmesi, kısım kısım yapılan inşaatlarda başlanmamış kısımların ertelenmesi ve süsleme mahiyetindeki bütün inşaatların durdurulması yolunda karar verildi²¹⁸.

Maliye, İktisat, Ticaret ve Ziraat Vekillerinden oluşacak bir heyet gerekli görülen ithalat ve ihracat maddelerinin fiyatlarını belirleme ve bu fiyatlardan fazlasına ithalat ve noksanına ihracat yapmayı yasaklama yetkisi verildi: 16.9.1940 tarih ve 62 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 19.11.1940 tarih ve 2/14464 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²¹⁹.

---

²¹⁷ **RG**, 4976, 5.12.1941.

²¹⁸ **AT**, sayı 80, Temmuz 1940, 8.7.1940.

²¹⁹ **RG**, 4677, 4.12.1940; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 18; **Tan**, 5.12.1940

Sümerbank fabrikalarıyla özel fabrikalarda üretilen ipliklerin, üretim miktarını, cins ve çeşitlerini belirleme ve maliyet fiyatına belirli bir miktar kâr ilavesiyle satın alınması görevi İktisat Vekâleti'ne, bu ipliklerin dağıtımını ise Sümerbank'a verildi: 22.1.1941 tarih ve 95 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 30.1.1941 tarih ve 2/15108 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²⁰.

İaşe işlerinin düzenlenmesi, idaresi ve denetimiyle görevli olmak üzere Ticaret Vekâletine bağlı bir "İaşe Teşkilatı" kuruldu: 8.2.1941 tarih ve 102 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 14.2.1941 tarih ve 2/15168 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²¹. İaşe Teşkilatı, Ticaret Vekili'nin emrinde bir müsteşar ve bir muavinle, İaşe İşbirliği Heyeti, İaşe Umum Müdürlüğü, Fiyat Murakabe Müdürlüğü, çeşitli servisler ve vilayetler teşkilatından oluşacak, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisinin işleri müsteşarlıkta görülecekti.

İaşe Umum Müdürlüğü, iaşe ihtiyaçlarının icap ettirdiği şekilde ithalat, ihracat, stok ve dağıtım işleriyle tüketimi tanzim edecek, Fiyat Murakabe Müdürlüğü iaşe maddelerinin fiyatlarını ve çeşitli ticaret ve sanayinin azami kâr oranlarının tespiti esaslarını hazırlayıp denetleyecekti.

31.5.1941 tarihinde İstanbul, Ankara ve İzmir'de İaşe Müdürlükleri, diğer vilayetlerde ise Vilayet İaşe Heyetleri kurulmasına karar verildi: 26.5.1941 tarih ve 156 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 31.5.1941 tarih ve 2/15894 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²². İaşe Heyetleri halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için her türlü tedbiri almak, gerektiğinde yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak maddelerini stok yaparak elde bulundurmak ve tahdide tâbi maddelerin ihtiyaç sahiplerine dağıtmakla görevliydi. Fakat daha sonra Vilayet İaşe Heyetleri lağvedilerek, Ticaret Vekâleti'ne Vilayet İaşe Müdürlük ya da Amirlikleri kurma yetkisi verildi: 27.12.1941 tarih ve 252 sayılı

---

²²⁰ RG, 4735, 15.2.1941.

²²¹ RG, 4737, 18.2.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 266–270; **Tan**, 19.2.1941; **Ulus**, 19.2.1941; **Vatan**, 19.2.1941.

²²² RG, 4826, 5.6.1941, **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 1292–1294; **Ulus**, 6.6.1941; **Vatan**, 6.6.1941.

Koordinasyon Heyeti Kararı; 13.1.1942 tarih ve 2/17146 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²³.

Daha sonra 102, 156 ve 252 sayılı kararlar lağvedilerek, İaşe Teşkilatı, iaşe işlerinin düzenlenmesi, idaresi ve denetlenmesiyle görevli olmak üzere genişletildi: 28.3.1942 tarih ve 307 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 13.4.1942 tarih ve 2/17675 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²⁴.

Ticaret Vekâleti'ne bağlı olmak üzere İstanbul'da, her türlü petrol ve akaryakıtı satın almak, satmak, ithal etmek ve stoklamakla görevli bir "Petrol Ofisi" kuruldu: 8.2.1941 tarih ve 103 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 14.2.1941 tarih ve 2/15169 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²⁵.

Ticaret Vekâleti'ne bağlı olmak üzere İstanbul'da, her türlü iaşe madde ve malzemesini satın almak, satmak, ithalat, ihracat ve stok yapmak, bu madde ve malzemelerin fiyatlarını tespit etmekle görevli bir "Ticaret Ofisi" kuruldu: 8.2.1941 tarih ve 104 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 14.2.1941 tarih ve 2/15170 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²⁶.

Ticaret Vekâleti'ne gerekli göreceği ithal ve ihraç mallarının fiyatlarını belirleme ve belirlenen fiyatlardan aşağı ihracat, yukarı ithalat yapmayı yasaklama yetkisi verildi: 14.4.1941 tarih ve 136 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 17.4.1941 tarih ve 2/15638 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²²⁷. Ayrıca daha sonra bütün ihracat mallarının ihracı izne

---

²²³ **RG**, 5010, 19.1.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 167.

²²⁴ **RG**, 5087, 18.4.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 447-453; **Ulus**, 19.4.1942.

²²⁵ **RG**, gös. yer.; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 271-273; **Tan**, 19.2.1941; **Ulus**, 19.2.1941; **Vatan**, 19.2.1941.

²²⁶ **RG**, gös. yer.; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 274-276; **Tan**, 19.2.1941; **Ulus**, 19.2.1941; **Vatan**, 19.2.1941.

²²⁷ **RG**, 4791, 22.4.1941; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 480 vd.

bağlandığı gibi²²⁸, lüks eşya sayılan kürk, ipekli çorap, ipekli elbise, işlenmiş altın gibi malların ithali yasaklandı. Bu malların ithali için döviz verilmeyecekti²²⁹.

Sümerbank ve diğer fabrikaların ürettiği her tür pamuklu dokumanın miktar, cins ve çeşitlerini belirleme yetkisi Ticaret Vekâleti'ne, bu fabrikaların ürettiği kaput bezleriyle ambalaj malzemesi olacak bezleri belirli bir kâr ilavesiyle satın alma ve dağıtma yetkisi İktisat Vekâleti'ne verildi. İktisat Vekâleti gerekli gördüğünde bu kararı diğer pamuklu dokunmalara da genişletebilecekti. Bu fabrikaların ürünlerini satın alma ve dağıtmaya Sümerbank memur edildi²³⁰.

Çay ve kahvenin tekel maddesi olarak satılmasına karar verildi²³¹. Gümrük ve İnhisarlar Vekili Raif Karadeniz bu kararın sebebini çay ve kahvenin içine yabancı maddeler katılarak satılması olarak göstermişti. Eğer bunlar tekel maddesi olursa açık satılamayacağı için hile ve kaçakçılık yapılamayacaktı²³².

Halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için hükümet tarafından tespit, tayin ve temin edilecek her türlü maddeyi belirlenecek usuller çerçevesinde tedarik ederek bunların satış ve dağıtımını yapmak üzere bir "Dağıtma Ofisi" kuruldu: 28.2.1942 tarih ve 295 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 16.3.1942 tarih ve 2/17540 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²³³.

Halka yapılacak dağıtımı kolaylaştırmak için Ticaret Vekâleti tarafından belirlenecek yerlerde "Dağıtma Birlikleri" kurulmasına karar verildi:11.4.1942 tarih ve 319 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 5.5.1942 tarih ve 2/17826 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²³⁴.

---

²²⁸ **Vatan**, 17.5.1942.

²²⁹ **Vatan**, 19.6.1942.

²³⁰ **Tan**, 26.8.1941; **Vatan**, 26.8.1941.

²³¹ **Vatan**, 18.3.1942

²³² **AT**, sayı 102, Mayıs 1942.

²³³ **RG**, 5066, 24.3.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 393-395; **Vatan**, 25.3.1942

²³⁴ **RG**, 5106, 14.5.1942; **Tan**, 6.5.1942, 12.5.1942; **Vatan**, 5.5.1942.

Buna göre şehirlerde her 250 haneye veya 1000 nüfusa bir Halk Dağıtma Birliği kurulacaktı. Her birlik biri başkan dördü üye olmak üzere beş kişilik bir idare heyeti seçecek, seçilen heyet mahalli idare amiri tarafından onaylandıktan sonra göreve başlayacaktı. Her köy bir dağıtma birliği oluşturacak, muhtarın başkanlığında Nahiye müdürü tarafından atanacak 4 üyeden oluşacaktı. Okul, çocuk yuvası, hastane, hapishane gibi yatılı müesseseler de birer birlikti.

Bu birlikler, dağıtım vesikaya bağlanan ve doğrudan halka dağıtılan maddelerin dağıtımını yapmakla ve perakendeci esnaf birlikleri tarafından yapılan dağıtımların yer ve zamanını üyelerine bildirmekle görevliydi²³⁵.

İstanbul'da halkın yakacak ihtiyacını karşılamakla görevli bir "Mahrukat Ofisi" kuruldu: 25.4.1942 tarih ve 332 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 16.5.1942 tarih ve 2/17909 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²³⁶.

Refik Saydam Hükümetleri döneminde fiyatlarda ani ve aşırı yükselişler bir dereceye kadar önlenebilmiş, bu nedenle ücret ve maaşlarda çok fazla değişiklik olmamıştı. Bütçe istikrarı da korunabilmişti²³⁷:

GELİRLER

Yıllar	Bütçe	Tahsilât
1938	250.094.000	322.933.000
1939	261.110.000	389.721.000
1940	268.483.000	550.209.000
1941	309.473.000	648.118.000
1942	334.328.000	978.133.000

²³⁵ Ticaret Vekâleti'nin Halk Dağıtma Birlikleri teşkili hakkındaki kararnamenin tatbikine dair talimatnamesi için bkz. **RG**, 5138, 22.6.1942; **Ulus**, 23.6.1942.

²³⁶ **RG**, 5111, 21.5.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXII, s. 640–642.

²³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. II. İstanbul, Remzi Yayınları, Aralık 2005, s. 227 vd.

GİDERLER

Yıllar	Bütçe	Giderler aktarıldıktan sonra ödenen	Fiilen harcanan
1938	294.954.000	323.241.000	303.888.000
1929	261.064.000	395.882.000	387.229.000
1940	268.476.000	548.309.000	535.863.000
1941	309.740.000	591.972.000	574.594.000
1942	394.326.000	914.963.000	885.102.000

4.2. Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri Dönemi

4.2.1. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi

Refik Saydam'ın, iaşe sorunları hakkında bilgi almak ve incelemelerde bulunmak üzere İstanbul'dayken 7.7.1942 gecesini ölmesi üzerine²³⁸, 9.7.1942 tarihinde Başvekilliğe Şükrü Saraçoğlu atandı²³⁹.

Saraçoğlu Hükümeti başlangıçta, Refik Saydam Hükümetlerinden farklı olarak sıkı denetim politikalarını gevşetme yolunu izledi. Bundan amaç ticaret üzerindeki baskıyı azaltarak karaborsaya dayalı haksız kazançları ortadan kaldırmaktı. Saraçoğlu bu değişikliği şöyle açıklıyordu:

“Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dahil olduğu Hükümet, memleketin hayat pahalılığına ve iktisadi buhranlarına mani olmak için verilen salahlıyetlere istinaden birçok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbik başlandı. Fakat aradan günler geçtikçe, bu kararların matlup neticeyi vermiyeceği, yapılan tetkiklerden anlaşılmağa başladı. Onun için yeni Hükümet hemen işe başlıyarak bu sert tedbirleri yumuşatmağa, yer yer kaldırmağa ve yer yer değıştirmeye karar verdi; ve tedbirlerin iktisadi olmasına daha çok bel bağladı. Tuttuğumuz bu yolda fiyatlar, kendisiyle mal

²³⁸ **Ulus**, 8.7.1942.

²³⁹ **Ulus**, 10.7.1942.

tedariki imkân haricine çıkan resmi fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak ve fakat herhalde kara pazar fiyatlarının dînunda kalacaktır²⁴⁰.

Yeni kurulan hükümetin ilk işi buğday fiyatlarına zam yaparak, % 25 kararı olarak anılan kararları almak olmuştur. Buna göre buğday, mahlût, çavdar, mısır, yulaf ve akdarı mahsulünün tamamından;

a- Üretim miktarı 50 tona kadar olan çiftçilere ait hububatın her birinden % 25'i

b- Üretimi 100 tona kadar olan çiftçilere ait hububatın % 35'i

c- Üretimi 100 tonu geçen çiftçilere ait hububatın her birinin 50 tona kadar olan kısmından % 25'i, 50 tondan 100 tona kadar olan kısımdan % 35'i ve 100 tondan fazla olan kısımdan % 50'si bedeli peşin olarak ödenmek üzere devlet tarafından satın alınacaktı. Kalan kısmı iaşesi Devlet tarafından sağlanan şehirler dışında serbestçe satılabilecekti²⁴¹.

391 sayılı Koordinasyon Heyeti ve 8.10.1942 tarih ve 2/18843 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla bir nahiye veya kaza çiftçilerinin devlete borçlandıkları miktar ürünün % 75'ini alım merkezlerine teslim etmelerinden sonra borçları dışındaki ürünlerini serbest olarak satmalarına izin verildi²⁴². Fakat bu kararla tayin ve ilan edilen zamanda borçlarını ödemeyenlerin tüm mahsullerine el konacaktı: 407 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 19.11.1942 tarih ve 2/19019 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁴³. Ancak daha sonra mısır hakkında istisnai bir karar alınarak devlet borçlarını ödemeyenlerin, borçları dışında kalan mısır mahsullerini İnhisarlar İdaresine satmalarına izin verildi: 411 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 1.12.1942 tarih ve 2/19100 sayılı Bakanlar

---

²⁴⁰ **RG**, 5177, 6.8.1942.

²⁴¹ 15.7.1942 tarih ve 366 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 15.7.1942 tarih ve 2/18365 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; **RG**, 5160, 17.7.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1641-1644; **Vatan**, 16.7.1942; **Tan**, 16.7.1942. 1942 yılı hububat mahsulü borçlandırılmasına ve satın alınmasına dair talimatname için bkz. **RG**, 5173, 1.8.1942.

²⁴² **RG**, 5288, 20.10.1942; **Tan**, 22.10.1942; **Vatan**, 22.10.1942.

²⁴³ **RG**, 5266, 25.11.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 51 vd.; **Vatan**, 25.11.1942.

Kurulu Kararı²⁴⁴. Devlet borcunu ödeyenlerin elinde kalan hububattan makarna ve benzeri maddeler yapıp satmaları serbest bırakıldı²⁴⁵.

Daha sonra kurulan sıkı denetimin gevşetilmesi yoluna gidildi. Ticaret Vekâleti tarafından el konulmuş olan her çeşit gıda maddesi üzerindeki el koyma kararları kaldırıldı²⁴⁶, Subaşı teşkilatı kaldırılarak görevleri köy ihtiyar heyetlerine²⁴⁷, Fiyat Murakabe Komisyonu ve Heyetleri ile İaşe Müsteşarlığı vilayet teşkilatları kaldırılarak görevleri belediyelere devredildi²⁴⁸. 11.8.1942 tarih ve 373 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı ve 11.8.1942 tarih ve 2/18530 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla da Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığı merkez teşkilatı²⁴⁹; aynı tarihlerde alınan 374 sayılı Koordinasyon Heyeti ve 2/18531 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla da Dağıtma Ofisi lağvedildi²⁵⁰.

Ticaret Vekili Behçet Uz alınan bu kararın sebebini şöyle açıklıyordu:

“Malumdur ki iktisadın en eski ve en sade kaidesi olan “arz ve talep”in tesir ve nüfuzunu tamamiyle bertaraf etmek kolay bir iş değildir. o çok dikkatli ayarlanmak isteyen pek nazik bir meseledir. Bizde ve heryerde arz ve talebi en iyi ayarlayacak iki mühim halk müessesesi vardır. Belediyeler ve Ticaret Odaları: Bunlar heryerde o mahallin en iyi, ameli, halkın, muhitin ihtiyaçlarını ve ticaret usullerini, kazanç nisbetlerini bilen, hepsinden anlıyan çeşitli mesleklere mensup tecrübeli zatlardan teşekkül etmişlerdir. Hakiki ve yerinde kararlar alan ve almak mecburiyetinde olan ve halk tarafından seçilmiş, mahalline birçok meşguliyetlerle de bağlı bulunan bu arkadaşların herhangi bir ihtiyaç maddesinde husule gelecek gayri tabiiiliklerin ve ihtikârın kontrolünde, verecekleri kararlar elbette yüzde doksan daha isabetli ve yerinde olacaktır. Belediyeler esasen kendi vazifeleri olan bu işleri görürken kendi ticaret odalarının, borsaların ve hükümetin, müzaheret ve yardımlarını daima yanlarında bulacaklardır. icabederse yeni kararlar da alınacaktır”²⁵¹.

²⁴⁴ **RG**, 5279, 10.12.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s 70 vd.

²⁴⁵ **Tan**, 19.1.1943.

²⁴⁶ **Vatan**, 25.7.1942.

²⁴⁷ 22.7.1942 tarih ve 370 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı, 23.7.1942 tarih ve 2/18386 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; **RG**, 5167, 25.7.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, 1646 vd.

²⁴⁸ 22.7.1942 tarih ve 371 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı, 23.7.1942 tarih ve 2/18387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, **RG**, gös. yer.; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1647-1949.

²⁴⁹ **RG**, 5184, 14.8.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1780 vd.

²⁵⁰ **RG**, gös.yer.; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 1782 vd.

²⁵¹ **AT**, sayı 104, Temmuz 1942.

Bunun yanında zeytinyağı, sabun, pirinç, bulgur, sadeyağ, peynir, krema, yoğurt, nohut, kuru fasulye, darı ve zeytin satışı serbest bırakıldı. Zeytinyağı ile sabunun sadece satışı serbest bırakılmıştı. Bunların fiyatı Fiyat Murakabe Komisyonunun koyduğu fiyattan fazla olamayacaktı²⁵².

Bütün belediyelere mahalli ihtiyaçları karşılamak için hububat alımı yetkisi verilirken²⁵³, daha sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'de buğdayın Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından karşılanmasına karar verildi²⁵⁴. Ekmeğin kart ile dağıtılmadığı şehirlerde devlet memurları ile müstahdemleri ile emekli, dul ve yetim maaşı alanlarla bunların bakmak zorunda oldukları kimselere de hububat Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından verilecekti²⁵⁵.

İstanbul'da şeker satışı da vesikaya bağlandı. Halk ekmek karnelerine işaret koydurmak suretiyle yarım kilo şeker alabilecekti²⁵⁶. Dar gelirlilere ise nüfus başına ayda 300 gram ucuz şeker verilecekti²⁵⁷. Bu miktar 1.6.1944 tarihinden itibaren 600 grama çıkarıldı²⁵⁸.

İstifçiliği önleyerek mal kıtlığı yaşanmamasını sağlamak için her türlü sanat ve ticaret erbabının faaliyet sahaları dışındaki maddeleri ve tüccar olmayanların herhangi bir maddeyi stoklamaları yasaklandı: 405 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 14.11.1942 tarih ve 2/18957 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁵⁹. Böylece piyasanın normalleşeceği, “bir kunduracının ayakkabı imalinde kullanacağı köseleyi, manifaturacının ya da peynir

---

²⁵² **Tan**, 11.8.1942.

²⁵³ **Ulus**, 13.9.1942.

²⁵⁴ **Vatan**, 22.10.1942.

²⁵⁵ **Ulus**, 4.10.1942.

²⁵⁶ **Vatan**, 17.10.1942.

²⁵⁷ **Tan**, 26.1.1943.

²⁵⁸ **Ulus**, 31.5.1944.

²⁵⁹ **RG**, 5258, 16.11.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 24 vd.; **Tan**, 17.11.1942; **Vatan**, 17.11.1942.

tüccarının gizli deposunda aramak zorunda kalınması”nın önüne geçileceği ifade ediliyordu²⁶⁰.

11.1.1943 tarihli 4355 sayılı kanunla Ticaret, Sanayi ve Esnaf Odaları ile Ticaret Borsaları kuruldu. Buna göre tüccar sıfatını haiz bütün gerçek ve tüzel kişilerle devlet, özel idare ve belediyelerin sermayesi ile kurulmuş veya bunların iştirakleri olan tüzel kişi müesseseleri ve şubeleri buldukları yerin Ticaret ve Sanayi Odalarına, esnaflar da buldukları yerin Esnaf Odasına kaydolmağa mecburdular. Ticaret borsalarına dâhil maddelerin alım satımını yapanlar ayrıca buldukları yerin Ticaret Borsasına kaydolacaklardı.

Ticaret ve Sanayi Odaları mesleki ahlak ve dayanışmayı, halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle uyumlu olarak korumakla, Ticaret Borsaları ise borsaya dâhil maddelerin alım satımını düzenlemek ve onaylamakla görevliydi²⁶¹.

4.2.2. II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi

Piyasa mekanizmasını serbest bırakan kararların beklenen mal bolluğuna ve ucuzluğa sebep olmaması üzerine 1943 seçimlerinden sonra kurulan II. Saraçoğlu Hükümeti döneminde yeniden piyasa üzerinde denetim kurma yoluna gidildi.

“Herkeste, eğer biraz serbestlik verilecek olursa her şeyin daha iyi olacağı kanaati hüküm sürmeye başladı. Bunu da tecrübe ettik. Bu usul da bizi bilhassa yiyim ve giyim maddelerinde bir fiyat yarışı ile karşı karşıya bıraktı”²⁶².

Bu politika değişikliğinin ilk işareti zaten Ticaret, Sanayi ve Esnaf Odaları ile Ticaret Borsaları Kanunu ile verilmişti. Bu kanun özel teşebbüs sahiplerinin devlet denetimi dışında örgütlenme şanslarını ortadan kaldırmaktaydı. Bu kanun özel girişimin örgütlenmesini devlet denetimi altına alan bir düzenlemeydi.

---

²⁶⁰ Tan, 24.11.1942.

²⁶¹ RG, 5307, 18.1.1943; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 237–247.

²⁶² RG, 5358, 18.3.1943.

1943 mahsulünden alınacak devlet hissesi, buğday, arpa, yulaf, çavdar, mahlût, mısır, çeltik, akdarı mahsulleri için; 6 tona kadar olan kısım için % 20, 6–15 ton arası için % 30, 15 tondan yukarısı için % 50 olarak belirlendi. Ayrıca fasulye, börülce, nohut, mercimek ve bakladan da % 25 devlet hissesi alınmasına karar verildi. Bunlar Toprak Mahsulleri Ofisine ya da onun adına hareket etmeye yetkili olanlara teslim edilecekti: 452 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 13.5.1942 tarih ve 2/19939 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁶³.

Toprak Mahsulleri Ofisinin Ankara, İstanbul ve İzmir’de yaptığı tanzim satışları tüm şehirlere genişletildi²⁶⁴.

Nebati yağlardan % 15 devlet hissesi alınmasına karar verildi: 393 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 12.11.1942 tarih ve 2/18953 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁶⁵. Daha sonra bu oran % 25’e çıkarıldı: 604 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 20.8.1945 tarih ve 3/3005 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁶⁶. 665 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 11.10.1944 tarih ve 3/4837 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla da nebatî yağlardan devlet hissesi alınmamasına karar verildi²⁶⁷.

Sanayi kuruluşlarını gerekli faaliyete sevk edebilmek için denetlenmesine karar verildi: 475 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 15.10.1943 tarih ve 2/20752 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁶⁸.

Tarımsal üretimi arttırmak ve gıda ihtiyaçlarını karşılamak üzere Ziraat Vekâleti’ne devlet çiftlikleri kurma ve devlet adına ve hesabına ekim yapma yetkisi

---

²⁶³ **RG**, 5405, 15.5.1943; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 604–609. **Ulus**, 17.5.1943. Talimatname için bkz. **RG**, 5415, 28.5.1943.

²⁶⁴ **Ulus**, 10.9.1943.

²⁶⁵ **RG**, 5257, 14.11.1942.

²⁶⁶ **RG**, 6097, 31.8.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1422 vd.

²⁶⁷ **RG**, 6445, 28.10.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1469–1471.

²⁶⁸ **RG**, 5538, 22.10.1943; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, 1712 vd.

verildi: 477 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 19.10.1943 tarih ve 2/20778 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁶⁹.

Ticaret Vekâleti'ne gerekli gördüğü maddelerin tüketim ve satış şekil ve miktarını tayin ve tespit etme yetkisi verildi: 487 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 3.12.1943 tarih ve 3/105 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁷⁰.

1942 mahsul yılı devlet borçlarını ödemeyenler affedildi: 26.1.1944 tarih ve 4518 sayılı kanun²⁷¹.

“Ticaretin Tanzimi ve İhtikârla Mücadele Hakkındaki K/510 Sayılı Karar” yayınlanarak yürürlüğe girdi: 4.3.1944 tarih ve 3/522 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁷². Buna göre tüccarlar ithalatçı, imalatçı, toptancı, perakendeci ve ihracatçı olarak 5 gruba ayrılacaklardı. Bu gruplardan birine dâhil olan tüccar kendi grubuna dâhil başka bir tüccara; imalatçı, toptancı ve ihracatçılar ithalatçılara; perakendeciler ve ihracatçılar diğer grup mensuplarına mal satamayacaklardı. Gruplar arasındaki satışlarda ise belirlenen kâr oranları veya azami satış fiyatları aşılmayacaktı. Azami satış fiyatları ve kâr oranları ise Ticaret, İktisat veya Sıhhat Vekâleti tarafından belirlenecekti. Tespit edilen gruplara girenler, kayıt oldukları Ticaret ve Sanayi veya Esnaf Odalarından ve bunların bulunmadığı yerlerde belediyelerden gruplarını gösteren bir “grup vesikası” almaya mecburdular. Grup vesikası olmayan tüccarlardan mal satın alınamaz ve bunlara mal satılamazdı. Bu kararla ayrıca İhtikârı Tetkik Komisyonları ve Milli Korunma Kontrolörlükleri kurulması da öngörülmüş, birçok devlet memuru asıl görevleri yanında ihtikârı tetkikle de görevlendirilmişlerdi. Kararın asıl amacı zincirleme ticaret olarak bilinen haksız kazanç yolunu kapamak ve bir malın aynı işi yapan tüccarların arasında dolaşarak gereksiz yere pahalılaşmasını önlemektir.

---

²⁶⁹ RG, 5544, 1.11.1943.

²⁷⁰ RG, 5579, 16.12.1943; **Düstur**, III. Tertip, C. XXV, s. 28 vd.

²⁷¹ TBMMZC, D:7 İ:1 C:6, 24. inikat, 26.1.1944; RG, 5619, 2.2.1944.

²⁷² RG, 5655, 15.3.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXV, s. 161–163. “İthalatçı, Toptancı ve Perakendecilerin Azami Kâr Hadleri ve Tatbik Şekilleri Talimatnamesi” için bkz. RG, 5683, 17.4.1944; **Tan**, 15-16.4.1944.

Ancak kararnameden beklenen yararın sağlanamaması ve fiyatların düşmemesi²⁷³ üzerine bazı maddeleri değiştirildi: 554 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 5.12.1944 tarih ve 3/1865 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁷⁴. Buna göre bir gruba dâhil olan tüccar kendi grubuna dâhil olan başka bir tüccara; ithalatçılar seyyar satıcılara; imalatçı, toptancı ve ihracatçılar ithalatçılara; perakendeciler ve ihracatçılar diğer grup tüccarlara mal satamayacaklardı. Bir gruba dâhil bir tüccar diğer grupların da işini yapabilecekti. Bu durumda diğer grubun vesikasını da almak zorundaydı ve yaptığı iki satıştan tek kâr alabilecekti.

Bakliyat ve çeltikten Toprak Mahsulleri Vergisi'nin iki katı devlet hissesi alınmasına karar verildi. Ayrıca Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerine buğday, çavdar, mahlût, arpa ve yulaf ile bunların mamullerinin (kaynamış bulgur hariç) Toprak Mahsulleri Ofisi dışında gerçek ve tüzel kişiler tarafından sokulması yasaklandı: 525 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 2.6.1944 tarih ve 3/924 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁷⁵. Aynı Bakanlar Kurulu toplantısında 1944–1945 mahsulünden devlet hissesi alınmamasına karar verildi²⁷⁶.

Tüm pamuk ipliği dağıtımı Yerli Mallar Pazarlarına bırakıldı²⁷⁷. Daha sonra bu müesseseden alınıp Sanayi Birliği'ne verildi²⁷⁸.

Bazı yağların 393 sayılı Koordinasyon Heyeti kararı gereğince devlet hissesini almamak, bu karar hükümlerini sadece zeytinyağı, pamuk yağı, pirina yağı ve rafine susam yağı hakkında uygulamak ve gerekli görülen yerlerde nebati yağların devlet hissesinin götürü muamele vergisi matrahı üzerinden almak için Maliye Bakanlığına

---

²⁷³ **Tan**, 14.6.1944.

²⁷⁴ **RG**, 5876, 11.12.1944.

²⁷⁵ **RG**, 5727, 10.6.1944; **Düstur**, III. Tertip, C. XXV, s. 1028–1032.

²⁷⁶ **Tan**, 4.6.1944; **Ulus**, 4.6.1944.

²⁷⁷ **Tan**, 9.7.1944.

²⁷⁸ **Tan**, 26.8.1945.

yetki verildi: 572 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 12.5.1945 tarih ve 3/2152 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁷⁹.

Zeytinyağı, pamuk yağı ve her tür nebati yağ sadece İzmir İncir, Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile bu maddelerin ticaretiyle uğraşanlara ve bu maddelerle imalat yapanlara satılabilecekti: 577 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 15.2.1945 tarih ve 3/2167 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁸⁰.

Ticaret Bakanlığı tarafından “Ticaretin Tanzimi ve İhtikârla Mücadeleye Dair 14 sayılı Sirküler” ile Ankara, İstanbul ve İzmir’de zeytinyağının kupon karşılığı dağıtılmasına karar verildi²⁸¹. Fakat daha sonra Ticaret Bakanlığı zeytinyağı, nebati yağlar, iç yağı, margarin, fındık yağı alım-satımını serbest bıraktı; azami satış fiyatı, nakil vizesi ve halka aylık dağıtımı uygulamalarını kaldırdı²⁸².

1942 yılı içinde bütçede görülen sıçrama, Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri dönemimde artarak devam etmişti. Bu bütçe artışları, fiyatlardaki hızlı yükselişlerin bir yansımasıydı²⁸³:

GELİRLER

Yıllar	Bütçe	Tahsilat
1943	486.720.000	1.031.185.000
1945	537.843.000	758.759.000
1946	694.668.000	1.041.494.000

GİDERLER

Yıllar	Bütçe	Giderler aktarıldıktan sonra ödenen	Fiilen harcanan
1943	486.717.000	1.062.777.000	1.019.439.000

²⁷⁹ RG, 5935, 19.2.1945; **Düster**, III. Tertip, C. XXVI, s. 204 vd.

²⁸⁰ RG, 5937, 21.2.1945.

²⁸¹ RG, 5983, 16.4.1945; **Ulus**, 16.4.1945.

²⁸² **Ulus**, 13.12.1945.

²⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 228.

1945	603.404.000	643.444.000	600.676.000
1946	990.572.000	1.100.690.000	1.018.854.000

4.3. Savaş Sonrası Dönem

Ticaret Bakanlığı'nın 111 sayılı sirküleri ile ithalat ve ihracat için önceden izin usulü getirildi, ithalat izinlerinin İthalat ve İhracat Birlikleri tarafından verilmesi kararlaştırıldı²⁸⁴.

Toprak Mahsulleri Ofisine ait olanlar haricinde buğday, çavdar ve mamullerinin devlet taşıtlarıyla taşınması ve Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerine girmesi yasaklandı: 611 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 22.11.1945 tarih ve 3/3342 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁸⁵.

630 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı ve 7.2.1946 tarih ve 3/3730 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile hükümleri biraz daha yumuşatılan 510 sayılı kararname ve 554, 595 sayılı kararlar kaldırıldı: 644 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 23.5.1946 tarih ve 3/4226 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁸⁶. Buna göre tüccarlar tüccarlara yaptıkları satışlarda toptancı kârı, tüketicilere yaptıkları satışlarda perakendeci kârı alacaklardı. Perakendeciler tüccarlara toptan kârı ile satış yapmaya mecbur değildiler. Bir mal kaç el değiştirirse değiştirsin 2 toptancı ve 1 perakendeci kârı olmak üzere 3 kâr alınabilirdi. Bir şehirde toptan kaç el değiştirirse değiştirsin yalnızca 1 toptan kârı alınabilirdi. İthalatçı ve toptancılar eğer perakende satış yerleri varsa perakende kârı da alabilirdiler. Ayrıca bu kararlar, satış fiyatı ve kâr oranı tespit edilen mallarla el koyma ve dağıtımına tâbi tutulan malların alım satımında, Milli Korunma Kanunu ile bu kanuna dayanılarak alınan kararlara uyulup uyulmadığını incelemek üzere "Milli Korunma Kontrolörlükleri" kuruldu: Daha sonra bu kontrolörlükler kaldırılarak görevleri Ticaret

²⁸⁴ **Tan**, 3–4.9.1945.

²⁸⁵ **RG**, 6176, 10.12.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 13 vd.

²⁸⁶ **RG**, 6321, 31.5.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, 1148–1153.

Bakanlığı müfettişleri ve bu bakanlığın görevlendireceği memurlara verildi: 702 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 26.6.1947 tarih ve 3/6054 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁸⁷.

Ekonomi, Tarım, Sağlık ve Sosyal Yardım ve Ticaret Bakanlıklarına, gerekli görülen maddelerin azami satış fiyatlarını, kâr oranlarını belirleme yetkisi verildi. Ticaret Bakanlığı gerekli göreceği ithalat ve ihracat maddeleri için fiyat ve kâr oranlarını belirleyebilecek, belli bir fiyattan fazlaya ithalat ve noksanına ihracat yapılmasını yasaklayabilecek, ihracat ve ithalatı tahdit edebilecekti. Ayrıca gümrüklerden zamanında çekilmeyen malları, alakadarların adına gümrükten çekmeye ve satmaya yetkiliydi: 643 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 25.5.1946 tarih ve 3/4225 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁸⁸.

23.5.1946 tarihinde 510, 554, 595, 597, 630, 634 sayılı kararlar yürürlükten kaldırıldı. Yeni karara göre tüccarlar tüccarlara yaptıkları satışlarda toptan kârı, tüketiciye yaptıkları satışlarda perakende kârı alacaklardı. Bir malın fiyatı, kaç el değiştirirse değiştirsin 2 toptan ve 1 perakende kârından fazla kâr ihtiva edemeyecekti. İthalatçılar ve toptancılar, tüketiciye perakende satış yapacak yerleri bulunduğu takdirde, ayrıca perakende kârı da alabileceklerdi. İmalatçılar da satış yerleri bulunduğu takdirde toptan satışları için toptan kârı, perakende satışları için de perakende kârı alabileceklerdi: 644 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 23.5.1946 tarih ve 3/4226 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁸⁹.

Balıkesir, Diyarbakır, Eskişehir, Konya, Samsun, Trabzon Yerli Mallar Pazarı mağazaları toptancı olarak kalmak üzere diğer Yerli Mallar Pazarı mağazaları kapatıldı ve kaput bezi, basma ve pazenlerin satışı serbest bırakıldı²⁹⁰.

---

²⁸⁷ **RG**, 6647, 2.7.1947; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, 139–1397.

²⁸⁸ **RG**, 6321, 31.5.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1145–1147.

²⁸⁹ **RG**, 6321, 31.5.1946; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVII, s. 1148–1153.

²⁹⁰ **Vatan**, 1.10.1946.

8 ve 20 sayılı Koordinasyon Heyeti kararlarıyla kurulan İthalatçı Birlikleri kaldırıldı: 667 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 2.11.1946 tarih ve 3/4888 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁹¹.

Ticaret Bakanlığı'na üreticiden zeytinyağı alma yetkisi verildi: 711 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 26.11.1947 tarih ve 3/6618 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁹².

Güney illerinde kaçakçılığı önlemek için hububat ve un nakli ile hububat stoklanması yasaklandı²⁹³.

Ankara, İstanbul ve İzmir'de un ihtiyacının serbest piyasadan karşılanmasına ve ekmek fiyatlarının belediye tarafından belirlenmesine karar verildi²⁹⁴.

İstanbul Mahrukat Ofisi kaldırıldı: 742 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 29.5.1948 tarih ve 3/7565 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁹⁵.

Halk Dağıtma Birlikleri kaldırılarak görevleri mahalle muhtar ve ihtiyar heyetlerine verildi: 761 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 8.9.1948 tarih ve 3/7996 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁹⁶.

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından tayin edilecek belediyelere sebze, meyve, soğan, patates, tereyağı, sadeyağ, zeytinyağı, zeytin, pirinç, bulgur, makarna, un, yumurta, süt, yoğurt ve peynire narh koyma yetkisi verildi: 779 sayılı Koordinasyon

---

²⁹¹ **RG**, 6458, 19.11.1946; **Düster**, III. Tertip, C. XXVIII, s. 7 vd.

²⁹² **RG**, 6770, 3.12.1947; **Düster**, III. Tertip, C. XXVIX, s. 18.

²⁹³ **Vatan**, 9.4.1948.

²⁹⁴ **Vatan**, 1.6.1948.

²⁹⁵ **RG**, 6932, 15.6.1948; **Düster**, III. Tertip, C. XXVIX, s. 1047 vd.

²⁹⁶ **RG**, 7022, 1.10.1948; **Düster**, III. Tertip, C. XXVIX, s. 1442.

Heyeti Kararı; 28.4.1949 tarih ve 3/9165 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı²⁹⁷. Bakanlık ilk olarak Ankara, İstanbul ve İzmir belediyelerine yetki verdi²⁹⁸.

4.4. 7 Eylül Kararları

14.8.1945 tarihinde güvenoyu alarak²⁹⁹ göreve başlayan Recep Peker Hükümeti savaş yıllarında bozulan ekonomik dengeyi yeniden kurmak için aldığı önlemlerin başında dövizde prim sisteminin kaldırılarak paranın iç ve dış piyasa gereklerine göre yeniden ayarlanmasını ifade eden “7 Eylül Devalüasyonu” gelmektedir.

7 Eylül kararlarından önce resmi kuru 129 kuruş olan dolara ihracatta % 40, ithalatta % 48 oranında prim ödeniyordu. Böylece doların 3 farklı fiyatı vardı:

- 1- resmi kur: 129 kuruş
- 2- ihracat: % 40 primli – 180,60 kuruş
- 3- ithalat: % 48 primli – 190,92 kuruş³⁰⁰.

7 Eylül kararları ile yeni döviz kurları şöyle belirlenmişti:

	Alış fiyatı – kuruş	Satış fiyatı – kuruş
1 dolar	280	282,80
1 sterlin	1.128,40	1.139,68
1 İsveç kronu	77,88	78,66
1 İsviçre frangı	67,20	67,87
1 Mısır lirası	1.157,33	1174,69

Aynı gün yayınlanan Ticaret Bakanlığı'nın tebliğine göre ithalata büyük miktarda döviz tahsis edilmişti. Bazı maddelerin daha ilavesiyle genişletilen “serbest

²⁹⁷ RG, 7199, 5.5.1949.

²⁹⁸ Ulus, 7.5.1949.

²⁹⁹ RG, 6386, 15.8.1945.

³⁰⁰ Ulus, 26.7.1947.

dövizle ithal edilebilecek mallar listesi”ne giren bütün malların sipariş ve ithalinde miktar sınırlamaları, İthalatçı Birlikleri tarafından yapılan çeşit, vasıf ve fiyat kontrolü kaldırılmıştı. Bu ithalat serbestliğinde, verilecek siparişlerin piyasanın ihtiyaçlarına uygunluğu ithalatçı tüccarlara bırakılıyordu³⁰¹.

Savaş yıllarında savaşıyan tarafların Türk mallarına olan talebi ve iç piyasanın durumu Türkiye ile dünya fiyatları arasında büyük bir farka sebep olmuştu. Savaşın sona ermesinden sonra dünya üretim hacminin artışı ise Türk mallarına talebi azaltacak bir etkendi. Dünya piyasalarının normalleşmeye başlaması ve üretimin artmasına bağlı olarak dünya piyasalarında fiyatlar düşmeye başlamıştı. Buna göre T. Hacim Çarıklı'nın belirttiği gibi, Türk parasının değerinin içte düşmesi, dışta ise kambiyo kontrolü sayesinde korunmasının bir para buhranı şeklinde ortaya çıkması ihtimali üzerine, Türk parasının değerinin yeni şartlara göre yeniden tespit edilerek, paranın iç ve dış değeri arasındaki farkın ortadan kaldırılması gerekmişti³⁰². “Yapılan muamele, mevcut bir kıymeti indirmekten ziyade, yabancı paralarının paramıza nisbetle fiilen taşıdığı kıymeti tanımak ve tescil etmekten ibaret bir ayarlamadır”³⁰³.

Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir yapılan devalüasyonun sebeplerini şu şekilde açıklamıştı:

“Sadece harp yılları içinde fiyatlarımızın üst üste hiç olmazsa bire dört nisbetinde yükseldiği malumdur. Dünya ticaretinde büyük yeri olan memleketlerde ise fiyat artışı daha küçük nisbette olmuştur. Bu durumda ve sulh ekonomisine intikal eşiğinde, iki yoldan birini seçmek gerekirdi: Bunlardan birisi, çeşitli metodlarla iterek geriletmek yoludur. Bu takdirde mallarımız satılır. Fakat, müstahsilin sefaleti pahasına satılır. İstihsalimiz büyük bir darbe yer, iktisadi ve içtimai bir buhranla karşılaşırız(...)

Bu gözle bakılınca ikinci yol kendiliğinden görünür. O da yaptığımız ayarlamadır. Bu suretle ekonomi paraya değil, resmi rayici realiteden uzak bulunan para ekonomiyeye uydurulur. Böyle hareket edilmeseydi bu yıl hem ihracatta, hem ithalatta gittikçe derinleşen bir buhran ile karşılaşabilecek bir durumda idik. Ekseri mallarımızı da satamayacak veya müstahsile ıstırap verecek fiyatlarla satmak durumuna düşecektik. Nitekim, Avrupa'da bize mal verebilecek durumda olan memleketlerle mevcut

³⁰¹ **Ulus**, 8.9.1946.

³⁰² T. Hacim Çarıklı, **Bretton Woods Anlaşması ve Türkiye**, İstanbul, 1947, s. 198.

³⁰³ Esat Tekeli, “Türk Parası İçin Alınan Son Karar”, **Ulus**, 9.9.1946.

hesaplarımızda bir türlü döviz hâsıl olamaması memleketlerle mübadelelerimiz tıkanmış olması, bu hareketin sirayet sahasının genişleme istidadı bu durumu yeter derecede ifade etmektedir(...)

Ekseri ihraç maddelerimizin fiyatları dışarıdaki fiyatlardan yüksek olduğu için bunların satılmasında çok zorluk çekiyoruz. Hatta bu yıl mallarımızı satamamak sıkıntısının bir buhran halini ve genişliğini alması pek mümkündür. İşte yeni tespit edilen kurlar bu çeşit mallarımızın müstahsilinin eline geçecek fiyat bakımından bir azalma olmaksızın dövizle satış fiyatlarını indirmek ve böylece ihraç edebilmek imkânını sağlayacaktır. Bir kısım mallarımız da vardır ki, bunların iç fiyatları düştüğü için harice satabiliyoruz. Fakat bu hal devam ederse müstahsilimizin sıkıntısı artar, istihsal geriler. Bu halin de önüne geçmek lazımdır. Yeni döviz kurları sayesinde bu gibi düşük fiyatlı mallarımızın iç fiyatları müstahsili memnun edecek haklı bir nisbette kalkınacak ve ihracında da zorluk çekilmeyecektir.

Yaptığımız para ayarlamasının ithalatımız üzerindeki tesirlerine gelince, bence en önemli netice, bollaşacak ihracat dövizleri sayesinde ithalatımızı esaslı surette genişletmek ve piyasamıza büyük bir ferahlık getirmek olacaktır³⁰⁴.

Ticaret Bakanı Atıf İnan ise şu açıklamayı yaptı:

“Yeni döviz rayiçleri, bir taraftan müstahsile emeğinin tam hakkını verecek ve onu daha çok istihsale sevkedecek, diğer taraftan dövizle ifade edilen satış fiyatlarımızın serbest piyasalar için daha mutedil hale koymak mümkün olacaktır. Demek ki yaptığımız ameliye, ihraç mallarımızın iç fiyatlarındaki disparite de nazara alınır, hem müstahsilimizi hem de yabancı müşterilerimizi maddesine göre değişen nispetlerde ilgilendiren bir ameliyedir. Bu ilginin iki taraflı olduğunu bilmek, paramızın ilerdeki sıhhati bakımından da faydalıdır.

Müşterilerimizin memnun olması, bizden daha çok mal almaları, yani daha çok ihracat yapmamız demektir. Müstahsilimizin memnun olması daha çok istihsal etmeleri, bu da gene daha çok ihracat yapmamız demektir. Eminim ki, yıllardan beri ihracat listemizden silinip gitmiş birçok maddelerin yeniden dış pazarlara çıkacağını, eski para kuru üzerinden eline geçen bedelin bizim fiyat âlemimize göre bir değeri olmadığını gördüğü için bu maddelerin istihsalinden vazgeçmiş olanların yeniden istihsale koyulacaklarını hatta bir takım yepyeni ihraç maddelerinin ortaya çıkacaklarını görmek mümkün olacaktır³⁰⁵.

Devalüasyonun diğer bir sebebi de Türkiye'nin Bretton Woods para ve maliye anlaşmasına katılmasının kaçınılmazlığıydı. Bu anlaşmanın sisteminin gerektirdiği

³⁰⁴ **Vatan**, 10.9.1946; **Ulus**, 10.9.1946.

³⁰⁵ **Ulus**, 11.9.1946.

tedbirleri zamanında almak ve anlaşmaya iç ve dış fiyatları arasında fark olmayan sağlam bir para ile girmek için ayarlama yapılması zaruriydi³⁰⁶.

Ayrıca eski kurlar üzerinden yapılan ithalat, karaborsayı besleyen bir faaliyetti:

“1938 yılında Amerika’dan 100 dolarlık mal getiren bir ithalatçının bu malı Türkiye’de mesela % 10 kârla satmakta olduğunu farzeyeyelim.

Amerika’dan getirdiği bu 100 dolarlık mal için ithalatçı 129 Türk lirası vermekte ve buna 13 lira kâr ekleyerek aynı malı Türkiye’de 142 liraya satmakta idi.

Aynı ithalatçı 1946 Ocak ayında aynı malı elde edebilmek için % 100 fazlasıyla 258 lira verecektir ve icabeder ki bunu da % 10 kâr ilavesiyle 284 liraya satsın.

Fakat memleketimizdeki fiyat yükselişi % 346’dır. Yani 938’de 142 liraya satılan malın % 346 fazlasıyla 633 liraya satılması mümkündür.

O halde ya ithalatçı 633 liraya satılması mümkün ve talibi olan malı 284 liraya satacak ve bu mal derhal kapışılarak toplanacaktır. Yahut da muayyen limitler dışında büyük kârlarla gizli surette satacaktır. Her iki halin neticesi de karaborsa dediğimiz gizli pazarların doğmasıdır.

Burada şayanı dikkat olan nokta şudur:

Müstahsil (ihracatçı) zarardadır ve ithalat lehine bir prim vermektedir. Buna mukabil bir de kâr eden, bu primden istifade eden vardır. Belki birçok mallarda ithalatçılar da değildir.

Bizzat karaborsadır”³⁰⁷.

Alınan kararlar ithalat mallarının fiyatlarında bir artış meydana getireceği için bu fiyat artışlarını kontrol altında tutmak için ithalat sınırlamaları kaldırıldı. Bu serbestliğin doğuracağı rekabetin, nakliye ücretlerindeki indirim, serbest altın satışı, devlet sanayi mamulleri ve tekel maddelerindeki indirimin fiyatları normal seviyede tutacağı hesaplanmıştı³⁰⁸.

Nitekim Başbakan Recep Peker 7Eylül Kararlarının 6 aylık sonuçlarını şu şekilde özetlemişti:

“7 Eylül Kararları, ilk tatbik ayları sırasında söylenmiş ve yazılmış nazari fikirlerin ve tahminlerin üstünde memleketi ekonomik ve ticari geniş bir harekete

³⁰⁶ “Para Meselesi Son Kararlarla Halledilmiştir”, **Ulus**, 9.9.1946.

³⁰⁷ **Ulus**, 26.7.1947.

³⁰⁸ Esat Tekeli, “Türk Parası İçin Alınan Son Karar”, **Ulus**, 9.9.1946.

kavuşturmuştur. Yurdumuzla dış memleketler arasında ve yurt içinde, anemik halden hayata çıkan bir bünyede olduğu gibi, deveran cihazı kuvvetle çalışmağa başlamıştır. Yıllardır olağanüstü şartların tesiri altında tutuk uzuvlar halinde bulunan memleket ekonomik cihazı canlanıyor, şartlar gelişiyor. Geçici devirlerin az zamanda çok emekle ve hatta emeksiz kazanç imkânları yerine meslek gayretine, tecrübe ve liyakate dayanan normal ticaret sistemi yerini alıyor. Geçirdiğimiz mahsul yılının hemen bütün ihracat malları dolgun fiyatlarla şimdiden satılmış gibidir. Geçen yılın eylül, ekim ve kasım aylarının 80 bin tona varan ihracatı 50 milyon Türk lirası sağlamışken bu yılın aynı aylarının satışı 367 bin tona varmış ve 190 milyon Türk lirası getirmiştir. İhracatçıların ve Devlet dairelerinin bütün döviz isteklerini rahatça karşılıyoruz. Her emeğin ve mahsulün değerini bulması neticesinde her sınıf müstahsilde çekici ve çalıştırıcı bir teşvik ruhunu besliyor³⁰⁹.

Ancak muhalefete göre durum o kadar iç açıcı değildi. Yalman fiyat artışlarından tüm üreticilerin yararlanamadığını belirtiyordu. Ona göre bu oran % 20–25 civarındaydı. İç Anadolu'nun ve sahil kısmının büyük çoğunluğunu oluşturan hububat üreticileri bu artıştan faydalanamamıştı. Üretim masrafları hemen hemen aynı olduğu halde buğday için tespit edilen fiyat 5 kuruş düşüktü ve Toprak Mahsulleri Ofisi hububat tüketicisi olarak kabul edilen bölgelerden alım yapmadığı ve nakil imkânları da yetersiz olduğu için ürünün pazara arz edemeyen buğday üreticisi mahsulünü satamıyordu³¹⁰. İstanbul'un büyük iş adamları ve tüccarları da 7 Eylül Kararlarının iyi sonuçlar vermeyeceği görüşündeydi. Bu gruba göre sadece gıda maddelerinin satışı kolaylaşmış fakat asıl ihtiyaç maddeleri olan tiftik ve yapağı gibi asıl ihraç maddelerinin satışlarında artış olmamıştı. Dövizler lüks eşya ithalatında harcanıyordu³¹¹.

Yine muhalif kesim, hükümetin bu kararları iş çevrelerinin ve muhalefet partisinin bilgisi haricinde alması ve yürürlüğe koymasından da rahatsızdı. Bu konu yine Ahmet Emin Yalman'ın kaleminden seslendirilmişti:

“Şimdilik tenkit edilecek başlıca nokta; hükümetin ticaret alemile iyice danışmadan bu adımı atmış olmasıdır. Maksat muayyen olduğuna göre ortaya varılacak yol hakkında ticaret ve bankacılık alemile yapılacak müşavereleden herhalde hayır gelebilirdi. Sonra memleketin umumi hayatında bu kadar akisler yaratacak bir meselede,

³⁰⁹ “Başbakan Recep Peker'in Radyo Konuşması”, **Ulus**, 15.2.1947.

³¹⁰ Ahmet Emin Yalman, “Müstahsilin Vaziyeti”, **Vatan**, 17.11.1946.

³¹¹ **Vatan**, 23.10.1946.

hükümet, eski meclisten alınan hukuki salahiyyete dayanarak kararname yoluyla iş görecek yerde yalnız Parti Grubunu haberdar etmekle kalmasaydı, Mecliste bir münakaşa açsaydı veya hiç olmazsa muhalif parti ile hususi surette danışmış olsaydı, kararlarını bir kat daha olgunlaştırmış olurdu. Kestirme şeklinde umumi davaya gitmekten ise mevcut sıkıntıların her biri için ayrı ayrı devalar aranması belki de daha zahmetli, fakat herhalde daha verimli bir yol olurdu, riskleri ve hata ihtimallerini azaltırdı.

Gazetelerin de kararların neşriden bir gün evvel olsun iyice tenvir edilmeleri ve davayı iyice anlıyarak aksettirmelerine böylece imkân hazırlanması elbette fayda temin ederdi”³¹².

Ayrıca Peker Hükümetinin iş başına geçmesinden 3 hafta gibi kısa bir süre sonra atılan bu adım, uzun boylu incelemeler sonucunda atılım bir adım değildi. Çünkü 3 haftalık sürenin böyle geniş ve kapsamlı bir programı yapmak için yeterli olmadığı kesindi³¹³.

7 Eylül Devalüasyonunun üzerinden 1 yıl geçtikten sonra bu kararlara ve sonuçlarına tepkiler iyice artmıştı. Örneğin bu kararların amaçlarından biri olan ihracatla ülkeye girecek bol döviz sayesinde bol ithalat amacı yüzünden ithalat malları gümrüklerde yığılmaya başlamıştı. Fiyat yüksekliği yüzünden iç ticaret hacminin daralması pahalı ithal mallarına olan talebi azalmıştı. Böylece bol ithalat amacı gerçekleşmiş olsa da, ekonomiye bir katkısı olmamış sadece ihraç mallarının ülkeden daha ucuza çıkmasına neden olmuştu. Zaten ihracatın artmasının nedeni de 7 Eylül Kararları değil, savaş sonrası dünya piyasalarının canlanmaya başlamasıydı³¹⁴.

Nitekim 1948 yılı Bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes, CHP hükümetinin 7 Eylül Kararları sayesinde dış ticaret hacminde büyük artışlar kaydedildiği iddiasına şiddetle karşı çıkmıştı:

---

³¹² Ahmet Emin Yalman, “Yeni İktisadi Tedbirler Mutlaka Başarı Temin Etmelidir”, **Vatan**, 15.9.1946.

³¹³ Ahmet Emin Yalman, “Tetkiksiz Bir Adım”, **Vatan**, 16.11.1946.

³¹⁴ Mümtaz Faik Fenik, “Çok Garip Bir Yıldönümü – Tersine İşleyen Dışli: 7 Eylül Kararları”, **Vatan**, 7.9.1947.

“Fihakika bu rakamlara göre 945–46 ihracat yekûnu 1.400.000 kûsur ton olarak gösterilmektedir. Bu rakamlar 945 Eylül–946 Ağustos ile 946 Eylül–947 Ağustos devrelerine aittir.

Mukayeseye esas olmak üzere niçin takvim yılı alınmamıştır. Böyle farklı devreler alınmıştır? İlk bakışta para ayarlamasından evvelki bir yıllık devre ile ayarlamayı takip eden bir yıllık devreyi mukayese edebilmek maksadının güdüldüğü zehabı hâsıl olabilir. Fakat bu iki devreye rastlayan ihracat yekûnları arasındaki fark, para ayarlamasına bağlanamaz. Çünkü 945 yılının devreye alınan dört aylık kısmı harbin fiilen bitmiş olmasına rağmen henüz dış ticaretin gereği gibi başlayabilmesine bile müsait olmayan zaman rastlar.

Diğer taraftan 946 senesinin son dört ayı ile 947 senesinin ilk sekiz ayına rastlayan devre ise artık milletlerarası dış ticaret mübadelelerinin gereği gibi başladığı zamanlardır. Ve harp yılları içinde ihtiyaçların tazyiki ile ihtiyat olarak biriktirdiğimiz mühim miktarda hububat bu devrede satılmıştır. Görülüyor ki yüksek bir rakam elde etmek için büyük hububat satışlarını tamamiyle içine alan bir devre tertip edilmiştir. Hâlbuki (...) 946 yılı ihracatımız 905.000 tondur. 947 ihracatımız elde bulunan dokuz aylık yekûn 940.000 ton olduğuna göre buna son üç ay için ortalama bir tahmin olarak 300.000 ton ilave edildiği takdirde takriben 1.250.000 ton olacaktır”.

7 Eylül Kararları ihracatı arttırmadıktan başka, birçok olumsuz sonuç doğurmuştu:

“Hâlbuki şimdi para operasyonunun yapılması arefesindeki şartlardan ne kadar uzaktayız. Altınımız eksilmiş, altına tahvili kabil dövizlerimiz tamamen tükenmiştir. Hububat stokumuz elden çıkmış, yurdda ekmek sıkıntısı baş göstermiş, dış ticaretimiz zor bir duruma girmiş, bazı maddelerde ihracat tahditlerine başvurulmuş, ithalat hemen hemen zaruri hadlere düşürülmüştür. Dış piyasalardan satın alma gücümüzün para kıymetinin düşürülmesi tesirinin de inzimamı ile israf edilmiş olmasına mukabil, istihsali cihazlandırma yolunda kayda değer neticeler alınamamıştır. Para operasyonu ile beraber girişilen serbest dövizli ve çok taraflı dış ticaret politikasının içinde bulunduğumuz şartlara göre bir macera olduğu ancak şimdi fark edilmeğe başlanmıştır”³¹⁵

Ayrıca kararlar, iş çevrelerinin haksız kazanç sağlamasını önlemek kaygısıyla muhalefetten ve hatta Meclisten gizli tutulduğu ve aynı sebeple uzman çevrelerce tartışılmadığı halde, bazı iş adamları tarafından günlerce önce haber alınmıştı. Böylece birkaç sanayici ve tüccar aldıkları bu bilgiden faydalanarak büyük kazançlar elde etmişti. Örneğin Ahmet Emin Yalman 1946 Eylülü başında İzmir’de olduğunu ve dolar ve sterline verilecek yeni değer için çoktan iş çevrelerinde rivayet halinde dolaştığını iddia

³¹⁵ **Vatan**, 1.1.1948.

ediyordu³¹⁶. Böylece 7 Eylül Kararları “birçok kimselerin, bilhassa zamanın Ticaret Bakanının yakınlarının(...) menfaattar olması; birçok suiistimallere yol açması ile de memlekette olduğu kadar nihayet parti içinde de hoşnutsuzlukların doğmasına sebep olmuştur”³¹⁷.

Demokrat Parti bu kararları yersiz buluyordu. Öncelikle dünya piyasalarında Türk mallarına olan talep artmaktaydı. Bu durumda paranın değerini düşürmek zararlıydı. Daha da önemlisi bu karar fiyatların yükselmesine sebep olacaktı. İthalat zorlaşacağı için zaten pahalı olan ithal malları daha da pahalılaşacaktı. Ayrıca ithalatın zorlaşması, üretim araçlarının yenilenmesini de zorlaştırarak üretimi olumsuz etkileyecekti³¹⁸.

Demokrat Parti adına 7 Eylül Kararlarını eleştiren Ahmet Oğuz özellikle şu noktalar üzerinde duruyordu:

“1- Bütçe üzerindeki etkileri:

a- Devlet bütçesinden dövizle ödenmesi gereken borçlar bu devalüasyonla 276 milyon TL artmıştır.

b- Yurt dışında görevli memurlar ve tahsil gören öğrencilerin ödeneklerini arttırmak gerekmiştir.

c- Fiyatlardaki artış bütçe açığını attıracaktır ve bütçe tahminen 100 milyon liralık bir yük altında kalacaktır.

2- Üretim araçlarını yenilemek için bir yandan paranın alım gücü düşürüldüğü için diğer yandan da bu araçların satın alındığı ülkelerde fiyatlar yükseldiği için daha fazla döviz harcanacak bu da kalkınma hızını düşürecektir.

3- 7 Eylül Kararları açıklandığında iddia edildiğinin aksine fiyatlar düşmemiş, hayat pahalılığı artmıştır.

4- 7 Eylül Kararlarından sonra altın stoku miktarı 20 ton eksilmiştir ve eksilmeye devam edecektir”³¹⁹.

---

³¹⁶ Ahmet Emin Yalman, “Bir Yıllık Muhasebe”, **Vatan**, 7.9.1947.

³¹⁷ Celal Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi, Dünü-Bugünü-İdeolojisi (Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme)**, y.y., 1968, s. 65 vd.

³¹⁸ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, Ekim 1998, s. 43.

³¹⁹ **Vatan**, 25.5.1947.

Gerçekten de, devalüasyonun ardından fiyatlarda büyük artışlar meydana geldi. Öncelikle devalüasyonla birlikte gümrük resimleri % 157 oranında arttırıldığı³²⁰ için ithalat malları fiyatları, ortalama bir misli artmıştı. Ayrıca yerli madde fiyatlarında da artışlar olmuştu. tütün hariç, başlıca ihracat malları fiyatları, devalüasyon nispetinde, hatta daha fazla yükseldi. Ayrıca iç piyasa için önemli olan bazı gıda maddelerinin ihracına izin verilmesi ve hükümet tarafından ulaştırma gibi konularda bir “ayarlama”ya gidilmesi fiyat artışı eğilimini hızlandırdı³²¹. Bu fiyat artışları ise hükümetin, geçim sıkıntısı çeken memur ve hizmetlilerin ücretlerine zam yapmasını gerektirdi. Böylece eşya fiyatları ile aylık ve ücret zamları arasında yeni bir kısır döngü içine girildi³²².

Bayındırlık Bakanlığına taahhüde giren müteahhitlerin mektubu, kararların iş çevrelerinde sebep olduğu zararlara bir örnek olması bakımından önemlidir. Bu mektupta müteahhitler 7 Eylül Kararlarından önce 2 ila 10 milyon lira arasında taahhüde girdiklerini fakat 7 Eylül’de alınan tedbirlerle milyonlarca lira, Keşif bedelinin % 40’ına yaklaşan bir oranda zarara uğramak tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını bildirmektedirler. Bakanlık kendilerine ya mukaveleye devam etmelerini –ki bu milyonlarca lira zarar demektir- ya da tasfiyeye gitmelerini –bu da yüz binlerce lira zarardır- teklif etmişti. “Ehven-i şer” olarak tasfiye şikkini seçen müteahhitler, bu kez de Danıştay’ın bunu reddetmesi ve mukaveleye devam kararıyla karşılaşmışlardı. Devalüasyondan mağdur olarak yüz binlerce lira zarara girecek olan müteahhitler, bu da yetmezmiş gibi mukaveleye devam zorlanarak büyük bir haksızlığa uğradıklarını düşünüyorlardı ve zararlarının milyonlarca liraya yükselmesi olasılığıyla karşı karşıya kalmışlardı³²³.

Mahmut Goloğlu bu günleri şöyle tasvir etmiştir:

---

³²⁰ F. Neumark, “Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meseleleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VIII., No: 14, Ekim 1946-Temmuz 1947, s. 82.

³²¹ F. Neumark, a.g.m.

³²² Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, I. Bölüm, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938–14 Mayıs 1950)**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1999, s. 175 vd.

³²³ “7 Eylül Kararlarından Mağdur Olan Müteahhitlerin CHP Genel Sekreterliği’ne 19.1.1948 Tarihli Mektubu”, TCA, 490.01/722-495-6.

“İthalat genişliğinin başlamasıyla bazı gizli mallar meydana çıktı ve piyasada biraz istikrar görülmeye başlandı ise de, bu kez serbest dövizle yapılan ithalat siparişleri ihtiyacın üzerine çıktı ve buna karşılık ihraç mallarına da müşteri bulunamadı. İthalat ve ihracatın devletleştirilmesi mümkün olmayınca Türk parasının kıymeti düşmeye başladı(...) Çok çelişkili bir döneme girilmişti. Bir yandan devlet harcamalarında kısıntı yapılmak isteniyor, bir yandan da memur maaşlarına zam yapılıyordu. Halka kolaylık ve ucuzluk olsun diye, Sümerbank pamuklularının fiyatı düşürülüp satışları serbest bırakılınca, yerli mallar pazarlarını karaborsacılar kuşatıyordu. Buna karşılık; Hükümetçe zeytinyağlarına el konulmuş, tanzim satışları yapılıyordu. Şekerin ucuzlayacağı da müjdeleniyordu”³²⁴.

Bu “çelişkili” ortamda hükümetin aldığı tedbirler işe yaramamıştı:

“Muhakkak ki, Hükümet hayatı ucuzlatmayı samimi olarak istiyordu. Fakat iki önemli şartı yerine getiremiyordu. Bunlardan biri mal bolluğu, ötekisi halkın Hükümete güveni idi. Özellikle ekonomik gereklerin yarattığı davranışlar ve mesela bazı maddelerdeki fiyat düşürmelerine karşı şehir hattı vapur ücretlerinin arttırılması gibi olaylar güvensizlik yaratıyordu. Tekel maddelerinin ucuzlatılması düşünülürken, ihracı serbest bırakılan yiyecek maddelerinin fiyatları yükseliyordu. Böyle olunca da; hayatı ucuzlatmak için alındığı bildirilen ekonomik tedbirlerin hayatı pahalılandığı iddia ediliyordu”³²⁵.

Bir yandan hayatı ucuzlatmak için yetersiz tedbirlerin alınıp, diğer yandan fiyat yükselişlerine sebep olacak etkenlerin ortadan kaldırılmaması, istenen amaca ulaşılmasını engelliyordu. Diğer yandan bu karışık ortam halkın hükümete olan güvenini tamamen sarsıyordu. Bu durum ise Demokrat Parti’ye yeni bir koz vererek muhalefeti güçlendirmişti.

4.5. Ekmek İmali Ve Dağıtım İle İlgili Kararlar

Halkın temel besini olan ekmek ve unla ilgili olarak konumuz olan dönemde alınan, tespit edilebilen, karar ve tedbirler ayrı bir başlık altında incelenecektir.

³²⁴ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946–1950**, İstanbul, Kaynak Yayınları, Kasım 1982, s. 96 vd.

³²⁵ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 97.

Ekmek meselesi savaşın başlamasından sonra özellikle 1940 yılı Eylöl ayından itibaren gündemde olmuştur. Bu tarihten itibaren ölkede 2 senelik buğday stoku bulunduğu halde İstanbul'da ekmek sıkıntısı görölmeye bařlamıřtı³²⁶. Baş gösteren ekmek darlığı yüzünden ve halkın ekmeksiz kalmamak için fırınlardan fazla ekmek almak istemesiyle fırınların önünde uzun kuyruklar oluşmaya başlamıştı. Bunun üzerine günlük 300 ton buğday verilen İstanbul'a bu tarihten itibaren 400 ton buğday verilmeye bařlandı³²⁷.

1941 şubatında ise İstanbul, Ankara ve İzmir belediye sınırları içinde tek tip ekmek çıkarılmasına ve francala imalinin sınırlandırılmasına karar verildi: 14.2.1941 tarih ve 115 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 18.2.1941 tarih ve 2/15224 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³²⁸. Bu kararın sebebi hububata verilen yüksek fiyat yüzünden ekmek fiyatlarının da artmasını önlemek olarak açıklanmıřtı³²⁹. Daha sonra israfı önlemek için, bu üç şehirde ekmeği gramağı 1000 gramdan 950 grama indirildi³³⁰.

Ekmeklik unlara % 15 oranında avdar katılmasına karar verildi. Ayrıca gerek görölürse % 20 oranında avdar ve ikisi birlikte % 50'yi geçmemek üzere arpa da katılabilecekti. Fakat bunlardan birisinin oranı % 40'ı geçmeyecekti: 2.6.1941 tarih ve 160 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 6.6.1941 tarih ve 2/15956 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³³¹.

Ekmeklik hububat ve un stoku yapma yetkisi Ticaret Vekâleti'ne verildi: 30.9.1941 tarih ve 204 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 2.10.1941 sayılı ve 2/16698 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³³². Ayrıca un stoku yapmak için İstanbul Belediyesi'ne

---

³²⁶ **Vatan**, 5.9.1940.

³²⁷ **Vatan**, 7.9.1940.

³²⁸ **RG**, 4740, 21.2.1941; **Düştur**, III. Tertip, C. XXII, s. 292 vd; **Tan**, 22.2.1941; **Ulus**, 24.2.1941.

³²⁹ Kemal Turan, "Tedbirlerimizin Devamı", **Ulus**, 24.2.1942.

³³⁰ **Tan**, 23.5.1941; **Ulus**, 23.5.1941.

³³¹ **RG**, 4837, 18.6.1941; **Düştur**, III. Tertip, C. XXII, s. 1308 vd.

³³² **RG**, 4936, 13.10.1941; **Düştur**, III. Tertip, C. XXII, s. 1601.

verilen yetki de kaldırıldı: 6.10.1941 tarih ve 205 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 18.11.1941 tarih ve 2/16705 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³³³.

Buğday unundan sadece ekme, francala, makarna, simit, şehriye, peksimet ve bisküvi yapılması ve diğerlerinin imalinin yasaklanmasına karar verildi³³⁴. Ekme bayat olarak satılacaktı³³⁵.

Tanzim satışları yapılan ve bu tarihten sonra yapılacak olan şehir, kasaba ve köylerde ekme ve ekmeclik hububat tüketiminin sınırlanmasına ve ekmeğin kart usulüyle dağıtılmasına karar verildi. Buna göre 7 yaşına kadar olan çocuklar günde 187,5 gram, 7 yaşından büyükler 375 gram ve ağır işçiler 750 gram ekme alacaklardı: 27.12.1942 tarih ve 247 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 27.12.1942 tarih ve 2/17141 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³³⁶. Ekme karneleri, 11 Ocakta İstanbul'da³³⁷ 12 Ocakta Ankara'da ise dağıtılmaya başlanmıştı³³⁸. 14 Ocak'ta ise ekme karne karşılığı verilmeye başlandı³³⁹.

Ekme yerine un almak isteyenler ise her hafta pazartesi gününe ait kuponlar karşılığında ve yalnız o günkü ekme miktarına karşılık olarak un alabileceklerdi. Buna göre 750 gram ekmeğe 531 gram un, 375 gram ekmeğe 265 gram un, 187,5 gram ekmeğe 132,5 gram un verilecekti³⁴⁰.

28.2.1942 tarihinden itibaren günlük ekme miktarı, ağır işçiler hariç, % 25 azaltıldı. Buna göre 7 yaşından küçük çocuklar 150 gram, 7 yaşından büyükler 300 gram

---

³³³ **RG**, 4947, 1.11.1941.; **Düster**, III. Tertip, C. XXII, s. 1602.

³³⁴ **Tan**, 23.11.1941; **Vatan**, 23.11.1941.

³³⁵ **Tan**, 21.12.1941. Fakat bu karara uymayanların Milli Koruma Kanunu'na göre cezalandırılmaları için gereken talimatname çıkarılmadığı için bu yasa etkisiz kalmıştı; Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, Turhan Yayınları, 1974, s. 149

³³⁶ **RG**, 5010, 19.1.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIII, s. 150-152.

³³⁷ **Tan**, 11.1.1942.

³³⁸ **Ulus**, 12.1.1942.

³³⁹ **Tan**, 14.1.1942.

³⁴⁰ **RG**, 5033, 14.2.1942.

ekmek alacaklardı³⁴¹. Bu tedbir mevsim şartlarının yeni mahsulün nakliyatını zorlaştırması yüzünden mevcut stokları korumak üzere ve geçici olarak alınmıştı³⁴².

Günlük ekmek kuponlarıyla 375 gram ekmek yerine 125 gram glüten ekmeği alınabilecekti: 21.3.1942 tarih ve 313 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 13.4.1942 tarih ve 2/17679 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁴³.

Geçici olarak tayin edilen günlük ekmek miktarının bir gün tam, bir gün yarım olarak verilmesine karar verildi³⁴⁴. 3.6.1942 tarihinden itibaren ekmek tam olarak verilmeye başlandı ve aynı gün ağır işçilerin ekmek tayini 600 grama indirildi³⁴⁵.

1942 Ağustosunda devlet sermayesiyle işletilen kömür madenlerinde çalışan işçilere verilen ekmek miktarını arttırmak için Ticaret Vekâleti'ne yetki verildi. Maden içinde çalışan işçiler 1000 gram, dışında çalışanlar 750 gram ekmek alabileceklerdi³⁴⁶.

Büyük şehirlerde Toprak Mahsulleri Ofisinin tanzim satışlarına son verilmesine karar verildi. Buna göre devlet memurları ile dul ve yetimler yine aynı fiyattan ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin temin edeceği unlardan yapılacak ekmekleri karne ile alacaklardı. Geri kalan halkın ekmeği ise Belediyeler tarafından tedarik edilecekti: 22.10.1942 tarih ve 2/18887 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilen Ticaret Vekâleti Talimatnamesi³⁴⁷.

Lokanta ve birahanelerde müşterilere ekmek verilmesi yasaklandı³⁴⁸.

---

³⁴¹ **Tan**, 28.2.1942; **Ulus**, 28.2.1941; **Vatan**, 28.2.1942.

³⁴² **Ulus**, gös. yer.

³⁴³ **RG**, 5087, 18.4.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIII, s. 462 vd.

³⁴⁴ **Vatan**, 7.5.1942

³⁴⁵ **Ulus**, 3.6.1942; **Vatan**, 3.6.1942.

³⁴⁶ **Tan**, 22.8.1942.

³⁴⁷ **RG**, 5244, 27.10.1942.

³⁴⁸ **Vatan**, 22.10.1942.

Memur ve dar gelirlilere olduğu gibi fakir halka da ucuz ekmek verilmesine karar verildi³⁴⁹. Ayrıca irmik, makarna, şehriye, nişasta ve bulgur imaline ve Ankara başta olmak üzere bazı şehirlerde serbest fırınlar açılmasına izin verildi³⁵⁰. Bazı memur ve hizmetlilerin günlük ekmek miktarı 600 grama çıkarıldı³⁵¹.

1943 Temmuzunda ekmek % 75 mısır, % 15 arpa ve % 10 darıdan yapılıyordu³⁵².

10.8.1943 tarihinden itibaren halk ile memur ekmeği arasındaki fiyat farkı kaldırıldı: 468 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 7.8.1943 tarih ve 2/20493 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁵³.

Günlük ekmek miktarı çocuk ve yetişkinler için 375 grama, işçiler için 750 grama çıkarıldı: 540 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı, 28.9.1944 tarih ve 3/1525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁵⁴. Daha sonra ise 2 tip ekmek çıkarılmasına ve çocuklar ve yetişkinlerin ekmek miktarlarının 450 grama, ağır işçilerininkinin 900 grama çıkarılmasına karar verildi: 566 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 8.1.1945 tarih ve 3/2029 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁵⁵. 1946 Haziranında ise francala yapımı yasaklandı ve Ticaret Bakanlığı'na uygulanmasında zaruret görmediği yerlerde kart ile ekmek dağıtımını kaldırma yetkisi verildi: 646 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 28.5.1946 tarih ve 3/4259 sayılı Bakanları Kurulu Kararı³⁵⁶. Bunun üzerine Ankara, İstanbul ve İzmir şehirleri haricinde ekmeğin kartsız olarak serbest satılmasına karar

---

³⁴⁹ **Ulus**, 7.1.1943.

³⁵⁰ **Ulus**, 4.3.1943.

³⁵¹ **Ulus**, 2.6.1943.

³⁵² **Vatan**, 2.7.1943.

³⁵³ **RG**, 5511, 18.9.1943; **Düştur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 1622; **Tan**, 8.8.1943.

³⁵⁴ **RG**, 5820, 8.10.1944; **Düştur**, III. Tertip, C. XXV, s. 1413 vd.; **Vatan**, 30.9.1944.

³⁵⁵ **RG**, 5908, 18.1.1945; **Düştur**, III. Tertip, C. XXVI, a. 165 vd; **Ulus**, 15.1.1945.

³⁵⁶ **RG**, 6328, 8.6.1946; **Düştur**, III. Tertip, C. XXVII, 1178 vd.

verildi³⁵⁷. Bu üç büyük şehirde ise kart usulü 9.9.1946 tarihinden itibaren kaldırıldı ve Ekim başından itibaren hububat nakliyatının serbest bırakılmasına karar verildi³⁵⁸.

2 tip ekmek hakkındaki karar yeniden düzenlendi. Buna göre sadece iki çeşit un imal edilecekti. 84–86 randımanlı unlar % 65 buğday ve % 35 çavdardan imal edilecek ekmek, pide ve sandviç yapımında kullanılacaktı. 74–76 randımanlı unlar ise buğday ve % 5'e kadar çavdardan imal edilecek ekmek, francala, pide ve sandviçten başka her türlü unlu mamullerinin yapımında kullanılabilirdi: 713 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 12.12.1947 tarih ve 3/6682 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁵⁹. Daha sonra ise 84–86 randımanlı un yapılamayan yerlerde bunun yerine 94–96 randımanlı un yapılmasına izin verildi: 729 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı; 9.3.1948 tarih ve 3/7152 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁶⁰.

4.6. İzlenen Ekonomi Politikasına ve Alınan Önlemlere Yöneltilen Eleştiriler

Savaş yıllarında bir savaş ekonomisinin gereklerini yerine getirmek ve savaş sonrasında da normalleşmiş bir ekonomik düzen kurmak için uygulanan politika ve alınan önlemler savaş sırasında ve sonrasında tek-parti yönetiminin en çok eleştirilen ve muhalefet oklarını en çok üzerine çeken uygulamaları olmuştur. Kararların isabetsizliği, piyasa gereklerini ve halkın ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği yanında, başarısızlığın başlıca sebebi olarak bürokratik bir zihniyetle masa başında alınması, yapılan eleştirilerin başında geliyordu. Deneme yanılma yöntemiyle, alınan kararların işe yarayıp yaramayacağı gözlemlemek ve bürokrat mantığıyla sadece kâğıt üzerinde işe yarayacak fakat piyasa kuralları ve mekanizması karşısında etkisiz kalacak tedbirler ve önlemler, CHP hükümetlerinin ekonomi politikasının temelini oluşturuyordu. Dönemin en büyük derdi olan haksız kazanç, vurgun ve karaborsayı önleme adına alınan kararlar

---

³⁵⁷ **Vatan**, 18.7.1946.

³⁵⁸ **Ulus**, 9.9.1946.

³⁵⁹ **RG**, 6786, 22.12.1947; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 44 vd.

³⁶⁰ **RG**, 6856, 13.3.1948; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 592 vd.

piyasadan tamamen habersiz bir grup bürokratın kaleminden çıktığı için ticaret hayatını “bir tecrübe tahtasına” çevirmişti³⁶¹. Resmi teşkilat fiyatları belirlemek için çok ince fakat yersiz incelemeler yaparken, gizli teşkilat kendi kurallarını belirliyordu³⁶².

Piyasa denetiminde tüccarın ve esnafın karşısına çıkan memurlarının tecrübesizliği ve kâğıt üzerinde mükemmel olan ama piyasa mekanizması karşısında işe yaramayan usullere bağlılıkları, kurulmak istenen denetimin yetersiz kalmasına sebep oluyor ve hatta piyasanın normal işleyişini engelliyordu:

“Şurası var ki iktisadi hayatın karşısına, hükümetin manevi şahsiyeti çıkmıyor. Hükümet, ya pek genç ve tecrübesiz bir raportör veya küçük bir belediye memuru kılığında çıkıyor. Bunların maksada kâfi görgüsü, tecrübesi yoktur. Tedbirlerin mahsurunu görseler bile aklını kullanmak salahiyetinden mahrumdurlar. Bu mecralarla yapılan murakabe, vurgunculuğa mani olacak yerde namuslu ticaret, ziraat ve imalatı zorlaştırıyor ve yanlış ve dar görüşlü bir fiyat siyaseti yüzünden bir takım maddelerin imalini imkânsız bir hale çıkarıyor, bu yüzden de ucuzluk ve bolluk derken darlık ve pahalılık yaratıyor”³⁶³.

Piyasa ve fiyat denetiminde resmi işlemlerin çok uzun sürmesi de ekonomik hayatı felce uğratarak pahalılığı ve mal kıtlığını besliyordu. Örneğin Fiyat Murakabe Komisyonu iş çevrelerine göre, Yalman’ın da belirttiği gibi, boşuna dönen büyük bir makineydi:

“(Fiyat Murakabe Komisyonu) kendinden beklenen gayelere varamıyor ve varmasına ihtimal yoktur. Fakat muhakkak surette bir şey yapıyor ki o da şudur: Hele buhran günlerinde saati saatine işlemesi lazım gelen ticaret hayatını bir, iki ay gecikme ile işlemeğe mecbur bırakıyor, tüccarı canından bıktırıyor, yarının muamelelerini hesap kabul etmez bir hale koyuyor. Mal getirmek hevesini kırıyor ve gelen malın tevziini geri bırakarak iktisadi hayatın dönüşünde yer yer felçler yaratıyor”.

---

³⁶¹ Ahmet Emin Yalman, “Milli Tüccar İle Vurguncu”, **Vatan**, 17.11.1941.

³⁶² Ahmet Emin Yalman, “İki Yol Ve İki Zihniyet”, **Vatan**, 12.7.1942.

³⁶³ Ahmet Emin Yalman, “Temel Şart Elbirliğidir”, **Vatan**, 21.3.1942.

Devlet teşkilatının bu şekilde kolaylık göstermek değil, zorluk yaratmak için olan müdahaleleri ülkedeki pahalılığın, mal darlığının ve iktisadi hayattaki aksaklıkların en büyük sebepleriydi.

“Memlekette çuval deyip çırpınıyoruz, değil mi?

(...)Tüccarın biri epeyce çuval getirmiş. Toprak Ofis de bu çuvalları biran evvel ele geçireyim diye çırpınıyormuş, kağıt üstüne kağıt yazıyormuş, fakat buna rağmen çuvallar haftalardır Toprak Ofisin eline geçemiyor, çünkü fiyat tayini muamelesi tamam olamıyor.

Bu maksatla muameleler, muharebeler boyuna devam edip gidiyor, komisyon fiyat tayin etmekte beş kuruş hata yapmaktan korktuğu için tüccarın parası bağlı kalıyor, çuvallar depolarda yer işgal ediyor, Toprak Ofisin erzakı olduğu yerde duruyor. Birbirine bağlı birçok iktisadi hareketler felce uğruyor”³⁶⁴.

Fiyat ve kâr oranı tayininin tüccara ve perakendeci esnafa meşru bir kâr bırakmadığı ve karaborsanın bu durumdan kaynaklandığı görüşü hâkimdi. Halkın menfaati düşünülerek yapılan ayarlamalar kağıt üzerinde mükemmel görünse de uygulamada halkı daha fazla mağdur ediyordu:

“Tayin edilen kâr haddi meşru bir kazanç imkânı vermeyince bir çokları doğru yoldan ayrılmaya adeta mecbur kalmıştır. Halkın yüzde beş derecesindeki menfaati düşünülerek verilen bir kararın neticesi, halkın bu malı el altından yüzde beş yerine yüzde elli, belki de yüzde yüz fazlasına alması oluyor(...) Murakabe teşkilatının anlaması lazım gelen nokta şudur ki ortalığı sıktıkça mal gizlenir, gizlendikçe malın meşru şekilde satışı azalır, pahalılık ve suni ihtiyaç duyar. Bir taraftan da mal getiren ve yayan mecraların suyu kesilir(...)

İşte bu gidişte ısrar ve irad edildiği içindir ki hükümetin halkın çok lehinde olan dilek ve arzuları boşuna darlık, pahalılık ve sıkıntı doğurmakta ve iktisadi hayatın tabii düzen ve hareketini iyileştirecek ve hızlaştıracak yerde yolunu büsbütün kesmektedir”³⁶⁵.

Yine Yalman’ın yayınladığı bir küçük esnaf mektubunda fiyatlardaki dengesizliğin, karaborsaya sebep olduğu iddia ediliyordu:

³⁶⁴ Ahmet Emin Yalman, “Fiyat Murakabe Koridorlarında Etraftan Kulağıma Gelenler”, **Vatan**, 3.3.1942.

³⁶⁵ Ahmet Emin Yalman, “Emniyet ve İş Beraberliği”, **Vatan**, 14.3.1942.

“Nasıl kaçakçılık olmasın? Konulan fiyatlar arasında hiçbir münasebet ve mantık yoktur. Bugün yoğurdun kilosu doksan kuruşa satıldığı halde âlâ Edirne peynirinin yetmiş beş kuruşa satılması nasıl beklenir? Arpanın kilosu otuz kuruşa arandığı halde bulgur nasıl yirmi beş kuruşa ele geçirilir? Ofisin pirincine elli kuruş fiyat verildiği halde kendimizin 65 kuruşa almış olduğumuz âlâ Bombay ve Bursa pirinçlerini kırk beş kuruşa satmağa mecbur edilirse tabiatile ya kıtlık ya kaçakçılık doğar(...)”³⁶⁶.

Yanlış fiyat belirlemesi yüzünden o madde ya piyasadan kayboluyor ya da artık üretilmez duruma geliyordu³⁶⁷. Örneğin zeytinin kilosu 120 kuruşa kadar satıldığı ve 4 kilo zeytinden bir kilo zeytinyağı çıktığı halde, zeytinyağına 150 kuruş fiyat konması yüzünden üreticiler bütün zeytinyağlarını sabun imaline tahsis etmişlerdi. Çünkü zeytinyağı 150 kuruşken, sabun 190 kuruştü³⁶⁸.

Tarımsal ürünlere konan fiyatların da üretim masrafları ve piyasadaki diğer malların fiyatları hesaplanmadan, sadece halka ekmeği ucuz sağlamak için düşük belirlenmesi eleştiri konusu oluyordu:

“Çiftçinin bugünkü maliyetini ve açık piyasadaki diğer eşyanın fiyatını hiç hesaba katmadan toprak mahsullerine nisbetsiz ve aşağı fiyatlar koymak ne demektir bilir misiniz? Devlet bütçesindeki bir takım masrafların kabarması endişesinden doğan yükleri, halkın ve bu arada en zenginlerin iâşesinin yüklerini, paramızın enflasyona uğramasına ve işira kudretini muhafaza etmemesine ait mesuliyet ve külfeti yalnız ve yalnız müstahsilin omuzlarına bindirmek ve yalnız ondan hiçbir ölçüye uymıyacak kadar ağır ve ezici bir vergi almaktır”³⁶⁹.

Bu kadar sıkı denetim ve müdahale yüzünden “namuslu tüccar ve iş sahipleri” piyasadan çekilmek zorunda kalıyor, ortalık hareketlerini “kara kaplı kitaba uydurmayı bilen açığözler”e kalıyordu:

“O kadar sıkı yasaklar ve tahditler icat edilmiştir ki namuslu tüccarın bir kısmı kenara çekilmeği tercih etmiş, bunu yapamayanlar harp yıllarını namus ve haysiyetlerinin tehlikeye düşmesine ait endişeler içinde titreyerek geçirmişlerdir.

³⁶⁶ Ahmet Emin Yalman, “Pahalılık ve Darlık Neden Doğuyor?”, **Vatan**, 8.3.1942

³⁶⁷ **Vatan**, 10.5.1942.

³⁶⁸ M. Faik Fenik, “Zeytinyağı Hala Niçin Dağıtılmıyor”, **Vatan**, 6.5.1945.

³⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, “Yükleri Hep Beraber Taşımamız”, **Vatan**, 13.7.1942.

Hareketini kitaba uydurmağı bilen, emniyetsizlik sisteminin neticesi olarak kendini ahlaki bir mesuliyetle mukayyet bilmeyen, vicdanı az, çok lastikli tüccar, gemisini dilediğı gibi yürütmüştür.

(Milli) diye çizilen bir hududun haricinde kalan ticari muhitlerde de memlekete faydalı olabilecek namuslu ve tecrübeli adamlar hareketsiz kalmış, fakat asıl zararlı olan açık göz unsurların işleri pekâlâ tıkrında gitmiştir. Yani iktisadi hayatı güvene layık olmıyan unsurların şerrinden korumak yolundaki nazari ölçü, katiyen tatbik sahası bulamamış, her cihetle memleketin zararına neticeler vermiştir³⁷⁰.

İthal edilen malların dağıtımının devlet tarafından tanzim edilmesi kararı da ticari faaliyetleri olumsuz etkileyecek bir karar olarak değerlendirilmişti. Tüccarlarla görüşerek edindiğı izlenimleri aktaran Said Kesler'e göre bu karar ithal ettiği mala devlet tarafından el konan tüccarın, bir daha bu işe girmemesine sebep olacağını belirtiyordu. Ayrıca her kasaba ve şehre eşit miktarda mal verilmesi, şehir ve kasabaların farklı tüketim alışkanlıkları dikkate alınmadan verilmiş bir karardı. Örneğın bazı kumaş çeşitleri sadece İstanbul gibi büyük şehirlerde alıcı bulurken, bunların Anadolu şehir ve kasabalarına gönderilmesi piyasa mekanizmasını bozacak mahiyette bir uygulamaydı³⁷¹. "Sevk ve idare sistemi nazariyede kusursuz bir sistem olduğu halde, -Türkiye örneğinde olduğu gibi- normal arz ve talep mekanizmasını tıkayan, boş yere tecrübelerle zaman kaybeden bir zihniyetle uygulandığı zaman sadece "iktisadi bir tıkanma" sistemi olacaktır"³⁷². Mahalli ihtiyaçlar göz önüne alınmadan yapılan dağıtım sonunda, Anadolu'ya gönderilen malların büyük kısmı karaborsa yoluyla tekrar İstanbul'a dönüyordu³⁷³.

Kahve örneğinde olduğu gibi resmi kuruluşlar tarafından yapılan dağıtım her zaman eksik ve karmaşa içinde oluyordu. Başlangıçta nüfus başına 250 gram kahve dağıtılacağı duyurulurken ve buna göre hazırlıklar yapılırken, sonradan hane başına 250 gram kahve dağıtılması –o da büyük karmaşa ile- haklı olarak devlet teşkilatı gibi büyük bir oluşumun daha henüz 250 gram kahve dağıtmak gibi basit bir işi bile yapamadığı kanaatini yerleştirmişti:

³⁷⁰ Ahmet Emin Yalman, "Gayeye Zıt Neticeler", **Vatan**, 10.4.1946.

³⁷¹ Said Kesler, "İthalat Eşyasının Bir Elden İdaresinden Çıkan Mahzurlar", **Tan**, 17.3.1942.

³⁷² Ahmet Emin Yalman, "Azad Edilen Piring", **Vatan**, 19.6.1942.

³⁷³ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Matbaası, t.y., s. 37.

“Rica ederim, böyle garip bir tevzi usulü dünyanın neresinde görülmüştür? Bunu yapanlar ya ellerindeki kahve miktarını ya İstanbul’un nüfusunu bilmiyormuş ve her halde akliselimlerini hiç istimal etmemişler”³⁷⁴.

Aynı şekilde hastalara verilen francalanın 500 gramdan 250 grama indirilmesi de “ya hasta adedinin ya un miktarının tahmininde yüzde yüz adlanılmış olması” demektir³⁷⁵.

Dağıtma Ofisi de bu bağlamda piyasayı düzenleme de başarısız bir girişim olarak görülüyordu:

“Dağıtma bürosu fikri, köyü şehre, piyasayı birbirine katan, karaborsayı yaratan ve iktisadi nizamı temelinden sarsan amillerin başında gelir(...) Cinsi, mahiyeti, miktarı ve evsafı ne olursa olsun ithalatçılar tarafından dağıtma emrine bırakılacak çeşitli mallar, bu üç beş kişilik teşekkülün himmetiyle memleketin en ücra köşelerine kadar maksada uygun bir adaletle tevzi edilecek ve bu suretle hakiki ihtiyaç sahiplerinin karaborsanın kucağına düşmemesi sağlanacaktı.

Büyük şehirlerimizde ekmek karnesi gibi basit işleri bile arada mahalle ihtiyar heyetleri nevinden yardımcı elemanlar bulunmasına rağmen rabıtalı bir düzene koymak için, Avrupa istilasına ayrılan zamandan fazla emek ve enerji harcarken, eldeki noksan malzeme ile bu memleket çapındaki muazzam hamleyi nasıl başaracaktık(...)

Diyelim ki, ayrılan mallar on beş günde bir tasnif edilecek, listeler hazırlanacak ve bütün Türkiye hudutları dâhilindeki ihtiyaç erbabına en kısa yoldan bildirilecekti. Gününde yerlerine haber salındığı ve alıcılar da kuş olup İstanbul’a kadar akın ettikleri farzedilse bile, taksimde hisselerine düşecek miktarın, ihtiyar ettikleri zahmeti karşılayıp karşılamayacağını kim temin edecekti. Ya Karaköse gibi dört günlük yoldan gelmiş birine topu topu altı zincirli makarna ile elli arşın mermerşahi isabet ederse ne olacaktı(...) sonra mevcut neydi talep ne olacaktı, aradaki fark nasıl doldurulacak ve tevezde ne gibi bir hakkaniyet ölçüsü kullanılacaktı(...)

İşte sırf bu karardır ki, tüccarla müstehlik arasında hiç yoktan bir çapulcu ordusunun girmesine ve Anadolu’dan, eline her vesika geçiren açığözün İstanbul kaldırımlarına düşüp piyasayı artık hiçbir müdahalenin tesir edemeyeceği bugünkü korkunç paniğe uğratmasına başlıca amil olmuştur”³⁷⁶.

---

³⁷⁴ **Vatan**, 8.7.1941.

³⁷⁵ **Vatan**, gös. yer.

³⁷⁶ Refik Kordağ, “İktisadi Hayatımızda Yasağın Rolü”, **Tan**, 24.11.1945.

Tüccar ve sanayicilerin Devletle rekabete girmesine sebep olacak uygulamaları iş çevrelerinin en çok tepkisini çeken uygulamalardı. Ticaret Ofisi bu duruma sebep olacak kurumlardan biriydi. İş çevrelerinin bu konudaki rahatsızlıkları muhalif basından Ahmet Emin Yalman tarafından dile getiriliyordu:

“Hükümet diyor ki: “Ben tüccarı menetmiyorum. Onlar da çalışmaya devam etsin.” Fakat buna fiilen imkân yoktur. Mesela serbest dövizle mal tedariki için icap eden dolarları tüccar, Takas limited şirketi vasıtasile ele geçirmiyor. Dışarıda doları olanlardan üç liraya tedarik ediyor. Hükümet memlekete fazla mal girsin ve el koyamayacağı dolarlardan yüksek bir bedelle de olsa istifade edilsin diye buna göz yumuyor. Hükümetin kendisi faaliyete geçince doları prim ile beraber 180 kuruşa hesap edecek ve kendi elindeki dolarları kullanacaktır. Hangi tüccar böyle bir rekabete girmeye ve mal getirmeye cüret edebilir?

Diğer noktalarda da tüccarın maliyet ve risk hesapları hükümetin hesaplarına uymaz. Bunun için müsavi silahla olmayan bir rekabete hiçbir aklı başında tüccar giremez”³⁷⁷.

Ticaret Ofisi, Petrol Ofisi ve Toprak Mahsulleri Ofisi, çok partili hayata geçtikten sonra iş çevreleri tarafından artık yüksek sesle birer facia olarak tanımlanıyordu. Hükümet vergi alarak dükkân açamazdı, açmamalıydı³⁷⁸.

Özellikle Toprak Mahsulleri Ofisi'nin stok siyaseti büyük eleştirilere sebep olmuştu. Ofis, hesapsız stok yapması yüzünden, binlerce ton hububat, mısır çürütmüş ve denize dökmüş olmakla suçlanıyordu. Örneğin Ofis tarafından Haydarpaşa depolarında stoklanan 3000 ton mısır çürümüş ve denize dökülecek hale gelmişti³⁷⁹. Aynı şekilde Ofisin elindeki unlar da bozulmaya başlamış ve zararı giderek artmaya başlamıştı. Bu zararını kapamaya çalışan Ofis bu bozulmaya yüz tutmuş unları yeni bir çeşit ekmeğe katmaya kalkmıştı³⁸⁰.

Büyük şehirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için tarımsal üretimden alınan % 25'ler de Ofisin yeterli ambar ve depoya sahip olmaması yüzünden her sene ziyana uğruyordu:

³⁷⁷ Ahmet Emin Yalman, “İthalat Ve İhracata Verilecek Düzen”, **Vatan**, 27.12.1940.

³⁷⁸ **Ulus**, 15.7.1948.

³⁷⁹ M. Faik Fenik, “Ofisler Davası”, **Vatan**, 12.5.1945.

³⁸⁰ M. Faik Fenik, “Yeni Tip Ekmek ve Halkın Sıhhati”, **Vatan**, 24.6.1944.

“Kasabada ancak ve azami 200 tonu Zarasız bir halde muhafaza edebilecek evsafı haiz anbar ve mağaza bulunabileceğine ve hâlbuki teslim alınacak hububat % 25’lerin 2500 tonu tecavüz edeceğine göre bunları Gerzede sokaklara dahi sığdıracak bir halde değiliz. Kaldı ki bu 2500 tonu kasabaya nakletsek bile 943 mahsulünün idrakine kadar bu hububatın açıkda veya lazım olan şartları haiz bulunmayan mağaza ve depolarda böyle rutubetli olan ve esasen dayanıksız bulunan mıntıkamızda ve Karadeniz bölgesinde –belki alınacak bir aferin mukabilinde- idhar edilecek olan bu zahirelerin geçen sene bazı yerlerde emsali görüldüğü veçhile çürüyerek, yanarak, rutubetlenerek istifade edilmez bir hale ve binnetice geçen sene çekilen sıkıntılardan kat kat fevkinde bir duruma düşeceğimiz pek aşikârdır”³⁸¹.

Ekmek hala vesikayla dağıtılırken Toprak Mahsulleri Ofisi’nin bu şekilde hesapsız bir stok siyaseti izlemesi, halkın rıhtımlardaki tekne ve gemilerde stoklanan buğday ve diğer hububatı çürümeye bırakılmasını affetmesi beklenemezdi.

Elinde “muazzam miktarda” stok bulunan Ofis, yeni mahsulle birlikte bu stok artacağı ve bu da fiyatları daha da düşüreceği için 242 milyon liralık borcunu ödemek bir yana, elindeki stokları satmak için masraf kabilinden paraya ihtiyaç duyacaktır³⁸².

Toprak Mahsulleri Ofisi’nin elinde büyük stoklar bulunduğu halde, ekmek sıkıntısının bir türlü halledilememesi Meclis kürsüsünden de eleştirilmişti. Milli Korunma Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Çoruh Milletvekili Mazhar Müfit Kansu, dağıtım sisteminin aksaklığını tenkit ediyordu:

“İçinde bulunduğumuz hal ve hadisatın icabı olarak bizden istenilen salahiyet, teşkilat, para velhasıl her ne istenilmişse bila tereddüt verdik. Fakat şimdiye kadar verdiğimiz bu salahiyetin, bu yapılan teşkilatın, her sarf olunan paraların tamamen asarı fiiliyesine mazhar olamadık, göremedik. İşte bugün de bu Milli Korunma kanununun bir parçası ki, nazarı dikkati âlinizi celbedeceğim, bu kanun böyle üç, beş ay içerisinde üç defa Meclis’e gelmiştir, bu üçüncüsüdür. Bu gün de bir kanun yapacağız. Bu kanunla buğdayı salkıyan, buğday kaçırın, şunu bunu yapanlar hakkında birçok ağır cezalar veriyoruz. Fakat efendiler, pekâlâ biliyorsunuz ki, Ticaret Vekilimiz istenilen buğdayı

³⁸¹ “Gerze Kaymakamı Azmi Özer’in 20.8.1942 Tarihli Mektubu”, TCA, 490.01/706-408-1, lef 45-46.

³⁸² Cevat Nizami, “Toprak Ofis”, Vatan, 19.5.1945.

verdiği halde bu gün buğdayın tevzii işi tanzim edilememiştir. Kabahat Ticaret Vekilimizde değildir. Vekil buğdayı vermiştir. Demek ki, istenilen buğday verildiği halde tevzii meselesi iyi yapılamıyor. İstanbul'da böyle olduğu halde uzağa ne hacet? İki akşam evvel Ankara'daki fırınlardan birinin önündeki kalabalığı bir arkadaşımınla beraber gördüm. Demek ki yalnız buğday vermek para etmiyor, bu teşkilatta uğraşanların da çalışmaları icabeder.

Bugün bu kanunu yaptık. Bununla bu işlerin hepsi halloluyor mu? Zannetmiyorum(...) Efendiler o kanunu tatbik edecek demir el olmadıktan sonra kanun güzel olmuş kaç para eder"³⁸³.

Devlet memurlarının ve emekli, dul ve yetimlerin ekmeklik un ihtiyacının Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından sağlanması, diğer halkın ekmeklik ununun ise belediyeler tarafından serbest piyasadan tedarik edilmesi yeni bir pahalılık dalgası yaratmış ve halkın gözündeki devletin kendi memurlarını kayırarak bir ikilik yaratır duruma düşmesine sebep olmuştu³⁸⁴. Özellikle bu çift karne uygulaması CHP yönetiminin uzun süre unutulmayacak bir uygulaması olacaktır.

Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir'de unun Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından dağıtılması ve tüketimin sınırlandırılması, fakat Anadolu'da böyle bir uygulamaya gidilmemesi, bu üç büyük şehrin halkının tepkisine neden oluyordu:

"Hububat istihlakimizin tahdidine matuf olarak alınan tedbirlere rağmen birçok yerlerde birinci nevi un yapılarak serbestçe satılmaktadır. Ankara, İstanbul, İzmir'de ise alelade unların bile istihlaki men olunmaktadır. Bu üç şehirde oturanlar bir avuç kepekli una hasret çekerken, diğer vilayetlerde oturan vatandaşlar bu nimetten doya doya tatmaktadırlar"³⁸⁵.

Devlet hissesi ödenmeden hububat satışlarının yasaklanması piyasada yeni bir buhrana sebep olmuştu. Bu kararın yanlışlığı bizzat Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından kabul edilmişti:

---

³⁸³ TBMMZC, D:6 İ:3 C:22, 18. inikat, 19.12.1941.

³⁸⁴ "İstanbul Milletvekillerinin 6.11.1942 tarih ve 85448 Sayılı Raporu", TCA, 490.01/662-218-2, lef 43-44.

³⁸⁵ Vatan, 16.4.1944.

“Hububatın % 25’ini o gün için iyi sayılan bir fiyatla Hükümet adına köylüden toplamaya karar verdiğimiz günlerde, şehirlerimizin hububat ihtiyaçlarını günü gününe ve hatta saati saatine zor yetiştiriyorduk ve ambarlarımızda hiç stok yoktu. Bu durum göz önünde iken, alacağımız % 25’lerin anbarlarımıza girmesini sağlamak için, bu % 25’ler ödeninceye kadar, her türlü hububat alışverişini yasaklamakta tereddüt etmedik bu yasak, hububatın şehirlere inmesine ve fırınların beslenmesine engel olmakla kalmadı, şehir ihtiyacı için ayırdığımız % 25’i de eritmeye başladı. Öyle ki, bizzat buğday sahipleri bile, daha ucuz olduğu için kendi ihtiyaçlarını çarşıdan tedarik etmeye başladılar. Stoklarımız eritmeyen ve şehirlerin ekmeğini sağlayacak olan bir çare aradık. Bu çareyi belediyelerimizi geçici olarak işe sokmakla bulabileceğimizi umduk(...) Bunun üzerine yüzlerce belediye, buğday anbarı sayılan yerlere hücum etti. Herkesin kafasında kendi şehri için bir yıllık stok yapmaktan başka bir kaygı yoktu ve böylece her yerde bir fiyat yarışı başladı. Ve hiçbir fiyat bu yarışı durduramadı. Hububat fiyatları ve onunla birlikte öteki yiyecek maddelerinin fiyatları gittikçe artarak bugünkü mübalağlı raddelere hızla erişti”³⁸⁶.

Ticaret Birlikleri de bürokratik bir zihniyetle yönetildikleri için hareketsiz ve faydasız bir teşebbüs olmuştu. Başlangıçta her ticaret birliğinin müstakil bir sekreteri olduğu halde, sonradan hepsinin başına bir genel sekreter atanarak “Müşterek Servis” adı altında idarelerinin merkezileştirilmesi birliklerin işleyişini neredeyse durdurmuştu. Bürokratik zihniyetin “kırtasi usulleri” ticaret birliklerini de sararak bu teşebbüsün de amacına ulaşmasını engellemişti³⁸⁷. Tüccara göre, ticaretten anlamayan memurların eline verilen yüz binlerce lira ile bu birlikler zarar etmekten başka bir işe yaramayacaklardı³⁸⁸.

Muhafif basında yayınlanan bir makalede geçen iki cümle, savaş yıllarında izlenen ekonomi politikasının muhalefet gözünde hangi mahiyette anlaşıldığını özlü bir şekilde tanımlamaktadır:

“Esefle söylemek mecburiyetindeyiz ki şimdiye kadar Ticaret Vekâleti, biraz da İktisat Vekâleti, nisbi bolluk yerine devamlı bir darlık, kıtlık yaratmayı bir nevi sistem haline koymuşlardır.

Fiyat hadisesinin ruhi unsurlarının en çok ihmaline dayanan bu sistem, istihsal edilen malları saklamak, ithal edilen eşyayı aylarla beklettikten sonra sözde adilane

³⁸⁶ Nakleden, Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, s. 167.

³⁸⁷ Ahmet Emin Yalman, “Ticaret Birliklerinin Acıklı Hali”, **Vatan**, 24.6.1942.

³⁸⁸ M. Zekeriya Sertel, “İhtikâra karşı alınan Tedbirler Hakkında”, **Tan**, 27.12.1939.

dağıtma namı altında kara pazarı beslemek gibi hareketlerde en açık ifadesini bulmuştur”³⁸⁹.

Şevket Süreyya Aydemir, alınan tüm önlemlere rağmen halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersiz kaldığını şöyle anlatmakta ve o günleri tasvir etmektedir:

“Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekme koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını, uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulunabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne, birliklerine et, yağ, çay ve şeker bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar, şüpheler içinde giriyordu. Telefonlarımız, hatta gecenin geç saatlerine kadar işliyordu. Hiç durmadan, şu validen ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, askerin erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hale geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk. Mesela İzmir’de palamutun, küspenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler almak zorunda kalınıyordu. İzmir valisi bir gün bana, İzmir’de kasasını açarak:

— İşte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım! diyerek, taşla moloz arası bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti”³⁹⁰.

Savaş yıllarında alınan tedbirler yetersizdi, eksikti, çelişkiliydi ve zaten uygulanamıyordu:

“Arada kah koyu bir müdahaleyi kah serbesti taraftarlığımı hedef tutar siyasetler takibedildi. Bütün bu siyasetlerde hükümeti ve memleketi gayesine ulaştırabilecek vasıtalar mantıki bir usule tebaan aranmadı veya aranmadı. Hastalığı doğuran amillerin ne olduğu, nerelerden ve nasıl doğduğu öğrenilmeye lüzum görülmeden dağınık şekilde ve natamam bir takım tedbirler alınmakla iktifa edildi”³⁹¹.

Ne Refik Saydam, ne Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri tüm alınan kararlara rağmen vurguncu ve karaborsacılarla mücadelede başarılı olamadı. Üstelik Fahir Giritlioğlu’nun belirttiği gibi vesikayla dağıtılan maddelerde, gaz, Sümerbank ürünleri, hububat, ekme

³⁸⁹ Cevat Nizami, “Darlık Yaratmıyalım”, **Vatan**, 5.6.1945.

³⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, İstanbul 2005, s. 203.

³⁹¹ Namık Zeki Aral, “Geçim Zorluğu”, **Ulus**, 12.11.1947.

gibi temel ihtiyaç maddelerinde ülke çapında yolsuzluklar oluyordu. Ve CHP hükümetleri Halkın durumunu daha da kötüleştiren bu yolsuzluklar, vurgun ve karaborsa faaliyetleri karşısında tedbir almakta ve suçluları cezalandırmakta bir türlü başarılı olamadılar³⁹². Sadece küçük çaplı yolsuzluk, vurgun ve karaborsa faaliyetleri mahkemelere sevk ediliyor, bu mahkemelerin çoğu da uzun zaman sürdükten sonra takipsiz kalıyordu.

Tek-parti yönetimi ise uygulanan politikayı savunmak için ferdi çıkarların toplumun genel çıkarları düşünüldüğünde bencil istekler olduğu, toplumdaki tüm bireylerin mutluluğu için fertlerin çıkarlarının ikinci plana atılması gerektiği temasını kullanıyordu:

“Bir vurguncunun, piyasa serbestliğinden anladığı şey ile bir memurun, bir dar gelirlinin anladığı hürriyet ayrı ayrı şeylerdir. Biri istihlak maddeleri üzerinde vurgun yapmak isterken, öbürü kendi maişet hürriyetini, Devletin nizamlama, tedbirlerinde görmektedir. Bir Devlet fabrikasında, mesela, Sümer Bank fabrikalarında her türlü sosyal ve sağlık yardımlarından, tesislerinden faydalanan bir işçi yurttaşın iktisadi hürriyeti ile özel teşebbüsteki yurttaşın hürriyeti ayrı ayrı şeylerdir. Müteşebbis, işletmesinde çalışanlar lehine Devlet tarafından sosyal yardım ve sağlık tedbirleri almaya mecbur tutulmasını, hak ve hürriyetin artık kalmadığı manasında almakta ve bunu hak ve hürriyetlerin Devlet tarafından yutulduğu şeklinde tefsir etmektedir(...)

Para kıymetini korumak, dış ticaret açıklarını kapamak, ihtikârı önlemek için piyasaları, fiyatları nizam altına almak gibi tedbirler, milli ekonomi mikyasında bir hürriyet ifade ettiği halde bir iş adamı bu tedbirleri hürriyetin kalktığı şeklinde karşılar. Kendisi için millet zararına bildiği ve istediği gibi ticaret yapmak hürriyetini hakikaten kaybetmiştir”³⁹³.

Tek-parti yönetiminin piyasa serbestliğini sınırlamasının amacı halkı vurgun ve karaborsadan korumaktı:

“Harp boyunca, Cumhuriyet Halk Partisinin aldığı iktisadi nizamlama, teşkilatlandırma tedbir ve usulleri, piyasalarda serbestiyi, hürriyeti daralttı ise, bu

---

³⁹² Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Yeri ve Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 154.

³⁹³ İ. H. Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü (Genel Eserler)**, I, Ankara, Ülkü Basımevi, 1946, s. 22.

hareketler, bir taraftan kül halinde milletin, diğer taraftan fertlerin iktisadi hürriyetlerini sağlamak, emniyet altına almak, yani müstehlik halkı, vurgunun insafsızlığından korumak gayesinden doğmuştu. Hedef, iktisadi sıkıntılar karşısında bulunan ve halkın çoğunluğunu teşkil eden dar ve sabit gelirli yurttaşları, şehir ve köydeki küçük mülk sahiplerini korumaktı”.

Tek-parti yönetimine göre uygulamadaki başarısızlığın suçu da kendisinde değildi:

“Devlet bütün hüsnüniyet ve gayretine rağmen bu korumayı örnek olacak şekilde başaramadı ise burada suç sistemde değil, bir taraftan piyasanın Devleti sabote etmesinde, diğer taraftan da Devletin iradesi dışında cereyan eden cihanşumul hadiselerin sertliğindedir”³⁹⁴.

Fakat II. Dünya Savaşının sonuna gelindiğinde, savaş yıllarında izlenen ekonomi politikasının ve alınan tutarsız, sert tedbirlerin sonucu olarak ülke ekonomisi tam çıkmaz içindeydi. “Son kertesine kadar getirilmiş baskı ve sömürü tedbirleri, yönetmelikler, müdahaleler ve rejim çerçevesi içinde girilen bütün diğer oyunlar ekonomiyi geliştirmekten acizdi”³⁹⁵.

Hikmet Bila savaş yıllarındaki ekonomik ve sosyal durumun karışıklığını şöyle tasvir etmektedir:

“Türkiye, korkunç bir savaş ekonomisinin içine sürüklenirken, liberalizm, hür teşebbüs, hür dünya, himayecilik, devletçilik sözcükleri birbirine karışmakta, toplumsal adaletsizlik meclis kürsülerinde yasa önerisi haline gelmektedir.

Ve 1939 Mayısında, İktisat Bakanlığı bütçesi görüşülürken, Kütahya Milletvekili Besim Atalay kürsüye çıkıp şu sözleri söylemektedir:

“Köylü ve fakir halk için ikinci nevi ekmek çıkarılsın”³⁹⁶.

Savaş sonrasında uygulanmaya çalışılan ve liberal denebilecek politikalar ise tek-parti yönetiminin ekonomi anlayışının dışında oldukları için uygulanma şansı olmayan

---

³⁹⁴ İ. H. Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisinin İktisadi Siyaset Sistemi (Genel Eserler)**, II, Ankara, Ülku Basımevi, 1946, s. 26.

³⁹⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde...**, s. 1328.

³⁹⁶ Hikmet Bila, **CHP 1919–1999**, İstanbul, Doğan Yayınları, Temmuz 1999, s. 91.

politikalarıdır. Bu bağlamda zikredilebilecek 7 Eylül Devalüasyonu ve serbest ve çok taraflı dış ticaret sistemi tam anlamıyla hedeflenen sonuca ulaşamamış, sadece savaş yıllarında biriktirilen altın ve döviz rezervlerinin, aşırı ithalatla eritilmesi sonucunu doğurmuştur.

Uygulanan ekonomi politikalarıyla gelişen ve güçlenen iş çevreleri, bu gelişimlerini tek-parti yönetimine borçlu olsalar da, bu yönetimin savaş sonrası koşullarına adapte olmayacağını bilerek ve görerek, çözümü var olan yönetim ve sistem dışında arama yoluna gitmiştir. Onlar için artık tek-parti yönetiminin müdahaleci, denetleyici ve düzenleyici sınırları içinde kalmak mümkün görünmemektedir. Savaş sonrasında liberal ekonomi dünyası sistemi içinde böyle bir sisteme asla tam anlamıyla taraftar olmayacak, olsa bile bu sistemin gereklerini yerine getirme yetisine sahip olmayan bir yönetimle yer alabilmek imkânsızdı. Bu nedenle, yine dış etkenlerin uygun ortamı sağladığı hatta belirttiği bir dönemde bu yönetimin alternatifi, piyasa güçlerinin kendisinden beklediklerine uygun, onların ihtiyaç ve çıkarlarına cevap verebilecek vasıflara sahip olarak şekillenecekti.

Halk ise, savaş yıllarında yaşadığı kıtlık, yoksulluk, hayat pahalılığı ve karaborsanın ortaya çıkmasına tek sebep olarak gördüğü ekonomi politikası, bu bağlamda fiyat belirlemeleri, dağıtım, el koyma gibi uygulamalarının ve bunların uygulayıcısı olan tek-parti yönetiminin karşısında oluşmaya başlayan alternatifi, pek fazla tereddüt etmeden benimseyecektir. Vesikaya bağlanan ekmeği, 250 gram kahveyi ya da zeytinyağını halka dağıtamayan, herkesin gözleri önünde kurulan karaborsaya engel olamayan, tüm piyasayı denetleyecek yetkilere sahip olduğu halde fiyatları makul bir düzeyde tutamayan, elinde binlerce ton buğday stoku olduğu halde fırınların önündeki izdihama engel olmayan tek-parti yönetimine bağlı kalması için bir neden yoktu.

II. BÖLÜM

SAVAŞ YILLARINDA UYGULANAN BAŞLICA SOSYO- EKONOMİK POLİTİKALAR

1. VARLIK VERGİSİ

II. Dünya Savaşı yıllarında CHP'nin savaşın beraberinde getirdiği iktisadi ve sosyal sorunlara karşı aldığı önlemlerin en önemlilerinden biri de şüphesiz Varlık Vergisi'dir. Tahakkukundan tahsil sürecine, her aşamada eleştirilere hedef olan ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmacılarının en çok üzerinde durdukları konulardan biri olan vergi, Tek-Parti döneminin ırkçı/milliyetçi politikalarına bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Bu başlık altında vergiyi gündeme getiren şartlar, tahakkuk ve tahsil aşamaları, topluma etkileri ve CHP yönetimine karşı bir muhalefetin ortaya çıkmasındaki etkisi ele alınacaktır.

1.1. Verginin Amacı

CHP hükümeti savaş yüzünden artan savunma masraflarını ve halkın ihtiyaçlarını ekonomiye müdahaleleri ile ve özellikle iç borçlanma ve enflasyonist bir para politikasıyla karşılamaya çalışmıştır. Ancak savaş koşullarının yarattığı fevkalade ortamdan yararlanan zümreler ve özellikle tüccarların sebep olduğu toplumsal rahatsızlığın giderek artması üzerine yeni tedbirler gündeme geldi.

Hükümetin aldığı tüm hukuki ve polisiye önlemlere karşın, karaborsa ve vurgunculuk faaliyetleri bir yandan hükümetin durumunu zorlaştırırken diğer yandan halkın sefaletini arttırıyordu. Bu ise hükümetin ve halkın infialini bu çevrelere, özellikle karaborsa faaliyetini yürüten ticaret çevrelerine yöneltiyordu. Ticaret Vekili 1940 Ağustos'unda tüccarın ihracatta olduğu kadar ithalatta da hükümetin takip ettiği siyasete yardımcı olması gerektiğini söyleyerek, dış ticarete yürürlükte olan ikili anlaşmaların

dış ticaretin devletleştirilmesi için uygun olduğunu hatırlatıyordu. Başbakan da 1941 yılında tüccarın normal şartlarda çalışma hayatını kurmazsa toplum içinden tamamen çıkarılması gereken bir unsur olarak görüleceğini söylüyordu¹. Ancak Saraçoğlu Hükümetinin ekonomiyi piyasa güçleriyle dengeleme girişimi fiyatları, bu arada karaborsa fiyatlarını ve vurgunculuk faaliyetlerini de arttırmıştı. Bu nedenle hükümet, çıktığı yoldan kısa sürede dönmek zorunda kalırken, piyasayı ve devlet maliyesini düzeltmek için yeni fevkalade önlemler almak durumunda kaldı.

Bu bağlamda Hükümet, 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarından itibaren savaşın sebep olduğu olağanüstü koşullardan yararlanarak biriken fevkalade servetleri vergilendirmenin yollarını aramaya başladı². Bu amaçla 1942 yılının son günlerinde gündeme gelecek olan Varlık Vergisi, o senenin bütçe denkliğini sağlamak üzere bir “mecburi istikraz” olarak düşünülmüşken, Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu’nun, yabancı tüccar ve kuruluşlara böyle bir mecburiyet uygulanamayacağını bildirmesi üzerine vergiye çevrildi³.

Nitekim İsmet İnönü’nün 1942 yılı Meclis açış konuşmasındaki sözleri bir direktif mahiyetindeydi. İnönü dolambaçlı ve kanun dışı yollardan servet kazananlara karşı adeta harekete geçilmesini istiyordu:

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün Vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor(...)

Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, ve bütün sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir şekilde kundak koymaya çalışmaktadırlar.

Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların Vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbet vardır”⁴.

¹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994, S. 261.

² Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi Kanunu, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşısı Politika Örneği**, İstanbul, Belge Yayınları, Ocak 1992, s. 141 vd.

³ Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ankara, 1959, s. 386

⁴ **RG**, 5246, 2.11.1942.

“Resmi” amacı, savaşın sebep olduğu darlıkların ve büyük bir ordunun silahaltında tutulmasının masraflarının geniş halk kesimlerine yüklenmeden finanse edilmesi olarak gösterilen Varlık Vergisi, dolambaçlı yollardan elde edilen ve yürürlükteki vergi sisteminin dışında kalan sermaye ve gelirlerden oluşturulacak yeni bir finansman kaynağıydı. Yani hedef, ticarete karaborsa ve vurgunculukla kayıt dışı zenginleşen tüccar ve aracılardan bir defaya mahsus olarak alınacak bir vergi ile bütçe açığının kapatılması ve bu yapılırken geniş halk kesimlerinin daha fazla sıkıntıya düşmemesiydi.

Verginin sosyal ve iktisadi adaleti sağlama amacı böyle açıklandıktan başka, diğer hedefleri de, tedavüldeki paranın bir miktarını geri çekerek enflasyonu frenlemek ve piyasadaki mal yokluğuna son vermektir. Nitekim Başbakan Şükrü Saraçoğlu 11.11.1942 tarihli TBMM konuşmasında vergiyi şöyle tanıttı:

“Bu vergi ile takip ettiğimiz hedef, tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarına karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber, bu kanunun tatbikatından, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure satışa çıkacak malların fiyatlarda bir itidal husule getirmesi gibi, tabii faydaların tahassül etmesi de imkân haricinde addedilemez”.

Savaş yıllarında elde edilen servetler üzerinden bir defaya mahsus olarak alınacak vergiyi, en çok parayı tüccarlar kazandığı için ağırlıklı olarak onlar ödeyeceklerdi⁵.

Kanunun Meclis müzakereleri sırasında söz alan milletvekilleri, savaş koşullarından yararlanarak aşırı ve haksız kazanç elde eden muhtekirleri hedef alan kanunu desteklediler. Örneğin Bitlis mebusu Süreyya Örgüvren kanunun aşırı fiyat artışlarına sebep olanlara bir ihtar olduğunu belirtti:

---

⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, D:6 İ:4 İ:3, 11.11.1942; **Ulus**, 12.11.1942; **Vatan**, 12.11.1942; **Tan**, 12.11.1942.

“Bunları (fiyat artışlarını) bililtizam yaratanlara, insanların teneffüs ettiği havayı dahi bir kazanç vesilesi yapmak isteyen kötü ve geri zihniyetli olanlara bu kanun bir ihtardır ki, kendi zekâlarının, sermayelerinin ve teşebbüslerinin eseri olmayan fazla müktesebatı yiyemeyeceklerdir. Bu zihniyeti taşıyan insanlara, mademki bu zihniyete karşı tedbirler alınması lazım geldiği kanaati vardır, binaenaleyh, aynı zihniyetle gidilirse daha büyük tedbirlerin alınacağına bir muhtırasını bu kanun teşkil eder (...)⁶.”

9.11.1942 tarih ve 6/4067 sayı ile TBMM Reisliği'ne sunulan Varlık Vergisi Kanun Tasarısı'nın Gerekçesi ise şöyleydi:

“Bağlı Kanun layihasında, gelir ve varlık sahiplerinin varlıkları ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere fevkalade bir mükellefiyet tesis olunmaktadır (...)

Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek, yüksek kazançlar elde ettikleri halde, kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları da, kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede, iştirak ettirmek maksadını gütmektedir⁷.”

1.2. 4305 Sayılı Varlık Vergisi

Mad 1) Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık Vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmişti.

Mad 2) Varlık Vergisi, aşağıda yazılı gruplara dâhil olan gerçek ve tüzel kişilerden alınacaktır:

a) 2395^{*} ve 2728^{**} sayılı kanunların ek ve tadilleri gereğince mükellef olanlar;

---

⁶ TBMMZC, D:6 İ:4 İ:3, 11.11.1942.

⁷ Ulus, 12.11.1942.

* “Kazanç Vergisi Kanunu”, 29.5.1935, **RG**, 3015; **Düster**, III. Tertip, C. XVI, s. 847.

** “İktisadi Buhran Vergisi Kanununa Müzeyyel 2416 Sayılı Kanunun Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, 25.3.1934, **RG**, 2662; **Düster**, III. Tertip, C. XV, s. 234.

- b) Büyük çiftçiler
- c) Sahip oldukları binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı toplamı 2500 liradan ve arsalarının vergi kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarın indirilmesinden sonra kalan irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar;
- d) 1939 senesinden beri 2395 veya 2728 sayılı kanunlar gereğince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanununu yayını tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar;
- e) Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal, veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri bir defaya münhasır olsa bile ticari muamelelere aracılık ederek komisyon veya aracılık mukabili olarak ücret almış olanlar;

Mad 3) ikinci maddede yazılı gruplardan iki veya daha fazlasına dâhil olanlar bu grupların her birinden ayrı ayrı mükellef tutulacaktı.

Umumi, mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659^{***} sayılı kanuna tabi müesseselerden tahsisat, maaş ve ücret alanlar maaş, tahsisat ve yevmiyelerinden dolayı ikinci maddenin A fıkrasındaki mükellefiyete tabi değildiler.

Mad 4) 1837 sayılı Bina Vergisi Kanununun 3 üncü ve 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanununun 2 nci maddesinde sayılı bina ve arsa sahipleri, ikinci maddenin (C) fıkrasında yazılı mükellefiyetten muafı.

Mad 5) Vergi, gerçek ve tüzel kişiler adına konulacak ve hisseli ve hissesiz şirketlerde hisseye bakılmaksızın şirketlerin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamı üzerinden alınacaktı.

Mad 6) Yedinci maddede yazılı komisyonlar, ikinci maddede yazılı mükelleflerin mükellefiyet derecelerini, her mükellef adına 1941 yılında ve ticaretini

---

*** “Bankalar Ve Devlet Müesseseleri Memurlarının Aylıklarının Tevhit Ve Teadülü Hakkında Kanun”, 11.7.1939, **RG**, 4255; **Düstur**, III. tertip, C. XX, s. 1539.

terk, devir veya tasfiye etmiş olanlar için terk, devir veya tasfiyeden önceki son yılda konulmuş veya tahakkuk ettirilmiş vergi miktarlarını gözden geçirmekle beraber bunlarla bağılı olmaksızın edinecekleri kanaate göre takdir ve tesbit edeceklerdi. Ancak 2395 sayılı kanunun 11. maddesi hükmü dairesinde kazanç beyannameleriyle birlikte bilânço vermek zorunda olan anonim, komandit, limited ve sermayesi üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin vergileri, 1941 takvim yılına veya ticari devir ve tasfiyeden önceki son seneye ait kazancının % 50'sinden aşağı ve anonim şirketlerde % 70'inden yukarı olmayacaktı.

İkinci maddenin (B) fıkrasında yazılı çiftçilerin mükellefiyetleri de varlıklarının %5'ini geçmeyecekti.

Mad 7) İkinci maddede yazılı servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tesbit etmek üzere her vilayet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun başkanlığında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi azaları arasından seçilerek ikişer azadan oluşan bir ve gereğinde daha fazla komisyon kurulacaktı. Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği aza yerine belediyece, dışarıdan ticaret ve ziraatten anlıyanlar arasından iki aza seçilecekti.

En büyük mülkiye ve maliye memurları bu komisyonlarda bizzat bulunmakla mükellefti. Ancak birden fazla komisyon kurulan yerlerde uygun görecekları memurları vekil tayin edebilecekler ve kendileri de istedikleri komisyonunda bulunabileceklerdi.

Komisyonların, büyük çiftçileri tespit için yapacağı toplantılarda Ticaret Odası yerine ziraat odalarınca kendi azaları arasından ve bulunmayan yerlerde belediyelerce dışarıdan ve ziraattan anlıyanlar arasından seçilecek iki aza komisyona iştirak edecekti.

Komisyon kararları çoğunluk kararıyla verilecek, oylarda eşitlik halinde başkanın bulunduğu taraf tercih edilecekti.

Mad 8) Komisyonlar, şirketlerin mükellefiyetlerini tespit ettikleri sırada ortakların de servet derecesini ve fevkalade kazançlarını araştırarak bunların da mükellefiyetlerini belirleyeceklerdi.

Mad 9) Komisyonlar, mükellefiyet derecelerini tespit işini on beş gün içinde tamamlamakla mükelleftiler. Bu müddet zarfında işini bitirmiyen komisyonların memur olmayan azası değiştirilerek yerlerine son milletvekili seçiminde ikinci seçmen olanlar arasından belediye başkanları seçilerek dörder zat alınmak suretiyle komisyonların azası tamamlanacaktı.

Mad 10) Mükelleflerin tespiti sırasında komisyonlarca unutulmuş olanların isimleri komisyonların dağılmasından itibaren en geç iki içinde varidat dairelerince tespit olunarak 7 inci madde hükmü dairesinde tekrar teşkil edilecek komisyonlara bildirilecekti. Komisyonlar azami on beş gün içinde bu mükelleflerin vergi miktarlarını kararlaştırmağa mecburdular.

Mad 11) Komisyon kararları, şehir ve kasabalarda gelir dairelerinin kapılarına ve köylerde uygun mahallere listeler astırlmak suretiyle ilan ve tebliğ olunacaktı. Listelerin asıldığı, gündelik gazete çıkan yerlerde gazetelerle ve gündelik gazete çıkmıyan mahallerde belediye tellallarıyla halka ayrıca haber verilecekti.

Komisyon kararları kesin olup bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmazdı. Ancak, bir mükellefin namına aynı mükellefiyet mevzuundan dolayı mükerrer vergi konulmuş olduğu takdirde bunlardan en yüksek olanı bırakılarak diğerleri tarhiyatı yapan komisyonların vazife gördüğü mahallerin en yüksek mal memuru tarafından mükelleflerin müracaatı üzerine silinecekti.

Mad 12) Mükellefler vergilerini, ilan tarihinden itibaren on beş gün içinde mal sandığına yatırmağa mecburdular.

On beş günlük müddetin geçmesini beklemeden mahallin en büyük mal memuru, lüzum gördüğü mükelleflerin menkul, gayrimenkul mallarıyla alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilecekti.

On beş günlük müddet içinde yatırılmayan vergilerin Tahsili Emval Kanununa göre tahsiline başlanmakla beraber vergi miktarına müddetin dolmasından itibaren birinci hafta için %1 ve ikinci hafta için %2 faiz uygulanacaktı.

İlan tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemeyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetlerine göre askeri mahiyeti haiz olmıyan genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaktı. Ancak üçüncü maddenin son fıkrasında yazılı olanlardan ikinci maddedeki mükellefiyete tabi bulunanlarla kadınların ve elli yaşını mütecaviz erkeklerin borçları hakkında Tahsili Emval Kanunu tatbik edilmekle beraber bunlar çalışma mükellefiyetine tabi tutulmayabileceklerdi. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına sayılacaktı.

Çalışma mükellefiyetinin tatbik tarzı Hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunacaktı.

Birinci fıkrada yazılı on beş günlük müddet içinde vergilerin vermeyen mükellefler, aynı müddet zarfında vergileri miktarınca Hazine bono, tahvilatı veya banka teminat mektubu verdikleri takdirde bu mükellefler hakkında Tahsili Emval Kanununun ve çalışma mükellefiyetinin tatbiki ertelenebilecekti.

Mad 13) kolektif ve komandit şirketlere ait vergilerin icabı halinde ortakların ve komanditelerin şahsi mallarından istifası hususunda da Tahsili emval kanunu hükümleri tatbik olunmakla beraber ortak ve komanditeler çalışma mükellefiyetine tabi tutulabilecekler ve 12. maddenin ikinci fıkrası hükmü bunlar hakkında tatbik olunacaktı.

Bu madde ile on ikinci maddede yazılı karar ve muameleler kati olup bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmaz.

Mad 14) Varlık Vergisiyle mükellef tutulanların ikametgâhlarında, gerek kendilerine ve gerek karı ve kocalarına veya kendileriyle birlikte oturan usul ve furuğiyile kardeşlerine ait dükkan, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan herhangi biri namına kayıtlı olan gayrimenkul mallar bu kanun gereğince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı hükmünde olup bu malların satılmasında da Tahsili Emval Kanunu hükümleri tatbik olunacaktır. Verginin teminatını teşkil eden bu mallardan mükellefin kendisine veya karı ve kocasına ait olanlar hariç olmak üzere diğer mallar üzerine komisyonlarca verginin takdir ve tesbiti tarihinden itibaren bir sene zarfında ayrıca haciz konmadığı takdirde bu mallar üzerindeki teminat hükmü sona erecekti.

Mükelleflerin mülkiyeti altında veya yukarda yazılı mahallerde bulunan menkul mallara müteallik satış, temlik ve rehin iddiaları geçerli sayılmayacak ve bu nevi mallar üzerindeki hak iddiaları dinlenmeyecekti.

Bu kanunun neşrinden önce başlamış olan ve bir ilama veya bu hüküm ve kuvvette noterlikçe tanzim edilmiş eski tarihli bir senede göre yapılmış bulunan takip neticesinde icra dairelerince konulmuş olan ihtiyati ve icrai hacizler bu teminat hükmünü bozmayacaktır. Bu hacizler ancak vergi alacağının tahsilinden sonra bir bakiye kaldığı takdirde bu kısım hakkında infaz olunacaktır.

Gayrimenkullerin satışında bunların varlık vergisi mükellefiyeti ile ilişiği olmadığı alakalı varidat dairesince tasdik edilmedikçe tapu daireleri tescil yapılamayacak, yapılan tesciller hükümsüz sayılacaktır.

Mad 15) 9 ve 10 uncu maddelerde yazılı müddet ve şartlar içinde tarhedilmeyen vergiler, bu müddetler geçtikten sonra yeniden tarh ve tahsil edilemeyecekti.

Bu kanun mucibince tahakkuk ettirilmiş olan vergiler 1943 mali yılından itibaren beş yıl sonra tahsil olunamayacaktı⁸.

Yasa Tasarısı TBMM'ye sunulduğu gün bir komisyona havale edilmiş ve komisyon aynı gece tasarı üzerinde çalışmalarını bitirerek kanuna son şeklini verdi. Ertesi gün, yani 11.11.1942 tarihinde TBMM'de görüşülen tasarı, 4305 sayı ile yasalaştı⁹.

Başbakan Saraçoğlu, TBMM'deki konuşmasında verginin “resmi” amaçlarını yukarıda aktarılan biçimde açıklamakla birlikte, bu konuşmadan iki gün önce tasarının CHP Meclis Grubu'ndaki görüşmeleri sırasında verginin bir hedefini de şöyle ifade etmişti:

“Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldıracak, Türk Piyasasını Türklerin eline vereceğiz”¹⁰.

Varlık Vergisi'nin en çok tartışılan yönü olan piyasayı Türkleştirme amacı ve azınlık karşıtlığı karakterine daha sonra dönmek üzere verginin gündemde olduğu günlerde basında ve kamuoyunda vergi ile ilgili tartışmaları birkaç örnekle ele almak yerinde olacaktır.

1.3. Basının Varlık Vergisine Yaklaşımı

Varlık Vergisi'nin hazırlanması için kurulan komisyonun çalışmaları sırasında basında sık sık vurguncuları ve karaborsacıları hedefleyen ve bunların etkili şekilde vergilendirilmesini ya da cezalandırılmasını isteyen yazılar çıkmaktaydı. Bu yazılardan bazıları, dış ticareti elinde tutan grup olarak özellikle azınlık tüccarlarını hedef alan

---

⁸ **Resmi Gazete** (Bundan sonra RG), 5255, 12.11.1942; **Düster**, III. Tertip, C. XXIV, s. 9 vdd.; **Ulus**, 12.11.1942.

⁹ **Ulus**, 12.11.1942; **Vatan**, 12.11.1942; **Tan**, 12.11.1942.

¹⁰ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar**, 1977, s. 263. Saraçoğlu'nun bu sözleri başka kaynaklardan doğrulanamamıştır (G. Y.).

yazılardı. Bu tür yazılara en güzel örnek Ahmet Emin Yalman'ın “Harp Kazançlarından Alınacak Vergi” başlığını taşıyan yazısıdır. Yalman bu yazısında Varlık Vergisi'nin ana çerçevesinin ipuçlarını veriyordu. Yalman'a göre harp yıllarındaki kazançlardan alınacak bir vergi ne iktisadi ne de sosyal adaleti sağlamayacaktı. Çünkü;

“En büyük harp vurgunlarını yapanlar, yeri yurdu olan, muntazam defter tutan, beyanname veren müesseseler değildir. Vergiden kaçmak için küçücük bir dükkan veya odaya sığınan veya hiçbir ticari ikameti olmıyan kimselerdir. Sonra harp kazançları fatura ile yapılan ve deftere geçmiş meşru satışlar sayesinde değil, faturasız, muvazaalı satışlar sayesinde ele geçmiştir. Bunları karine ile keşfetmenin bir takım yollarını bulamazsak çok haklı bir maksada tamamı tamamına varmış olmayız”.

Kazanç Vergisi sisteminin yetersiz olduğuna dikkat çeken Yalman, buraya kadar gayrimeşru ve aşırı harp servetlerini söz konusu etse de, bundan sonra piyasada Türkler aleyhine bir kapitülasyon ruhunun hala devam ettiğinden bahsederek azınlıkların ekonomik yapıdaki konumuna değinmekteydi. Yalman'a göre;

“Harp kazançları Kanunu”nu azınlıklarla ilgili yaranın deşilmesi için iyi bir fırsattır. Öncelikle “azınlıklar arasında, umumi bir ölçü ile vatani alaka elbette daha gevşektir. Bu memleketin iyiliği için yüreği tutuşacak bir ahlaki seviyede olanla elbette çok değildir. Bunlar vergi kaçıрмаğı açık gözlülük sayarlar. Sütü bozuk bazı vergi memurları kendilerinden para almayı tercih eder (...) işte bu münasebet Türkler aleyhine azınlıklar lehine bir imtiyaz yaratır(...)”

Devamında azınlıklara ait müesseselerin daha çok kar etmelerine rağmen Türk müesseselerinden daha az vergi verdiklerine dikkat çekerek bunların kayıt dışı ve usulsüz muamelelerini söz konusu eden Yalman, harp kazançları meselesi ele alınırken tüm dertlerin göz önüne alınarak tedbir alınmasını, bir taraftan ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak, diğer taraftan da “içtimai adaleti” sağlayacak bir çözüm bulunmasını istiyordu. Yazının son kısmı ise Varlık Vergisi'nin esaslarını çizmektedir:

“(...) Klasik usullerin bir tarafa bırakılmasından ve birtakım karine ve kıyaslara göre hareket edilmesinden başka çare yoktur(...)

Bize kalırsa bir defalık olan bu verginin tahakkuk ettirilmesi için başlıca büyük şehirlerde fevkalade heyetler kurulmalı ve banka erkânı, ticaret odaları erkânı ve her ticari sahanın temsil kudretine haiz dürüst adamları bu heyetlerde vatani vazife almalıdır. Bunlar defterler, filanlar ile beraber bir takım kıyas ve karinelerle iş görmeli ve asıl vurgunculara vatan borcunu ödemeye imkân hazırlamadır. Zaten asıl vurguncular yüzlerce sayılacak kadar az olduğu için çıkar yol bulunabilir”¹¹.

Yine vergi kanunu kabul edilmeden önce Zekeriya Sertel tüccarı şu şekilde tanımlıyordu:

“Tüccar, vatandaşın istihlak ihtiyacını istismar eden bir unsurdur. Onun gayesi bu istismarı azami haddine çıkarmaktır, normal zamanlarda ve serbest piyasada bu istismar haddini arz ve talep kanunu ve rekabet tayin eder. Fakat iktisadi muvazenesizlik başladığı, istihsal ile istihlak arasında muvazenesizlik baş gösterdiği devirlerde, tüccar daima bu istismar derecesini arttırmağa çalışır, ihtikâra sapar(...) Tüccarı harekete sevk eden yegâne amil kâr ve menfaattir. O ancak, kendi kârına ve menfaatine dokunmamak şartıyla umum menfaati ile alakadar olur”¹².

Vatan Gazetesi’nde verginin mecliste kabulünün hemen ertesinde Prof. Dr. Refii Şükrü Suvla imzasıyla yayınlanan makalede Varlık vergisi’nin adaletinden söz edilmekteydi. Suvla, “Vergi adildir, vergi randımanlıdır. Vergi tarh, tahakkuk ve tahsili süratlidir. Vergi umumiyetle bizzat servet sahibi vatandaşların üzerinde kalacak, yani inikâs yoluyla yine fakir halkın sırtına yüklenmiyecektir” diyerek verginin hem sosyal hem de iktisadi adaleti sağlayacağını, hem de bilimsel açıdan da yerinde bir vergi olduğunu iddia ediyordu¹³.

Tan Gazetesinde ise Varlık vergisi’nin methiyelerini Zekeriya Sertel yaptı. Vergiyi “harp izdirapını çekmeyenlerin bu memlekete borçlarını ödemelerinden başka bir şey değildir” sözleriyle tarif eden Sertel’e göre “hudutta vatanın istiklalini bekleyen vatandaş her türlü fedakârlığa katlandığı halde, bir kısım vatandaşların arkada hiçbir

¹¹ A.E. Yalman, “Harp Kazançlarından Alınacak Vergi”, **Vatan**, 29.5.1942.

¹² M. Zekeriya Sertel, “Tüccar Bu İmtihandan Muvaffakiyetle Çıkabilir mi?”, **Tan**, 12.8.1942.

¹³ Refii Şükrü Suvla, “Varlık Vergisi Paranın Kıymetini Yükseltecektir”, **Vatan**, 13.11.1942

mahrumiyete katlanmadıktan maada refaha ermesi affı güç bir tezdad teşkil”
etmekteydi¹⁴.

Ödenecek Varlık Vergisi miktarlarının açıklanmasından sonra iş çevrelerinde yarattığı şaşkınlık ve karışıklık havasında gazetelerde vergiyi mazur göstermeye çalışan yazılarda yer almaya başladı. Artık yazarlar vergiyi övmekten savunma konumuna geçmişlerdi. Bu bağlamda Yalman “Varlık Vergisi’nin Yarattığı Hava” başlıklı yazısında mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarlarının belirlenmesinde belirli bir ölçü konulmamış olmasına yönelik eleştirileri cevaplamaya çalışmaktadır. Savunması ise vurguncuların hiçbir ölçü tanımayan hırslarıydı:

“(…) Hükümet, Türk milletinin varlığını hiçe sayan, kendi zevkini ve lüksünü hayatın yegâne kanunu bilen çapulculara karşı memleketin canını müdafaa zaruretinde kalmıştır. Bunu böyle bilmek ve görmek lazımdır.

Mutat yollardan bu nefis müdafaasını yapmak doğrudan doğruya imkânsızdı, çünkü her şey kitaba uydurulmuş, siperler kazılmıştı.

Demek ki Varlık Vergisi’ne ölçü konulmaması, çapulculuk yoluyla Türk mali, iktisadi ve ictimai varlığına yapılan tecavüzün ölçüye yetmemesinden dolayıdır, yoksa bu ölçüsüzlük keyfi manasına gelmez”¹⁵.

Verginin azınlık karşıtı karakterine karşı ise Yalman, hükümetin bu yola isteyerek girmediğini; aksine üç yıldır bu adımı atmamak için sabrettiğini, fakat hem iktisadi hem de ictimai şartların hükümeti buna zorladığı belirtiyordu. Burada Yalman yine “gizli kapitülasyon ruhu” temasını kullanıyordu:

“(…) mukadderatımıza ve istiklalimize sahip kalmak için bütün milletin bu kadar fedakârlık gösterdiği bu sırada (hükümet) şöyle bir manzara karşısında kalmıştır: İktisadi bakımından mukadderata hakim kalmamıza imkân bırakmayanlar vardı, hükümetin hazırladığı her kanunu felce uğratanlar vardı, hükümetin iyi niyetinden ve sabrından memleket aleyhine istifadeye kalkışanlar vardı, bu tesir ve cereyanlar da yalnız menfaat düşkünü fertlerden gelmiyor, eskiden beri yurda gizli bir imtiyaz ve inhisar ananeleri kuran, vergilerden kaçan, vazifelerden kaçan, yalnız istifadesi olduğu zaman Türk vatandaşı olduğunu hatırlayan bazı muhitlerden geliyordu.

¹⁴ M. Zekeriya Sertel, “Varlık Vergisi”, **Tan**, 17.12.1942

¹⁵ A.E.Yalman, “Varlık Vergisi’nin Yarattığı Hava”, **Vatan**, 6.12.1942

Bu muhitlerde yaşayanların ve çocuklarının hakiki menfaatleri de dâhil olduğu halde hepimizin menfaati namına bu ananeleri tasfiyeye uğratmak, bünyemiz içinde harici bir cisim bulunduğu ve bunun varlığımızı ve becamızı tehlikeye düşürebileceği hissinden kurtulmak icap ediyordu. Bu memlekette yaşayanlar arasında ikilik, ayrılık, gayrilik kalmaması ve ferahlı, ahenkli ve hür bir havanın bütün Türk vatandaşları için esebilmesi lazımdı(...) (Bu muhitler) Kapitülasyon devrinin yarattığı Levanten muhiti bütün kötülükler ile olduğu gibi devam eden amillere karşı nihayet bir aksülamelin saiki falan ve filan gruba karşı düşmanlık, din, ırk, kan farkından ileri gelmiş bir taassup değildir; sadece Türk vatandaşı sıfatını taşıdıkları ve topraklarımızda misafir gibi yaşayarak geçindikleri halde bu yurda karşı saygı hissi ve vazife ve borç duyguları bulunmayanları kuvvetli bir şekilde ikazdan ibarettir”¹⁶.

Aynı yazısında Yalman, verginin azınlıklar ve hatta onların çocuklarını Türklere ve Türkiye Cumhuriyeti’nden iyice uzaklaştıracağı ve vatandaşlık duygularını zayıflatacağı iddialarını zikrederek bunların yersiz olduğunu belirtiyordu. Cumhuriyet devriyle birlikte Mütareke Yıllarının acı hatıralarının unutulmuş bütün etnik ve dini gruplar için dünya üzerinde görülmemiş bir saadet devri açıldığına dikkat çeken Yalman, bu grupların ise Kapitülasyon döneminin Levanten muhiti olarak kalmaya devam etmek istediklerini ifade etti. Yalman’ın son hükmü ise şöyleydi:

“Biz yarım vatandaş istemiyoruz. Ya Hep, Ya hiç.(...) Yalnız nimet için vatandaş; külfet için yabancı ve düşman olan unsurlardan bir memlekete hayır gelmez”¹⁷.

H.C.Yalçın ise, Varlık vergisi’nin belirli bir etnik gruba yönelik olmadığı görüşündeydi. Varlık vergisi’ni ödemekle mükellef tutulan zümre “dünyanın her tarafı ateş ve kan içinde akla sığmayacak kadar müthiş felaketlerle inlerken bizde ticaret, iktisat ve istihsal sahasında hâkim sınıf hükümetin kendilerini rahat içinde yaşatan politikasından sadece sitayişle bahsetmekle borçlarını ödemiş zannediyor ve doymak bilmez bir hırs anormal karlar temin etmekten başka bir şey düşünmüyordu”. Ancak bu sınıfın kesinlikle belirli bir azınlık grubunu kapsamıyor, bütün azınlık gruplarından

¹⁶ A.E.Yalman, “Varlık Vergisi’nden Sonrası: 2, Ya Hep, Ya Hiç...”*Vatan*, 10.2.1943

¹⁷ A.E.Yalman, gös. yer.

oluşuyordu. “Bütün sınıf içinden herhangi bir unsurun adetçe çok bulunması Varlık Vergisi’nin mahiyetini tahrif etmek için bir sebep teşkil edemez”¹⁸.

Verginin azınlıklara karşı bir uygulama olduğu eleştirilerine cevap olmak üzere Başbakan Saraçoğlu’nun sözleri de zikretmeye değerdir. Saraçoğlu vergi ile elde edilen meblağın büyük bölümünün azınlıklar ve yabancılardan elde edildiğini kabul etmekle birlikte verginin azınlıklara yönelik olduğu iddialarını “adi ve çirkin bir iftira” olarak görmekteydi. Ancak;

“Bu kadar bir vergiden elde edilen 270 milyon liranın 105 milyonu azınlıklar ve yabancılar tarafından ödenmiştir. Yalnız bu nispet bile azınlıkların hanları, hamamları, apartmanları ve kazanç kaynaklarını elde tuttıkları göz önüne getirilecek olursa insana derhal makul görünür.”

Saraçoğlu bir de kıyaslama yaparak durumun hiç de Müslümanlar lehine olmadığına dikkat çekiyordu.

“(…) Fakat dahası var. Bu varlık vergisi ile birlikte diğer bir nevi vergi tatbik edildi ki bu vergi devlete 600 bin tona yakın bir hububat bir miktar pirinç, yağ ve saire temin eylemiştir. Bu malların serbest piyasadaki fiyatlarla tutarı 600 milyon liradır. Bu 600 milyona mukabil devlet yalnız 110 milyon lira verdi. Demek bu yoldan biz 489 milyon lira bir vergi tahsil etmiş olduk. Bu verginin cesim yekûnu arasında ne bir yabancının ne de bir azınlığın bir santimi bile mevcut değildir.”

Azınlıkların ödediği vergi ile Türk köylüsünün dolaylı olarak ödediği vergiyi bu şekilde karşılaştırarak durumun iç yüzünü ortaya koyan Saraçoğlu şayet gerekirse azınlıklardan da gerekli fedakârlığı istemekte tereddüt göstermeyeceklerini söyledi¹⁹.

---

¹⁸ H.C.Yalçın, “Kurultaydan Sonra”, **Vatan**, 19.6.1943

¹⁹ Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun CHP 6. Büyük Kurultayı’ndaki Hitabesi, **Vatan**, 16.6.1943; **Tan**, 16.6.1943.

1.4. Verginin Tahakkuk Ve Tahsil Süreci

Vergi başlıca tüccar, emlak ve akar sahipleri ve büyük çiftçilerden 1941 yılı kayıtlarına göre alınacaktı. Yıllık toplam geliri 2.500 TL olan bina ve vergide kayıtlı değeri 5.000 lira olan arsa sahipleri yükümlü tutulacak, şirket ve kazanç dağıtan kooperatiflerde vergi miktarı 1941 yılı yada bunlar tefsiye edilmişse tasfiyeye takaddüm eden yılın net kazancının %50'sinden aşağı, anonim şirketlerde %70'inden çok olmayacaktı. Büyük çiftçilerin vergi miktarı ise varlıklarının %5'ini geçmeyecekti.

Kanunun 7. maddesine göre servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit edecek komisyonlar mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi azaları arasından seçilecek ikişer azadan oluşacaktı. Bu komisyon vergi miktarlarını 15 gün içinde saptamakla görevliydi. Komisyon kararları kesindi ve bunlara karşı dava açılmazdı.

Kanun tasarısı TBMM'de kabul edildikten sonra estimatörler bürosu faaliyete geçerek Varlık Vergisi Mükelleflerini ve bunların geçici vergi miktarlarını belirlemeye başladı. Ancak Ökte'nin anlatımıyla;

“Estimatörler bürosunun membaları pek kısırdı. Yüzlerce, binlerce mükellef hakkında hiç malumat alınmamıştı. Mesnedimiz hava idi. Estimatörlerin dayandıkları biricik zengin hazine kendi karihaları idi. Bir elde kurşun kalem, bir elde lastik, dudağında yaptığı işe inanmayanlara mahsus istihza ile karışık zehirli bir tebessüm, defterdarlığın loş bir odasına kapanan üç dört genç İstanbul'un kalburüstü mükelleflerine Varlık Vergisi tarh ediyordu!...”²⁰.

Zaten daha kanun tasarısı hazırlıkları sırasında azınlıkların harp sırasında ne kadar servet edindiklerine dair örnek cetveller sadece tahmine dayanarak hazırlanmıştı²¹. Estimatörlerin komisyonlara gönderdikleri vergi miktarları “resmi kaynaklardan alınan abartılı bilgilerin, fiilen mevcut olmayan ticari istihbaratın, vergi kaçırmaya son derece

²⁰ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Matbaası, t.y., s.75

²¹ Faik Ökte, a.g.e, s.47

açık kazanç vergisi beyannamelerinin ve nihayet estimatörlerin geniş hayal dünyasının mahsulü” idi²².

Vergi ödeyecekler 4 ana grupta toplanmıştı. Bunlar M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D(Dönmeler) ve E(Ecnebiler)di. Bu 4 ana grup fevkalade beyannameli, iratlı ve M-G ortaklıklar grubu alt gruplara ayrılmıştı.

Komisyonların, Ökte'nin kitabında birçok örnekle açıkladığı 15 günlük hazırlık döneminden sonra belirlediği 114.368 mükellefe vergi miktarı 465.384.820 milyon Türk lirasıydı. Mükelleflerin 61673'ü İstanbul'dandı ve bunların ödeyeceği toplam miktar ise 345.586.172 Türk lirasıydı.

Anonim şirketlerde M ve G ayrımı yapılmaksızın 1941 safi kazancından, 1942 yılının vergi miktarı çıktıktan sonra kalan miktarın yarısı kadar vergi alınmıştı.

- Fevkalade M grubunun vergisi, harp senelerinde elde ettikleri sanılan kazançları toplamının 1/8'i kadardı.
- Fevkalade G grubunun vergisi, harp senelerinden elde ettikleri tahmin edilen kazançların yarısı kadardı.
- Aile anonim şirketlerinde ve kolektif şirketlerde ortakların M ve G olduklarına göre vergi tarh edildi.
- Büyük çiftçilerin vergileri, varlıklarının %5'i kadardı.
- Emlak sahibi G'lerden, fevkalade sınıfa girmeyenler emlak gelirlerinin 2500 lirası üstünde kalan kısmı kadar vergi ile teklif edilecekti.
- Seyyar satıcılar genelde 500 lira vergi ile teklif edileceklerdi. Aylığı 40–50 lira olan hizmet erbabı vergiden muaf tutulacaktı. Ev sanat erbabında sadece G'ler teklif edilmişlerdi.
- Mihver tebaası Yahudiler, muhtekirler ve dönmeler M ile G arası bir muameleye tabi tutulacaklardı²³.

---

²² Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.164.

Komisyonlar nihai listeleri hazırladıktan ve bu listeler ilan edildikten sonra, Kanunun 12. maddesine göre mükellefler vergi borçlarını 15 gün içinde ödemek zorundaydı. Aynı maddeye göre, bu süre içinde borçlarını ödemeyenler için ilk haftada %1, ikinci haftada %2 gecikme zammı tahakkuk ettirilecekti. Vergi miktarlarının tespit ve tahsil süresinin bu kadar kısa tutulmasının nedeni suiistimalleri önlemektir.

“Bu verginin tespiti ve tahsili için zaman geniş olarak bırakılmamıştır. Çünkü bu işi, para kuvvetiyle suiistimallere yol açmasından ve her çeşit tezvirden korumak yolunu tutmayı hayırlı bulduk. Onun için zamanı dar tuttuk(...)”²⁴.

Listelerin asılmasından sonra vergi miktarlarının kesin olduğu ve değiştirilemeyeceği hükmüne rağmen çeşitli makamlara ve TBMM’ye başvuran mükelleflerin sayısı 24.316’yı buldu. Bunlardan 13.348’i TBMM Dilekçe Komisyonu geri kalan 10.968’i diğer makamlara başvurmuştu²⁵. Bu sayı toplam mükelleflerin %21’ine tekabül etmekteydi²⁶. İtirazlar şu şekilde tasnif edilebilir²⁷:

	M Grubu	G Grubu
Maddi Hata	515	1.432
Mükerrerlik	2.459	3.094
Fazlalık İddiası	6.167	10.649
Toplam	9.141	15.173

Bu itirazların giderek artması üzerine ise İnönü 20 Ocak 1943’te verdiği demeçle vergiden vazgeçilemeyeceğini belirterek, vergisini ödemekten kaçınanları kınadı. “Bu memleket tarafından gösterilen konukseverlikten yararlanarak, zengin oldukları halde

²³ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu...**, s.56

²⁴ **Ulus**, 12.11.1942; **Vatan**, 12.11.1942; **Tan**, 12.11.1942.

²⁵ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.110

²⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, I. Bölüm, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1999, s.161

²⁷ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.110

ona karşı nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle uygulanacaktır”²⁸.

Verginin 15 günlük normal ödeme süresi bittiğinde, İstanbul’da sadece 1/3’ü ödendi²⁹. Bunun üzerine vergi borcunun %20’sini ödeyen mükelleflerin bankalardan teminat karşılığı kredi alabilecekleri duyuruldu. Bankalar Varlık Vergisi mükelleflerine ticari kredi haricinde her türlü krediyi açmakta serbest bırakılmışlardı³⁰. Ancak bu uygulama sınırlı kaldı, 15.000 kişi Emlak ve Kredi Bankası’na ve 3.000 kişi de Emniyet Sandığına kredi talebinde bulundu. Bununla birlikte kısa vadeli olan kredilerin faizleri, teminat olarak gösterilen menkul ve gayrimenkul malların bankaların eline geçmesi sonucunu doğurdu³¹.

Sonuçta Varlık Vergisinin cezalı ödeme süresi de dâhil olmak üzere toplam tahsilât şöyledir³²:

	G Grubu	M Grubu
1.Devre (normal ödeme süresi)	25.634.613	17.360.297
2.Devre (%1cezalıödemeye süresi)	7.537.812	2.023.609
3.Devre (%2 cezalı ödeme süresi)	9.736.024	1.031.633

Bundan sonra ise vergi borcunu ödemeyenler için haciz ve çalışma mükellefiyeti işlemleri başladı. Saraçoğlu daha meclisteki konuşmasında bu işlemleri şöyle tanımlamıştı:

²⁸ Nakleden, Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s.161

²⁹ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu...**, s.60

³⁰ **Tan**, 25.12.1943

³¹ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu...**, s.60

³² Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma**, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.497

“Parayı vermeyenler için, bir taraftan, Tahsili Emval Kanunu’nu harekete geçirmekle beraber diğer taraftan, mükellefleri amele teşkilatına göndermeyi, hem işçi tedarikini, hem de para tahsilini kolaylaştırıcı müeyyideler addettik (...)”³³.

1.5. İcra Haciz Ve Gayri Menkul Satışları

Vergi borçlarını ödemeyen mükelleflerin menkul ve gayrimenkul malları, Tahsili Emval Kanunu uyarınca haciz yoluyla satışa tabi tutuldu. Kanun hükümlerine göre; gayrimenkullerin satışı, tahsilât komisyonunun kararı ile mahallin en büyük mülkiye amiri tarafından gerçekleştirilecekti. (Mad. 13–14) Satış bedelinden, icra masrafları ve vergi düşüldükten sonra, kalırsa bakiye borçluya verilecekti. Eğer mal için müşteri çıkmaz ya da bedeli düşük görülürse hazine tarafından irat kaydedilecekti.³⁴

Bu prosedüre göre uygulanan haciz işlemleri verginin en zararlı ve sancılı süreci oldu. Uygulama sonucunda birçok gayrimüslimin mal ve mülkü yok pahasına satıldı, birçok müteşebbis ticari faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. Kanunun 14. maddesi ise icra işlemlerinin boyutlarını genişletmiş ve sonuçlarını derinleştirmişti³⁵. Aktar da bu maddeyi “Kanunun belki de en acımasız uygulaması” olarak değerlendirmektedir.

Bu madde ile mükelleflerin birlikte oturduğu yakın akrabalarına malının da vergi borcuna temin gösterilerek haczine gidilmesi ancak totaliter faşist rejimlerde söz konusu olabilecek bir uygulama olarak kabul edilmektedir³⁶. Ancak maddenin devamında bu kısım teminatın üzerindeki haczin geçici olduğu belirtilmektedir: “Verginin teminatını teşkil eden bu mallardan mükellefin kendisine veya karı ve kocasına ait olanlar hariç olmak üzere diğer mallar üzerine komisyonlarca verginin takdir ve tesbiti tarihinden itibaren bir sene zarfında ayrıca haciz konmadığı takdirde bu mallar üzerindeki teminat hükmü sona erer”.

³³ **Ulus**, 12.11.1942; **Vatan**, 12.11.1942; **Tan**, 12.11.1942.

³⁴ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu...**, s.73

³⁵ Rıdvan Akar, gös yer.

³⁶ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve...**, s.195 vd

Vergi borcu yüzünden malları haczedilen mükelleflerin çokluğu uygulamada büyük zorluklara ve aksaklıklara sebep oldu. Haciz işlerini yürütecek ekipteki elemanların yetersizliği yüzünden 500 ile 10 bin lira arasında borçlu olan mükelleflerin haciz işlemleri ikinci planda bırakıldı. Bu mükelleflerin haciz işlemlerine 10.4.1943 tarihinden itibaren başlandı³⁷.

1.6. Çalışma Mükellefiyeti Ve Haciz İşlemleri

Verginin cezalı ödeme süresi bittikten sonra Maliye Vekâleti'nin 3.1.1943 tarih ve 22-06-1-305 sayılı tezkeresi üzerine 7.1.1943 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, Çalışma Mükellefiyeti Talimatnamesi 2-19288 sayı ile kabul edildi³⁸.

Buna göre;

Mad 1) 4305 numaralı Varlık Vergisi Kanunu gereğince vergi cetvellerinin asıldığı tarihten itibaren bir ay içinde borcunu ödemeyenler hakkında çalışma mecburiyetinin tatbikine esas olmak üzere mahallin en büyük mal memurluğunca bu gibilerin adlarını, soyadlarını, iş adreslerini ve bilindiği takdirde ikamet adreslerini ve vergilerinden ödemedikleri miktarı gösteren cetveller hazırlanacak, bu mükellefler aşağıda yazılı sıraya göre sevke tabi tutulacaktı.

- a) Varlık vergisi borcuna karşılık hiç bir ödemedede bulunmamış olanlar,
- b) Vergisini kısmen ödemiş olmakla beraber haczi kabil malını kaçırmış olanlar,
- c) Menkul malını kaçırmadığı ve borcunu ödemek konusunda iyi niyet gösterdiği anlaşılanlar,
- d) Gayrimenkulünden dolayı mükellef tutulmuş bulunanlar.

---

³⁷ Tan, 10.4.1943

³⁸ RG, 5302, 12.01.1943

Mad 2) En büyük mülkiye amirliği bu cetvellerde yazılı kadınlar dışındaki mükelleflerin, sevk imkânlarını göz önünde tutarak zabıta ile kısım kısım celbettirecek ve bunlar arasından;

a) Umumi mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 sayılı kanuna tabi müesseselerden tahsisat, maaş ve ücret alanlarla kadroya istihdam edilenleri,

b) 18 yaşını bitirmemiş olanlarla vesayet ve hacir altında bulunanları ve elli yaşını yukarı olanları ayırmak üzere, uygun göreceği birinin başkanlığında maliye ve emniyet dairelerince seçilecek birer kişiden oluşan bir heyet teşkil edecekti.

Bu heyet, A fıkrasında yazılı memur ve müstahdemlerin hüviyetlerini gösterir evrakı ve diğerlerinin fotoğraflı nüfus tezkerelerini ve vesayet ve hacir vesikalarını tetkik etmek suretiyle şahıslarını ve adreslerini tesbit ettikten sonra, Vekiller Heyetince bunlar hakkında bir karar alıncaya kadar sevklerini erteleyecekti.

Kadınların sevki de, İcra Vekilleri kararına kadar ertelenecekti.

Mad 5) Sevke tabi olanlar Nafia hizmetlerinde çalıştırılmak üzere Nafia Vekâletince mahallin en büyük mülkiye amirliklerine bildirilerek ilk dağıtım merkezlerine veya işyerlerine polis veya jandarma nezaretinde gönderilecekti.

Kadınların sevki için vekiller heyetince karar alınması halinde bunlar da belediye hizmetlerinde çalıştırılmak üzere Dâhiliye Vekâleti tarafından bildirilecek mahallere sevk olunacaktı³⁹.

Mad 6) Mükellefler arasında bulunan ve askerlik hizmetini yapmakta olan muvazzaf ve ihtiyat erler hakkında çalışma mecburiyetinin tatbiki, askerliklerinin bitişine bırakılacaktı. En büyük mülkiye amirleri bu gibilerin bulunduğu kıtalar komutanlığına bu durumu bildirmekle mükelleftiler.

---

³⁹ Ancak böyle bir karar alınmamıştır. Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu...**, s.69

Mad 7) İkinci ve üçüncü maddelerde yazılı haller haricinde hiçbir mükellefin sevki ertelenemeyecekti. En büyük mülkiye amirliğince sevk hususunda alınan karara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmayacaktı.

Üçüncü maddede yazılı maluliyet ve hastalıklar haricinde hastalığı olduğunu iddia edenlerin sağlık muayeneleri iş için gönderecekleri son dağıtım merkezinde sıhhi bir heyet tarafından yapılacaktı.

Mad 8) Sevk edileceklerin iâşe masrafları kendilerine aitti. Bunlar ilk dağıtım merkezlerine varıncaya kadar yetecek derecede yiyeceklerini birlikte götüreceklerdi. Vesika usulü tatbik edilen yerlerde bu gibilere birkaç günlük ekmekleri zabıta tarafından temin olunacak, ancak iâşesini temin edemeyecek derecede muhtaç olduğu anlaşılınların celpplerinden itibaren sevk edilecekleri iş yerlerine varıncaya kadar iâşeleri zabıtaca temin olunacaktı.

Mad 9) Mükelleflerin sevki ve çalıştırılmaları için ödenecek ücret, Maliye bütçesinde açılan özel ödenekten karşılanacaktı. Mükelleflerin çalıştırılma işlerini tanzim ve idare edecek memurların kadroları Maliye ve Nafia Vekâletince tespit edilerek İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanacaktı.

Mad 10) Mükelleflerin ilk dağıtım merkezlerine sevki ve oralarda bulunan Nafia bürolarına teslimi zabıtaya aitti. Zabıta celp ve sevk sırasında bunları nezaret altında bulunduracağı gibi firara engel olmak için her türlü inzibati tedbirleri almakla görevliydi. Zabıta teslim ettiği her mükellef hakkında maliyenin verdiği cetveldeki bilgileri de Nafia bürolarına verecekti.

Mad 11) Mükelleflerin sevki ve çalıştırılmaları için gereken masraflara karşılık mahalli emniyet amirleriyle Nafia birlikleri şefleri tarafından seçilecek mutemetlere avans verilecek ve kredi açılacaktı.

Mad 12) Dağıtım merkezlerinde Nafia bürolarına teslim edilen mükellefler Nafia Vekâletince tesbit edilecek iş yerlerinde çalıştırılacaktı. Hiçbir mükellef ikamet ettiği veya ticari teşebbüsünün bulunduğu vilayet dâhilinde istihdam edilemeyecekti.

Bunların çalıştırılma tarzı, Nafia Vekâletince tespit olunacak, kendilerine verilecek ücretin miktarı da Maliye ve Nafia Vekâletlerince kararlaştırılacaktı.

Mad 13) Mutemetler tarafından bordro ile tahakkuk ettirilecek ücretlerin yarısı mükelleflere verilecekti. Diğer yarısı da bir bordro ile avans ve krediyi açan malsandığında diğer sandıklar namına tahsilât kaydettirilmek suretiyle alınacaktı⁴⁰.

Mad 14) Mükelleflerin yiyecek, giyecek, yakacak masrafları kendilerine aitti. İaşe ihtiyaçları Nafia Birliklerindeki usul dairesinde tanzim olunacaktı. Ticaret Vekâleti iş yerlerinde iaşenin temininde gerekli tedbirleri alacaktı.

Mad 15) Mükellefler, Varlık Vergisi borçlarını ödeyinceye kadar çalışmaya mecburdular.

Mad 16) Çalışma mecburiyetini ifa sırasında hastalananlar, tedavi ve iaşe ücreti kendilerine ait olmak üzere çalışma bölgesindeki Hükümet ve Belediye Hastanelerinde tedavi edilecekti⁴¹.

Faik Ökte, bu talimatnamenin şartlarını “cidden gülünç” bulmaktadır. “Faraza 100 bin lira borç için çalışma kampına sevk edilen ve 2 lira gündelikle çalıştırılan bir mükelleften kesilen birer lira ile borcun 250 seneden fazla bir zamanda kapatılması mümkün olabilmektedir”⁴².

---

⁴⁰ Ücret tutarları daha sonra açıklanmıştır. Buna göre mükellef günde 250 kuruş olacak bunun 60 kuruşu yiyecek, yatacak yer gibi masrafları için kesilecek, geri kalanı da borcuna karşılık olacaktır. Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu...**, s.69

⁴¹ **RG**, 5302, 12.01.1943

⁴² Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.57

Verginin ödeme süresinin bittikten hemen sonraki gün mükelleflerin kampa toplanması işlemine başlandı⁴³. Çalışma yeri olarak Erzurum-Aşkale seçilmişti. Aşkale'ye sevkedilmek üzere kampa alınan mükellefler başlangıçta Moda'daki pansiyonlarda bekletilirken, bundan vazgeçildi.

“Yapılan muamele Varlık Vergisi esprisiyle telif edilemezdi. Nitekim Ağralı kıyametler kopardı. Bundan sonra seyyahlara vaziyetle mütenasip bir kamp hazırladık”⁴⁴.

Mükellefler Sirkeci/Demirkapı'daki eskiden ambar olarak kullanılan binalara alındılar. Aktar, bu değişikliğin Sirkeci'deki kötü koşulların tahsilât sürecini hızlandıracağı için yapıldığını belirtmektedir. Maliye bürokrasisi evlerinden polis nezaretinde aldığı mükellefleri Sirkeci'ye götürerek işin ciddiyetini göstermek amacını gütmüştü. O dönemde İstanbul'un iş merkezi olan Sirkeci'nin seçilmesi kampa alınmamış diğer mükelleflerin de gözünü korkutacak ve borçlarını ödemelerini sağlayacaktı.⁴⁵ Ayrıca, lüks bir semt olan Moda'nın çalışma mükellefiyetine tabi mükelleflerin bekletilmesi için halkın gözünde uygun bir yer almayacağı da ortadadır.

Sirkeci'de kampa alınanlardan 32 kişilik ilk kabile 27.1.1943 tarihinde trenle Aşkale'ye sevk edildi⁴⁶.

Vergisini ödemediği için kampa alınan mükelleflerin sayısı 2057'yi bulmuştur. Bunların 1869'u İstanbul'dandır. Çalışma yerine ise 1229'u İstanbul'dan olmak üzere 1400 kişi gönderilmiştir. Bunlar İran'a giden transit kara yolunda taş kırmak ya da kar temizlemekle görevlendirilmişti.⁴⁷ Kampa alınanların bir kısmı, burada borcunu ödedikleri için serbest bırakıldılar⁴⁸.

---

⁴³ **Tan**, 21.01.1943.

⁴⁴ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.152

⁴⁵ Ahmet Aktar, **Varlık Vergisi ve ...**, s.199 vd

⁴⁶ **Tan**, 28.01.1943

⁴⁷ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.158

⁴⁸ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli...**, s.501; Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve...**, s.149

Çalışma Mükellefiyeti sadece “G” grubuna uygulandı. Göstermelik olarak çalışma mükellefiyetine tabi tutulan bazı “M” grubu mükellefleri ise toplama merkezlerine alınmış fakat çalışma yerlerine sevk edilmeden serbest bırakılmışlardı⁴⁹.

Çalışma yerlerine gönderilen mükelleflerin 21’i burada ölmüştür⁵⁰.

8 Ağustos 1943’te Aşkale’de çalışan vergi borçlularından yaklaşık 900 kişilik bir grup Eskişehir-Sivrihisar’a gönderildi. “Mükelleflerin çalışma yerlerinin değiştirilmesi, Eskişehir’in İstanbul’a daha yakın olduğu mantığından hareketle, yabancı diplomatlar tarafından Varlık Vergisi uygulamasında bir yumuşama olarak yorumlanır”⁵¹.

2 Aralık 1943’te kabul edilen bir yasa ile de, Aşkale’ye gönderilen, borçlarını ailelerinin yanında çalışarak ödemeleri için serbest bırakıldılar⁵².

1.7. Verginin Toplam Tahsilâtı

Varlık Vergisi’nin genel olarak toplam bilânçosu şöyledir: Türkiye genelinde 114.368 mükellefe 465.3 milyon TL. vergi konmuş; bunun 18.7 milyon TL’si vergi mükerrerliği yüzünden silinmiş veya geri ödenmiş, 9.4 milyon TL’si maddi hata dolayısıyla silinmiş, 12.2 milyon TL’si ise 1943 yılında kabul edilen kanunla hizmet erbabı ve seyyar satıcıların vergileri olmak üzere af edilmiştir. Geri kalan 424.9 milyon TL’nin ise 316 milyon TL’si (%74.39’u) tahsil edilmiş, 108.9 milyon TL’si ise tahsil edilememiştir. Tahsil edilemeyen 108.9 milyon TL’nin 32.9 milyonu ödeme güçleri üzerinde vergi ile mükellef tutulanlara, 27.4 milyonu vergileri 5.000 liradan az olup borçlarını ödeyemeyenlere, 37.8 milyonu iş mükellefiyetine de tabi tutulup haklarında

---

⁴⁹ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanun...**, s.69

⁵⁰ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.158; Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve ...** s.150, Cemil Koçak; **Türkiye’de Milli ...**, s.501; Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunun...**, s.72

⁵¹ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve ...**, s.150

⁵² **Tan**, 03.12.1943.

icra işlemleri en son derecesine kadar uygulandığı halde borçları tahsil edilemeyenlere, 10.6 milyonu haklarında icra yapıldığı halde malı olmayanlara aittir⁵³.

Clark'ın hesaplamalarına göre tüm Türkiye'de mükelleflerin ödemekle yükümlü tutuldukları toplam –yaklaşık- 425 milyon TL'den 223 milyon TL'si (%52'si) gayrimüslimlere; 122.5 milyon TL'si (%29'u) Müslümanlara; 79.5 milyon TL'si (%19'u) yabancılara aittir. Ödeme miktarları ise şöyledir: gayrimüslimler 166 milyon TL, Müslümanlar 115.5 milyon TL, yabancılar 33 milyon TL. Böylece toplam tahsil edilen 315 milyon TL verginin %53'ünü gayrimüslimler, %36.5'ini Müslümanlar, %10.5'ini yabancılar ödemiştir.

Verginin odak noktası olan İstanbul'da ise mükellefler toplam vergi miktarının 317 milyon TL'sini, (%75'ini) ödemekle yükümlü tutulmuşlardı. Türkiye genelinde toplam tahsilâtın 211 milyon TL'si (%70'i) İstanbul'a aittir. Gayrimüslimler ve yabancılar İstanbul'da toplamın 185 milyon TL'sini, (%84'ünü) ödemişlerdir. Tek başına gayrimüslimler ise en azından 115 milyon TL ödemişlerdir ki bu İstanbul tahsilâtının %70'idir. Buna karşılık İstanbul'un Müslüman mükellefleri ise %16'lık bir payla 36 milyon TL ödemişlerdir. Böylece İstanbul tahsilâtı sonucunda gayrimüslimler Türkiye genelinde toplam tahsil edilen verginin yarısına yakın bir kısmını ödemişlerdir⁵⁴.

Bu sayılardan çıkan sonuç mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarlarında çoğu araştırmacının iddia ettiğinin aksine çok da büyük bir uçurum olmadığıdır. Her ne kadar ülkenin nüfus yapısında küçük bir ağırlıkları olsa da Osmanlı son dönemlerinden itibaren Türkiye'nin dış ticaret ve sanayisinin azınlık tüccar ve gruplarının elinde olduğu göz önüne alındığında %52'lik bir mükellefiyetinin meşru sınırların çok uzağında olmadığı kabul edilebilir. Keza Müslümanların %29'luk payları da çok küçük değildir. Aynı şekilde toplam tahsil edilen vergi miktarındaki azınlık ve Müslüman payları da bu

⁵³ Esat Tekeli, "Varlık Vergisinin Tasfiyesi", **Ulus**, 16.03.1944.

⁵⁴ Edward C. Clark, "Türk Varlık Vergisine Yeniden Bakış", **Yapıt**, No: 8, Aralık1984-Ocak 1985, s. 35.

kanyı desteklemektedir. Sonuçta toplam tahsilâtın %36.5'lik payı Müslüman mükelleflere aittir. Bu miktar dönemde piyasaya girmeyi başarmış bulunan sınırlı sayıdaki Türk-Müslüman girişimci için azımsanmayacak bir miktardır.

Varlık Vergisi yükünün en ağır kısmını azınlıkların taşıdıkları kanısını doğuran amil İstanbul'un durumu olsa gerektir. Çünkü İstanbul'daki mükellefiyetler sözkonusu olduğunda gayrimüslim ve Müslüman mükellefler arasında var olan kısmi denge bozulmuş görülmektedir. Gerçekten İstanbul tahsilâtının %70'i gayrimüslimlere aittir. Ancak burada da İstanbul piyasasının durumu ve piyasaya hâkim gruplar dikkate alınmalıdır. Dönemde İstanbul'un ticaret piyasası hemen tamamen gayrimüslim grupların elindeydi. Sonuçta Clark'ın da belirttiği gibi "Müslüman kesim, tüm Varlık Vergisi'nin, zamanın yabancı gözlemcilerinin inandıklarından ya da birçok yazarın belirttiğinden belirgin bir biçimde daha büyük bir oranını ödemiştir"⁵⁵.

1.8. Verginin Tasfiyesi

Verginin tasfiyesine doğru ilk geri adım Aşkale'de çalışan mükelleflerin 8 Ağustos 1943'te Eskişehir-Sivrihisar'a nakledilmesiyle atılmıştı. Daha sonra ise 17.9.1943 tarih ve 4501 sayılı kanun ile TBMM Maliye Bakanını Varlık Vergisi mükelleflerinden vergilerini ödemeyecekleri tahakkuk eden 1) Hizmet erbabı ile 2) Gönderili gayri safi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş olan vergi borçlarını terkine yetkili kılındı. Böylece 23.610 mükellefe ait 12.266.966 Türk lirası vergi borcu affedildi⁵⁶. Bir sonraki adım ise çalışma yerlerindeki mükelleflerin borçlarını ailelerinin yanında ödemek üzere serbest bırakılmaları olmuştur⁵⁷.

15.3.1944 tarih ve 4530 sayı ile 18.3.1944 tarihli resmi gazetede yayınlanan kanun ile de 4305 sayılı kanuna göre tarh edilmiş olup da tahsil edilmemiş bulunan

---

⁵⁵ Edward C. Clark, "Türk Varlık Vergisine...", **Yapıt**, s.35

⁵⁶ **Ulus**, 18.9.1943

⁵⁷ **Tan**, 3.12.1942

Varlık Vergisi bekayası affedildi⁵⁸. Bu kanunla af edilen vergi miktarı 112.612.167 liradır⁵⁹.

1.9. Varlık Vergisi Uygulamasının Sonuçları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan iktisadi ve bir anlamda sosyal politikalar içinde en çok tartışılan uygulamalardan biri olan Varlık Vergisi'ni ortaya çıkaran etkenler hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bunlardan en dikkate değeri, dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin öne sürdüğü görüştür. Ökte, verginin ortaya çıkışını ağırlıklı olarak sosyal huzursuzluk ve karaborsa faaliyetlerine bağlamaktadır:

“Paranın gün gün kıymetini kaybetmesi, eşya fiyatlarının durmadan yükselmesi, asker masrafları altında bütçe mefhumunun kaybolması, ihtikârın alıp yürümesi, halkı da, hükümeti de sinirlendirmekte idi. Muhtekirlere, türedi zenginlere karşı her gün biraz daha yoksulluğu(nun) arttığını hissedenlerin dış gıcırtiları açıkça duyuluyordu”⁶⁰.

Savaş koşullarından elde edilen kazançlar, mevcut vergi sisteminin de yardımıyla kayıt dışı kalıyordu:

“Gayri safi irat ve maktu miktarlar üzerinden vergi ödeyenlerin kazançlarında kaydedilen inkişaf tamamile mükellefiyetten masun kalmıştır. Beyanname usulüne tâbi mükellefler de, birçok muamelelerini resmi muhasebelerinde göstermemek yolunu tutmuşlardı. İktisadi Devlet kontrolünün marjında tahakkuk ettirilen gayri meşru kârlar ve bilumum karapiyasa muameleleri, vergi mükellefiyetinin dışında kalmışlardır. Karaborsa ve kara piyasanın yanında bir de kara muhasebe peydalanmıştır. Ticaret ahlakı gibi vergi ahlakının da sukut etmesi mali varidat bakımından zararlı olmuştur”⁶¹.

Bu noktada yapılması gereken bu sorunları, sözü edilen vurguncuları hedef alacak bir önlemlerle çözmekti. Ancak;

---

⁵⁸ **Vatan**, 18.3.1944.

⁵⁹ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.196

⁶⁰ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s.38

⁶¹ Feridun Ergin, “Türkiye Harp Maliyesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. IV, No:2, İkincikanun (Ocak) 1943, s. 164.

“Mevzuun çetin tarafı, köşe başlarının, ithal ve ihraç iskelelerinin, ekalliyetler tarafından tutulmuş olması idi (...) Ekalliyetler tüccar, komisyoncu, tüccar mümessili ve benzeri adlarla ithal ve ihraç eşyası üzerinde muayyen pirsantajlar koyarak zenginleşmişlerdir. Bu mevzuda Avrupalı müesseselerin iş yapmak hususunda daima dindaşlarını tercih ettiklerine esef etmemek kabil değildir(...)

İthalat ticareti ekalliyetler elinde olduğundan Varlık Vergisine kadar ithal eşyasının karaborsaya intikali işi ekseriyetle ikinci el ekalliyetle esnafı tarafından idare olunmuştur(...) Bu suretle karaborsa işi başlangıçta daha ziyade ekalliyetler tarafından tedvir olunmuştur. Varlık Vergisini doğuran sebeplerin başında bu husus ta yer alır”⁶².

Bu bağlamda karaborsa faaliyeti azınlık tüccarları tarafından organize edildiği için, Saraçoğlu'nun ifadesiyle “muhtekirler üzerindeki halk buğzunun silinmesi”ni amaçlayan vergi, azınlık tüccarlarına yönelik olarak uygulanacaktı. Hükümet bu buğzun silinmesi için “fazla göze batan ve benzerlerinin korunmasını güçleştirecek kadar dile düşmüş olan bazı servetlere el koymak” yolunu seçti⁶³.

“Memleketin selametini ve istikrarını korumak için yüz binlerle Türk erini evinden ve istihsal sahalarından alarak vatan vazifesine çağırıldık(...) Alınması zaruri olan ihtiyat tedbirleri neticesinde bir kısım müstahsiller müstehlik haline geldiler, memleketin iktisadi muvazenesinin esası değişti, buna harp yüzünden gelen darlıklar, yokluklar da bindi.

Bunun yükü bütün milleti ezerken, bir takım açığözlerin diğer vatandaşların açlığını, sıkıntısını, paraya, zevke, lükse çevirmelerine, en çirkin hilelere başvurmalarına, Türk parasının iştira kudretini ve kıymetini baltalamalarına tahammül edilemezdi.

Hükümet tedbirler aldı. Bu tedbirler tecrübesiz kadrolar tarafından tatbik ediliyordu. Hükümetin iktisadi seferberliği noksandı. Teşkilat maksada kafi değildi(...)

Bu hallere karşı memleketin umumi menfaati, Türk vatandaşlarının yaşama hakkını, Türk parasının kıymetini korumak için esaslı tedbirler alınmaması imkansızdı. Üst perdelere çıkan ve hiçbir yerde eşi görülmeyen rezaletin geri tepmemesine, karşılık şiddet uyandırmamasına ihtimal tasavvur edilemezdi”⁶⁴.

---

⁶² Faik Ökte, gös. yer

⁶³ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (I. Dünya Savaşından 1971'e)**, C. III., y.y.(?), Kasım 1976, s. 1328.

⁶⁴ Ahmet Emin Yalman, “Varlık Vergisi'nin Yarattığı Hava”, **Vatan**, 6.12.1942.

Ayrıca ikincil bir amaç olarak ticaret ve sanayi sektörüne karşı büyük çiftçiyi, İstanbul tüccarına karşı da Anadolu tüccarını korumak hedefinin güdüldüğü de söylenebilir⁶⁵.

Verginin bu ayrımı dikkate alındığında, devletin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ve savaş yıllarının koşullarını da değerlendirerek zenginleşen zümreler üzerinde kendi istediği doğrultudaki değişiklikleri yapma amacıyla olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Hükümeti, Milli Mücadele yıllarından beri hiçbir zaman tam olarak bütünleşemediği İstanbul ile bu kez iktisadi sahada bir hesaplaşmaya girişmiş ve İstanbul tüccarına karşı, Anadolu tüccarı ve çiftçisini destekleyerek, ekonomide kendine yakın olan grupların menfaatlerine uygun bir yapılanmaya gitmek istemiştir.

Aktar'a göre ise verginin en önemli hususiyetlerinden biri de “gösterişçi tüketim”e, yani servetin/zenginliğin dışa vurumuna karşı bir uygulama olmasıdır:

“Varlık Vergisini salan zihniyetin en acımasız biçimde vergilendirdiği işletmeler, bireysel zenginliğin gösterişçi tüketime dönüşmesine izin vererek toplumda Kemalistler açısından arzu edilen türdeşliğin bozulmasına katkı yapan işyerleridir. Bu bakımdan, Varlık Vergisi bireysel mükellefler düzeyinde azınlık karşıtı bir uygulama olduğu kadar, aynı zamanda zenginliğin tüketim yolu ile dışa vurulmasına izin veren iktisadi faaliyet alanlarına ve meslek gruplarına ağır darbeler indiren bir uygulamadır”.

Aktar bu duruma örnek olarak külçe altını işleyerek mücevher imal eden kuyumcuların, aynı altını işlemeyen sikke halinde satan sarraflardan daha fazla vergilendirilmesini göstermektedir⁶⁶.

Nitekim toplam Varlık Vergisi mükelleflerinin %4'ünü oluşturan “fevkalade sınıf gayrimüslim mükellefler” İstanbul'da tahakkuk ettirilen toplam verginin %54'ünü ödemekle yükümlü tutulmuşlardı. Ortalama kişi başına 74.120 lira vergi düşmüştür. Bu gruba fevkalade Müslüman ve beyannameli kesim de ilave edildiğinde bu oran %63'e

⁶⁵ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 264.

⁶⁶ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve...**, s.171

yükselir. Bu iki grup ise 1942–1943 yıllarında İstanbul’da en zengin olarak tanınan kimselerdi. Aktar’a göre bu zenginlik servetin parasal değeri değil, gösterişçi tüketimin ifadesidir. Vergi söz konusu olduğunda kişinin sahip olduğu tüketim kalıplarının özellikleri ve sırf bu yüzden kamu alanında sivrilmiş olması önemliydi. “Örneğin, aynı işi yapan iki kişiden biri İstanbul’un mutena bir semtinde oturup, yaz tatillerini Büyükkada’da geçirip, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Cumhuriyet Bayramı balolarına katılıyor ise, diğeri ise geliri aynı olmakla birlikte daha mütevazı ve içe dönük bir hayat tarzı sürüyor ise, büyük olasılıkla birincinin ödeyeceği vergi ikinciden daha fazla olabiliyordu”⁶⁷. Ancak Aktar, verginin, bu özelliğinden yola çıkılarak anti-kapitalist bir zihniyetin yansıması olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir:

“Vergilendirmenin kalkış noktası(nın) üretim ve mülkiyet eksenini değil; tam tersine tüketim ve mülkiyet eksenini olduğu görülmektedir. Solidarist korporatist devlet ve toplum modelinin bireyleri eşitleme, toplumsal farklılıkları silerek sözde sınıfsız bir toplum yaratma hedefi, ilk olarak, tüketim düzeyinde ortaya çıkan toplumsal farklılıkları törpülemekle hayata geçmektedir”⁶⁸.

Fakat verginin, zenginliğini gösteriş ve Avrupalı yaşam standartları ile harcıyanlara karşı salt bu tüketim kültürünü cezalandırarak sınıfsız toplum ve eşit bireyler amacını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanıldığı tezi biraz abartılı görülmektedir. Zenginliğini gösterişli bir şekilde sarf edenlere daha fazla vergi tarh edilmesinin sebebi, onları bu yüzden cezalandırmak değil, vergi miktarlarının belirlenmesindeki yöntemlerden kaynaklansa gerektir. Zira daha önce belirtildiği gibi, vergi miktarlarının tamamen tahmine, uydurma istihbaratlara ve özellikle estimatörlerin gizli gizli yaptıkları gözlemlere dayanması, zengin olup zengin yaşayanların, mütevazı bir hayat süren zenginlerden daha fazla vergi ile mükellef tutulmasına sebep olmuştur. Ancak bunun sebebi böyle yaşayanları daha fazla cezalandırmak değil, bunların ödeyecekleri vergi miktarının belirlenmesinin daha kolay olmasıdır.

---

⁶⁷ Ayhan Aktar, a.g.e., s.155

⁶⁸ Ayhan Aktar, a.g.e., s.172

Varlık Vergisini doğuran sebepler arasında, I. Saraçoğlu Hükümetinin izlediği ekonomiyi piyasaya güçlerinin denetimine bırakan politikanın etkisi de unutulmamalıdır. Bu politikanın Varlık Vergisinin ortaya çıkışına etkisini Şevket Süreyya Aydemir açıklamıştır:

“Refik Saydam Kabinesini takip eden Saraçoğlu Kabinesinin ve hele bu kabinenin bütün ticari kontrol ve örgütlenme işleri ile görevli olan Ticaret Vekili Behçet Uz’un, yeniden bir 1908 hürriyetine gidiliyormuşçasına gösterilerle, artık her türlü kayıt ve kontrollere son verildiği hissini havaya ve halk efkârına yayışı da şu neticeleri vermiştir: Fiyat kontrolünde ve çok elverişli fiyatlarla tesis veya tespit edilen stoklar elden çıkmıştır. İaşe işleri ve teşkilatı halk nazarında ve bizzat hükümet eliyle itibarsızlaştırılmış, tasfiye cihetlerine gidilmiştir. Fiyatlar birden alabora olunca, yani kontrol altına alınabildikleri seviyelerden birden boşanıp havaya şahlanınca, devlet parası da makul değerini kaybetmiş, altın yükselmiştir. Neticede bütçe dengesi kalmamış ve devlet, bilhassa askeri masrafların ödenmesinde zorluklara uğramıştır. Geleceğin ihtimalleri ise, kara bir bulut gibi havayı sarsmıştır”⁶⁹.

Bütün bunların sonucu ise artan bütçe masraflarını karşılamak için olağanüstü bir vergi uygulamasına gitme zorunda kalmak olmuştur.

Barutçu’nun belirttiği gibi devletin çıkmaza sokulduğu durumlarda sert tedbirler alması doğaldır. Fakat asıl önemlisi bu çıkmazı doğuran sebeplerdir:

“Geçen Büyük Savaş’ın deneyleri göz önünde bulundurularak, bu savaşın başladığı 1939’da ilerisi için alınması gereken önlemler zamanında incelenip, o anda kolaylıkla sağlanacak stoklar yapılmalıydı. Bir bütçe açığı demek olan olağanüstü bütçe ile adi bütçe karşılaştırılarak, yıllarca “denk bütçe sağlam ödeme” edebiyatıyla, gerçekte ise sürekli para basmakla devlet maliyesi yönetilmişti. Bu önemsizlikler, iki yıl dört ay sonunda devleti Varlık Vergisi gibi olağanüstü bir verginin alınmasına götürmüştür”⁷⁰.

16 ay yürürlükte kaldıktan sonra kaldırılan verginin, ülke ekonomisine ama daha da önemlisi, vatandaşlar arasındaki eşitlik prensibine neler kattığı ya da ne gibi zararlar verdiği kısa süre içinde tartışılmaya başlanmıştır. Bu ilk tartışma ve eleştiriler içinde ilk

⁶⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C:II, İstanbul, Remzi Yayınları, Aralık 2005, s. 230 vd.

⁷⁰ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar**, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1977, s. 265.

dikkati çeken muhalif seslerden biri, Zekeriya Sertel'dir. Verginin tasfiye edileceği haberlerinin yayılmaya başlamasıyla birlikte konuyu ele alma cesaretini gösteren Sertel, "Varlık Vergisi Nasıl Tasfiye Edilebilir" başlıklı yazısında vergi ile tedavüldeki 700 milyon liradan 300 milyonunu geri çekmekten başka bir yarar sağlanamadığını belirtmektedir:

"(Varlık Vergisi sayesinde) eşya fiyatları düşmemiş;
Paranın kıymeti yükselmemiş;
Vurguncular temizlenmemiş;
Mal ve mülk fiyatlarında bir itidal husule gelmemiş;
Buna karşılık tatbikatta bazı aksaklıklar görülmüştür.

Yalnız tüccar, yalnız han ve apartman sahipleri ve yalnız büyük çiftçiler gibi kanunun hedef tuttuğu varlık sahiplerinden maada senelik geliri 500 lirayı bulmayan müstahdemlere dahi beşer yüz lira vergi tarhedilmiş;

Kanunun takip ettiği gayeye muhalif olarak vergiler kısa bir zamanda tahsil edilmemiş;

Bir kısım vatandaşlara ödeme kabiliyetlerinin fevkinde vergi tarhedilmiş;

Harç, borç ederek vergilerini vaktinde ve tamamen ödemek suretiyle kanuna riayetkâr ve vatan vazifelerine sadık vatandaşların zararına kanundan kaçmak isteyen fena niyetli vatandaşlara tediye hususunda kolaylıklar gösterilmiş;

Mükellefler arasında bazı farklar gözetildiği görülmüş(tür)..."⁷¹

Mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarlarının belirlenmesi işinin bir sisteme bağlanmaması, bu işin komisyonların takdirine bırakılması ve komisyon kararlarına itiraz yollarının kapatılması ve vergi mükelleflerini etnik ve dini kökenlerine göre sınıflayan "yazılı olmayan bir kural"ı içermesi (bu bir vakadır fakat sebebi önemlidir), verginin en çok eleştirilen yönleri olduğu gibi, Türk iktisadi ve sosyal tarihinde izler bırakan yönleri de bunlar olmuştur. Uran'ın deyişiyle "Kanunun esasen makul olmayan hükümleri ise tatbikatta büsbütün gadri ve adaletsizliği intaç eden tecelliler göstermiştir"⁷².

Verginin bu niteliklerinden kaynaklanan olumsuz sonuçlarının en kısa vadede ortaya çıkması, mükelleflerin borçlarını ödemek için yarattığı nakit para talebi olmuştur.

⁷¹ M. Zekeriya Sertel, "Varlık Vergisi Nasıl Tasfiye Edilebilir", **Tan**, 17.1.1942.

⁷² Hilmi Uran, **Hâtralarım**, Ankara, 1959, s.386

“En dürüst, vatansever, yumuşak veya ürkmüş vatandaşlar, en korkunç kayıplara uğradılar. Vergi ödeme süresini kaçırmamak ve dolayısıyla varını yoğunu tümüyle kaybetmekten, aşağılanmaktan ve Erzurum ormanında tutulmanın muhayyel tehlikelerinden kaçmak arzusunun yarattığı karmaşa biranda bir nakit para talebine yol açmış, vergisini ödemek isteyenlerin, özellikle gayrimüslimlerin menkullerini bir an evvel elden çıkarma telaşı bunların fiyatlarının birdenbire düşüşüne ve gereksiz iflaslara” sebep olmuştur⁷³. Nitekim Vatan gazetesinin 10.2.1943 tarihli haberine göre verginin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, o güne kadar piyasada kolaylıkla bulunamayan yüz binlerce liralık kadın çorabı piyasaya sürülmüştür⁷⁴. Bu para talebi kısa vadede fiyatlarda bir düşüş ve piyasada kısmi bir mal bolluğu meydana getirmiştir. Ancak bu geçici bir durumdur. Sonraki günlerde, vergi ile uğradıkları kayıpları kapamak isteyen tüccarlar, bu zararlarını fiyatlara yaptıkları zamlarla halkın sırtından telafi etme yoluna gitmişlerdir. Bu zümrenin büyük kısmı yasal işlerden karaborsa faaliyetlerine kaymıştır⁷⁵.

Türk-Müslüman sermayesi, gayrimüslim azınlık sermayesinin belirli ölçülerde yerini almış, dahası rekabet alanını da daraltmıştır. Hatta Türk-Müslüman sermayesi, son derece olumlu koşullar altında, gayrimüslim azınlık sermayesinin bir kısmını ele geçirmiştir⁷⁶. Boratav ise vergiden bu yönüyle istifade eden grupların siyasi iktidarla yakın ilişkisi olan gruplar olduğunu hatırlatmakta ve bunların vurgunlarını yüksek yönetici kadrolarla paylaştıklarını belirtmektedir⁷⁷.

Yahya Sezai Tezel de Varlık Vergisi uygulamasının ticaret ve sanayi piyasasının etnik yapısında sebep olduğu değişime dikkat çekmektedir. Tezel vergilerini ödeme kaygısıyla paniğe kapılan azınlıkların ellerindeki gayrimenkul, fabrika ve ticari stokların zengin Türk-Müslüman iş sahiplerinin ucuz fiyatlarla sahip olduklarını belirterek bu

---

⁷³ Edward C. Clark, “Türk Varlık Vergisine...”, **Yapıt**, s.34

⁷⁴ **Vatan**, 10.2.1943.

⁷⁵ Edward C. Clark, “Türk Varlık Vergisine...”, **Yapıt**, s.36

⁷⁶ Edward C. Clark, gös. yer.

⁷⁷ Korkut Boratav, **İktisat Politikaları ve Bölüşüm Göstergeleri, Politik İktisat Yazıları**, İstanbul, Belge Yayınları, 1983, s.283.

olayın İstanbul'daki ticaret ve sanayi aleminin etnik yapısında belirgin değişmelere neden olduğunu ifade etmektedir. Tezel'in verdiği bilgilere göre 1935 ve 1950 nüfus sayımlarının karşılaştırılması, Rum, Ermeni ve Yahudilerin sanayi ve ticarete toplam istihdam içindeki paylarının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. Ancak yine de azınlıklar Varlık Vergisi sonrasında da ticaret ve sanayi piyasasında, is veren olarak büyük bir paya sahip olmaya devam etmişlerdir⁷⁸

Varlık Vergisi ile millileştirmenin ulaştığı en önemli sonuç, ekonomide egemen olan grupların yer değiştirmesinden çok, bu gruplar arasındaki servet transferidir. Vergiyi ödemek için satılan gayrimenkullerin %67,7'sini Müslüman-Türk grup, küçük bir bölümünü ise (%2,3) azınlık grupları satın almıştır⁷⁹. Burada dikkati çeken diğer bir hususta servetteki millileştirme değildir. Satın gayrimenkullerin en değerlileri Kamu İktisadi Teşekkülleri, Milli Bankalar, Milli Sigorta Şirketleri, İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Umum Müdürlüğü gibi resmi ve yarı-resmi kuruluşlar tarafından satın alınmıştır. Değer açısından toplamın %30'u devlet kontrolündeki kuruluşlar tarafından satın alınmıştır⁸⁰.

Timur'a göre de, Varlık Vergisi'nin asıl önemli yanı, azınlık karşıtı bir uygulama olması değil, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi bakımından ne anlama geldiğidir. "Bu açıdan 'ümanizm', 'sosyal adalet' vb. gibi idealist yaklaşımlar yanıltıcı olabilirler".

Öncelikle savaş döneminin temel iktisadi çerçevesi olan Milli Korunma Kanunu ile ortaya çıkan savaş zengini zümre büyük oranda azınlık kökenli vatandaşlardır. Bu durum ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde sahip olduğu ekonomik yapının doğal bir sonucudur. Bu olgu Türkiye'de kapitalizmin gelişmesini de etkilemiştir. Türk Devrimi, Timur'un deyimiyle, ülkede kapitalizmin gelişmesinde çıkarı olan sınıflara dayanmış ve bu sınıflar içinde tüccarlar özel bir yere sahip olmuştur. Fakat rejimin milliyetçi karakterine karşın büyük tüccarların çoğunlukla Türk kökenli olmayışları sermaye birikimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gruplar topluma tam

---

⁷⁸ Yahya Sezai Tezel, **Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi**, s.263.

⁷⁹ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve...**, s.205.

⁸⁰ Ayhan Aktar, gös. yer

olarak hiçbir zaman bağlanamamıştır*. Varlık Vergisi bu güvensizlik duygusunu pekiştirmiştir ve savaştan sonraki dönemde gerek CHP ve gerekse DP aşırı liberal bir programda birleşseler de bunların güvenini kazanamamışlardır. Sonuçta azınlık sermayesi kısa zamanda çok kar getiren spekülâtif alanlara yatırılmış, kısmen de yurt dışına kaçmıştır⁸¹. Aktar da görüştüğü bazı kişilerin, “Varlık Vergisi’nden sonra imalat sanayinde yatırım yapmak gibi büyük kararları bir yana bırakın, artık “ev satın almak yerine, kirada oturmayı” tercih eden bir tavır içine girdiklerini belirttiklerini” ifade etmektedir⁸².

Sonuç olarak vergi, temelde, kayıt dışı ekonomiyi, yani karaborsa ve ihtikârdan elde edilen gelirleri vergilendirmeye yönelik bir uygulama olduğu için belirli bir ölçüye bağlanamamıştır. Kayıt dışı elde edilen ve belgelenmeyen kazançların vergilendirilmesinin resmi kayıtlara göre yapılamayacağı veya mahiyeti bilinmeyen servetler için bir ölçü konulamayacağı ortadadır. Ayrıca verginin ırkçı/milliyetçi karakteri iddialarına karşı sözkonusu dönemde ekonomiyi ellerinde tutan gruplar ortadadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide hâkim güç olan azınlıkların, özellikle ithalat ve ihracatı elinde tutan azınlık tüccarının, henüz yapılanma ve piyasaya dâhil olma sürecindeki Türk-Müslüman gruptan daha fazla vergi ödemesi tabiidir. Savaş koşullarından en fazla yararlanarak zenginleşen grup azınlık tüccarıdır. Kısacası vergi Türk ekonomisinde var olan bir realiteye tekabül etmektedir. Kanun metninde geçen ve “Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal, veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri velev bir defaya münhasır olsa bile ticari muamelelere tavassut ederek komisyon veyahut tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya ayniyat almış olanlar”ı da mükellef tutan madde asıl hedefin savaş koşullarından yararlanarak haksız ve aşırı kazanç elde edenler olduğunun açık göstergesidir. Kaldı ki yukarıda “**Verginin Toplam Tahsilâtı**” başlığı altında verilen rakamlar ve oranlar bir daha zikredilirse azınlıkların ellerindeki ekonomik gücün çok

---

* Burada Türkiye’de sanayinin bir türlü istenilen nitelik ve niceliği kazanamamasının nedeni biraz daha anlam kazanmaktadır.

⁸¹ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, Doğan Yayınları, Mart 1971, s.243

⁸² Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve...**, s.209

üstünde bir vergi ile mükellef tutulmadıkları kabul edilmelidir. Tabii ki, kişisel seviyede ortaya çıkan bazı adaletsizlikler görmezden gelinemez. Nitekim verginin tasfiyesinde Maliye Bakanı'nın, bu tasfiyeye sebep olarak kalan vergi borçlarının bir kısmının tahsil edilmesinin mümkün olmadığını, diğer bir kısmının da mükellefleri sıkıntıya ve yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceğinin anlaşılmasını göstermesi⁸³ bu adaletsizliklerin kabulü manasına gelmektedir. Bununla birlikte Barutçu'nun Saraçoğlu'ndan aktardığı ve yukarıda bahsi geçen sözler ile Ökte'nin komisyonlarda Türk-Müslüman mükelleflerin himaye edildiğini belirten ifadeleri⁸⁴ Varlık Vergisi –kanunu değil- uygulamasının tüccarların haksız ve aşırı kazançlarını vergilendirirken, aynı zamanda, zaten henüz yeni gelişmekte olan Türk müteşebbisinin fazla zarar görmesini önlemek için farklı bir içerikte yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Yine de tek-parti yönetiminin ekonomide içine düştüğü çaresizlik ile Varlık Vergisi o gün için kaçınılmaz bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

“Ama ne var ki bu vergi zaten olağanüstü bir vergidir. Bir arzu ve kapris eseri değil, kaçınılmaz bir ihtiyaç ve zaruretin neticesidir. Ya mecburi istikraza gidilecek ve o zaman yabancı uyruklu işadamları ve müesseseleri bunun dışında kalacaktı, ya örfi nitelikte bir vergiye gidilecek ve bunlar da mükellefiyet çerçevesine alınabilecekti. Günün ise beklemeye hiç tahammülü yoktu...”⁸⁵

Bunun yanında vergi miktarlarının belirlenmesi ve vergi ödeme süresinin çok kısa tutulması, vergi borcunu ödemeyenlere uygulanan keyfi ve yanlış haciz işlemleri ve çalışma mükellefiyeti hükümleri verginin temel ve en önemli çelişkileri olarak ortada durmaktadır. Mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarlarının belirlenmesinde sürenin 15 günlük hazırlık ve 15 günlük komisyon çalışmalarıyla sınırlanması bir anlamda işi aceleye getirmiş, zaten sınırlı olan bilgi toplama olanaklarının kullanılmasını da engellemiştir. Belirlenen vergi mükellefiyetlerine itiraz yollarının yasa maddesiyle

---

⁸³ **Ulus**, 16.03.1944.

⁸⁴ Ökte'nin “Varlık Vergisi Faciası” adlı kitabı mükelleflerin daha verginin hazırlık aşamasından itibaren Müslüman-Gayrimüslim-Ecnebi ayrımına tabi tutuldukları fikri üzerine kuruludur ki bu bir vakadır. Fakat bu ayrımın sebepleri tartışmalıdır.

⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 229 vd.

kapatılmasının modern hukuk ve vergi anlayışıyla bağdaşması mümkün değildir. Ödeme süresinin ise böylesine büyük yükümlülüklerin söz konusu olduğu bir uygulama için kabul edilemez derecede kısa tutulması ise mükellefleri zor durumda bırakan başlıca amil olmuştur. Hacizler ve çalışma mükellefiyeti de mükellefler üzerinde psikolojik baskı unsurları olarak kullanılmıştır. Bu noktada hacizlerin, ayrıca, kişisel iflaslara sebep olduğunu tekrar hatırlamak gerekir. Çalışma mükellefiyeti ise borcunu ödemeyen bütün mükelleflere uygulanmamış ve çalışma yerlerine gönderilenlere de genelde sıkıntılı günler yaşatılmamış da olsa verginin hata hanesine eklenmesi gereken hususiyetlerinden birisidir.

Vergi sebep olduğu ekonomik çalkantılar yanında, gayrimüslim ticaret çevrelerinin yanı sıra Türk-Müslüman ticaret çevrelerinin de tepkisini çekti ve bu çevrelerin CHP ve tek-parti yönetiminden uzaklaşmalarına sebep oldu. Tezel bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bürokrat kökenli yönetici kadro, Varlık Vergisi ile, toplumdaki varlıklı çevrelerle ilişkilerini önemli ölçüde zedelemiş oldu. Bu verginin uygulanmasında bazı Türkler çok kârlı çıkmış olsalar da, verginin estirdiği kasırga, zengin Müslüman-Türkleri de ürküttü. Bürokrat kökenli siyasi kadronun bugün için zengin gayrimüslimleri perişan eden gazabı, yarın zengin Türklere de yönelebilirdi. Bu endişe, Müslüman-Türk tacirlerin, sanayicilerin ve büyük arazi sahiplerinin kafalarına ve yüreklerine bir kere girmiş oldu. Uzun dönemde ayakta kalabilmek için bu çevrelerin desteğine muhtaç olan yönetici kadro, bu keyfi güç gösterisiyle bu destekten çok şey yitirdi”⁸⁶.

Bu kesimler savaştan sonra devletçiliğe dayanan ve devlete ekonomi üzerinde geniş bir tasarruf hakkı veren politikaların kendi arzu ve gelişmelerine hizmet edemeyeceğini kesin olarak anlamışlardı. Varlık Vergisi uygulaması onlara, bürokrasinin her şartta kendileri için bir tahakküm aracı icat edebileceğini göstermişti. Bu kez ağırlıklı olarak gayrimüslimlere karşı uygulansa da, bürokrasinin ileride aynı zihniyetle kendilerinin karşısına çıkmayacağından emin olamazlardı. Artık iktidar koalisyonunda onarılamaz bir güvensizlik hâkimdi. İş çevreleri bu güvensizliğin

---

⁸⁶ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, S. 263 Vd.

yönlendirmesiyle, daha liberal bir ekonomi politikası vadeden DP saflarına geçmekte tereddüt göstermedi. Çünkü CHP demokratikleşme ve çok-partili hayata geçişin gerektirdiği liberalleşme yolunda hızlı adımlarla ilerlese de artık sabıkalıydı. Üstelik bürokrasinin bu sadakatsizliğine, Toprak Reformu da eklenince tüm kesimleriyle iktidar koalisyonundan ayrılması ve kendine yeni imkânlar sunacak bir partinin saflarına katılması için yeterli sebeplere sahip oldu.

2. TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ

Savaş yıllarını sebep olduğu iktisadi zorlukları gidermek, artan devlet ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılamak üzere konan vergilerden biri de, köylü ve üretici üzerine konan Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Bu vergi savaş yıllarındaki fiyat artışlarından yararlanan ticaret çevrelerine konan Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı durumundadır. Vergi 1943 mahsul yılında uygulanan 4429 sayılı ve 1944–1945 yıllarında uygulanan 4553 sayılı kanunla tatbik edilmiştir.

2.1. Verginin Amacı

Kanunu Layihası gerekçesine göre verginin güttüğü amaç “(...) alınması lazım gelen müdafaa tedbirlerimizin istilzam ettiği büyük külfetlerin bütün millet arasında ahenkli bir tevzii düşünüldüğü sırada maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınması”ydı. Böylece verginin amacı, artan devlet ve milli müdafaa masraflarının karşılanmasında yüklenilen külfetlerde, sosyal adaleti sağlamak olarak belirtilmiştir. Ayrıca vergi olarak alınacak ürünlerle, resmi müesseselerle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, böylece hükümet ve ordu ihtiyaçlarına ait talepleri azaltarak, devlet alımlarından kaynaklanan fiyat artışlarının önüne geçilmesi planlanmıştı. İhtiyaçtan arta kalacak miktarla da tanzim satışları yapılarak, fiyatlardaki muhtemel yükselişler önlenecekti⁸⁷.

---

⁸⁷ Toprak Mahsulleri Kanunu Layihası Gerekçesi, **TBMMZC**, D: 7 İ:f C:3, 33. inikat, 4.6.1943

2.2. 4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

1941 yılı sonuna kadar vergi zamları ve büyük ölçüde emisyonla karşılanan devlet ve ordu masrafları 1942 yılında Varlık Vergisi tahsilatıyla karşılanmıştı. Bu tarihten sonra da iç borçlanmaya mümkün olduğu kadar az müracaat etmek ve bütçe açıkları için emisyonla başvurmamak prensip olarak kabul edildiği için yeni bütçe kaynakları bulmak gerekiyordu. Fakat mevcut vergilerle oynamak artık mümkün değildi. Buna karşılık 1942 mali yılında fevkalade tahsisatla birlikte bütçe için 850 milyon liralık bir tahsisat kabul edilmişti. Fakat 1943'te elde edileceği tahmin edilen varidat ise 600 milyon lira idi. "Aradaki büyük açığı kısmen kapatılmak için Aşarı ihya etmekten başka çare kalmamıştı"⁸⁸. Nitekim başbakan Saraçoğlu da kanun layihasının Mecliste görüşülmesi sırasında, verginin eski Aşar'ın ihyası olduğu fikrine karşı çıkmakla beraber, verginin amacının 1943 mali yılı fevkalade bütçesinin açığı olan 150 milyon liralık tutarın karşılanması için düşünüldüğünü belirtmiştir. Bu vergiden 110 ile 130 milyon liralık bir gelir elde edilecek ve Varlık Vergisi'nden temin edilecek 30 ila 50 milyonluk gelire birlikte bütçe açığı kapatılacaktı. Ayrıca bu vergi geçici bir önlemdi, fevkalade hallerin sona ermesiyle yürürlükten kaldırılacaktı⁸⁹.

Toprak Mahsulleri Vergisi Hakkında Kanun Layihası 15.5.1943 tarihinde 61611 sayılı TBMM Reisliği'ne sunuldu ve 4.6.1943 tarihli oylamaya katılan 283 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilerek 4.6.1943 tarih ve 4429 sayıyla kanunlaştı.⁹⁰

Mad 1- Türkiye'de yetiştirilen mahsuller* ve ipek kozası Toprak Mahsulleri Vergisi'ne tabiydi.

---

⁸⁸ Suad Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, cilt 7, no 1-4 (Ekim1945-Temmuz 1946), s. 91. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Aşar'la karşılaştırmalı bir değerlendirilmesi için bkz. Suad Başar'ın aynı makalesi.

⁸⁹ **TBMMZC**, D:7 İ:f C:3, 33 inikat, 4.6.1943.

⁹⁰ **TBMMZC**, gös. yer; **Ulus**, 5.6.1943.

* Akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kumdarı, kaplıca, kuşyemi, mahlût, mısır, yulaf, bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut, afyon sakızı, antep fıstığı, ayçiçeği, fındık, kendir tohumu, keten tohumu, kuru incir, kuru üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün, zeytin.

Mad 3- Toprak Mahsulleri Vergisi, vergiye tabi mahsullerin idrak zamanında sahibinden alınacaktı.

Mad 4- Toprak Mahsulleri Vergisi, mahsulün elde edildiği Kaza Varidat Dairesi'nce tarh olunacaktı.

Mad 6- Elde edilecek ürün üretici tarafından bildirilecekti.

Mad 8- Vergiye tabi ürün miktarı, mısır ve çeltik harici hububatta ölçme suretiyle, diğer ürünlerde mükelleflerin kontrol edilecek beyanlarına göre tespit edilecekti.

Mad 10- Ölçme kolları mükelleflerin fiilen elde ettikleri ürünleri harman yerinde ölçerek tespit edecekti.

Mad 11- Miktarları beyan ile tespit edilecek ürünler için tahmin kolları tarla, bahçe ve böcekhaneleri yazarak fiilen elde edilecek ürün miktarını tahmin ederek beyanları kontrol edecekti.

Mad 13- Ölçülecek mahsullerin başka yere taşınması yasaktı. Harmanda ürünün hazırlandığı köylerde ihtiyar meclisine, kaza ve şehirlerde belediyeye haber verildikten iki gün sonra ölçme kolu gelmediği takdirde, harman ölçme veya belediye memuru veya muhtar veya ihtiyar meclisi azasından birinin huzurunda ölçülecekti. Eğer bunlardan biri de gelip ürünü ölçmezse mükellef kendi ürününü ölçerek neticeyi ihtiyar meclisine veya şehir ve kasabalarda belediyeye bildirecekti.

Sel ve su baskını tehdidi halinde ölçme memuru veya ihtiyar meclisine bildirilerek harman yeri değiştirilebilirdi.

Mad 14- Ölçme kolları illerde vali, kazalarda kaymakam tarafından tayin edilecek bir ölçme memuru ile şehir ve kasabalarda belediyelerin görevlendirdikleri bir zattan ve köylerde muhtar veya ihtiyar meclisinin bir azasından oluşacaktı.

Tahmin kolları vali veya kaymakam tarafından tayin edilecek bir memur ile ziraat odaları, yoksa belediye encümenleri tarafından ziraat erbabı arasından seçilerek bir azadan ve şehir ve belediyelerde belediyenin görevlendirdiği bir zat, köylerde ise muhtar ve ihtiyar meclisinin bir azasından oluşacaktı.

Mad 17- Vergi miktarı, Hükümetçe Milli Korunma Kanuna dayanılarak belirli miktarı belirli fiyattan alınan ürünlerde %8, diğerlerinde %12 idi.

%12 oranında vergiye tabi ürünlerden herhangi birinin oranını %8'e kadar indirmeye İcra Vekilleri Heyeti yetkiliydi.

Mad 18- Akdari, arpa, buğday, çavdar, kaplıca, kumdarı, mahlût, mısır, yulaf, bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut, Antep fıstığı, fındık, kuru incir, kuru üzüm, pamuk, zeytinyağının vergisi aynen, diğerlerinininki nakden tahsil edilecekti.

Mad 19- Mükellefler aynen ödeyecekleri vergileri, ölçme ile tespit edilen ürünlerde ölçmeyi takip eden gün köy ambarına, beyanla tespit edilen ürünlerde Vilayet İdare Heyetince tespit edilen tarihlerde teslim yerlerine kendi vasıtalarıyla teslim edeceklerdi. Geçici köy ambarlarına teslim ettikleri miktarları en geç iki ay içinde teslim yerlerine götüreceklerdi. Teslim yerlerine 25 km.den fazla mesafedeyse km. başına 2 para nakliye ücreti ödenecekti.

Mad 21- Vergileri nakden alınacak ürünlerin fiyatları belediye meclisleri tarafından, belediye meclisleri toplantıda değilse belediye encümenleri tarafından belirlenecekti.

Mad 23- Nakden ödenecek vergiler eşit iki taksitle ödenecekti.

Mad 25- Eksik veya yanlış beyan verenlerin vergileri % 20 zam ile tarh olunacaktı.

Mad 26- Harman yerlerinden başka yerlere yığılan mahsullerin vergileri % 50, ölçmeden önce harmandan kaldırılan mahsullerin vergileri ise % 10 zam ile tahsil olunacaktı.

Vergilerin asıl ve zamlarının tamamı veya bir kısmı aynen tahsil olunamadığı takdirde ödenmemiş olan kısım belediyece belirlenecek fiyatlarla iki kat fazla olarak nakden alınacaktı.

Taksit zamanında ödenmeyen nakdi vergiler %10 zamlı tahsil olunacaktı.

Belirtilen tarihlerde teslim yerlerine nakledilmeyen miktarlar geçici köy ambarından Hükümetçe naklolunacak ve nakil için yapılan masraf iki kat fazlasıyla mükelleften Tahsili Emval Kanunu'nun hükümlerine göre tahsil olunacaktı.

Mad 30- Tahmin suretiyle belirlenen vergi miktarlarına, mükellefler tahmin sırasında itiraz edebilecekti. Bu itiraz tahmin kolu tarafından derhal tespit edilecekti.

Tahmin sırasında hazır bulunmayan mükellefler 5 gün içinde itirazlarını yazı ile şehir ve kasabalarda belediyelere, köylerde ihtiyar meclislerine bildirecekler, bu itiraz kaza dahilindeki diğer bir tahmin kolu tarafından en geç 15 gün içinde tetkik edilerek yeni bir tahmin yapılacaktı. Bu ikinci tahmin katıydı. 15 gün içinde tetkik edilmeyen itirazlar şehir ve kasabalarda belediyeler, köylerde ihtiyar meclislerinde karara bağlanacaktı.

Mad 33- Ölçme kolları tarafından tespit edilen mahsullerde, ölçme zamanından ödeme zamanına kadar geçen sürede sel yüzünden; beyan üzerine tespit edilen mahsullerde, beyan kontrolünden mahsul olgunlaşınca kadar geçen sürede sel, kuraklık, dolu, yangın, haşarat gibi fevkalade arızalar yüzünden mahsulünün 1/4 derecesinde zarara uğradığı mükellefin yazılı beyanı üzerine sabit olduğu takdirde,

ziyana ait mahsule ait vergiler Maliye Vekâleti'nin izniyle zarar derecesine göre kısmen veya tamamen terkin olunacaktı.⁹¹

Meclisteki görüşmeler sonunda tasarı, çok kesin bir muhalefet olmadan kabul edildi. Fakat oylamaya katılmayan milletvekillerinin sayısının 168 olması⁹² kanun tasarısının karşılaştığı sessiz muhalefetin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tasarının görüşülmesi sırasında eleştiriler yapılmış, verginin eski Aşar'ın yeniden ihyasından başka bir anlama gelmediği yolunda kanaatler ileri sürülmüştü. Refik Koraltan, Aşar ile Toprak Mahsulleri Vergisi arasında isim ve ruh itibariyle fark olduğunu belirtse de, mahiyet itibariyle çok büyük fark olmadığını ifade etti. Saraçoğlu ise verginin Aşar'a benzememesi için elden gelenin yapıldığını söylerken⁹³ bir bakıma bu benzerliği itiraf ediyordu⁹⁴.

Emin Sazak ve İ. Eker ise vergi miktarlarının belirlenmesinde ölçme usulünün kabul edilmesinin harmanları geciktirmesi tehlikesini gündeme getirdiler. Sazak “köylüyü dağ başında harmanı başında beklemeye icbar etmekten kötü bir şey yoktur” derken, Eker özellikle yüksek bölgelerde orak ve harman mevsiminin çok dar olduğuna, ufak bir gecikmenin mahsule zarar verebileceğine dikkat çekiyordu⁹⁵.

Kanun tasarısı Mecliste kabul edildikten sonra, “Toprak Mahsulleri Vergisi Talimatnamesi” 8.9.1943 tarih ve 2/20491 sayılı kararname ile yürürlüğe kondu⁹⁶. Ardından %12 oranında vergi alınan kuru üzüm, kuru incir, fındık, Antep fıstığı ipek kozası, afyon, pamuk, patates, zeytin, susam, keten tohumu, kendir tohumu, ayçiçeği tohumunun vergi oranı 22.9.1943 tarih ve 2/20661 sayılı kararname ile %8'e indirildi⁹⁷.

---

⁹¹ RG, 5423, 7.6.1943.

⁹² TBMMZC, D:7 İ:f C:3, 33. inikat, 4.6.1943.

⁹³ TBMMZC, gös. yer.

⁹⁴ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef...**, s. 520.

⁹⁵ TBMMZC, gös. yer.

⁹⁶ RG, 5505, 11.9.1943.

⁹⁷ RG, 5535, 19.10.1943.

1943 mahsul yılında tatbik edilen 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun kabul ettiği ölçme usulünün uygulanması çok masraflı oldu. 12.6.1943 tarih ve 2/20088 sayılı, 22.6.1943 tarih ve 2/20160 sayılı ve 26.7.1943 tarih ve 2/20363 sayılı kararnamelerle 113.239 kadro alındı; 44.200 ölçme, 9.800 tahmin memuru ve 49.500 harman bekçisi istihdam edildi. Verginin tarh ve tahsili için 20,7 milyon lira harcandı. Bu toplama Toprak Mahsulleri Ofisi'nin geçici köy ambarları için yaptığı masraflar dahil değildir⁹⁸. Fakat tüm masraf ve çabalara rağmen vergiden beklenen gelir sağlanamamış 1.200.000 ton hububat elde etmeyi düşünen hükümet ancak 600.000 ton hububat tahsil edebilmişti⁹⁹.

Alınan bu başarısız sonuçlar üzerine Hükümet 1944 yılı için, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun hükümlerini değiştiren ve tamamen yeni esaslar kabul eden bir tasarı hazırlayarak Meclise sundu.

2.3. 4553 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun kabulü üzerinden 10 ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra, Hükümet Meclis Başkanlığı'na 24.3.1944 tarihinde 71-73-6/873 sayılı yeni bir Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Layihası sundu.

Kanun tasarısı gerekçesinde;

- 1- Ölçü ve tahmin memurluğu yapacak vasıfta ve ihtiyaç nispetinde memur bulunmasındaki güçlükler,
- 2- Köy harmanlarının geniş ve dağınık bir sahaya yayılması,
- 3- Geniş ve dağınık sahalarda denetim kurulmasında görülen zorluklar,
- 4- Hububattan vergi ve mubayaa olarak Devlet hissesi olarak alınan miktarın %50 oranına kadar yükselmesinin kaçakçılığa sebep olması,

---

⁹⁸ Suad Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, s. 102 vd.

⁹⁹ Taner Timur, **Türk Devrim...**, s. 245.

5- Ölçü işiyle görevlendirilen memurların görevlerini hakkıyla yapmamaları,

gibi sebeplerle hububatta uygulanan ölçme usulünden beklenen verimin elde edilemediği, aksine tatbikatta çok büyük masraflara sebep olduğu, vergi ödemek istemeyenlerin meydana çıkarılmasına imkan vermediği belirtiliyordu. Bu yüzden tatbika daha elverişli bir vergi usulü aramak zaruri idi.

Bu bakımdan köy ve kasabaların, müstakil çiftliklerin birer birlik olarak düşünülerek vergi mükellefiyetinin bu birliğin üretimi üzerinde ve birlik namına belirlenmesi ve tespit edilecek verginin müstahsiller arasında dağıtımının birliğin temsilcilerine bırakılması yöntemi Hazine ve mükellefler açısından tatbika daha elverişli görülmüştü¹⁰⁰.

Yeni kanun tasarısında ölçü usulünün yerine tahmin usulünün kabul edilmesinin sebebi Meclis görüşmeleri sırasında, Geçici Komisyon Sözcüsü M. Ş. Devrin tarafından şöyle açıklanmıştır:

“Arkadaşlar, binnazariye çok güzel bu ölçü sistemi bir defa istilzam ettiği geniş memur kadrosu, adedi yüz bini bulan bir muvakkat memur kadrosunun teşkilindeki müşkilat dolayısıyla iyi işlemedi. Her türlü izahtan varestedir ki bir anda yüz bin memur yaratmak fevkalade müşkül bir ameliyedir. Memurların da kendine göre bir yetişme tarzı bir disiplin nizamı, zihniyetleri vardır. Bu zihniyet dahilinde yetişmeyen memurlarla işi yürütmek pek güçtür. İşte ölçü sisteminin bünyesinde taşıdığı ilk mahzur bu olmuştur. Bu itibarla yüz bine yakın bize verilen rakama göre 93746 adet, liyakatli memur bulunamamasından dolayı 4429 sayılı kanun tatbikatta umulan neticeleri vermemiştir. İkinci bir muvaffakiyetsizlik unsuru da 34500 köyde fiili bir murakabe tesisi hususundaki imkânsızlıktır. Filhakika bu kadar geniş bir sahada müessir bir murakabenin tesisinde karşılaşılan müşküller yenilememiş, ehliyetsiz memurla murakabesiz iş görmek mecburiyetindeki kanunu işlemez bir hale koymuştur (...)”¹⁰¹.

¹⁰⁰ TBMMZC, D:7 İ:1C:9, 44 inikat, 19.4.1944.

¹⁰¹ TBMMZC, D:7 İ:1 C:9, 44. inikat, 19.4.1944.

Yeni kanun layihası 26. 4. 1944 tarihinde oturuma katılan 293 milletvekilinin oy birliği ile kabul edildi¹⁰²; 4553 sayı ile 28. 4. 1944 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi¹⁰³.

Yeni kanunun öngördüğu yenilikler şunlardı:

Mad 6- Mükellefler şehir ve kasabalarda belediyeler, köylerde muhtar ve belediye meclisleri nezdinde açılacak beyan cetvellerine

- a- Ekim yerlerinin ve bahçelerinin mevki, vasıf ve yüzölçümünü
- b- Ektikleri tohumun miktar ve cinsini
- c- Kullandıkları ziraat vasıtalarını
- d- Bahçe ve zeytinliklerde ağaç sayılarını
- e- Böcekhanelerinin yerini ve açtıkları tohum kutusu sayısını

Kaydettirerek beyanda bulunacaktı. Belediyeler ile muhtar ve ihtiyar meclisleri bu beyanların doğruluğunu araştırmak ve yanlış verilen bilgileri cetvellerde göstermekle mükellefti.

Mad 7- Beyan cetvellerinin bir sureti kayıtlar kapandıktan sonra 1 hafta süreyle ilan olunacaktı. Mükellefler beyanlarındaki eksik ve hataları bu süre içinde belediye yâda muhtar ve ihtiyar meclislerine bildirebileceklerdi. Yapılan tahkikat neticesinde gerekirse cetvellerde değişiklik yapılacaktı.

Mad 10- Vergiye tabi mahsullerin miktarı her şehir, kasaba ve köy veya çiftlik bir birlik kabul edilecek, her birlik için ayrı tahmin yapılacaktı.

Mad 11- a- şehir, kasaba ve mahalle birlikleri için birliğe dahil mükellefler arasından belediye encümeninin seçeceği bir zat

---

¹⁰² TBMMZC, D:7 İ:1 C:9, 49. inikat, 26.4.1944

¹⁰³ RG, 5693, 28.4.1944.

b- Köylerde muhtar veya ihtiyar meclisinden bir zat

c- çiftliklerde çiftliği fiilen işleten veya çiftlik sahibinin adamlarından biri birlik mümessili olacaktır.

Mad 12- Her vilayet ve kaza merkezinde bir tahmin komisyonu bulunacaktır.

Tahmin komisyonu;

a- Mahallin en büyük mal memuru

b- Ziraat müdürü, yoksa ziraat memuru, o da yoksa çiftçi mallarını koruma meclisince kendi azası arasından seçilecek biri

c- Memurlardan en büyük mülkiye memuru tarafından seçilecek biri

d- Vilayet umumi meclisi daimi encümenince vilayet umumi meclisinden seçilecek biri

e- Belediye encümenince belediye meclisinden seçilecek biri

f- Ziraat odası, yoksa ticaret odası o da yoksa ziraat erbabı arasından seçilecek iki kişiden oluşacaktır.

Mad 13- Tahmin komisyonları;

a- Mahsul çeşidine göre mükellefiyet derecesini tespit etmek

b- Vukuf heyetlerini kurmak ve görevlendirmek

c- Hakem heyetlerini görevlendirmek

d- İtirazları inceleyerek karara bağlamakla görevliyidiler.

Mad 15- Mahsul beyannameleri

a- Şehir ve kasabalarda belediye başkanı veya vekil tayin edeceği biri ve belediye encümenince belediye meclisinden seçilecek üç kişi

b- Köylerde muhtar ve ihtiyar meclisi

c- Çiftliklerde birliğin mümessili tarafından doldurulacaktır.

Beyannamelerde her mükellefin elde edeceği miktar kaydedilerek birliğin toplam mahsul miktarı belirlenecekti.

Mad 16- Her kazada tahmin komisyonunun teklifiyle mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından tayini ile azalarından biri memur ikisi ziraat erbabından olmak üzere üçer kişiden oluşan bir veya gereği kadar vukuf heyeti kurulacaktı.

Vukuf heyetlerine seçilenler vazifelerinde doğruluktan ayrılmayacaklarına dair yemin edeceklerdi.

Mad 17- Vukuf heyetleri tahmin komisyonunca kendilerine gösterilen birliklere gidip istihsal yerlerini dolaşarak her birliğin fiilen elde edeceği mahsul miktarını tahmin edeceklerdi.

Mad 18- Tahmin komisyonları tarafından mahsul tahmini ve mükellefiyetin tespitinde

- a- Mükelleflerin beyanı
- b- Üretim yeri ve mahsul vaziyeti hakkında Maliyece yapılan tetkikler
- c- 15. maddeye göre verilen mahsul beyannameleri
- d- Vukuf heyetlerinin tahminleri dikkate alınacaktı.

Tahmin komisyonu gerekirse yeni bir tetkikin yapılmasına karar verebilirdi.

Mar 20- Birliğin verdiği mahsul beyannamesinde gösterilen miktar tahmin komisyonunda kabul edilir ve mal memuru buna itiraz etmezse birliğe dahil olanların mükellefiyeti kesinleşecekti.

Mad 22- Tahmin komisyonlarında tespit edilen mükellefiyet miktarına karşı kararın tebliğinden sonra 5 gün içinde

- a- Mahallin en büyük mal memuru

b- Birlik namına mümessiller tahmin komisyonu nezdinde itiraz edebilirlerdi.

İtiraz halinde tahmin komisyonları o bölgeye daha önce gitmeyen bir vukuf heyetini hakem heyeti olarak gönderecekti. Yapılan tetkik neticesinde birliğe ve üyelerine ait mükellefiyet miktarı yeniden ve kesin olarak karara bağlanacaktı.

Mad 27- Vergi miktarı %10'du.

Mad 59- Bu kanun Hükümet tarafından Milli Korunma Kanunu'nun tatbikine lüzum kalmadığı ilan edildiği mali yılın sonunda yürürlükten kalkacaktı¹⁰⁴.

Kanun Layihasının Meclisteki uzun süren görüşmeleri sırasında, en çok tartışılan ve eleştirilen taraflarından biri yine Aşarla olan benzerliğiydi. Söz alan milletvekillerinin bir kısmı verginin aşarın yeniden ihyasından başka bir manaya gelmediğini ileri sürerken, diğer bir kısmı ise Aşarın, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışmış uygulamalarından biri ve mütegalibe zihniyetin bir yansıması olduğunu, Cumhuriyet hükümetinin böyle bir uygulamayı ruhen kabul edemeyeceğini ve Toprak Mahsulleri Vergisi ile aşar arasında hiçbir benzerlik olmadığı fikrini savunuyorlardı¹⁰⁵. A. Naci Demirağ, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin aşar vergisinin isim değiştirmiş devamı olduğu fikrinden hareketle, verginin toplanmasında uzun tecrübelerden sonra en mütekâmil şekline ulaşılan iltizam usulünün kullanılmasını teklif ederek tartışmayı farklı bir boyuta çekti¹⁰⁶. Demirağ'ın kabul edilme ihtimali olmayan bu teklifi tasarıya karşı olan milletvekillerinin, verginin Aşarla benzerliği konusundaki kesin inançlarını göstermesi bakımından önemli ve ilginçtir.

Fakat Şevket Süreyya Aydemir'e göre vergi zaten aşarın bir ihyası şeklinde düşünülmüştü. Eski aşarın kötülüğü onun mültezimler elinde bir baskı aracı olarak

---

¹⁰⁴ RG, gös. yer.

¹⁰⁵ Bu konudaki tartışmalar için bkz. TBMMZC, D:7 İ:1 C:9, 44–45–46–47. inikatlar.

¹⁰⁶ TBMMZC, D:7 İ:1 C:9, 44. inikat, 19.4.1944.

kullanılmasındaydı. Ama cumhuriyet idaresinde ve savaş gibi fevkalade hallerde bu dezavantajından uzak bir şekilde uygulanabilirdi¹⁰⁷.

Tasarının vergi oranlarının tüm mahsuller %10 olarak belirlenmesi eleştirilere sebep olmuştu. Meclis kürsüsünden en sert eleştiri ise büyük toprak sahibi Emin Sazak tarafından dile getirildi. Sazak, Toprak Mahsulleri Vergisi oranının %8 den %10 çıkarılmasıyla ilgili:

“Ben görüyorum ki, bu hububat ekenler, çiftçilerin hepsi öyledir ya, bacağına donu olmayan, odunun üzerine başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuna dahil olan insandır. İnsaf edin arkadaşlar, erbabı namustan olan memurlara acımamak elden gelmez, feci bir vaziyettedirler ama bacağına donu, ayağında çarığı, üstüne örtecek yorganı olmayanların, yanında onlara o kadar acınmaz. Ne olur? Biraz yavan yiyebilir (...) Neyi ucuzlattın ki bunu artırıyor? Verdiğin küreğimi ucuzlattın, demirini mi ucuzlattın? Bendeniz Maliye Vekâletinin tamamen bu gibi şeylerinin aleyhindeyim ve yanılmadığıma kaniim. Bir kere Hükümet, Saraçoğlu Hükümeti çiftçinin hamisidir vasfını üzerinde taşımalı. Yarın icab ederse yine milyonlarca ordu topladığı zaman bunlara müracaat edeceksin. Onlar ne dersene yapar. Çiftçiden başka bu gün kimseye denemez ki elindeki buğdayı ver sen mısır ekmeği meşe pelidi ye. Bu yalnız çiftçiye denir(...)

Yüzde sekiz: %2 arttırmakla eskisini dahi alamayacaktır. Niçin artırıyor? Birader, sana ne yaptı? Bu kaynak öyle bir mesnet öyle bir ihtiyat akçesidir ki, her şeyi tükettiğimiz vakit varını, yoğunu her şeyini alacağız bu sınıftır. Bu adam, ayağına bir don bulmuşsa niçin onu yine çıplak bırakmaya çalışıyoruz? Devlet %8'i %10 yaptığı vakit yemin ederim ki daha noksan olacaktır¹⁰⁸.”

diyerek Toprak Mahsulleri Vergisi'nin, köylü için taşınması zor, ağır bir yük olduğunu dile getirmişti. Sazak, ayrıca vergi oranının %10 çıkarılmasının, toplam vergi tahsilâtını azaltacağını ifade ederek, satır arasında hükümeti uyarıyordu. Eğer vergi oranı yüksek tutulursa köylü vergi kaçırmaya yönelecek ve hazine daha zararlı çıkacaktı. Bu yüzden vergiyi köylünün rızasıyla ödeyeceği bir oranda tutmak gerekiyordu.

¹⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, İstanbul 2005, s. 221.

¹⁰⁸ TBMMZC, D:7 İ:1 C:9, 44 inikat, 19. 4. 1944.

Aynı şekilde C. S. Barlas da vergi oranına karşı çıkanlar arasındaydı. Yayınlanan 22.9.1943 tarihli ve 2/20661 sayılı kararname ile¹⁰⁹ bazı ürünlerin * vergi miktarının %12'den %8'e indirildiğini, yeni kanunla vergi miktarının tüm ürünler için ortalama %10 olarak belirlenmesinin birçok mahsulün vergi miktarının %2 arttırılması anlamına geldiğine dikkat çekti. Vergi miktarının %8 olarak kabulünü teklif etti. Y. Abadan da aynı görüşü paylaşarak, köylünün o mahsul yılında sıkıntıda olduğunu ve %10'luk vergi oranının onun ekonomik durumunu iyice kötüleştireceğini belirtti. Ayrıca vergi oranının %8 olarak belirlenmesinin siyasi bir fayda sağlayacağını, köylüden istenecek yeni fedakârlıklar için Hükümet'e bir kredi olacağını ifade etti. Oranın düşük tutulması kaçakçılığı da önleyecekti.¹¹⁰

Milletvekillerinin Meclis kürsüsünden dile getirdikleri bu eleştirilerden öte, kanun tasarısının oylamasına katılmayan milletvekillerinin yine 161'i bulması tasarıya karşı olan sessiz muhalefetin boyutunu gösteriyordu. Ancak tasarı, yine de, Tek-parti döneminin Hükümet'in Meclise sunduğu her tasarının kabulünden başka salahiyet tanımayan yönetim anlayışı sonucunda oybirliği ile kabul edildi.

2.4. Toprak Mahsulleri Vergisi Hâsılatı

1943, 1944, 1945 mahsul yıllarında uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 23.1.1946'da kabul edilen 4840 sayılı kanunla yürürlükten kaldırıldı¹¹¹. 21.5.1947'de kabul edilen 5050 sayılı kanunla ise 4553 sayılı Toprak Mahsulleri Kanunu gereğince konan vergilerden henüz tahsil edilemeyen bakiye tüm cezaları ile birlikte silindi¹¹².

---

¹⁰⁹ RG, 5535, 19.10.1943.

* Kuru üzüm, kuru incir, fındık, Antep fıstığı, ipek kozası, afyon, pamuk, patates, zeytin, susam, keten tohumu, kendir tohumu, ayçiçeği tohumu.

¹¹⁰ TBMMZC, D:7 İ:1 C:9,47 inikat, 22. 4. 1944.

¹¹¹ RG, 6216, 26.1.1946; Ulus, 24.1.1946.

¹¹² RG, 6616, 27.5.1947.

Yukarıda bahsedildiği gibi birçoklarınca Aşar'ın devamı olduğu düşünülen Toprak Mahsulleri Vergisi'nden her üç yılda da öngörülen gelir elde edilemedi. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'yla 1943 mahsul yılında 120 milyon lira, 1944 mahsul yılında 124 milyon lira, 1945 mahsul yılında 75 milyon lira, üç yılda toplam 319 milyon lira vergi geliri öngörülmüştü. Fakat elde edilen gelir 1943 yılında 59.600.000 lira, 1944 yılında 47.200.000 lira, 1945 yılında 66.700.000 lira ve 1946 yılında 60.000.000 lira, yani toplam 233.500.000 liraydı. Bu gelir tahmin edilen vergi gelirinin %73'ü ve Türkiye zirai gelirinin %3'üydü. Türkiye'de zirai gelirler milli gelirin %48'ini oluştururken, 1944–1945–1946 yıllarında Toprak Mahsulleri Vergisi bütçenin sadece %8,5'ini karşılayabilmişti. 1940 yılı sayımına göre 13.500.000 kişi olan - köylü nüfusa, üç yılda kişi başına düşen vergi 17.5–18 liradır. Yani köylü yılda 6 lira Toprak Mahsulleri Vergisi ödemişti¹¹³.

Görüldüğü gibi Varlık Vergisi'nin bir tamamlayıcısı olarak düşünülen Toprak Mahsulleri Vergisi de, onun gibi başarılı olamamıştır. Bu durum ise ölçme ve tahmin kollarının uygun vasıflarda olmamalarından, usulsüz uygulamalarından kaynaklandığı kadar¹¹⁴, köylünün mahsulünü vergiden kaçırmasından kaynaklanıyordu. Yani Emin Sazak'ın yukarıda aktarılan uyarısı gerçekleşmiş ve “köylü kendi malının hırsız olmağa doğrudan doğruya mecbur edilmiştir”¹¹⁵.

Vergi tahsilindeki bu başarısızlığın yanı sıra, verginin toplanması için yapılan masraflar elde edilen gelirin %16,6'sına ulaşmıştı. 1943'te 20.700.000 lira, 1944'de 7.200.000 lira, 1945'te 7.000.000 lira, toplamda 38.900.000 lira masraf yapılmıştı. Yani Devlet elde ettiği Toprak Mahsulleri Vergisi'nin 1/6'sını vergiyi toplamak için

---

¹¹³ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli...**, s. 525 vd.

¹¹⁴ Ali Rauf, “Toprak Mahsulleri Vergisi Nasıl Tarh Ediliyor?”, **Tan**, 22.2.1944; Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Yeri ve Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 144.

¹¹⁵ Ahmet Emin Yalman, “İktisadi İntihardan Vezgeçmeliyiz”, **Vatan**, 31.1.1948.

harcamıştı¹¹⁶. “Bu nispet Toprak Mahsulleri Vergisi’nin ne kadar pahalı bir vergi olduğunu göstermeye kâfidir”¹¹⁷.

2.5. Toprak Mahsulleri Vergisi’ne Tepkiler

Köylünün Toprak Mahsulleri Vergisi’ne gösterdiği tepkinin sebepleri vergi miktarlarının yanlış belirlenmesi, ölçme usulünde tarh ve teslim sırasında farklı ölçülerin kullanılması ve Toprak Mahsulleri Ofisi ambarlarının yetersizliği yüzünden köylünün zor durumda, mahsulün açıkta kalmasıdır.

4429 sayılı kanuna göre vergi miktarları belirlenirken tarh ve tahsilde farklı ölçüler kullanılıyordu. Bu konu kaza ve ocak kongrelerinde dile getirilmişti. Köylü vergisini geçici köy ambarına teslim ederken “doruklu” ölçü, aynı ürün geçici ambarın çıkarılıp Devlete teslim edilirken “silme” ölçü kullanılıyordu. Köylüye göre elde edilen fazla aynı zamanda vergi mükellefi olan ve ambar memurluğu yapan muhtar ve ihtiyar heyetlerinin vergi borcunu karşılamak için kullanılıyor, geri kalanı ambar fazlası olarak kaydediliyordu¹¹⁸.

Kanun, ilk tatbik yılında, hasat zamanının yaklaştığı günlerde kabul edilmesi ve ölçme memurlarının gecikmesi yüzünden bazı aksaklıklara sahne oldu. Bu durum özellikle keten tohumu ve koza için geçerlidir. Köylü ürününün zarar görmemesi için mecburen ölçme kolları gelmeden harmanını kaldırmak zorunda kalmıştı. Fakat hüsnüniyetle yapıldığı iddia edilen bu hareketi yüzünden tüm itirazlarına rağmen vergisini cezalı ödedi. Raporunda bu konuya değinen CHP Kocaeli Müfettişi köy ihtiyar heyetleri sorumluluğu ve huzurunda yapılan bu işin hem köylünün hem de Hazinesinin menfaatine bir iş olduğunun tüm çiftçiler tarafından kabul edildiğini belirtmiş ve bundan kaynaklanan mağduriyete son verilmesini, cezaların kaldırılmasını ve ödenmiş olanların

---

¹¹⁶ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli...**, s. 525.

¹¹⁷ Suad Başar, “Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, s. 103.

¹¹⁸ **TCA**, 490.1/669–251–1, lef 44; “CHP Aydın Bölgesi Müfettişi Kocaeli Mebusu Dr. Fazıl Şerafettin’in Aydın Vilayeti’ne Ait 1.8.1943 Tarihli Teftiş Raporu”, **TCA**, 490.1/508–2039–2, lef 12.

da iadesini istemişti¹¹⁹. Ölçme usulünün, mahsul ölçülmeden harmandan kaldırılmasını yasaklamasının yanında ölçme memurlarının keyfi olarak uyguladıkları “savurma izni” gibi yaptırımlarla işi iyiden iyiye zorlaştırmaları köylüyü daha da mağdur ediyordu¹²⁰.

4553 sayılı kanuna göre muhtar ve tahmin heyetleri tarafından yapılan tahminlerle belirlenen vergi miktarlarının vilayet komisyonlarında yükseltilmesi yüzünden köylü elde ettiği mahsule kıyasla çok yüksek nispetlerde vergi vermek zorunda kalmıştı. “Köy muhtarları ve tahmin heyetleri tarafından yapılan vergi tahminlerinin, son merhalesi olan Vilayet takdir komisyonunda masa başında “bu köyün mahsulü geçen senekini tutmadı” diye gelişi güzel artırmaları hakikaten birçok şikayet mevzuunu teşkil etmektedir”. Yine aynı raporda köylülerin şikayetleri arasında “Toprak Mahsulleri Vergisi ve Devlet hissesi almak için tayin edilen muhamminlerin ekseriyetle mütehassıs olmamaları yüzünden tarladaki mahsulün ot halinde iken tahmini ve köy ihtiyar heyetleri tarafından yapılan tahmin cetvellerine itirazları neticesi vergi nispetlerinin fazla arttırılması ve bu yüzden çiftçinin zarar görmeleri” de sayılıyordu¹²¹.

Bazı bölgelerde vergiler tahmin edilen yada istenilen miktara ulaşamadığında, bazı idare amirleri, salma mahiyetinde olmak üzere belirli bir miktar mahsulü müştereken vermelerini emretmişlerdi. Köylü eğer bu emre uymazsa evlerinin ve ambarlarının aranarak ele geçen mahsulün müsadere edileceği tehdidiyle karşılaşıyordu. Bazı köyler bu emre uyararak istenen mahsulü ödemişler, fakat bazıları karşı çıkınca şiddetli takibe uğramışlardı. Örneğin Eskişehir Milletvekillerinin raporuna göre, Seyitgazi Kazası'nın Yeşilyurt Köyü'nde köylülerin evleri jandarma tarafından basılmıştı. Yine aynı kazanın Göcenoluk Köyü'nde evler basılmış, ölçek farkı denecek kadar az miktarda kaçak mal bulununca ambarlardaki bütün mahsul müsadere edilmişti.

---

¹¹⁹ “11.3.1943 tarihli dilek fişi, CHP Kocaeli Müfettişi Afyon Mebusu Dr. Ahmet Selgil'in raporu”, TCA, 490.1/511-2052-3, lef 6

¹²⁰ “CHP Gaziantep Bölgesi Müfettişi Bilecik Mebusu Ahmet Esen'in 4.2.1944 Tarih Ve 5431 Sayılı 1943 Yılı Hububata El Koyma Ve Toprak Mahsullerinden Vergi Alma İşleri Hakkında Raporu”, TCA, 490.1/654-178-1, lef 98.

¹²¹ “CHP Aydın Bölgesi Müfettişi Kocaeli Mebusu Dr. Fazıl Şerafettin'in 30.12.1944 tarih ve 48 sayılı raporu”, TCA, 490.1/509-2043-1, lef 3.

Üryan Köyü'nde ise kaçak mal ihbarı üzerine savcı ambarları mühürlemiş fakat kaymakam jandarmaya mühürleri söktürerek mahsulü müsadere etmişti¹²².

Tahmin heyetlerinin isabetsiz tahminlerine ve Vilayet komisyonlarının keyfi yükseltmelerine kuraklık eklenince birçok köylü umduğu mahsulü alamadığı için borçlanmıştı. Örneğin Düzce'nin Dokuzlar Köyü'nde 20 dönüm tarlaya buğday eken ve 1600 kilo buğday alacağını uman bir köylü, kuraklık yüzünden 600 kilo buğday almıştı. Bunun 300 kilosunu tohumluk olarak ayıran köylü, 1600 kilo üzerinden 120 kilo vergi vermek zorundaydı, ancak sadece kendi ihtiyacı 500 kilo, vergisini verdikten sonra elinde kalacak buğday ise 180 kiloydu. Köylü ihtiyacını bu 180 kilo ile karşılayacak, ektiği tütünü Tekel İdaresi'ne teminat göstererek aldığı borçla ofis borcunu ödeyecekti¹²³.

Bunun yanında Toprak Mahsulleri Ofisi ambarlarının yetersizliği yüzünden alımların geciktirilmesi köylünün vergisini ofise teslim etmek için günlerce beklemesine sebep oluyordu. Böylece köylü hem zaman kaybediyor hem de mahsulünden kendine kalan kısmı satamıyordu. Yani kendi emeğinden tasarruf edemiyordu¹²⁴.

Köylü, bu yasağın, onu kendi malının hırsız olmaya zorladığını düşünüyordu:

“Bir kanun bize zorla haram işletmemelidir. Bir taraftan malı satmaya izin vermezler, diğer taraftan tahsildar gelir, ağnam vergisi, bina vergisi, yol vergisi ister, Ziraat Bankası taksiti çatar. İnsan kendi malının hırsız olmaz da ne yapar?”¹²⁵.

Ayrıca ambarlar yetersiz olduğu için teslim edilen hububat açıkta kalarak bozuluyor, çürüyordu. Eskişehir Milletvekilleri Kaymaz Nahiyesi ile Biçer istasyonunda yüzlerce ton mahsulün filizlenmek, çimlenmek üzere olduğunu, etrafa saçılıp

---

¹²² “Eskişehir Mebuslarının 27.11.1943 Tarih, 02102 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.1/652-161-1, lef 37-38.

¹²³ Necati Yamut, “Bir Öğretmenin Bana Anlattığı Hazin Bin Hikaye”, **Vatan**, 12.11.1945

¹²⁴ “CHP Balıkesir Bölgesi Müfettişi Ali Taşkapılı'nın 28.2.1943 tarihli Balıkesir Merkez Kazası Kongresi Raporu”, **TCA**, 490.1/624-50-1, lef 56.

¹²⁵ Ahmet Emin Yalman, “Yoldan Notlar:7 – Köy Aleminde Duyduklarım”, **Vatan**, 7.9.1943.

dağıldığını, yığınların en üstündeki tabakanın küflenip koktuğunu bizzat gördüklerini raporlarında yazmışlardı¹²⁶. Aynı şekilde Konya Milletvekilleri de ambarların yetersizliği yüzünden mahsulün açıkta kaldığına dikkat çekmişlerdi. Açıktaki mahsulün orduya ait muşambalı örtülerle örtülmesi teklif edildiyse de bu yapılmamış, İngilizlerden alınan örtülerin dağıtımını da geciktirdi için çok zayıf verilmişti. Mahsulü nakletmek üzere anlaşılan kamyonlara da benzin verilmemişti¹²⁷.

Muhafif basın toprak mahsulleri vergisi tahsilatının yanlış bir sistem üzerinden yapıldığı görüşündeydi:

“Maliyenin mahdut ve muayyen memur kadrosu dışında, acele ve rastgele devşirilmiş bir kısım muvakkat memurlar kadrosu kifayetsizdir.

Mahsul alınmadan önce tahmin ediliyor(...) Yarın ne kadar olacağı belli olmayan bir mahsul hakkındaki şüphe bunları (tahmin memurlarını) müstahsil lehinde tahminlerde bulunmağa sevk etmiş, devlet hissesi bu suretle azalıyor”¹²⁸.

Ahmet Emin Yalman’ın Ege bölgesinden bir başöğretmenden aktardıklarına göre vergi uygulamasının köylüler nezdinde sebep olduğu sıkıntı ve şikâyetleri şunlardı:

“Tatbik edilen sistem, ihtiyaca uygun değildir ve maksada kifayet etmesine de imkân yoktur. Köylüyü boşuna gücendirmiştir. Ölçü memurlarının harman yerindeki murakabesi, emniyetsizlik ifade eden bir usuldür. İş köylünün üstüne havale edilseydi, vicdani mesuliyet hisleri harekete getirilseydi ve hislerini incitmiyecek şekilde bir telkin ve murakabe sistemi kurulsaydı her halde daha iyi neticeler alınırdı(...) Hâlbuki bugünkü sistem, hem hisleri incitiyor, hem köylünün işini boşuna zorlaştırıyor, hem harman işlerini geriletirerek sonbahar yağışlarına maruz bırakıyor, hem de bekçilik vazifesinin tesirli bir surette görülmesine zaten imkân vermiyor. Kocaman bir köye bir tek ölçü memuru gidiyor. Köyün yirmi, otuz, bazen kırk harman yeri vardır. Bunlardan birine giden memurun diğerlerini gözcüsü altında tutması ihtimal haricindedir. Memur dünyanın en çalışkan ve titiz adamı olsa, kanatları olup her tarafa yetişmeğe çalışsa yine hakiki bir murakabe temin edemez. Bundan başka memurların köylü ile anlaşarak müsamaha ettiklerine dair rivayetler de dönüyor ki bunların hakikate uyup uymadığını tahkikten geçirmek imkânsız gibidir. Biz küskünlük hislerini gidermek için elden geleni yapıyoruz, ölçü memurlarının kendilerini kontrol için gelmediğini, ancak yardım ve

¹²⁶ “Eskişehir Mebuslarının 27.11.1943 tarih ve 02102 Sayılı Raporu”, TCA, 490.1/652-169-1, lef 39.

¹²⁷ “Konya Mebuslarının 28.2.1944 tarih ve 6123 Sayılı Raporu”, TCA, 490.1/679-297-1, lef 91.

¹²⁸ Ali Rauf, “TMV Nasıl Tahsil Ediliyor?”, Tan, 22.2.1944.

kolaylık için geldiğini anlatıyoruz. Fakat iddiamız, hareketlerimize uymuyor. Güneş batarken ekin yığınlarının ortasına ve kenarlarına eskiden kalma usulle damgalar basıyoruz. Köylü, ondan sonra alacakaranlıkta veya ay ışığında işine devam edemiyor, harman savurmak için gecenin serinliğinden ve müsait rüzgardan istifade edemiyor, kendi alıştığı harman yerinde çalışmıyor(...) Harman işinin geciktiğini, işin yağışlı zamanlara kaldığını, mallarını paraya çevirerek ihtiyaçlarını karşılamak imkânını bulamadığını görüyor. Gelecek seneye ait tarla işleri gecikiyor. Kurulan murakabe sistemi her tarafı açık bir yere; Nasreddin hocanın türbesine benzer bir usulle kocaman bir kapı yapmağa üzerine de kilit vurmağa benziyor”¹²⁹.

Varlık Vergisi’nden bir yıl sonra ve onun tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş yıllarında, savaş şartlarından yararlanarak o ana kadar bunun karşılığını ödemiş olan çiftçilere yönelik bir vergiydi. Ancak Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi’nin aksine, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmemişti ve bu yüzden tüm yükünü piyasaya açılmamış ve sadece geçimlik ziraat yapan küçük çiftçi çekmişti. Ayrıca ödemelerin vergi verme alışkanlıklarını unutmaya başlayan bir sınıf tarafından yapılması, verginin daha da ağır hissedilmesine sebep oldu¹³⁰. Öyle ki, “(...) tatbik edilen cahilane ve gaddarca Toprak Mahsulleri Vergisile; köyün hem maddi varlığına, hem de mukaddes tuttuğu helal ve haram duygularına hücum edilmiş, dürüst vatandaşlar kendi mallarının hırsız olmağa doğrudan doğruya mecbur bırakılmıştır”¹³¹.

Savaş yıllarında Devlet hissesi ve el koymalarla tohumluk ve yemeklik ihtiyacı dışında kalan tüm mahsulünü piyasanın çok altındaki fiyatlarla Devlete vermek zorunda kalan köylü, asırlardan beri süregelen unutulmuşluğu yüzünden sefalet içindeyken, bir de Toprak Mahsulleri Vergisi ile sarsılmıştı. Piyasa için üretim yapan büyük toprak sahipleri vergiden çok fazla etkilenmemişti, fakat geçimlik üretim yapan, çoğu zaman bir çift hayvanına ya da yeterli toprağa sahip olmayan köylü mali gücünü aşan miktarlarda vergi vermek zorunda kalmıştı. “Geçimlik üretim yapan Anadolu köylüsü, faal emek gücünün büyük bir bölümünün silahaltına çağırılmasından doğan üretim

¹²⁹ Ahmet Emin Yalman, “Yoldan Notlar:7 – Köy Aleminde Duyduklarım”, **Vatan**, 7.9.1943.

¹³⁰ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş yay., Ankara 1982, s. 265 vd.

¹³¹ Ahmet Emin Yalman, “İktisadi İntihardan Vezgeçmeliyiz ”, **Vatan**, 31.1.1948.

düşmelerinin sıkıntısını çekmiş ve (...) gayrisafi üretimden alınan % 10'luk bir vergi olan Toprak Mahsulleri Vergisi'nin yükü altında ezilmiştir"¹³². Bu ise onu CHP yönetiminden soğutan başlıca amillerden biri oldu. Toprak Mahsulleri Vergisi özellikle orta ve küçük köylünün devletle olan bağlarının kesin kopuşundaki dönüm noktalarından biridir. "Yeşil vergisi" adıyla köylünün hafızasına kazınan vergi, Tek-parti yönetiminin, her ne kadar "köylü efendimizdir" sloganını dilinden düşürmese de, temel tasasının köylüyü kalkındırmak olmadığını bir göstergesi ve köylüye bakışının bir yansımasıydı.

3. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, CHP üst yönetiminin, özellikle Atatürk ve İnönü'nün gündeminde olan Toprak Reformu konusu, ele aldığımız dönemde çok-partili hayata geçişte hem CHP'ye yönelik muhalefetin ivme kazanmasında hem de resmi muhalefetin ortaya çıkışında önemli kilometre taşlarından birisidir. Hatta Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Meclis içinde resmi muhalefetin ortaya çıkmasında tetikleyici bir rol oynamıştır.

Dar manada toprak reformu, büyük mülklerin parçalanarak topraksız çiftçilere dağıtılması için devlet tarafından alınan tedbirleri kapsamaktadır. Geniş manada ise, ziraatla ilgili ekonomik ve sosyal müesseselerin ıslahı için alınan tedbirlerin tümünü kapsamaktadır. Bu anlamda toprak reformu, bütün yönleriyle arazi tasarruf sisteminin ıslahı, arazi tapulanması, kiracılık ilişkilerinin düzenlenmesi, ziraat işçilerinin çalışma şartlarının ıslahı, zirai yerleşim, vergi sistemi ile ilgili reformlar ve uygun şartlarda kredi temini ile ilgili bütün tedbirleri ve hatta köylerde tesis edilecek sanayi tesisleri,

---

¹³² Korkut Boratav, "Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve "Rantlar" Sorunu", **Yapıt**, No: 8, Aralık 1984–Ocak 1985, s. 46.

kooperatifleşme ve pazarlama ile ilgili müesseselerin kuruluş ve gelişmesini de içine alır¹³³.

3.1. Türkiye’de Arazi Dağılımı Ve Mülkiyetinin Durumu

Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmeye başlamasıyla, hukuken devlete ait olan miri topraklar, özel mülkiyete geçmeye başladı. Bunlar zamanla ve miras yoluyla bir aileyi geçindiremeyecek kadar küçük parçalara ayrılmış, dağıtılmıştı. Böylece bir yandan parçalanmış küçük mülk ve işletmeler görülürken, diğer yandan devletin güçsüzlüğünden faydalanan birkaç toprak sahibinin elinde ise büyük araziler toplanıyordu. Köylünün % 85’i 3–6 hektar civarında toprağa sahipken, büyük arazi sahipleri toplam toprakların % 65’ini ellerinde tutuyorlardı¹³⁴.

Cumhuriyet de Osmanlı İmparatorluğu’ndan toprak mülkiyeti yapısı ve toprağın işlenme şekli devam etmiştir. 1927 sayımına göre Türkiye topraklarının durumu şöyleydi¹³⁵:

Ekilebilir arazi	231.500.000 dönüm	% 31
Orman	139.487.000 dönüm	% 18
Mera	269.409.000 dönüm	% 36
İstifadesiz	102.234.000 dönüm	% 13
Bataklık, göl	13.629.000 dönüm	% 1

Ülke topraklarının % 4.86’sı, ekilebilir arazinin ise 1/6’sı ekiliyordu. Fakat bu oran ülkenin çeşitli bölgelerinde değişiyordu:

İzmir Bölgesi	% 7.16
Trakya	% 9.43

¹³³ Zeki Çevik, “Cumhuriyet Türkiye’si’nde Toprak reformu ve Uygulamaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. XVII, s. 677-686, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 677.

¹³⁴ Zeki Çevik, gös. yer.

¹³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 339.

Kuzeydoğu Anadolu	% 2.87
Güneydoğu Anadolu	% 1.44

Ekilen arazinin mahsule göre dağılımı şöyleydi¹³⁶:

Hububat	% 89.5	39.093.220 dönüm
Bakliyat	% 3.9	1.740.093 dönüm
Sınai bitkiler-bağ ve bahçe	% 6.6	2.804.104 dönüm
Toplam	%100	43.637.104 dönüm

1950 sayımına göre ise Türkiye'nin yüzölçümü 845.000 hektarı göl olmak üzere 77.722.900 hektardır. Bu toprakların 13.398.330 hektarı, yani % 21.09'u tarıma elverişli topraklardır. % 7.18'i düz ve bereketli alüvyon topraklar, % 79.30'u sert ve dağlık topraklardır. Arazi dağılımı:

Tarlalar	% 22.4
Mera ve çayırlar	% 44.8
Bağ ve bahçeler	% 2.1
Ormanlar	% 13.4
Diğer arazi	% 16.1
Çeşitli	% 1.2

1950 sayımı sonuçlarının büyük ölçüde 1945 yılı içinde geçerli olduğunu kabul edersek -ki tarımsal yapıda bu aralıkta çok büyük dönüşüm ve gelişimler yaşanmamıştır- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun gündeme geldiği 1945 yılındaki durum şöyleydi (767.119 km² arazi üzerinde 18.592.000 nüfus olmak üzere)¹³⁷:

¹³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 339 vd.

¹³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 340-342.

Ekili	3.170.000 hektar
Tarla-nadas	4.814.000 hektar
Çayır-mera	38.000.000 hektar
Bağ-bahçe	550.000 hektar
Orman	650.000 hektar
İstifadesi	10.500.000 hektar
Göl-bataklık	13.500.000 hektar

Arazinin mülkiyet bakımından dağılımı ise şöyleydi¹³⁸:

Tipleri	Sayısı	%
Mal sahibi	1.686.000	72.6
Yarı mal sahibi	499.000	21.5
Yarıcı	57.000	2.5
Çeşitli surette işletme	18.000	0.7
Kiracı	14.000	0.6
Toplam	2.274.000	97.9
Hayvancılık yapanlar	48.000	2.1
Toplam	2.322.000	100.0

Tablo incelendiğinde çiftçi ailelerin % 72.6'sı gibi büyük bir kısmının kendi toprağına sahip olduğu görülmektedir. Fakat arazinin genişlik itibariyle çiftçi aileleri arasında bölüşümüne bakıldığında durum böyle olmadığı görülür¹³⁹:

İşlenen saha:

İşletme sahası	Aileler	%	Hektar	%
1-20 dekar	773.000	30.6	836.000	4.3
21-50 dekar	797.000	31.5	2.790.000	14.3
51-75 dekar	336.000	13.3	2.097.000	10.8

¹³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 343.

¹³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 345.

76–100 dekar	216.000	8.6	1.915.000	9.9
101–150 dekar	168.000	6.7	2.108.000	10.8
151–200 dekar	92.000	3.6	1.648.000	8.5
201–300 dekar	68.000	2.7	1.712.000	8.8
3001-500 dekar	39.000	1.5	1.520.000	7.8
501–700 dekar	17.000	0.7	1.015.000	5.2
701 ve fazlası	21.000	0.8	3.811.000	19.6
Toplam:			19.452.000	100.0

Yine 1950 sayımına göre kırsal ailelerin % 15'i çiftçi değildi. % 3.3'ü başkalarına ait topraklar üzerinde çalışıyordu. % 1.7'si ise topraksızdı ve hayvancılıkla geçiniyordu. Yani kırsal ailelerin % 20'si topraksızdı¹⁴⁰. Kırsal ailelerin % 1'inden azı ise, yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, özel mülkiyet topraklarının neredeyse % 20'sini denetliyordu.

3.2. Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Toprak Ve Tarımla İlgili Çıkan Kanunlar – Toprak Reformunun Tarihsel Gelişimi

Atatürk ve İnönü'nün çeşitli beyanları ve yarım kalan girişimlerle gündemde olan toprak davasında çeşitli kanunlar da çıkarılmıştır. Bunlar özellikle mübadil ve muhacirleri topraklandırmak için çıkarılan, meseleyi ülke çapında ele almaktan uzak ve ağırlıklı olarak mahalli uygulamalar düzeyinde kalmıştır. Bununla birlikte bu kanunlarla önemli miktarda toprak dağıtılmıştır. Bu kanunlar şunlardır:

- 1) “1924 Tarih Ve 474 Sayılı Artvin, Kars Vilayetleriyle Kulp Ve Iğdır Kazaları Ve Hopa Kazası'nın Kemalpaşa Nahiyesi'ndeki Arazide Hakk-ı Tasarrufa Ait Kanun”: bu yasa bölgedeki toprakların Ruslara geçmesinden önceki miri nitelikteki türlerin, tekrar Anavatana katılmaları dolayısıyla mülk şekline sokulmasıyla ilgilidir.

¹⁴⁰ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi'nin...**, s. 363.

- 2) “1925 Yılı Bütçe Kanunu’nun 25. Maddesi”: Bu maddenin A fıkrası, toprağa muhtaç çiftçilere, aile başına 200 dönümü geçmemek üzere ve 10 taksitte toprak verileceğiyle ilgilidir. Bu maddeye dayanılarak göçmen ve göçebelere önemli ölçüde toprak dağıtılmıştır.
- 3) “1926 Tarih ve 716 Sayılı Borçlanma Kanunu”: Bu yasada, göçmen, mülteci ve aşiret bireylerine 20 yıl taksitle verilecek emlak, toprak, tohumluk hakkında hükümler vardır.
- 4) “31.5.1926 Tarih ve 885 Sayılı İskân Kanunu”: Bu yasanın 6. maddesi, bu yasa gereğince göçürülecek olanlara gereken toprak ve değerlerinin Borçlanma Yasası hükümlerine göre Bakanlar Kurulu tarafından verilebileceğine dairdir.
- 5) “4.7.1927 Tarih ve 1097 Sayılı Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”: Göçürelenlerin toprak ve binalarının Hazineye nasıl geçeceğine dairdir.
- 6) “2.6.1929 Tarih ve 1503 Sayılı Şark Menatığı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun”: 1097 sayılı kanuna göre Hazineye geçen malların; köylü, aşiret bireyleri, göçebe ve göçmenlere dağıtılmış olanların bunların elinde bırakılacağına ve başka durumlarda verilecek topraklardan belli bir bedel alınacağına dairdir.
- 7) “14.6.1934 Tarih ve 2502 Sayılı Kars Vilayeti ile Beyazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun”: Bu kanunda Kars ili ile Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum İlinin Oltu ve Çoruh İlinin Artvin ve Şavşat ve Borçka ilçelerinde ve Kemalpaşa Nahiyesi’nde seçim haklarını başka ülke lehine kullananlardan kalıp da Hazineye geçen toprak ve binaların, bunların yerine yerleştirilecek mülteci ve göçmenlere İskân Yasası hükümlerine göre parasız olarak verileceğine dair hükümler vardır. Bu kanunla 474 sayılı kanunun bazı hükümleri kaldırılmıştır.

- 8) “14.6.1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu”: Dışardan gelecek göçmenlerle içerden göçürülecek olanlara Devlete ait olan ya da kamulaştırma yoluyla elde edilecek toprakların dağıtılmasına dair hükümler vardır. Yasanın 12. maddesinin B bendi, bu bölgede bulunan aşiret bireyleri ile bu bölgenin yerli halkından olan ya da yerleşmek üzere oraya gelmiş olan topraksız veya az topraklı çiftçilere Bakanlar Kurulu kararıyla Hazineye ait toprakların dağıtılmasına dairdir. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle 885 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmıştır¹⁴¹.

Bu kanunlara göre 1934 yılına kadar mülteci ve çiftçilere dağıtılan arazi miktarı ve dağılımı şöyledir¹⁴²:

	Arazi dönüm	Bağ dönüm	Bahçe dönüm
Şark mültecilerine	122.937	...	...
Mübadil (99.709 hane ve 308.243 kişi)	4.482.567	98.606	160.300
Muhacir ve mülteci (58.027 hane ve 247.295 kişi)	1.450.280	58.814	8.359
Toprağa muhtaç çiftçi	731.450	...	...
Toplam	6.787.234	157.422	168.659

1934–1938 yılları arasında ve 2510 sayılı İskân Kanunu’na göre dağıtılan arazi miktarı ise¹⁴³:

	Aile adedi	Dekar
Muhacir ve mülteciler	28.536	1.151.690
Nakledilenler	2.426	149.021

¹⁴¹ Zeki Çevik, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Toprak reformu ve Uygulamaları”, **Türkler**, s. 680 vd.

¹⁴² Ömer Lûtfi Barkan, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VI, No:1-2’den ayrı basım, İstanbul 1946, s. 9.

¹⁴³ Ömer Lûtfi Barkan, a.g.m., s. 11.

Topraksız ve az topraklı çiftçiler		
Göçebeler	7.886	129.388
Su taşması ve deprem gibi felaketlere uğrayanlar	1.436	52.491
Toplam	88.695	2.299.825

1940–1944 yılları arasında ise Maliye Bakanlığı’na bağlı komisyonlar tarafından 619 köyde, 197.000 nüfuslu 53.000 aileye toplam 875.000 dekar arazi dağıtıldı.

1945 yılına kadar dağıtılan arazilerin bir kısmı kamu kuruluşlarına ait olan arazilerdir. Vakıflara ait arazilerin bir kısmı bu kuruluşlar tarafından halka satılmıştır. Bunun yanında Ziraat Bankası da kredi ile desteklemek suretiyle arazi satın alarak köylüye dağıtmıştır¹⁴⁴.

Ancak bu girişimler mahalli düzeyde kalmış girişimlerdi ve ülke genelinde topraksız çiftçileri toprak sahibi yapacak bir reformun basamakları olmaktan uzaktı. Nitekim Şevket Süreyya Aydemir’in de belirttiği gibi 1925’te Aşar’ın kaldırılması Cumhuriyet Hükümetlerinin köy ve tarım alanındaki tek başarısı olarak kaldı. Bunun sebebi “1923–1938 arasında hükümetin; halka, partiye ve devlete mal edilmiş açık, sağlam, ana prensipleri belli ve hangi istikametlerde nasıl yürünerek tamamlanacağı açıklanmış düzenli bir tarım siyaseti olmayışı” idi¹⁴⁵.

Ancak yine de bir toprak reformu meselesi, CHP üst düzey yöneticilerinin gündeminde kalmaya devam etti. Yukarıda bahsi geçen kanuni düzenlemelerin yanı sıra Atatürk ve İnönü çeşitli vesilelerle bu konuda beyanlarda bulunmuşlardı. 1935 CHP Programına ise toprak reformu ile ilgili bir madde konmuştu.

¹⁴⁴ Zeki Çevik, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Toprak reformu ve Uygulamaları”, **Türkler**, s. 681.

¹⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam.**, s. 318

“Madde 34- Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, Partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgür istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur”¹⁴⁶.

Atatürk 1936 yılı Meclis Açış Nutkunda şöyle demişti:

“Toprak Kanununun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır”¹⁴⁷.

Atatürk’ün bu direktifi üzerine, O’nun ölümünden önce, köy ve tarım alanındaki son hamle çabası da başladı. İnönü 12.12.1936’da Milli İktisat ve Tasarruf Haftası’nı açış nutkunda Türk köyünün bugünkü usul ve vasıtalarla verebileceğinin azamisini verdiğini, bundan daha fazlasını almak için, ancak radikal tedbirlere başvurmak lazım geldiğini, Türk köyünün ancak bu yoldan kımıldayıp kalkınabileceğini söyledi. Birkaç gün sonra konu yine İnönü tarafından 26.12.1936’da toplanan Parti Grubu’nda gündeme getirildi. İnönü bu kez iktisadi ve zirai alandaki yeni hamleler için bazı kanunların encümenlere verildiğini bildirdi. Beş senelik bir program şeklindeki bu hamleler için geniş bir bütçe tahsis edilecekti. İlk maddede sulama işleri ele alınacaktı. İkinci madde köy birliklerinin kurulması, bu birliklerde şahsi mülkiyet esas olmakla birlikte yarı kolektif bir çalışma esası öngörülüyordu. Bu sistemde yer alacak her köy ya da köyler birliği bir kombina oluşturacak ve ilk elde 1000 kombina kurulacaktı. Daha sonra orman meselesi ele alınacaktı. En son olarak ise bir toprak kanunu konusu gündeme gelecekti. Bu konuda İnönü’nün görüşü şuydu:

“Toprak mahsulünü ancak bir vaziyette verir. Bu vaziyet de o toprağın işleyen malı olmasıdır. Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı, her türlü tasavvurun, tahminin

---

¹⁴⁶ Cumhuriyet Halk Partisi 1935’ten nakleden; Gazanfer Karakaş, **Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 55.

¹⁴⁷ Nakleden; Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin....**, s. 379.

üzerindedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş, en mağrur yerlerimizde bile köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır.

Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını gelişigüzel zaptetmek fikrinde değiliz. Fakat köylüyü de hiçbir surette, ilelebet topraksız kalmaya mahkûm eden bir çerçeve içinde bırakmaya razı olamayız (...)¹⁴⁸.

Kurulacak kombinalar makine ve üretim araçlarına sahip olacak ve köy birliklerinin temelini teşkil edecekti. Kombinalar ve köylerin birleştirilmesi, Toprak Reformu ve Köy Enstitüleri ile birlikte, tarımda bir devrimin öncüleri olacaktı¹⁴⁹.

Anayasa'nın istimlak edilecek toprakların parasının peşin olarak verilmesini şart koşan ve böylece toprak reformunu zorlaştıran hükmünü değiştirmek için gerekli değişiklik önergesi 5.2.1937'de gündeme geldi. İsmet İnönü ve 153 milletvekilinin verdiği değişiklik gerekçesi şöyleydi:

“Yurddaşların mülkiyet haklarını masun bulundurmak ve bütün kanunların bu hakkı korumasını sağlamak, Türkiye devletinin önemle takip ettiği bir esas olmakla beraber özel menfaatin korunması düşüncesiyle halkımızın çokluğunu teşkil eden ve genlikleri ulusun ilerlemesi bakımından en lüzumlu olan çiftçilerimizin geçmiş devirlerde olduğu gibi hizmetkar durumsa kalması inkılapçı Türkiye'nin ana siyasasına uymayacağından bu büyük menfaatin elde edilmesi emrinde hususi hakları da göze alarak(...) Hükümetin tatbik ettikleri istimlak kanunlarında ve o kanunlardan başka hususi istimlak kanunlarının yapılmasının ana kanunumuzda yer tutması lüzumlu olduğu düşünülmüştür¹⁵⁰.

Mecliste kabul edilen önerge ile Anayasa'nın 74. maddesi şu şekilde değiştirildi:

“Umumi menfaatler için lüzumu, usulüne göre açılmadıkça ve mahsus kanunlar mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz.

---

¹⁴⁸ Nakleden; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam.**, s. 322-325.

¹⁴⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, I. Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1990, s. 487.

¹⁵⁰ **TBMMZC**, D:5 C:16, 33. inikat, 5.2.1937'den nakleden; Gazanfer Karakaş, **Atatürk Dönemi Toprak...**, s. 68.

Çiftçiye toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur"¹⁵¹.

Fakat bu yeni girişim İnönü'nün 20.9.1937'de önce izinli olarak ve kısa bir süre sonra da resmen Başvekillikten ayrılmasıyla yarım kaldı¹⁵². Köy birlikleri projesi hayata geçirilemedi, tarım ve kredi kooperatifleri, esnaf ve tüccara para dağıtılan kuruluşlar olarak kaldı. Kombinalar ise devletin büyük çiftçiler lehine traktör işletmesinden ibaret kaldılar¹⁵³. Atatürk ise 1937 yılı Meclis açış Nutkunda "bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir mahiyet almasıdır" diyordu¹⁵⁴.

1937 yılının ilk günlerinde gündeme gelen bu çabalardan sonra Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun Meclis'e geldiği 1945 yılına kadar bu konuda adım atılmaması toprak reformu davasının İnönü'nün de gündeminden çıktığı anlamını gelmez. Nitekim İnönü'nün 1941 yılı Meclis açış nutkunda sarf ettiği sözler Onun toprak davasını savaş yıllarında da bir kenara bırakmadığını gösteriyordu:

"Toprak Kanunu, Büyük Meclis'e sunulmak üzeredir. Birçok araştırmalardan anlıyoruz ki, toprağı olmiyan köylünün nisbeti mahduttur. Devlet malı toprak dağıtmak suretiyle, bu nisbet yıldan yıla azalmaktadır. Bununla beraber, toprağı olmayıp, kendi başına ocak kurmak isteyenlere toprak temini, Cumhuriyet'in en ziyade ehemmiyet verdiği bir meseledir. Nüfusun çoğalması ve intikal suretiyle parçalanması neticesinde, elindeki toprağı bugünkü işletme kudreti ve vasıtalarına, çoğalan yaşama ihtiyaçlarına artık yetişmemeye başlayan az topraklı köyler ve köylüler vardır. Bunları, kendilerine daha yüksek yaşama imkânı verecek miktarda toprak sahibi kılmak ve bu topraklarda iş yapma kudretini tam kıymetlendirecek verimli bir işleme için lüzumlu araçlarla donatmakta acele etmek lazımdır. Yüksek ilgi ve incelemenizle, en iyi şeklini alacağına emin olduğum kanunun bir an evvel çıkmasını arzu ediyoruz"¹⁵⁵.

¹⁵¹ TBMMZC, gös. yer'den nakleden; Gazanfer Karakaş, a.g.e., s. 69.

¹⁵² Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 329.

¹⁵³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 488.

¹⁵⁴ M. Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi," **Birikim**, no. 107, Mart 1998, s. 33.

¹⁵⁵ "Reisicumhur İsmet İnönü'nün T.B.M. Meclisi'nin Altıncı İntihap Devresinin Üçüncü İçtima Yılına Açarken Umumi Heyette İrad Buyurdıkları Nutuk", **RG**, 4948, 3.11.1941.

Sadece İnönü değil Başvekil Şükrü Saraçoğlu da 17.3.1943 tarihli Hükümet Beyannamesinde toprak kanunu konusuna değinmişti:

“Ziraat sahasında bizi dört gözle bekliyen en esaslı kanun köylüyü toprak sahibi yapacak kanundur. Bu meclisin bu işi behemehal yapacağına kani olduğumuz gibi bu işin hallinden birkaç sene sonra da Türk yurdunun her köşesinin ileri insanlar yuvası halini alacağına eminiz”¹⁵⁶.

Ayrıca mesele 1943 mali yılı Ziraat Vekaleti Bütçesi görüşülürken Emin Aslan, Z. Karamürsel ve M. M. Kansu gibi milletvekilleri tarafından tekrar gündeme getirildi. Bunlar topraksızlık meselesini çözecek bir kanunun bir an evvel hazırlanıp Meclis’e sunulmasını istediler¹⁵⁷. Bunun üzerine Ziraat Vekili şu açıklamayı yaptı:

“Toprak Kanunu meselesinde düşündüğümüz şudur. Yurdumuz, üzerinde oturan insanlara nispetle, daha çalışacak çok sahalara maliktir. Bu, bir realitedir ve hatta tabiatın göze çarptırdığı bir realitedir. Amma ayrı bir vakayı da inkar edemeyiz. Bu geniş yurt içinde yer yer toprağı kendisine yetmiyen ve topraksız olan insanlar vardır. Bunun sebebi toprağın benimsenişinde elverişsizlik vardır, toprağın kullanılmasında elverişsizlik vardır. Bizde bunların her ikisi de vardır (...) Yurdumuzda büyük mülk sahipleri vardır; şehirde otururlar. Mülklerinin semtine uğramazlar, arazileri bomboştur. Öte yandan emeğini toprağı dökmek isteyenler durmaktadır.

Sonra yine memlekette büyük toprak sahipleri vardır. Bunlar topraklarını bizzat işletmezler, bu işe sermaye koymazlar, toprağın başına gelmezler, fakat köylü ile ortaklık yaparak hususi menfaat temin ederler. Milli iktisat bakımından bu toprakların boş ve atıl kalması yaşadığımız zamanlarda asla caiz olamaz. Toprağın sermayesiz, tekniksiz sade ortakçı emeği ile de kullanılmasına razı olamayız. Onun için Ziraat Vekâleti bu toprak davası üzerinde dikkatle duracaktır. Bu memlekette toprak sahipleri toprağı işliyerek, düzenli işleterek benimsiyecekler. Toprağı işlemek niyetiyle mülk sahibi olacaklar, mutlaka toprağın başına bu insanlar geçecektir. Bu gün toprağı malik olanlar hemen onu istismar etmelidir. Boş topraklara sermaye ve teknik böyle yerleşir. Öte yandan bazı vatandaşlar emeklerini toprakta kıymetlendirmek istiyorlar ve toprağı sahip olacaklardır. Bu sebeplerden milli menfaatler zaviyesinden adaleti ihtiva eden bir kanunu getirmek istiyoruz. Sizin de yüksek tetkikinizden geçtikten sonra en selametli yolu bulacağımıza şüphem yoktur”¹⁵⁸.

¹⁵⁶ “Başvekil Şükrü Saraçoğlu Tarafından 17.3.1943 Tarihinde Heyeti Umumiyede Okunan Hükümet Programı”, **RG**, 5358, 19.3.1943.

¹⁵⁷ **TBMMZC**, D:7 İ:f C:2, 29. inikad, 27.5.1943.

¹⁵⁸ **TBMMZC**, gös. yer.

Ancak meselenin CHP üst yönetiminin zihninde olması realiteye aktarılması için yeterli olmadı. Kanunun Meclis gündemine gelmesi için II. Dünya Savaşı'nın bitmesi gerekecekti.

3.3. 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle üzerinde hararetle tartışmaların yapılacağı kanun Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanarak “Çiftçiyi Toprak Dağıtılması Ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı” adı altında Bakanlar Kurulu'nun 17.1.1945 tarihli tezkeresiyle Meclis Başkanlığına sunuldu. Tasarayı incelemek için Adalet, Bütçe, Ekonomi, Tarım, Maliye, Ticaret, Anayasa Ve İçişleri Komisyonlarından seçilen 4'er azadan oluşan bir Geçici Komisyon kuruldu. Bu komisyon 3 aya yakın zamanda 45 toplantı yaptı. Bu toplantıların hepsine Tarım Bakanı, bazılarında Adalet ve Maliye Bakanları ve son 2 toplantıya Başbakan da katıldı¹⁵⁹.

Kanun tasarısı gerekçesinde arazi mülkiyeti rejiminin iktisadi ve sosyal alandaki etkileri anlatıldıktan sonra Türkiye'deki arazi mülkiyeti rejimi üzerinde duruluyordu. Türkiye topraklarının tam verimle kullanılamamasının sebebi arazi mülkiyeti şartları ve bünyesinin elverişsizliği olarak gösteriliyordu. Devamla:

“(…) Cumhuriyet devrinde (...) Medeni Kanun'un getirdiği arazi mülkiyeti rejiminde hususi mülkiyet esastır.

Bugünkü Türk cemiyeti hususi mülkiyet prensipleri üzerine kurulmuştur. Şüphesiz arazi mülkiyeti rejiminin temeli de hususi mülkiyet prensibidir. Bu, milletimizin zaruretlerine uyduğu gibi gelecek zamanlarda inkişafının şartları ve imkânlarını da vermektedir. Bu bakımdan, bugün memleketimizde bir arazi mülkiyeti rejimi meselesi yoktur.

Fakat bugün Türkiye'de var olan arazi mülkiyeti bünyesi, rejimimizin ruhuna, Milletimizin zaruretlerine uymadığı gibi, gelişmesini de hızlandıracak bir durumda değildir.

Gerçekten, memleketimizde şimdi var olan arazi mülkiyeti bünyesinde bazı büyük arazi mülkiyetinin bulunduğu göze çarpmaktadır.

---

¹⁵⁹ “Çiftçiyi Toprak Dağıtılması Ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/386)”, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi** (Bundan sonra TBMMTD), D:7 T:2 C:17, 54. Birleşime ek (S. Sayısı 97), 14.5.1945.

Büyük arazi mülkiyeti başta Devlete, sonra bazı hükmi şahıslara, nihayet kişilere ait bulunmaktadır. Öte yandan geçimini toprağa bağlamış olan büyük bir kalabalık da topraksız veya geçinmeye yeter ölçüde topraktan mahrumdur. Büyük arazi mülkiyetini elinde bulunduranların çoğu yaşayışlarını toprağa bağlamadıkları halde, geçinmelerini toprağa bağlamış olanların hepsinin de elinde toprak bulunmamakta veya arazi mülkiyeti kâfi gelmemektedir.

Ellerinde büyük arazi bulunanların büyük kısmı hayatlarını ziraattan kazanmadıkları için topraklarını işlememektedir. Bunlardan ziraatla uğraşanları da mülkiyetlerinde bulunan arazinin hepsinden faydalanamamaktadır. Öte yandan maişetlerini ziraattan çıkaran fakat arazisi mülkü olmadığından veya yetmediğinden başkalarının topraklarını işleyenler, bu topraklara iyice sarılmamaktadır. Hâlbuki Türkiye ziraatının hızla geliştirilmesi memleket topraklarının gerçekten benimsenip imar edilmesine bağlıdır. Bu sebepten toprağı işleyenlerin ona sahip olması, toprağa sahip olanların, topraklarını işlemesi yolu üzerinden Türkiye yürümek zorundadır.

Bundan başka, milletimizin üremesi, kendi arazi mülküne dayanan müstakil ailelerin çoğalmasını şart koşuyor. Bu da yetecek arazi varlıkları üzerinde yeni yeni aile varlıklarının doğmasıyla kabildir.

Nihayet rejimimizin karakterlerinden biri de halkçılık prensibinden gelmektedir. Ziraat alanında halkçılık prensibi, Türkiye'nin arazi mülkiyeti bünyesinde köylü mülklerinin geniş temeli teşkil etmesini gerektirir.

İşte bu sebeplerden dolayı bugünkü varolan arazi mülkiyeti bünyemizin, milletimizin zaruretlere, gelişme şartlarına ve rejimimizin ruhuna yanaşır bir şekilde değiştirilmesi gerekir"¹⁶⁰.

Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu da Toprak Kanununun sebeplerini şöyle izah etti:

“Bizim Çiftçiyi Topraklandırma Kanunumuzun dayandığı ilk gerçek, yurt içinde topraksız olan çiftçilerin varlığı, kezalik gene bu yurt içinde toprağı yetmiyen çiftçilerin varlığıdır(...) Bir defa bu gerçeğe dayanarak memleketimizde çiftçiliği sanat edinmiş, hayatını ondan kazanma yolunu nesiller boyunca devam ettirmiş kimseleri kendi maişetlerini kendi mülkleri içinde kazanacak bir şekle getirmek, esas gözettiğimiz vazifelerden birisidir(...)

İkinci gerçek(...) memleketimizde topraksız veya yeter topraksız çiftçilere kafi derecede toprağın var olmasıdır. Bunu mülkiyet ve aidiyet bakımından tasnif edilecek olursak, Devlet elinde tapulu mülk olarak veya Devletin hüküm ve tasarrufu altında diğer amme teşekküllerinin elinde, Evkaf elinde ve nihayet hususi şahıslar elinde büyük arazi vardır(...) Arkadaşlar Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu memleketimizde müşahade ettiğimiz üçüncü bir gerçeğe daha dayanmaktadır. Bu da öteden beri yurdumuzda birçok toprakların işlenmemekte olmasıdır.

Nihayet arkadaşlar dördüncü bir gerçek(...) memleketimizde bizzat toprağa sahip olmak isteyipte elinde onu bulunduramayan ve başkalarının toprağı üzerinde

¹⁶⁰ TBMMTD, gös. yer.

çalışan insanlar var. Filhakika ortakçılık, murabahacılık ve sair adlarla anılan bir işletme sistemi tarihten devraldığımız şekilde hala hayatımızda devam edip gitmektedir.

Arkadaşlar Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hedefleri, tali olan kısımlardan sarfi nazar edecek olursak belli başlı şu noktalarda toplanabilir(...) çiftçiliği kendilerine sanat edinenlerden topraksız olanlara ve (...) toprağı yetmiyenlere kendilerini geçindirecek miktarda toprak vermek.

İkincisi: Böyle toprağı yetmiyenlere toprak verip arazilerini yeter hadde getirmiş olanları veya topraksız olup toprak vermek suretiyle mülk sahibi ettiklerimizi aynı zamanda işletme kuracak şekilde takviye ve teşvik etmektir(...)

Nihayet arkadaşlar, bu iki hedefi temin ederken yurt topraklarının hepsini de sürekli bir surette işleterek verimli bir hale getirmek de amaçtır”¹⁶¹.

Yine Tarım Bakanı Ulus Gazetesi’ndeki makalesinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun ifade ettiği manayı anlattı:

“(...)Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun felsefesi, toprağı benimsiyenlerin gerçekte onu işlemesi, mamurlaştırması temeline dayanıyor. Başka bir deyimle, toprağı işliyenlerin, onu alınteriyle sulayanların ona sahip olmasını şart koşuyor.

Bu kanunun içinde çırpınan ruh “toprak vatandır” diyen ruhtur. Bu ruh vatani, çıplak mülkiyet mefhumlarıyla ve parça parça, yalnız kişilerin kupkuru menfaat vasıtası olarak görmek istemiyor. “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” büyük Türk vatanının mamur ve yıkılmaz yapısını, ebedi Türk milletinin önüne geçilmez gelişmesini, gerçekten toprağı sarılan, toprağı emek veren vatan çocuklarının alınterinde arıyor(...)”¹⁶².

En çok dikkati çekilen nokta ortakçılık sisteminin Türk tarımına verdiği zararı. Kanunun başlıca amaçlarından biri de bu sisteme son vermektir. Nitekim kanun gerekçesinde bu konuya geniş olarak yer verilmiştir:

“Memleket arazisinin sakladığı imkânların özlediğimiz derecede gerçekleştirilmemesinin ve ziraatımızın hızla gelişmemesinin amilleri arasında arazi işletilmesi rejiminin elverişsizliği de bulunmaktadır.

Gerçekten, Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı ortakçılıkla arazi işletme şekli bugün de sürüp gitmektedir(...) Bu şekil işletmede arazi onu benimsiyenler tarafından işletilmez, başkaları tarafından işletilir(...) İşte ortakçılıkla işletme şeklinin bu mahiyeti arazinin cidden benimsenip imar edilmesine büyük bir engeldir. Hâlbuki, arazinin hakkıyla işlenip mamur bir hale gelebilmesi için, onu

¹⁶¹ TBMMTD, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

¹⁶² Şevket Raşit Hatipoğlu, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu...”, *Ulus*, 17.6.1945.

işleyenlerin temellük etmeleri gerektir. Türkiye’de geniş toprakların bakımsız olmalarının, iyice istismar edilememelerinin sırlarından biri de, işte bu ortakçılık sisteminde gizlidir(...) Ortakçılıkla işletmenin hali hazırdaki şekli hem mülk sahipleri, hem ortakçılar, hem de millet iktisadi menfaatleri bakımından zararlıdır. Bu sistem kendi içinde, Türkiye ziraatının teknik, iktisadi ilerlemesini köstekleyen bütün engel kuvvetleri toplamaktadır.

Türkiye çiftçiliğini kalkındırabilmek için her şeyden önce yurt topraklarının işlenip mamurlaştırılmasını gözetmek şarttır. Bunun için de gittikçe doğrudan doğruya arazi sahiplerinin arazilerini işletmesi prensiplerine yönelmek gerektir. Topraklarımıza, bilgi, zekâ ve sermaye ancak bu prensip üzerinde yürüdüğümüz takdirde akacaktır”¹⁶³.

Tarım Bakanı da bu konuda şunları söyledi:

“Bu sistemde teknik bakımdan toprak iyi bakım görmez. Ortakçı toprak sahibi olmadığı için toprağı imar için çalışmaz, sulamak için hendek açmaz, toprağı iyi işlemez, fundasını çıkarmaz, taşını ayıklamaz ve o der ki, bir gün bu malın sahibi benden alıp başkasına verecektir. Neye zahmet çekeyim(...) Bu tarzda kullanılan toprağı verimlendirmek mümkün müdür? Bu sistemin sürdüğü yerde ziraatı teknik bakımdan bir adım ileriye götürmeğe imkan var mıdır?(...) Öte yandan arazi sahibi de köylü ne istihlal ederse o kadarla iktifa eder. Çünkü onun toprakla ilgisi çok zaman malik olmada kalır. Başka bir kazancı vardır. Köylünün istihsalinden eline ne geçerse kar sayar”¹⁶⁴.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu aşağıda verilecek olan uzun meclis görüşmeleri ve sert tartışmalardan sonra 11.6.1945 tarihinde oylamaya katılan 351 milletvekilinden 345’inin oyuyla kabul edildi. Boş oy sayısı 6 idi ve 104 milletvekili oylamaya katılmamıştı¹⁶⁵. Kanunun kabul edildiği 11 Haziran’ı takip eden ilk Pazar gününün “Toprak Bayramı” olarak kutlanması kabul edildi¹⁶⁶.

Mad 1- Kanunun güttüğü amaçlar:

---

¹⁶³ “Çiftçiyi Toprak Dağıtılması Ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/386)”, **TBMMD**, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşime ek (S. Sayısı 97), 14.5.1945.

¹⁶⁴ **TBMMD**, D:7 T:2 C:18, 68. Birleşim, 4.6.1945.

¹⁶⁵ **TBMMD**, D:7 T:2 C:18, 72. Birleşim, 11.6.1945; **Ulus**, 12.6.1945; **Vatan**, 12.6.1945.

¹⁶⁶ **TBMMD**, D:7 T:2 C:18, 74. Birleşim, 15.6.1945; **RG**, 6033, 16.6.1945; Kanun no:4760.

- a- Arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ölçüde toprak sahibi yapmak,
- b- Kendisine arazi verilenlerle yeter arazisi olup istihlal vasıtaları eksik olan muhtaç çiftçilere kuruluş, onarma sermayesi ve canlı ve cansız demirbaş vermek,
- c- Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamaktı.

Mad 2- Arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla nebat, hayvan veya hayvan mahsulleri üretmeye veya bunların yetiştiricileri tarafından alınıp değerlendirilmesine “çiftçilik”, bu işleri devamlı yapanlara “çiftçi” deniyordu.

Mad 3- Çiftçiler tarım kuruluşunun bulunduğu yerlerde tutulacak kütüklere kendilerini yazdırmak ve çiftçilikten vazgeçtiklerinde kayıtlarını sildirmek zorundaydılar.

Mad 4- Bu kanunda yazılı araziden maksat, orman dışındaki kültür arazisiydi. Kültür arazisi tarla, bağ, bahçe, ağaçlık, çayır ve mera çeşitlerine ayrılıyordu.

Mad 6- Arazi mülkleri yüz ölçümü bakımından küçük, orta ve büyük arazi olmak üzere üçe ayrılıyordu. Küçük arazi 500 dönüme kadar olan arazi, orta arazi 501 dönümden 5000 dönüme kadar olan arazi, büyük arazi ise 5000 dönümü geçen araziydi.

Mad 7- Geçerli bir sebep olmadan 3 yıl üst üste ekilmeyen arazi işlenmiyor sayılacaktı.

Mad 8- Bu kanunun hükümlerine göre dağıtılacak arazi şunlardı:

- a- Devletin hüküm ve tasarrufu veya özel mülkiyeti altında olup da kamu işlerinde kullanılmayan arazi,

- b- Bir veya birkaç köy, kasaba veya şehrin ortamalı olan arazinin ihtiyaçtan fazla olduğu Tarım Bakanlığı'nca belirtilen bölümü,
- c- Sahipsiz arazi,
- d- Devlet tarafından kurutulacak bataklıklardan elde edilecek arazi,
- e- Göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulmasıyla elde edilecek arazi,
- f- Bu kanunun hükümlerine göre kamulaştırılacak arazi.

Mad 14- Tarım işçileri dahil, arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçilere dağıtılmak üzere aşağıda yazılı arazi, üzerindeki yapı ve tesisleriyle birlikte Tarım Bakanlığı tarafından kamulaştırılacaktır:

- a- Vakıfların tüzel kişilikleri namına Vakıflar Genel Müdürlüğü veya mütevelliler tarafından tasarruf edilen bütün vakıf arazilerinin tamamı,
- b- Özel idare ve belediyelere ait olup da kamu işlerinde kullanılmayan arazi,
- c- Gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine ait arazinin 5000 dönümü geçen bölümü,
- d- Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra işlenmeyen arazi,
- e- Bu kanun hükümlerine göre kamulaştırmaya bağlı araziden bölünerek 1944 Ekiminden sonra edinilen ve sahipleri tarafından işletilmeyen arazi.

Mad 15- Kanun yayınlandığı tarihten itibaren kamulaştırılabilecek arazinin toprak dağıtılacaklara yeter miktarda olup olmadığı Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenerek geniş ve dar topraklı bölgeler ilan edilecektir.

Mad 16- Geniş topraklı bölgelerde 14. maddenin "c" bendi hükümleri uygulanacaktır. Dar topraklı bölgelerde ise orta arazinin 2000 dönümden fazlası

kamulaştırılabilecekti. Fakat sahibi tarafından işletilen düzenli işletmeler bu hükmün dışında tutulacaktı.

Mad 17- Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenen arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtımına esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde 3 katı sahibine bırakılmak şartıyla bu çiftçi ve işçilere dağıtılabilecekti. Sahibine bırakılan arazi 50 dönümden az olmayacak, bu maddenin uygulanmasında 15 ve 16. maddeler geçerli olmayacaktı. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmayacak, işçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığına Tarım Bakanlığı karar verecekti.

Mad 18- Kamulaştırılacak büyük ve orta arazide kamulaştırma dışında kalacak parçaları kültür çeşitlerini de içine alacak şekilde ve mümkün olduğunca toplu bir halde Tarım Bakanlığı seçecekti.

Mad 21- Kamulaştırılacak arazinin;

- a- 5000 dönümden fazla kısmında 1944 bütçe yılı arazi vergisine matrah olan değer,
- b- 5000 dönümden aşağısının aynı değerini iki katı,
- c- 2000 dönümden aşağısının aynı değerini üç katı kamulaştırma karşılığına esas olacaktı.

Mad 34- Kanun hükümlerine göre arazi, aile reislerine verilecekti ve aşağıdaki sıra gözetilecekti:

- a- Hiç arazisi olmayıp, başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlar,
- b- Arazisi yetmeyen çiftçiler,
- c- Hiç arazisi olmayıp yerleşmiş bulunduğu yerde öteden beri tarım işçiliğiyle geçinenler,
- d- Göçebeler, göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar,

- e- 59. madde hükmüne göre miras ortaklığından ayrılanlar,
- f- Tarım ve veteriner okullarını veya Tarım Bakanlığı'nca tanınmış tarım kurslarını bitirenlerden arazisi olmayanlar,
- g- Evvelce çiftçi olmayıp da arazi edindiği takdirde çiftçilik yapacaklarına Tarım Bakanlığı'nca kanaat getirenler.

Mad 35- Arazi verilmesinde yukarıdaki maddenin her bendi içinde şu sıra gözetilecekti:

- a- Çocuk sahibi olanlar,
- b- Evi ve yeterli üretim aracı olmayanlar,
- c- Evi olup da yeterli üretim aracı olmayanları,
- d- Yeterli üretim aracı olup da evi olmayanlar.

Mad 36- Arazi verileceklerin Türk ve medeni haklara sahip olmaları, çiftçi olmaları veya çiftçilik yapmayı taahhüt etmeleri ve verilecek araziye kendilerinin işletmeleri şarttı.

Mad 37- Arazi bu kanun hükümlerine uygun olarak Tarım Bakanlığı'nca verilecekti.

Mad 39- Hiç arazisi olmayanlara, bölgelere ve tarım çeşitlerine göre bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile bireylerinin iş kuvvetlerinin değerlendirilmesine yetecek genişlik ve çeşitte küçük arazi haddi içinde arazi verilecekti. Toprağı yetmeyenlerin arazileri ise bu hükme göre yeter miktara çıkarılacaktı.

Mad 45- Kamulaştırma bedeli eşit taksitlerle ve kamulaştırmayı takip eden yıldan başlamak üzere 20 yılda ödenecek "Toprak Tahvilleri" adlı Hazine tahvilleriyle ödenecek, her taksitte % 4 faiz uygulanacaktı.

Mad 46- Dağıtılacak arazi, yapı ve tesislerin karşılığı borçlandırmayı takip eden altıncı yılın Ocak ayında başlamak üzere Ziraat Bankası adına senete bağlanacaktı. Borçlunun ilköğretim çağına giren her çocuğu ve zamanından önce ödenen her senet için % 5 oranında indirim yapılacaktı.

Mad 47- Arazi verileceklere kuracakları işletme, yapı ve tesislerini meydana getirmek, bunların onarılması ve işletmenin yıllık işletmesini sağlamak üzere Ziraat Bankası'nda kurulacak özel bir fondan kredi açılacaktı.

Mad 49- Küçük arazide işletme kuracaklara yetecek ölçüde canlı ve cansız demirbaş ve üretim malzemesi Türkiye Zirai Donatım Kurumu tarafından sağlanarak taksitle ödenmek üzere verilecekti.

Mad 54- Verilen gayrimenkullerin bedelleriyle Ziraat Bankasında kurulu özel fondan açılan kredilerden doğan borçlar tamamen ödenmeden bunlar üzerinde mülki hiçbir tasarrufta bulunulamayacak ve başkaları lehine aynı bir hak konulamayacaktı. Bunlar gerçek ve tüzel kişilerin alacakları için haczedilemeyecekti.

Mad 56- Bu kanunla verilecek arazi ortaklıkla işletilemeyecek ve kiraya verilemeyecekti.

Mad 58- Borç daha önce ödense dahi borçlanma tarihinden başlayarak 25 yıl süreyle arazi, yapı ve tesisler bu hükümlere bağlı kalacaktı.

Mad 59- Arazi, yapı ve tesisler verilenin ölümü halinde mirasçıları tarafından müştereken işletilecekti. Ortaklıktan ayrılmak isteyenler hisselerini mirasçıların bir yada birkaçına satabileceklerdi¹⁶⁷.

Hükümet tasarısı çiftçiye toprak dağıtımının yanında “çiftçi ocakları”nın kurulmasını da öngörüyordu. Buna göre 30–500 dönüm arasındaki mülkler çiftçi ocağı

---

¹⁶⁷ RG, 6032, 15.6.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1169-1182.

sayılıyordu. Bu çiftçi ocakları hiçbir şekilde bölünemez, kiraya verilemez, başkası lehine hiçbir hakla sınırlandırılmazdı. Bunlar sadece Ziraat Bankası adına ipotek edilebilirlerdi. Ölüm halinde mirasçılar birden fazlaysa sulh hakimi tarafından bunlar arasından reşit ve ehil olanı seçilecek ve diğerleri ocaktan ayrılacaktı. Bu uygulama Toprak Kanunu'nun kamuoyu tarafından en çok üzerinde durulan yeniliği idi. Ocaklar, toprağın azami verimle işleneceği ve çiftçi ailesinin emeğinin en randımanlı şekilde değerlendirileceği birimler olarak görülüyordu. Çiftçi ocaklarının canlı-cansız demirbaşı, üretim araçları ve yeterli toprak büyüklüğü ile emeğin israf olmasını önlemesi, bölünmezliği ile de tarımın devamlılığını sağlaması nedeniyle, reformun temeli olduğu görüşü yaygın kabul görmüştü¹⁶⁸. Fakat Geçici Komisyon'da tasarının bu kısmının çıkarılmasına karar verildi. Komisyon, raporunda bunun sebebinin şöyle izah etmişti:

“(…) Hak sahibinin toprağı üzerinde tasarruf salahiyetini takyit eden ve kredi bakımından yalnız Ziraat Bankasının yardımına bağlayan hükümler bilakis çiftçi ailesinin istiklalini takyit eder mahiyette olduğu gibi toprağın mirasta tek taraflı olarak ailenin bir ferdine intikal ettirilmesi diğer fertlerin icabı halinde ocaktan ayrılmaları takdirinde bunları diğer sahalarda müstahsil vaziyetine sokabilecek iktisadi şartlar ve himayelerin bulunmaması bu operasyona muvazi teşkilat ve tedbirlerin derpiş edilememiş olması ve nihayet bir kimseyi rızası olmaksızın toprağından alakasını kesmeye icbar etmesi hayat şartlarımıza ve memleket menfaatlerine uygun telakki edilmediğinden ocak müessesesinin tasarıdan çıkarılması Hükümetin de muvaffakiyetiyle tasarıdan çıkarılması kabul edilmiştir”¹⁶⁹.

3.4. Meclis Görüşmelerinde Kanuna Karşı Yöneltilen Eleştiriler

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Meclis görüşmeleri sırasında, tek-parti döneminin alışlagelmiş temayüllerinin dışında olarak hararetle tartışmalara sebep olmuştur. Kanun “Meclis içinde resmi muhalefet”in ortaya çıkmasında başlıca dönüm noktası olmasının yanı sıra, görüşmeler sırasında kanun tasarısına yöneltilen eleştirilerin

¹⁶⁸ Kemal Turan, “Çifti Ocakları”, *Ulus*, 3.2.1945; Kadir Bilgemre, “Türkiye Ziraatında Bir Dönüm Noktası”, *Ulus*, 5.2.1945; Sanevber Tanyeri, “Toprak Davamız”, *Ulus*, 10.2.1945.

¹⁶⁹ “Çiftçiyi Toprak Dağıtılması Ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/386)”, *TBMTD*, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşime ek (S. Sayısı 97), 14.5.1945.

mahiyeti ve dozu, I. Meclis dışında Cumhuriyet Dönemi Meclislerinde var olmayan yeni bir duruma işaret etmektedir. Meclis kürsüsünden dile getirilen bu eleştirilerin incelenmesi bu tezimizin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ateşli muhaliflerinden, daha doğru bir ifadeyle muhalefetin lideri Adnan Menderes, Türkiye'de toprak darlığının mevcut olmadığını, sorunun toprağın sermaye, teknik bilgi ve emek ile verimli bir şekilde işlenememesinden kaynaklandığı görüşündeydi. Böylece dava “politik ve sosyal olmaktan ziyade ekonomik” idi.

“Bizim gibi arazisi mevcut nüfusun üç mislini toprağın verimiyle kolayca ve müferreh olarak barındırabilecek bir memlekette çiftçiyi topraklandırma davasında, haydi büyük işletmeyi bir tarafa bırakalım, iki bin dönüme kadar olan orta işletme bile sayılmayacak durumda bulunan işletmelerin dahi parçalanmasına gitmek ve esasen işletilmekte olan topraklar üzerinde bir nevi sahip değiştirme mahiyetinde kalacak mülkiyet ıslahlariyle uğraşmak yerine yeni toprakların ziraate alınmasını ve yeni yeni işletmelerin kurulmasını ve iyi işlenmesini sağlayacak prensiplerin yapılacak Toprak Kanununda hakim olmasında fayda var”¹⁷⁰.

Emin Aslan Tokad'a (Denizli) göre köylüye sadece toprak dağıtmak yeterli değildi. Köylüyü kaldırmak için gerekli tedbirler alınmadan yapılacak böyle bir dağıtım beklenen faydayı sağlamayacak, var olan durum kısa süre sonra tekrar ortaya çıkacaktı. Ona göre;

“(Hükümet) meseleyi yalnız bu bakımdan, toprak dağıtma gibi mahdut bir cepheden değil, daha umumi ziraat kalkınması bakımından muhakeme ederek tedbirler alarak buraya zirai ıslah kanunu hazırlayarak gelse daha iyi olurdu”¹⁷¹.

Seyhan milletvekili A. M. Yegena ise kanun tasarısının mülkiyet hakları ve kanuna aykırılığı üzerinde durdu. Toprak sahipleri üzerinde telaşa sebep olan ve “bazı kısım adamların, elli dönümden fazla topraklarını, bazı toprak sahiplerinin beş yüz

¹⁷⁰ TBMTD, D:7 T:2 C:17, 55. Birleşim, 16.5.1945.

¹⁷¹ TBMTD, gös. yer.

dönümden fazla arazisini istimlak etmek(te), sonra bunları istediklerine tevzi etmek(te) olan, ondan sonra bu istimlake itiraz edenlerin itirazları(nı) Bakanlıkça teşkil edilecek olan memurlardan mürekkep bir komisyonda tetkik edilerek kati karar raptetmek için Ziraat Bakanlığına büyük salahiyet veren” kanun tasarısı komisyonda 3 ay tetkik edilmesine rağmen mülkiyet haklarına ve kanuni mevzuata uygun bir hale konamamıştı¹⁷².

Refik Koraltan (İçel) de tasarının mülkiyet haklarına aykırı olduğuna dikkat çekti:

“Arkadaşlar, bu tasarının ruhu, kim ne derse desin, Ali’nin malını alıp Veli’ye vermektir. Bir vatandaş babasından ve ecdadından kalan bir mülkünü şahsi emekleriyle de arttırdıktan ve böylece çocuklarına ve yuvasına, dolayısıyla içinde yaşadığı camiaya faydalı olmuş. Günün birinde bu adamın mülkünün bir kısmını elinden alıyorsunuz, yani hazıra konuyorsunuz. Böyle bir hareketin başka bir deyimle bu yoldan yapılacak bir ameliyenin o vatandaş hayatında, durumunda ve bütün aile efradı üzerinde yapacağı depremi düşünmek bile insanı derinden sarsmaz mı? Bu sarsıntıların hududunu genişletiniz. O insanların kurduğu cemiyetin bünyesine sağlam olarak bakılabilir mi?”¹⁷³.

Yine Adnan Menderes kanun tasarısının orta işletmeyi ortadan kaldırarak tarıma zarar vereceği görüşünü savunuyordu:

“(…) Hükümet tasarısına göre orta arazinin kamulaştırma dışında kalabilmesi için konulan şartlar o kadar ağırdır ki, Sayın Başbakan’ın da bir münasebetle ifade ettikleri gibi, Türkiye’de bu şartları haiz ancak bir veya iki orta işletme bulunabilecektir. Kaldı ki bir orta işletmenin bu şartları haiz olup olmadığı da kayıtsız, şartsız Tarım Bakanlığının takdirine kalmış bulunuyor(…)

Toprak mülkiyetinde orta araziye ve işletmeyi hemen hemen ortadan kaldıracak kamulaştırma hükümlerinin vazı suretiyle Türkiye topraklarının baştan başa küçük ocak işletmeleri haline getirilmesi ve binaenaleyh, arazi temellüklerinin büyüklüğü veyahut küçüklüğü böyle basit düşüncelerle ve bu derece nazari ve riyazi ve hayata uymaz bir usul ile halledilemez”¹⁷⁴.

---

¹⁷² TBMTD, gös. yer.

¹⁷³ TBMTD, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

¹⁷⁴ TBMTD, D:7 T:2 C:17, 55. Birleşim, 16.5.1945

İzmir milletvekili Halil Mentеше ise kanunun bu haliyle sürekli bir güvensizlik ortamı yaratacağı görüşündeydi:

“(…) Olağanüstü zaman için yapılmış olan bu tasarı memleketin normal kanunu haline gelecektir(…) Nevama müsadere tehdidi altında bu memleketin arazisi namütenahi kalabilir mi? Tarım Bakanlığındaki arkadaşların bilmesi lazım gelir. Bu memlekette kredisiz senelik işini gören çiftçi yok gibidir. Varsa da gayet mahduttur. Netice ne olacaktır? Kredi duracak, istihsal çok kısılacaktır. Sonra arazi alımsatımı da duracaktır. Çünkü kamulaştırma tehdidi altında bulunan araziye kim alır, kim satar?”¹⁷⁵.

Emin Sazak konuşmasında, kanun tasarısının şefin emriyle Meclis gündemine gelen bir kanun olduğunu söyleyerek, tartışmayı ilgi çekici başka bir boyuta taşıdı. Sazak’ın sözleri, üstü kapalı da olsa, Şef otoritesini Meclis kürsüsünden ilk kez tartışma konusu yapıyordu. Bu ise kanun tasarısı görüşmelerinin yukarıda da belirtildiği gibi yeni bir durumun ilk işareti mahiyetindeydi:

“Arkadaşlar, bu iktisadi işler şakaya gelmez. Kendi kafasını yormalı, şefim böyle emretti diye böyle gelinmez. Şefe hürmet etmesini Türk milleti bilir, hepimiz biliriz. Amma biraz kendi kafasını yormalı, bu lazım mıdır, değil midir?

(…) Bence orta çiftlikleri kaldırmak memleket için muzırdır. Bu böyle olmakla beraber bilerek karar verirsiniz, siz de gidin daha iyi olur dersiniz o başka. Yalnız ben istiyorum ki; Şef böyle istedi, falan bey böyle istedi diye değil. Hepimiz vicdanımıza müracaat ederiz, bu haktır, mülkü almak lazımdır deriz ve bunu yapar, çıkarız”¹⁷⁶.

T. Sökmen (Antalya) ise topraksız çiftçileri toprak sahibi yapma gibi büyük bir dava ele alınırken, toprakları ellerinden alınanların da rencide edilmemesi gerektiğini ifade ederek, Meclis’te bu zümre hakkında sarfedilen sözleri eleştirdi:

“Arkadaşlar, düne kadar bir kısım vatandaşların toprakla iştilal ve geçimlerini temin edenler de sevilir, sayılır, inanılır, güvenilir insan telakki edilir ve görülürdü. Şimdi bunlar istisnasız olarak adeta fena bir zümre ve bir sınıf olarak görülmekte hatta

¹⁷⁵ TBMTD, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

¹⁷⁶ TBMTD, gös. yer.

birkaç gündür buradan da muhtelif usullerle ve başka başka şekillerde söylenmektedir”¹⁷⁷.

Yine reformun ateşli muhaliflerinden Cavit Oral, hükümetin hiçbir hazırlığı olmadığı halde böyle büyük bir işe koyulmasının yanlışlığı üzerinde durdu:

“Bir memlekette toprak reformu yapabilmek için önce kadastro işlerinin tanzimi lazımdır. Bu işte istatistikler esastır. Halbuki bu kadar şamil bir reform yaparken ortada sahil hiçbir rakam bile mevcut değildir. Şu halde işi ezberden ve bir işi yapmak için mi yapıyoruz demektir”¹⁷⁸.

Cavit Oral, ayrıca Türkiye’nin bol üretime en çok muhtaç olduğu bir zamanda, tarımsal üretime çok büyük darbeler vuracak böyle bir kanunun aynı zamanda otarşik bir rejime kayma anlamına geldiği görüşündeydi:

“(…) Bendeniz bu tasarımı mühim bazı çok muğlak maddeleriyle ve bu tasarıda yer almıyan mühim bazı işletme şekilleriyle memleket realitesini karşılamıyacak ve memleketin iktisadiyatını sarsıntılara uğratacak, sosyal nizamında hiç yoktan çatlaklar doğuracak bir mahiyette görmekteyim.

Eğer bu kanun tasarısı dünya ekonomik ve sosyal nizamının başka türlü şekillenmekte olduğu, otarşinin ifrata doğru gittiği bir devirde getirilmiş olsaydı, dünya iktisadi nizamından hiçbir zaman tecerrüt edemeyecek bulunan Türkiye’nin dünyanın bu türlü iktisadi nizamına da uymasını pek tabii bulabilirdim.

Halbuki bugün demokrat rejimlerin zaferinin katileştiği ve onların kurmakta oldukları bol istihsal ve rekabet dünyasının yeni ve serbest rejiminde bizim bu kanun zihniyetiyle otarşik bir rejime taassup göstermemizin nasıl bir manası ve ne gibi bir neticesi olacağını kestiremiyorum.

Çünkü bu kanun bizi geniş topraklar üzerinde eski zamana ve iktisadiyata götürmektedir. Halbuki bugünkü Türkiye mümkün olan kuvvetiyle çok ekme, çok yetiştirmek, çok ucuza mal etmek ve bol bir istihsalle dünya pazarlarına çıkmak, çok mal satmak ve memlekete döviz getirmek iktisadi zaruretiyle karşı karşıyadır. Fakat bu tasarıyla bilakis işleyecek, istihsal yapacak kaynakları huzursuzluğa sevk etmekte ve düzenli işletmeleri de ortadan kaldırmak gayesini gütmektedir. Halbuki fazla istihsalin Türkiye iktisadiyatındaki manasını anlayabilmek için bu harbin ilk yıllarında ziraat memleketi Türkiye’nin açlık tehlikesini hatırlamak bile acı bir hakikat değil de nedir?”¹⁷⁹.

¹⁷⁷ TBMTD, D:7 T:2 C:18, 69. Birleşim, 5.6.1945.

¹⁷⁸ TBMTD, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

¹⁷⁹ TBMTD, gös. yer.

Reformu savunanların, ortakçılık ve kiracılık sistemlerinin ortadan kalkmasıyla tarımın daha verimli hale geleceği iddialarına karşılık, reforma muhalifler düzenli işletmelerin dağıtılmasıyla üretimin düşeceğini savunuyorlardı. Yukarda bu konuda meclis yapılan eleştiriler verilmişti. Basında ise bu tezi Ahmet Emin Yalman savunuyordu. Yalman, köylüyü toprak sahibi yapmanın yerinde bir düşünce olduğunu ama sadece bunun yetmeyeceğini, aynı zamanda sermaye ve üretim araçlarının da verilmesi gerektiğini ve piyasa için üretimin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtiyordu:

“Köylünün toprak sahibi olmasını istemekle beraber aynı zamanda memleketin ucuz ve bol mal istihsal etmesini ve dünya piyasasındaki fiatlarla ihraç edebilmesini de isteriz. Hâlbuki içinde yaşadığımız fabrika devrindeki en mükemmel sınai istihsal tarzının küçük bir demirci dükkanı veya bir, iki işçi kullanan bir atölye olduğuna nasıl ihtimal vermezsek, ziraatte de aynı durumun olduğunu kabul etmemiz lazımdır(...) İyi işleyen, kalite istihsalleri yapan, modern vasıtalar kullanabilen, civarındaki insanlara ekmek kazandıran ve numune olan bir çiftliği, civardaki köylüye toprak vereceğiz diye dağıtıp parçalamak, yalnız bir vatandaşın tasarruf, çalışma ve yaratma haklarına bir tecavüz değildir, aynı zamanda memleketin istihsal imkânlarına da karşı da bir tecavüzdür. Kurulu bir zirai fabrikayı körukörüne yıkmak ve dağıtmak gibi bir netice verir”¹⁸⁰.

3.5. 17. Madde Tartışması

Kanunun genel ruhu ve muhtevası yanında, en çok tepki çeken maddesi 17. madde olmuştur. Bu madde topraksız ve az topraklı ortakçı ve kiracılar yanında, tarım işçilerine de üzerinde çalıştıkları topraklara sahip olma hakkı veriyor ve kamulaştırma dışında kalacak arazi haddini 50 dönüme kadar indiriyordu. Böylece 15 ve 16. maddelerle kanunun diğer hükümleri kamulaştırmayı, diğer her türlü imkanları yokladıktan sonra ve adeta zaruret halinde yapmayı öngördüğü ve bunun için de belirli şartlar belirlediği halde 17. madde “en kestirme yoldan herkesi işlediği toprağın sahibi yapmak” yolunu seçmişti. Böylece madde, Toprak Reformunun ruhu olarak kabul edilse

---

¹⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, “Egeden İlhamlar:8 – Toprak Kanununun Toprak Cephesinde Görünüşü”, **Vatan**, 13.11.1945.

de, kanunun diğer hükümleriyle bir prensip ihtilafına düşmüştü¹⁸¹. Meclis görüşmelerinde de en yoğun tartışmalar bu madde etrafında geçti.

Başbakanın Geçici Komisyonun son toplantısında dikta ettiği 17 maddede bile bölgede dağıtılacak veya kamulaştırılabilecek arazinin, arazi verilecek ortakçı, kiracı ve tarım işçilerine yetmemesi şartı vardı. Fakat Meclis görüşmelerinde Alaattin Tiridoğlu ve 319 milletvekilinin imzasını taşıyan önerge bu şartı kaldırıyordu*. Asıl tartışmalar da işte bu önerge üzerinde yaşandı.

Cavit Oral bu maddenin, yine ülkedeki mülkiyet güvenliğini sarsacak bir mahiyette olduğu üzerinde durdu:

“(…) Sayın Hükümet (...) elinde hiçbir hazırlığı olmadığı halde muazzam bir davayı ortaya atıyor. Mülkiyette hudut tanımıyor. Bu hareketin memleket hayatında doğuracağı neticeleri de hesap etmiyor.

Arkadaşlarım; kanaatimce hükümet’in hareketi hatalıdır, yanlıştır. İfrata gitmektedir ve memleketin istihsaline ve sosyal hayatına büyük zararlar getirebilir. Çünkü bir memleketin mülkiyet rejiminde ilk esas emniyettir. Bu 17. madde ise bu emniyeti tamamen sarsmaktadır. Bu yalnız toprak sahiplerini değil, sair mülk sahiplerini de sarsmaktadır ve hiç kimse bu memlekette yarın içten malının, mülkünün emniyette olduğuna inanmayacaktır”¹⁸².

“Kanaatimce 17. maddenin (...) muhteviyatı o kadar sarsıcı ve o derece şiddetlidir ki, bunun Türkiye’de toprak emniyeti, iş emniyeti, bu memleketin iktisadi, zirai durumu üzerinde yapacağı menfi tesirleri belirtirken ne bir vehme ve ne de bir hisse kapılmadığımı bilhassa arz ve ifade etmekte fayda umarım. Çünkü 17. maddenin hükümleri toprakta hiçbir had ve hudut tanımamaktadır. 17. maddenin hükümleri bu memleketin istihsal ve iktisat hayatında çok önemli rol oynayan orta işletmeyi, düzenli işletmeyi, faydalı işletmeyi hiçe saymaktadır. Yine 17. maddenin hükümleri bu memlekette arazi haddini 50 dönüme kadar indirmektedir ve sonra bu yapılırken (...) bundan zarar görecektir beş altı bin aile olmayacaktır. Çünkü 50 dönüme kadar inen had 200,300 ve hatta icabında 100 dönümlük araziye dahi parçalamaktadır”¹⁸³.

“Arkadaşlar, bu amele işi bütün köyleri alt üst eder. Çiftçiler kendisini nispeten kurtarır. Amma bu prensip kabul edilince yarın amele şu apartmanın bir odasını da istemek hakkı olacaktır(...)

Bugün görülen manzara bizde mülkiyet düşmanlığıdır. Bunun memleket için zararlı olacağına ve hata olduğuna kaniim. Sanayi sahamızı teşebbüsü şahsiye

¹⁸¹ Ömer Lûtfi Barkan, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve...”, s. 20.

* Konumuz dışında olmakla beraber söz konusu önerge birçok milletvekiline baskıyla imzalatılmıştı.

¹⁸² TBMTD, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

¹⁸³ TBMTD, D:7 T:2 C:18, 67. Birleşim, 1.6.1945.

birakmadık. Ticaret sahamızı da öyle. Dikkatli baktığımız zaman bunların hatalı işler olduğunu görürüz. Yarın daha kötü göreceğiz. Yoktan bir millet yaratılmış, büyük hizmetler olmuş, şimdi niye bu yola gidiyoruz? Akıl erdiremiyorum, neden bu emniyetsizliğe doğru gidiyoruz?”¹⁸⁴.

Yine Oral’a göre büyük işletmeyi sadece Devlete ve iktisadi teşekküllere maleden tasarı 17. madde ile orta işletmeyi de ortadan kaldırıyor. Ayrıca Hükümetin 17. madde tadili teklifinin komisyonun 3 aylık çalışmalarını boşa çıkarmış ve tasarının ahengini bozarak maddeleri birbiriyle tezatlı hale getirmişti¹⁸⁵.

Mardin milletvekili İ. Ülkümen ise 17. madde ile 300-500 dönüm arasındaki işletmelerin küçük parçalara ayrılmasının işe yaramayacağını belirtti:

“(…) Kısmı azami köylerdeki çiftçilerimizin elinde bulunan 500 dönümden aşağı, küçük işletmelere de başvurmak, benim görüşüme göre Hükümete de beyhude yere külfet yüklemekten başka hiçbir netice vermeyecektir. Bir defa köylerimizin içerisine girerek buralardaki 300-500 dönümlük canlıca ufak işletmelerden ufak kırpıntılarla kamulaştırmalar yaparak ve bu yüzden işleri uzun seneler sürüncemede bırakarak bu köylülerle bunların çalıştırdıkları ortaklar ve ameleleri birbirine düşürerek bu suretle köylerimizdeki içtimai nizamı bozarak bu kadar külfetlere katlanarak elde edeceğimiz nimeti bu külfetlerle karşı karşıya koyarsak hiçbir kıymet ifade etmeyeceğini gayet vazih ve sarih olarak görürüz. Çünkü 500-300-200 dönümlük işletmelerde bu külfet ve zahmetlere gayet büyük masraflara katlanarak ufak kamulaştırmalara, bölüşmelere girsek bile ne olacaktır? Bunların ellerinden aldığımız toprakları bugün toprağı az olana vereceğiz, fakat 10-20 sene sonra, nihayet bir nesil sonra bu adamlar ölecek ve her birinin 5 çocuğı varsa arazileri bunlar arasında taksim edilecek ve karşımıza bugün olduğu gibi yine topraksızlar davası çıkacaktır”¹⁸⁶.

Madde hakkındaki eleştirilerin en sistemli olanı Adnan Menderes’ten geldi:

“(17. maddeye dair) bu tahrir kiracılık ve ortakçılıkla işletilen değil, genişliği 50 dönümden fazla olan arazinin sahipleri tarafından düzenli ve teknik işleniyor olmasına bakılmaksızın 50 dönümden fazla olan kısımlarının kamulaştırılabilmesi için ortaya konulan tek kriteriyum da arazinin işlenmesinde çalıştırılan amelinin yerli olup olmamasıdır(...) 100 dönümlük küçük işletmelerde bile ara sıra yerli amele çalışıyorsa bunların fazlası kamulaştırılabilecektir demek oluyor.

¹⁸⁴ TBMTD, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

¹⁸⁵ TBMTD, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

¹⁸⁶ TBMTD, D:7 T:2 C:18, 68. Birleşim, 4.6.1945.

(...) Bu takririn ana hedefi kiracılık ve ortakçılıkla işletilen bütün işletmelerin tasfiyesi olduğu kadar, düzenli ve sürekli işletiliyor dahi olsa amele çalıştırmak yoluyla işletilen bütün küçük işletmeleri dahi tasfiye etmektedir(...) Ne şüphe birçok küçük işletmelerin bile tasfiyesine kalkışmak bütün Türkiye topraklarının sahipleri tarafından bizzat işletilebilecek 50 dönüm civarında küçük küçük parçalara dağıtılmasını hedef tutmak demektir. Topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmak amacının bizi, istihsalimizi, zirai kalkınmamızı ve mülkiyet nizamımızı bu derece menfi tesirler altında bırakacak hadlere kadar gitmeğe zorladığını iddia etmeğe ölçü ve bilgi müsaade etmez.

(...) Mülkiyet nezini mucip kriteriyumların adeta hiç denecek kadar seyyal ve ele avuca alınmaz şeklide olması, toprak mülkiyetinde en küçük emniyete dahi yer bırakmıyacak bir amil olarak sermayeyi, bilgiyi, teşebbüsü topraktan derhal uzaklaştıracak yalnız kendi yiyeceğini bizzat çalışmak suretiyle topraktan çıkarmak durumunda olan çiftçilere ancak nisbî bir ehemmiyet bırakacaktır. Ölçü ve kriteriyum dahi olmaksızın çok küçük miktarlara kadar arazi mülkleri üzerinde Tarım Bakanlığınca bu derecelerde tasarruf edebilmek salahiyeti vermek ve buna karşı yurddaşı adli ve kazai teminattan bile mahrum bırakmak hukuk esasatı ile, hukuk devleti mefhumu ile asla telif olunamayacak bir zihniyetin ifadesi olmuştur.

(...) 50 dönümden fazlası arazi sahibi her yurddaş hiç değilse nazari olarak bundan sonra Tarım Bakanlığına vereceğimiz bu salahiyetin tehdidi altında yaşayacaktır”.¹⁸⁷

Menderes’in bu eleştirilerine Ulus’tan Faik Fenik’in verdiği cevap, kanuna muhalefetin sebebini ve maksadını kamuoyuna açıklar mahiyetteydi:

“Biz çiftçiliği, bir toprak mirası, ve bir tapu vüsati telakki etmiyoruz. Neden bu toprağı alınteriyle sulıyan, elleri ve ayakları bu toprakla nasırlaşan hakiki çiftçiler, tapu senetlerini maroken cüzdanlarında salkıyanlar kadar çiftçi olmasın?”¹⁸⁸.

Ancak tüm eleştiri ve tartışmalara rağmen Tiridoğlu ve diğer milletvekillerinin önergesi kabul edildi¹⁸⁹.

3.6. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Uygulaması

Kanunun kabulünden sonra, ilk elde tatbikat için 5 komisyon kuruldu¹⁹⁰. Bu komisyonların çalışmaları sonucunda kamulaştırma yapılmasına ve toprak dağıtımına karar verilen yerler şunlardı:

¹⁸⁷ TBMTD, D:7 T:2 C:18, 67. Birleşim, 1.6.1945.

¹⁸⁸ Mümtaz Faik Fenik, “Bu Bir İnkılap Eseridir”, **Ulus**, 6.6.1945.

¹⁸⁹ TBMTD, D:7 T:2 C:18, 68. Birleşim, 4.6.1945.

- a- Antalya'nın merkez ve Serik, Denizli'nin merkez ve Sarayköy, İzmir'in Tire ve Eskişehir'in merkez ilçelerinde: 3/4168 sayılı ve 14.5.1946 tarihli Bakanlar Kurulu kararı¹⁹¹
- b- Niğde, İzmir, İstanbul, Manisa illerinde vakfa, özel idarelere ve belediyelere ait toprakların kamulaştırılarak dağıtımına dair 3/6376 sayılı ve 11.9.1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararı¹⁹²
- c- Antalya, Aydın, Denizli, Erzincan, Eskişehir ve Malatya illerinin tüm ilçelerinde vakıf, özel idare ve belediyelere ait toprakların kamulaştırılarak dağıtımına dair 3/6725 sayılı ve 12.12.1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararı¹⁹³
- d- Hatay ilinin bütün ilçelerinde vakıf, özel idare ve belediyelere ait toprakların dağıtımına dair 3/8264 sayılı ve 22.11.1948 tarihli Bakanlar Kurulu kararı¹⁹⁴
- e- Balıkesir ilinin Ayvalık ilçesinde toprak dağıtımına dair 3/10212 sayılı ve 5.12.1949 tarihli Bakanlar Kurulu kararı¹⁹⁵
- f- Çatalca'da, Çekil ve Ova Yenice köyleri sınırları içinde bulunan Sahipli, Gladina ve Ormav köyü çiftliklerinin kamulaştırılması hakkında karar¹⁹⁶.

Ancak kanunda belirtilen ve kanunun uygulanma suretini belirleyecek olan tüzük, kanunun kabulünden neredeyse 2 yıl sonra 3/5842 sayılı ve 20.5.1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edildi¹⁹⁷. Fakat bu arada reformun hazırlayıcısı ve en ateşli savunucusu Şevket Raşit Hatipoğlu Tarım Bakanlığından ayrılmış, büyük arazilerin kamulaştırılması konusunda destek ve heyecan sona ermişti. Ardından Hasan

---

¹⁹⁰ **Tan**, 10.10.1945.

¹⁹¹ **RG**, 6313, 22.5.1946.

¹⁹² **RG**, 6724, 1.10.1947.

¹⁹³ **RG**, 6793, 30.12.1947.

¹⁹⁴ **RG**, 7074, 8.12.1948.

¹⁹⁵ **RG**, 7387, 23.12.1949

¹⁹⁶ **Ulus**, 5.3.1949.

¹⁹⁷ **RG**, 6623, 4.6.1947

Saka Hükümeti programına “çiftçiyi topraklandırma işinde(...) devlete ait arazinin ilk önce dağıtılması göz önünde tutulacaktır” ifadesini koyarak reformda geri adımın ilk işaretlerini verdi¹⁹⁸. Daha da önemlisi 1948’de toprak kanununun en ateşli muhaliflerinden Cavit Oral’ın Tarım Bakanlığı’na getirilmesiyle İnönü ve CHP’nin büyük arazi mülklerinin kamulaştırılmasından tamamen vazgeçtikleri ilan edildi¹⁹⁹. 1949 yılı Tarım Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında Bakan Cavit Oral çiftçiye toprak dağıtımının yetmediğini, çiftçiye öküz ve tarım aletlerinin de verilmesi gerektiğini söylüyor ve Türkiye’de küçük işletme esas olsa da orta işletmelere de ihtiyaç olduğunu kabul ediyordu²⁰⁰. Ayrıca 1947 CHP VII. Büyük Kurultayında 17. maddenin kaldırılması kabul edildi²⁰¹. 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce çıkarılan “Çiftçi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”la da Toprak Kanunu büyük araziler için hiçbir kamulaştırma olasılığı kalmayacak şekilde değiştirildi²⁰².

Bu kanun tasarısının görüşmeleri sürerken Ulus Gazetesi’nde de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun aslında gereksiz derecede sert olduğu yazılıyor, özellikle de 17. maddenin orta çiftçiler üzerinde bir tedirginlik yarattığı belirtiliyordu:

“Topraksız veya az topraklı çiftçileri toprak sahibi kılmak gayesiyle memleketin iktisadi ve sosyal hayatında büyük bir önem taşıyan bu kanunun 1945 yılında kabul edilen hükümlerinden bazıları çok sertti ve memleket realitelerine tamamen uymuyordu. Topraksız çiftçiyi toprak sahibi kılmak için bu kadar sert tedbirlere gerçekten lüzum yoktu(...)

17inci maddenin mevcudiyeti orta işletme sahiplerini haklı olarak korkutuyordu. Topraklarının bir gün ellerinden alınarak işçilerine, kiracılarına veya ortakçalarına dağıtılacağı ve kendilerine ancak cüzi bir miktar toprak bırakılacağı endişesi toprağa ve işletmeye olan bağları gevşetiyordu. Orta işletmenin ufkunu kara bulutlar kaplamıştı. Toprağa ve işletmeye daha iyi bakmak, yeni tesisler kurmak hevesleri kırılmıştı. İşçiler

¹⁹⁸ “Hasan Saka Tarafından 13.10.1947 Tarihinde Kamutayda Okunan Hükümet Programı”, **RG**, 6732, 14.10.1947.

¹⁹⁹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, s. 387.

²⁰⁰ **Ulus**, 7.1.1949.

²⁰¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, s. 469.

²⁰² Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, s. 387.

ve ortaklarla mal sahipleri arasındaki iyi münasebetler birçok yerlerde değişmişti(...) Şimdi bu maddenin tamamen kaldırılması yalnız orta işletme sahiplerine değil bütün memleketin ziraatına bir ferahlık verecektir”²⁰³.

Bu yazı CHP'nin Toprak Reformu konusunda 5 yıl gibi kısa bir sürede geçirdiği zihniyet değişiminin bir ifadesiydi. Bu yazıda söylenenlerle, yasalaşma sürecinde reformu savunmak ve övmek için sarf edilen sözler karşılaştırıldığında, CHP'nin tam olarak reforma muhalif olanların söylemlerini benimsediği ortaya çıkmaktadır. Yani bir zamanlar Toprak Kanununun hazırlayıcıları ve savunucuları olan kadrolar, şimdi bu kanunun temel dayanaklarından koparılmasında yine başroldeydiler ve buna gerekçe olarak da 5 yıl önce muhaliflerin kullandığı argümanları kullanıyorlardı.

Bu geri adım Avcıoğlu'nun deyimiyle “başta İnönü olmak üzere, az sayıdaki milliyetçi-devrimci bir kadronun, bürokrasinin tutucu kadrosu ve büyük şehir tüccarı ile ittifak halindeki bir eşraf karşısında, aşağıdan hissedilir derecede bir tepki gelmeyen bir ortamda kaçınılmaz görünen yenilgisinin ifadesidir”²⁰⁴.

3.7. Toprak Reformunun Anlamı

Yukarıda da belirtildiği gibi bir toprak reformu konusu Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren CHP üst yönetiminin zihnini meşgul etmişti. İnönü'nün çeşitli beyanları ve dönemin Başbakanı'nın, yine yukarıda verilen açıklamaları konunun II. Dünya Savaşı sırasında da unutulmadığını gösteriyordu. Bu reform CHP'nin benimsediği “Halkçılık” ilkesinin zorunlu bir uygulaması olarak görülüyordu. Fakat tek-parti yönetiminin reform için seçtiği zaman ve gösterdiği kararlılık reformun CHP açısından artık anlam değiştirdiğini göstermektedir. Bu noktada CHP'nin toprak kanununu, neden tek-parti yönetiminin en güçlü olduğu, toplumun her kesimini denetleyebildiği dönemde değil de, artık yavaş yavaş çatlak seslerin duyulmaya başladığı ve özellikle demokrasi cephesinin savaştan galip çıkmasıyla rotanın çok-

²⁰³ Yusuf Saim Atasagun, “Toprak Kanununda Tadilat”, *Ulus*, 13.3.1950.

²⁰⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 496.

partili parlamenter demokrasiye dönüşünün kesinleştiği bir sırada yasalaştırdığı sorusu önem kazanmaktadır. Çünkü reforma karşı muhalefetin boyutlarını hesaplayabilecek olan CHP'nin salt idealist bir bakış açısıyla böyle büyük bir davayı ortaya atması beklenemez. Cevap, CHP'nin bu ortamda kendine yeni bir toplumsal taban yaratma çabasıdır. Savaş yıllarında, savaş koşulları ve izlenen ekonomi politikaları sayesinde gelişen grupların yönetime ortak olmak ya da en azından yönetimin aldığı ve kendilerini ilgilendiren kararlarda belirleyici olmak için ağırlıklarını hissettirmeye başlamaları üzerine CHP, yeni bir toplumsal taban arayışına girmiştir. Bu tabanı ise kaçınılmaz olarak ticaret, sanayiciler ve büyük çiftçilerin aksine uygulanan politikalardan zarar gören köylü yığınları oluşturacaktı. Nitekim Tarım Bakanı Hatipoğlu'nun kanunun, köylü ailelerinin çoğalmasını sağlayacağını belirtmesi, CHP'nin seçtiği yeni toplumsal tabanın adresini göstermekteydi²⁰⁵. Bunun için kullanılan ilk araç ise köylü gruplarının çıkarlarına yönelik olmak üzere Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur.

Bu noktada M. Asım Karaömerlioğlu'nun Doğu ve Güneydoğu Anadolu için yaptığı tespitler ilgi çekicidir. Karaömerlioğlu'na göre kitleleri rejime kazandırmak 1930'lar ve sonrasında bu bölgeler için hayati önem taşıyordu. Doğu illeri sorunu milliyetçi/etnik değil, sınıfsal bir sorun olarak algılanıyor ve kaynağı da feodal-benzeri ilişkilerde görülüyordu. Toprak reformuyla Kürt derebeylerinden alınacak toprağın köylülere verilmesi feodal ilişkileri çözecek, Kürtçülük gibi akımların iktisadi ve sosyal alt yapısını kurutacaktı²⁰⁶.

CHP toprak reformu ve özellikle 17. madde ile bir yandan köylü kitlelerin desteğini kazanırken diğer yandan da savaş yıllarında milli savunma politikasının iki önemli aracı olan fiyat kontrolü ve vergi politikasına karşı sistemli bir şekilde direnen²⁰⁷

---

²⁰⁵ Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Toprak Bayramında Radyoda Yaptığı Konuşma, **Ulus**, 19.6.1946.

²⁰⁶ M. Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi," **Birikim**, no. 107, Mart 1998, s. 38.

²⁰⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi...**, s. 253.

büyük toprak sahiplerini de denetim altında tutabilecek, onların siyasi gücünü kırabilecekti.

Ayrıca köylünün topraksız olması ekonomik olmanın yanında siyasi ve toplumsal bir sorun olarak görülüyordu. Özellikle tek-parti yönetimi için topraksız köylü demek potansiyel bir huzurluk anlamına geliyordu. Bu yüzden “yurtta içtimai sulh ve sükûn” için topraksız köylüye toprak verilmeliydi²⁰⁸. Nitekim Tarım Bakanı da bu görüşteydi:

“(…) Mümkün olduğu kadar toprak sahibi edilmiş çiftçilerin müstakil işletmeler kurarak böylece yurtta çiftçi ailelerinin çoğalmasında ve köylü tabakasının genişlemesi, bizim cemiyetin köylüye dayanan temelinin, daha ziyade sağlanması demektir. Hakikaten bazı milletlerin hayatını müşahade ettiğimizde gördüğümüz ve gelecek zamanda müşahade edebileceğimiz içtimai delaletlere ve ihtilatlara en kuvvetli teminat kendi mülkü üstünde kendi hayatını koruyabilen bir köylü tabakasının mümkün olduğu kadar geniş ve kuvvetli olmasıdır. Bu bakımdan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu memleketimiz için aynı zamanda büyük, geniş içtimai faydalar sağlıyan kanunlardan biri sayılmalıdır”²⁰⁹.

Bu bağlamda köylüye toprak dağıtılmasının altında yatan düşüncelerden birisinin de topraksız köylünün şehirlere göçerek proleterleşmesini önlemek olduğu söylenebilir. Ayrıca toprak reformuyla küçük ve orta büyüklükte mülk sahibi bir köylü sınıfı oluşturulacak ve bu da muhafazakâr bir “mülkiyet tutkunluğu” ile hem proleterleşmeye hem de komünizme karşı bir panzehir olacaktı²¹⁰. Bu düşünce Recep Peker’in sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“Çiftçi yeter toprağa sahip edilmezse(…) savaş sonunda azgın seller gibi her yana akacak olan ideolojilerin nereden geldiği belli olmayan zehirli etkileri, toplumu, ulusal yapıyı içinden kaynatır ve toplum hayatını rahatsız eder. Eğer(…) çiftçi ve toprak işi(…) düzenlenirse toplumu hiçbir rüzgar sarsamaz”²¹¹.

---

²⁰⁸ M. Asım Karaömerlioğlu, a.g.m., s. 36.

²⁰⁹ **TBMMD**, D:7 T:2 C:17, 54. Birleşim, 14.5.1945.

²¹⁰ M. Asım Karaömerlioğlu, a.g.m., s. 37.

²¹¹ Nakleden; Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, s. 339; M. Asım Karaömerlioğlu, a.g.m., s. 38.

Kendilerine karşı bu tür bir “demoklesin kılıcı” icat edilen büyük toprak sahiplerinin ise bu kanuna karşı tepkisiz kalması beklenemezdi. DP’nin kuruluş sürecini başlatan olayın Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olduğu bilinmektedir. Keza muhalif partinin iki kurucusunun (Adnan Menderes ve Refik Koraltan) ve etkin bir üyesinin (Emin Sazak) kanunun ateşli muhalifleri içinden çıkması ve bunların ikisinin büyük toprak sahibi olması rastlantı değildir. Nitekim Hilmi Uran topraksız ve az topraklı çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ülke topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak gibi iyi amaçlarla da olsa böyle bir kanun yapmanın ülkenin toplumsal bünyesinin bilinmediği anlamına geldiğini belirtmektedir²¹². Yine Uran, o dönemde sahipli araziye dokunulmadan dağıtılabilecek birçok arazi olduğunu, diğer taraftan sahiplerinin elindeki toprakların daha verimli işletilmesini sağlayacak tedbirler almanın mümkün olduğunu söylemekte, fakat bunları yapmak yerine bazı vatandaşların topraklarına el konulacağı endişesinin yayıldığını ifade etmektedir. Bu durum da büyük toprak sahiplerini parti aleyhine çevirmiş ve “bir parti silahı” olarak kullanılmıştır. “Kanaatim odur ki (...) biz bu kanunla hiç ciddi lüzum yok iken sadece bir üzüntü olarak ortalıkta, işte biz de bir toprak rejimine gidiyoruz zannını ve endişesini uyandırdık ve hiçbir faydasını görmeyerek onun da sadece zararını çektik, durduk”²¹³.

Nitekim 1948 yılında, reformun hızını kaybettiği Cavit Oral’ın Tarım Bakanlığı döneminde çiftçiler Bakan’a topraklarını kaybetme endişelerini dile getiriyorlardı:

“Çiftlik sahipleri endişelidir. Topraklarının ormanlar gibi ellerinden gideceğinden korkuyorlar. İktidar yani hükümet, herkesin hukukuna tecavüz etmekten vazgeçmelidir”²¹⁴.

Böylece Varlık Vergisi’nin – ağırlıklı olarak gayrimüslim ticaret ve sanayi erbabına karşı uygulanmış olsa da – Müslüman sanayici ve tüccarlarda sebep olduğu güvensizliğe, büyük toprak sahiplerini tehdit eden Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da

²¹² Hilmi Uran, **Hatıralarım**, s. 422.

²¹³ Hilmi Uran, a.g.e., s. 422 vd.

²¹⁴ **Vatan**, 2.9.1948.

eklendi. Bu kanunun gündeme gelmesiyle büyük toprak sahipleri de Varlık Vergisi yüzünden küskün olan ticaret ve sanayi erbabının saflarına geçmiştir. Böylece 1923'ten beri CHP çatısı altına bir araya gelen asker-sivil bürokrat, tüccar, sanayici ve büyük toprak sahiplerinden oluşan iktidar koalisyonunun son halkası da kopmuştur. Toprak reformu ve buna direniş Bülent Tanör'ün de belirttiği gibi tüccar ve sanayici ile bürokrasi arasında Milli Mücadele'de kurulan ittifakın sona erdiğinin ilanındır²¹⁵. “Toprak Kanunu tasarısı hazırlayan, özel sektörü “milletin dışına kovmaktan” söz eden bu ekip yasak elmaya uzanmakta, “kutsal özel mülkiyete” dokunmaktadır. Tüccar – eşraf takımının gözünde öküz ölmüş, ortaklık bozulmuştur”²¹⁶.

Kaldı ki Toprak Kanunu'nun köylü yığınlarına faydalı olduğuna dair elde veri yoktur. Aksine toprak reformunun Meclis gündemine gelmesinden çok önce, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nın ilk günlerinde, bir söylenti olarak ortalıkta dolaşması köylünün aleyhine bir duruma sebep olmuştur. Tan Gazetesi'nde yayınlanan bir köylü mektubu bu fikrini kanıtlar niteliktedir. Mektupta köylüler, o güne kadar ortakçılık yaptıkları arazinin sahiplerinin Toprak Kanunu çıkarılacağı haberinin yayılmasından sonra kendilerine iş vermektan kaçındıklarından şikayet ediyorlardı:

“Bizim (...) üzerinde çalıştığımız arazi Kilis'ten Murat Suyu'na kadar geniş ve mahsuldar bir topraktır.

Toprak Kanunun hazırlandığı buralarda duyulunca, arazi sahipleri bize iş vermemeğe başladılar.

Şimdi biz o topraklarda, ne yarıcılık, ne de ortakçılık suretiyle iş bulamıyoruz(...) Bizi savmaktan maksatları kendi topraklarının kendileri tarafından sürüldüğünü isbat edebilecek bir vaziyette bulunmaktır.

Bu suretle, toprak kanunu çıkınca, ortaksız bulunacakları için topraklarını taksime uğramaktan kurtulmuş olacaktırlar”²¹⁷.

Zaten kanun tasarısının komisyonda 3 ay gibi uzun bir süre incelenmesi ve meclis görüşmelerinin de nispeten uzun sürmesi, büyük toprak sahiplerinin topraklarını

²¹⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Mart 2004, s. 336.

²¹⁶ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, Ocak 1997, s. 387.

²¹⁷ **Tan**, 24.2.1939.

muvazaalı satışlarla akraba ve yakınlarına devrederek kamulaştırmadan kurtarmalarına imkan vermişti²¹⁸. DP'nin iktidarı döneminde CHP'den daha çok toprak dağıtması, bu noktada üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Sonuçta toplumdaki potansiyel rahatsızlıkla birleşen, savaş sonrası dünya konjonktürünün uygun koşulları sağlaması, hatta direktmesi sonucu Türkiye'de çok-partili hayata geçiş yönünde bir eğilimin ortaya çıkmasıyla, bu kanunun yarattığı tepki büyük toprak sahiplerinin yeni partinin hem kurucuları arasında yer almasına hem de partinin kuruluşundan sonra onu destekleyenlerin başında gelmesine sebep oldu. Bu grubun karşısında yer alan köylü yığınları tarafından ise kanun, bundan elle tutulur bir yarar sağlayamadıkları, hatta yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, bazı durumlarda zarar gördükleri için CHP'ye karşı tutumlarını değiştirecek bir hamle olarak değerlendirilmedi.

4. KÖY ENSTİTÜLERİ

1930'larda Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin yarattığı “şok” yönetici sınıfın halkın, rejim karşısındaki durumuna daha ciddi bir şekilde eğilmesine yol açmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, bütün çabalara rağmen halkın ve özellikle köylülerin durumunda bir iyileşme yaşanmadığı, geniş halk kesimlerinin rejimi ve onun partisi olan CHP'yi benimsemek ve ona tam destek vermek noktasına hala gelmediği bu deneyim ile açıkça görülmüştü. Bu olay beraberinde tek-partinin kurumsallaşması, parti-devlet bütünleşmesi, devletçilik uygulamalarının giderek hız kazanması gibi, siyasal ve toplumsal alandaki birçok düzenlemeyi beraberinde getirdi. Bu düzenlemelerden biri de, resmi olarak 1940'ta başlasa da hazırlık dönemi 1937'ye kadar giden²¹⁹ Köy Enstitüleri girişimidir.

Aynı dönemde yaşanan ve toplumsal rahatsızlığın artmasında önemli rol oynayan gelişmelerden biri olan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı da Köy Enstitüleri girişimiyle yakından ilgilidir. Buhranın en büyük etkisi tarım üzerinde görülmüş, ülkenin tek ihraç

²¹⁸ Sabiha Sertel, “Halkın Dileklerinden 3 – Toprak Davası”, **Tan**, 24.9.1945.

²¹⁹ M. Asım Karaömerlioğlu, “Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler”, **Toplum ve Bilim**, No:76, Bahar 1998, s. 57.

malı olan tarımsal ürün fiyatları büyük bir düşüş yaşamıştı. Tarımın içine düştüğü çıkmazdan kurtulması için düşünülebilecek olan makineleşme, yeterli sermayenin olmaması ve ülkedeki köylerin dağılımı yüzünden pahalı ve kısıtlı bir çözüm olacaktı. Bu nedenle 1932'den sonra köy ve köylü için, tarımın yeni üretim teknikleriyle dönüştürülmesi için kayda değer tartışmalar yaşanmaya başlandı.

Bu günlerde ortaya çıkan köycülük akımı, gerçek ulusal gücün ve ülkeyi kalkınırken koruyacak ahlaki direncin köylerde olduğunu altını çiziyordu²²⁰. Bu bağlamda köyün eğitimi birinci planda bir konu olarak ele alındı. Köycü akım, köyün kendi gereklerine cevap verecek bir eğitim alması gerektiği fikrindeydi. Böylece bu akım, köy için eğitimde söz konusu olacak yeni bir düzenlemenin fikri temellerini atmakta öncü oldu.

Türk eğitim sisteminin içine düştüğü açmazın sebeplerini araştırmak, özellikle köylerde ilköğretimin neden bu kadar başarısız olduğunu araştırmak için bir eğitim komisyonu kuruldu. Komisyonun incelemeleri sonucunda, köylülerin eğitiminin yerel ortamda gerçekleştirmek ve onlara Kemalizm ve devrimi anlayacakları bir dille anlatmak gerektiği ortaya çıkmıştı²²¹. Bu görevi şehirde yetişen ve orda eğitim alan, köyün gerçeklerini ve gereksinimlerini bilmeyenlerin gerçekleştirmesi ise mümkün görülüyordu. Zaten şehirlerdeki öğretmen okullarının kapasitesi de ülkenin eğitim-öğretim alanındaki açığını kapayacak durumda değildi. Bu yüzden köyden seçilecek gençlerin, köy için hem teorik hem de pratik bir eğitim süreci sonunda tekrar köylerine dönmeleri öngörülüyordu. Bu şekilde eğitilen köylü gençleri modern üretim yöntemlerini de öğretebilecek seviyede olarak köylerine dönecekti.

Sonuçta Köy Enstitüleri 1937 yılında başlayan üç yıllık deneme süreci sonunda 1940 yılında resmen faaliyete geçtiler. Uygulamanın amacı, kanun gerekçesinde şöyle açıklanmıştı:

---

²²⁰ Bu konuda örnekler için bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, a.g.m, s. 58-62.

²²¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Ekim 1995, s. 120 vd.

“Türkiye’de büyük nüfus çoğunluğunun yaşamakta bulunduğu köylerimizde ilk öğrenimi hızla ve kolaylıkla yaymak, aynı zamanda köylerimize köy sanatlarını öğrenmiş elemanlar kazandırmak ihtiyacı, Hükümeti(...) Köy Enstitülerini kurmak ve bitirenleri görevlendirebilmek üzere kanuna dayanan yeki istemek durumunda bırakmıştır.”

Kanun gerekçesi ilköğrenimin o dönemki durumu hakkında bilgi vermekte ve şöyle devam etmektedir:

“Tablo şudur:

- 1- Nüfusları 400’den çok, eksik öğretmenli ve öğretmensiz köy ve köy karakterindeki küçük kasabalar için 15.000
- 2- Eğitimci köylerin bölge merkezlerinde kurulacak dönemli okullar için 2.000
- 3- Eğitimci örgütüne gerekli gezici başöğretmenlikler için 3.000 ki toplam olarak 20.000 öğretmene ihtiyaç vardır. Bu kadar öğretmenin çabuk, kolay ve iyi yetiştirilmesi için yeni ve pratik usullere ihtiyaç vardır. Böyle yapılmaz, ilköğrenimle ilgili bütün yasaların dışına çıkılmadan ilköğrenim çağındaki bütün çocuklar okutulmak istenirse bu hedefe zaman itibariyle yüzyıldan önce varılması mümkün olmadığı gibi gücümüzün sınırlarını aşan miktarda para harcamak gerekir. Çok beklemeye vaktimiz olmadığı gibi, harcayacak bu kadar çok paramız da yoktur.”

Gerekçede bu sınırlılıkları aşarak elde mevcut imkanlarla ve olabildiğince kısa zamanda ilköğrenim davasını halledebilmek için iki önlem sunuluyordu:

- 1- Nüfusları az olan küçük köyler için köy eğitimci yetiştirmeye devam etmek,
- 2- Köy enstitüleri aracılığıyla şimdiye kadar yapıldığından ayrı bir şekilde köye öğretmen ve de gerekli eleman yetiştirmek.

Kanun gerekçesinde ayrıca, büyük şehirlerde kurulan ve şehir ve kasabaların ihtiyaçlarına cevap verecek bir eğitim veren Öğretmen Okullarında yetişen öğretmenlerin köy koşullarına uymadığının anlaşıldığı, bu nedenle de köy öğretmenlerinin görecekları hizmetin gereklerine göre yetiştirmenin bir zorunluluk halinde olduğu belirtilmekteydi:

“Köy öğretmenlerinin de, eğitimci gibi, hatta onlardan daha kuvvetli tarım bilgisine ve gücüne sahip olmalarına ve genel bilgileri ile meslek seviyelerinin üstün olmasına ve her bakımdan köyde yararlı olabilecek halde yetiştirilmesine uğraşılacaktır. Bu niteliklere sahip öğretmenleri ve bunun yanı sıra köye gerekli öteki iş unsurlarını yetiştirmeye hazırlanırken; köylerimizin genel durumlarını, sağlık ve ekonomik koşullarını, doğal özelliklerini, içinde oturanların uğraştıkları işleri ve bu işleri yapmak için kullandıkları tekniği göz önünde tutmak gerekir. Bunun için köye öğretmen yetiştirmek işinde şu ilkelere uyulur:

1-Öğretmen adayını köyden almak

2-Köyden alınmış çocukları köy hayatından uzaklaştırmayan bir çevrede iyi bir çiftçinin bilgilerine sahip ve bildiklerini uygulayabilecek bir halde yetiştirmek

3-Bu çocuklara öğretmenlik mesleği ile birlikte köyde gerekecek demircilik, yapıcılık, dülgelik, kooperatifçilik, kız öğrencilere çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi, tarım sanatları, hastaya bakmak gibi işleri de öğretmek

4-Bunlardan olağan üstü istidat gösteren öğrenciye yüksek öğrenim yollarını açık bulundurmak

5-Öğretmen olamayacakları, öğrendiği işlerden birini yapmak üzere serbest köy hayatına bırakmak

6-Öğretmen olacakları da köy hayatının koşullarına dayanabilecek ve o çevrede daha ileri ve verimli bir hayat yaratma gücünü kazanacak surette hazırlamak

7-Öğretmeni ve köye gerekli elemanları yetiştirmek üzere açılacak kuruluşları; arazi durumu elverişli yerlerde kurmak, onları üretici birer kurum durumuna getirerek hiç olmazsa öğrencinin yiyeceğini sağlayabilecek şekilde yönetmek ve böylelikle masrafları azaltarak ileride devlete yük olmayacak duruma getirmeye çalışmak”²²².

Fakat “Köy Enstitüleri Kanunu”nun oylanmasına 148 milletvekilinin katılmaması²²³, Meclis içinde bu kurumlara karşı bir muhalefetin varlığına işaret ediyordu. Önceki bölümlerde incelenen kanunların Meclis oylamalarından da takip edilebileceği gibi tek-parti döneminde milletvekillerinin kanun tasarılarına muhalefetlerini göstermelerinin tek yolu oylamaya katılmamaktıç.

Köy Enstitüleri Kanunu görüşülürken, uygulamanın temeli hakkında tek eleştiri Kazım Karabekir’den gelmişti:

“Bendeniz bu konuda bir noktayı mahzurlu görüyorum: o da 3 üncü maddesi hükmü ile köy enstitülerini yalnız köy okullarını bitiren çocuklara hasrediliyor(...) 40–

²²² TBMMZC, D:6 İ:1 C:10, 41. inikat, 17.4.1940.

²²³ TBMMZC, gös. yer.

50 sene sonraki hayatı tasvir edersek memleketimiz ikiye ayrılmış olacaktır. Biri köylünün kendi ruhu ile terbiyesi, biri de şehirli kısmı(...) Biz şehir ve köy çocuklarını böyle birbirleriyle kaynaştıracak yerde bir safiyeti fikriye ile ayırırsak, sonra acaba bu köylere başka taraflardan yapılacak telkinler günün birinde biz bu şehirlilerin karşısında başka fikirlerle onları mücehhez bulmaz mıyız?"

"Bugün her milletin bütün kültür vasıtalarını kullanarak tesisine çalıştığı bir milli vicdan ve milli şuur vardır. Biz ise, bütün medeniyet alemleri ile temasta bulunan, şehir ve kasabalardaki aynı şartları haiz olan çocukları köylere göndermeyeceğiz, yalnız köy hayatını gören, gözünü köyde açmış, medeniyet alemleri ile hiçbir teması olmayan bu asrın kültürünü taşımayan bir kısım vatandaşları alacağız. Onlara hususi tahsil vererek götürüb köylerimizde milli vicdan uyandıracacağız. Mesele yalnız ziraat yapmak hayatını temin etmek değildir. Bu gün bir milletin fikrinin ve vicdanının aynı surette çarpması lazımdır. 40-50 sene sonrayı tasavvur buyurun. Şehir ve kasabalardaki medeniyet alemleri ile, ailelerinin görgüleri ile hiç teması olmayan bir heyeti talimiyenin yetiştirdiği köylü sınıfının taşıdığı ruh ile kasabalılar ve şehirliler arasındaki derin uçurumu tasavvur buyurun. Bilhassa öyle bir vaziyette ki bütün cihanda herkes birer doktrinle kendisine hazır asker ararken biz kendi devlet hayatımızı tedvir eden şehir ve kasabalıları köylere göndermeyeceğiz. Onlardan köyleri mahrum edeceğiz. Uzun zaman sonra kendi dilimizle onlarla anlaşamayacağız. Hâlbuki başka adamlar onlara tamamı ile el salmış olacaklar(...) Parti programımızda sınıf yok diyoruz. Fakat elimizle tesis ediyoruz kanaatideyim. Çünkü seneler ilerledikçe köyler ile şehirler arasında dehşetli bir kültür farkı olacaktır. Milli vicdanlar ayrılacak memlekette tamamiyle ayrı iki tabaka teşekkül edecektir"²²⁴.

CHP ve bu projenin ilk ismi Hasan Ali Yücel ise bu iddialara karşı çıkıyordu:

"Yetiştirdiğimiz insanları yeni bir sınıfın müvellidi addetmeği bendeniz doğru bulmuyorum. Kaldı ki bizim arzumuz(...) köyün içerisinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü, bu arzettiğim bilgi ve melekelerle teçhiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir. Onları müstahsil, kendi tarlasında ve muhitinde kuvvetli yapmak ve istihsal kabiliyetlerini arttırıp memleketin sosyal seviyesi kadar ekonomik seviyesini de yükseltmektir. Binaenaleyh sınıf teşekkülü hatıra gelemez"²²⁵.

1942 Haziranında yapılan Köy Okulları ve Enstitüleri Kanunu görüşmelerinde de enstitüler için eleştiriler yapıldı. Özellikle Emin Sazak bu enstitülerden çıkan öğretmenlere çok fazla yetki verildiğinden şikayet ediyordu:

---

²²⁴ TBMMZC, gös. yer.

²²⁵ TBMMZC, gös. yer.

“Bu madde (madde 10) muallimlere o kadar salahiyet veriyor ki, hekim, hakim, ne bileyim, mürşit, Peygamber, hepsi. Yani bunlar köyün ziraatini temin edecek, askeri işlerde akıl verecek, hülasa her şeyi yapacak. Ben, hakikaten bu yeni köy muallimlerinin yetişme tarzı itibariyle çok emniyet duydum. Bu çocuklar bu sahada çok çalışacaklardır. Hoşuma giden cihet, bu çocukların her şeyi öğrenerek köye gitmeleridir(...) Fakat bunu böyle yaptığımız vakit köye gidecek bu muallim, ben köyde muhtarım diyecek, o zaman da köy kalkınması yerine herkes dağa kaçacak(...) Kanun çok güzeldir, fakat bu maddesi tamamen yanlıştır. Böyle yaparsak yarın bütün emeklerimiz boşuna gidecek. Sonra öğretmen hangi işi yapacak? İçtimai işe bakacak, su işine bakacak, şu işe bakacak, bu işe bakacak... Fakat mektepte ne vakit çalışacak? Onun için ben rica ederim bu maddeyi baştan aşağıya lağvedelim(...) Muallim köylülere, gelin bakalım, konferans vereceğim, sizi adam edeceğim has dur, selam dur derse o muallime ısınmanın imkanı yoktur”²²⁶.

“Bunlara verdiğimiz salahiyet Başvekilde yoktur. Bunlardan köylü ne öğrenecek? Büyük mekteplerden çıkan ziraat memurlarımızın hala köylüye faydalı olamadığını görüp dururken, nihayet bilgisi bir aşı aşılamağa, ağaç dikmeye ve tohum temizlemeye münhasır olan bir genç tasavvur ediniz ki oraya vardı; biz ona diyoruz ki; sen öyle bir şahıssın ki Allah tarafından köyleri ıslaha memur edilmişsin, şu şu salahiyetlerin var. Kaç kişi bu vazifeleri yapabilir? Böyle şeylerin zihninden geçmesi bile onu vazifei asliyesinden uzaklaştırır”²²⁷.

Emin Sazak 1945 yılı bütçe görüşmelerinde de konuyu Meclis gündemine getirdi:

“Arkadaşlar, ben bakıyorum, evet davanın aslı gayet kutsi ve memleketi yaşatacak şeyler. Fakat asıl ne kadar kutsi olursa olsun yüzde doksan dokuz muhakkak ki murakaba, eksilince, en iyi iş en kötüye gidiyor(...) Hepimiz Köy Enstitüsünde yetiştirilecek çocukların köye daha yakın, köy ihtiyacına göre bilgili adamlar olmasını amaç tuttuk. Fakat bu işleri ele alırken bunların hepsini bir Atatürk farz ettik. Atatürk de bu salahiyeti alamadı ya. Bunlar istediğini yapar, istemediğini atar. Hakikaten iyi şeyler öğreniyorlar(...) Ama gidilen yol iyi değildir. Gezdiğiniz yerlerde görürsünüz ki böyledir.

Terbiye işinde Vekil Beye de söyledim.

“Anasının yanında kızını kucakladım” diye musiki dersi. Böyle müzik, böyle kültür olur mu?”²²⁸

²²⁶ TBMMZC, D:6 İ:3 C:26, 68. inikat, 3.6.2942.

²²⁷ TBMMZC, D:6 İ:3 C:26, 69. inikat, 5.6.2942

²²⁸ TBMMTD, D:7 T:2 C:17, 58. birleşim, 21.5.1945.

Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilatı Kanununun görüşülmesinde söz alan diğer milletvekilleri, enstitü ve okul inşaatında köylülerin çalışmasını öngören 25. maddeye karşı çıkıyorlardı. İstanbul milletvekili Atıf Bayındır maddeyi Anayasa'ya aykırı buluyordu:

“Arkadaşlar, bu teklif doğrudan doğruya Teşkilatı Esasiyeye muhaliftir(...) Teşkilatı Esasiye'nin 72. maddesi diyor ki, “Türkiye’de işkence, eziyet ve angarya memnudur”(…) Teşkilatı Esasiyenin bahsettiği angaryadan maksat nedir? Bütün dünyanın hukuk lügatlerini bir araya getirerek bakınız, angarya demek, ferdin bedelsiz, ücretsiz olarak Devlete ve Derebeyine ödediği, verdiği bir iştir. Görüyor ki Devletle Derebeyi bir arada geliyor. Binaenaleyh feodalite, Derebeylik kalkmıştır. Teşkilatı Esasiyenin hiçbir maddesi ihlal edilemez. Tadil edilemez, hiçbir kanun buna aykırı olamaz. Maddenin bu kadar sarahati karşısında başka kanuna nasıl olur da, buna aykırı bir hüküm koyabiliriz? Teşkilatı Esasiye kanunu bir Geza(?) kanunu değildir. Bu, doğrudan doğruya vazı kanunun vicdanına hitap eden bir hükümdür. Diyor ki; Ey milletvekilleri, siz bu kanuna muhalif angarya ve işkence vazedemezsiniz, bunu vazedemeyen kanunlar yapamazsın. Bu doğrudan doğruya Heyeti Celilenize hitap eden bir hükümdür(...) Maksadı takdir ediyorum, çok yüksektir, çok ulvidir. Bu işlerin yapılması halinde verdiğimiz heyecanın büyüklüğü karşısında yerlere eğiliyorum. Fakat(...) iş ne kadar büyük olursa olsun, iş ne kadar güzel olursa olsun, bizim yine kanuna uygun hareket etmemiz şarttır. Güzel iştir bunlar. Yapalım yapturalım, fakat bir yolunu bulalım. Bir yol bulduktan sonradır ki ancak o halledilir”²²⁹.

Kars milletvekili Kahraman Arıklı ise bu angaryanın kadınlara uygulanmasının yanlışlığı üzerinde durdu:

“Kadınların çalışmaya mecbur tutulmaları köylü için çok ağır ve üzücü bir külfettir(...) Yirmi yaşındaki kızını, karısını, kız kardeşini veya altmış yaşında anasını bu gibi kalabalık yerlerde çalıştırmağı da ayıp sayar. 55-60 yaşındaki ihtiyarların bir çokları çalışamazlar. Bunların çalışmağı değil, istirahat ve yardıma muhtaçtırlar. Bu gibilerden duadan başka fayda görmeyen evlatları üstelik yerlerine 20. madde kabul edilirse 40 gün çalışmak gibi ağır bir yük altına sokulmuş oluyorlar”²³⁰.

Ziya Gevher Etili (Çanakkale) de aynı konuya değinmişti:

²²⁹ TBMMZC, D:7 İ:3 C:26, 71. inikat, 10.6.1942.

²³⁰ TBMMZC, D:6 İ:3 C:26, 72. inikat, 8.6.1942.

“Arkadaşlar, bu kadın meselesini halletmek için, çok rica ederim, maddeyi bir kere daha gözden geçiriniz. Orada diyor ki, “18 yaşından 60 yaşına kadar, kuyu kazdırma da dahil olduğu halde...” 60 yaşında bir kadına kuyu kazdırma mükellefiyetini vermek onu mezara sokmaktır. Kanun çok serttir. Biz, kadınlığın yapacağı ve yapamayacağı vazifelerde, kadınlarla erkekler, ruhen müşterek bir milletiz ve kadının ne yapabileceğini ve ne yapması lazım geldiğini, kadın ve erkek, müştereken biliriz ve müştereken tayin eden bir milletiz. Kadın, fedakarlık yapılması lazım gelen her yerde erkeğe sormaz, davetsiz gider. Fakat bu asil fikre, kuyu kazdıracak kadar ağır işlere kadınlığı sevk etmek suretiyle, kıymamak lazımdır. Bu vazife vermek değil, doğrudan doğruya angariye yüklemek olur arkadaşlar. Arkadaşlar, hakikati olduğu gibi görmek lazımdır. 60 yaşında bir kadına, 18 yaşında bir kadına, kuyuya in demek, ne demektir? Dünyanın en ağır işidir kuyuya inmek arkadaşlar. Kadın da iş yapar amma böyle işler değildir. Onun için bir iş yaparken diğer işlerimizi bozmamağa dikkat edelim”²³¹.

Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilatı Kanunu gerekçesine göre Köy Enstitülerine 1942’ye kadar 9000 öğrenci alınmıştı. Bundan itibaren de her sene 1000 eğitmen adayı ile 3000 öğrenci alınacak ve 8 yılda 8000 eğitmen ile 24000 köy öğretmeni yetiştirilerek 1950’ye kadar köylerin ilköğretim ihtiyacı karşılanmış olacaktı²³².

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in verdiği bilgiye göre, ilk mezunların verildiği 1945’te 1996 öğrenci mezun olmuş, bunların 1878’i 1744 köye tayin edilmişti. Aynı sene bu tayinlere hazırlık olmak üzere 1530 köyde 595 yeni okul binası yapılmış, 948 okul tamir edilmişti. 1430 işlik ve 1546 öğretmen evi yapılmıştı. Ayrıca, Kars, Maraş ve Trabzon hariç, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin çalışacakları okullara 6141 hektar 73 dekar arazi verilmişti²³³.

1944’e gelindiğinde ise, 20 Köy Enstitüsünde öğrenci sayısı 16.400’dü. Bunlar öğretmen okullarının 90 yılda toplayabilecekleri sayının 7 katından fazlaydı.

Enstitülerde 306 bina öğrenciler tarafından yapılmış, 15.000 dönüm arazi işlenip ekilmişti. Enstitü topraklarına 250.000 ağaç dikilmiş, 1.500 dönümlük orman meydana getirilmiş, 1.200 dönüm bağ dikilmişti. Enstitülerde 9.000 baş hayvan bakılıyordu. Enstitü imalathaneleri, enstitünün giyecek ihtiyaçları ile yapı, demircilik gibi alanlarda

²³¹ TBMMZC, gös. yer.

²³² TBMMZC, D:6 İ:3 C:26, 71. inikat, 10.6.1942.

²³³ “Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in Radyo Konuşması”, **Ulus**, 5.1.1945.

faal hale geldiler. 16 enstitü öğrencilerin emekleriyle elektriğe kavuştu. Hasanoğlan'da bu enstitülere öğretmen yetiştirmek üzere bir Yüksek Köy Enstitüsü açıldı²³⁴.

Köy Enstitülerinin, okul veya kursu bulunan köylerden yeteri kadarının bir araya gelmesiyle, birer gezici öğretmen veya başöğretmen bölgesi, bu bölgelerin bir ilköğretim müfettişliği ve bunların da birleşmesiyle bir Köy Enstitüsü bölgesinin ortaya çıkmasını öngören teşkilat yapısı Milli Eğitim teşkilatından bağımsız özellikler taşıyordu²³⁵.

Çok partili hayata geçildikten sonra, bu deneyiminin hızı kesildi ve kısa zamanda ana hedeflerinden uzaklaşmasına sebep olacak bir hale geldi. Recep Peker Hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığına Reşat Şemsettin Sirer'in getirilmesiyle ilk duraksamalar yaşanmaya başlanmıştı. Sirer ilk olarak Köy Enstitülerinin kurulmasında büyük emeği olan İsmail hakkı Tonguç'u 21.9.1946'da İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden uzaklaştırdı. Tonguç önce Talim Terbiye Kurulun, ardından bir ortaokulun resim öğretmenliğine atandı. Bunu "Tonguççu" enstitü yöneticileriyle öğretmenlerin başka birimlere ya da yerlere atanmaları takip etti.

1947'de ise ilgili yasa ve yönetmeliklerde yapılan değişikliklerle sistem işlemez hale geldi. 4274 sayılı kanunda yapılan değişiklikle köy okullarının yapımındaki yükümlülüklerin çoğu kaldırıldı, 520 sayılı kanunla da köy okullarının, öğretmen, sağlık memuru ve ebe evlerinin yapımının devletçe üstlenilmesi kabul edildi. Ayrıca köy öğretmenleri ile sağlık memurlarına arazi verme uygulamasına son verildi, önceden bunlara verilen bütün demirbaşlar ve donanım araçları geri alındı. Yüksek Köy Enstitüsü ile eğitim kursları kapatıldı ve nihayet enstitülerin öğretim programlarında yapılan değişiklikle pratik dersler müfredattan çıkarıldı ve buralardan mezun olanların sadece öğretmen olarak görev almaları tercih edildi²³⁶.

---

²³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 381.

²³⁵ Ali Ata Yiğit, **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)**, İstanbul, 1992, s. 77.

²³⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s. 49.

CHP iktidarının son hükümeti olan Şemsettin Günaltay Hükümeti dönemindeyse 1949'da çıkarılan 5541 sayılı kanunla enstitülere sadece köy çocuklarının alınması prensibinden vazgeçildi. Buna göre köylü çocukların yanı sıra 1/4 oranında belediyesi olan kasabalardaki ilkokul mezunları da Köy Enstitülerine alınacaktı. Ayrıca enstitülerdeki karma eğitime son verildi ve enstitülerdeki bütün kız öğrenciler 2 Kız Öğretmen Okulunda toplandı²³⁷.

Uygulamadaki amaç köyün biran önce kalkınmasını sağlamak da olsa, Köy Enstitülerinin köyden gereken desteği alamadıkları söylenebilir. Bunun en büyük sebebi okulların ve öğretmen evlerinin köylüler tarafından yapılması ve öğretmenlere köy arazisinden tarla verilmesinin öngörülmesiydi. Bu konuda köylülerden gelen şikayetler, "Köylünün Durumu" başlığı altında örneklenmiştir. Bu uygulamanın, hele ki şehir ve kasaba okullarının devlet bütçesinden yapılıırken, köylü tarafından bir angarya olarak görülmemesi mümkün değildi.

Bunun yanında enstitülerin program bakımından eksik ve hatalı tarafları bir araştırmacı tarafından şöyle maddelenmiştir:

- 1- Çocuk yaşta köyden alınan ve köye öğretmen/önder olarak yetiştirilen öğrenciler; şehir hayatına ve şehir insanına karşı tamamen izole edilmiş durumdadırlar. Kaldı ki, 20 yıllık mecburi hizmet öngörülmesi, bu izolasyonu sürekli kılıyordu. Ancak, şehirler nüfusunun % 80'i kırsal alanda olan bir ülke için, yoğun olarak irtibatın sağlanması gereken yerlerdir.
- 2- İzolasyona dayalı bir eğitim sistemi, köy ve şehir ayrımını ideolojik yaklaşımlara temel teşkil edecek şekilde belirginleştirecektir.
- 3- Dini duygulara yer vermeyecek kadar laik bir eğitimden geçen ve hümanist kültürle yetişen öğretmen adaylarının, kapalı bir toplum hayatının merkezleri olan köylerde rehber/önder olmaları gerçekçi

---

²³⁷ Şerafettin Turan, a.g.e., s. 50.

görünmemektedir. Halkın kültür normlarını değiştirmekle görevli bir öğretmenin tecrit edilmesi ihtimali yüksektir.

- 4- Bir öğretmenin mesleki bilgilerinin yanı sıra, hayvancılıktan ziraatçılığa, inşaatçılığa kadar birçok sanat ve beceriye sahip olması ve bütün bu alanlarda faaliyet göstermesi de mümkün değildir. Her şeyden önce böyle bir heyecan ve ideali bütün fertlerin taşıması gerekir²³⁸.

Günümüzde enstitülerin kapatılmasına sebep olarak, çoğunlukla bunların solcu ve komünist yuvaları olması ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını zedeledikleri için bu grubun yoğun bir muhalefetiyle karşılaşmış olması gösterilmektedir. Ancak hem Köy Enstitüleri Kanunu, hem de Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilatı Kanunu görüşmeleri sırasında, Kazım Karabekir'in sözleri hariç, çok büyük bir muhalefetle karşılaşmamış olması bu tezin sağlamlığını gölgelemektedir. Üstelik Asım Karaömerlioğlu'nun aktardığına göre, büyük toprak sahipleri, toprak ağaları kendileri için nitelikli iş gücü yetiştirecek olan bu kurumlara yardım bile ediyorlardı²³⁹. Nitekim Emin Sazak'ın kanun görüşmeleri sırasında bu kurumları desteklemesi de, büyük bir toprak sahibinin ağzından Köy Enstitülerinin onaylanması anlamına gelmektedir. Sazak sadece bu enstitülerden çıkacak öğretmenlere verilen yetkilerin köylüyle kaynaşmasını önleyecek derecede fazla olduğunu belirtmişti ki, bu bir vakaydı.

Bu nedenle Köy Enstitüleri denemesinin sona ermesinin sebepleri, çok partili hayata geçişten sonra büyük toprak sahiplerinin muhalefetinden çok, CHP'nin kendi iç dinamiklerinde aramak daha doğru olacaktır. Fakat bu noktada Taner Timur'un, büyük toprak sahiplerinin bu kurumlara karşı çıkmayışlarını onların kültür ve kavrayış seviyelerinin düşüklüğüne bağlayan tezini de zikretmek gerekmektedir. Büyük toprak sahipleri önceleri kendi çıkarlarına da hizmet edeceğini düşündükleri bu kurumların, zamanla kendi çıkarlarına ters olarak, köylüyü bilinçlendirdiklerini görmüş ve bu yüzden

²³⁸ Ali Ata Yiğit, **İnönü Döneminde Eğitim...**, s. 85 vd.

²³⁹ M. Asım Karaömerlioğlu, "Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler", **Toplum ve Bilim**, No:76, Bahar 1998, s. 70.

muhalefete geçmiş olabilirler. Fakat İnönü'nün böylesine önem verdiği kurumları korumak için çaba harcamak yerine, bunları hem de çok partili hayata geçer geçmez feda ettiğini düşünmek doğru olmasa gerektir.

Kanımızca Köy Enstitülerinin kapatılma sebebi, onların kendilerinden beklenenden farklı bir takım olguları da beraberlerinde getirmeleridir. Yine Karaömerlioğlu'nun belirttiği gibi, bu enstitülerden mezun olanların kendilerine aşırı güvenli ve devlet görevlileri karşısında sorun çıkarmaya yatkın bir karakter kazanmaları CHP'nin yönetim anlayışıyla bağdaşmayacak bir durumdu. Ayrıca bunlar sanıldığı gibi sadece köyle ilgilenen, köyün sorunlarını çözmeye çalışan insanlar da olmamışlardı. Enstitülerden çıkanlar şehirlere dağılmakta vakit kaybetmedi²⁴⁰. Fakat enstitülerin amacı köylüleri kalkındırarak, ama bunu köyde kalarak yapacak “köy önderleri” yetiştirmektir. Nitekim enstitülere sadece köylü çocukların alınmasının ve mezun olanlara 20 yıllık bir mecburi hizmet öngörülmesinin sebebi de buydu. Ancak mezunların köy sorunlarıyla ilgilenmeyi uygulamadan alanından, entellektüel boyutlarda tartışma alanına kaydırması, onların başlangıçta istendiği ve planlandığı gibi köylü içinde yaşayan köy önderleri olmadıklarını göstermişti. Onlar da öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler gibi şehir hayatına karışıyorlardı.

Köyün içinde kalanlarınsa, köylü toplumun realitelerinde uzak yetiştikleri için köylülerle kaynaşmada zorluk çektikleri kabul edilebilir. Hümanist bir anlayışla, daha da önemlisi dine karşı tamamen kayıtsız yetişmeleri Türk köylüsünü anlamada ve onunla kaynaşmada yetersiz kalmalarına sebep olmuştur. Girişimin tüm idealistliğine ve amacının ulviliğine rağmen, dönemin toplumsal koşullarında dinin hala önemli bir yeri olduğu için adaptasyon sorunu yaşanmıştı. Ayrıca enstitülerden çıkan öğretmenlerin aşırı idealistliği, hatta katı tutumları onların köyde kabul edilmesini zorlaştırmıştır. Ancak köylünün ona karşı tepkisini eğitimin önemini kavrayamamış olmasına bağlamak da yanlış bir değerlendirme olacaktır. CHP il, ilçe, ocak kongre dilekleri incelendiğinde köylülerin okul ve öğretmen isteklerinin ilk sıralarda olduğu görülür. Bu nedenle

---

²⁴⁰ M. Asım Karaömerlioğlu, a.g.m., s. 79.

köylünün enstitülü öğretmenlere tepkisinin sebebi onların aşırı katı tutumları ve anlayışsız tavrıdır ki Emin Sazak bu öğretmenlere verilen geniş yetkilerin böyle sonuçlara yol açacağını belirtmişti. Bu noktada DP'nin Köy Enstitüleri konusundaki muhalefetini Enstitülerin kendisinden çok, bu enstitülerden çıkan öğretmenlerin görev alacakları köylerde okul binası, işlik ve öğretmen evinin köylüler tarafından yapılması ve öğretmenlere verilecek tarım arazisinin de yine köylüler tarafından verilmesi zorunluluğu üzerine kurmuş olduğunu hatırlamak faydalı olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'de köy kalkınmasını gerçekleştirmek için atılan en önemli adımlardan biri olan Köy Enstitüleri girişimi, aynı toprak reformu gibi, sebebi nasıl açıklanırsa açıklansın başarısızlıkla sonuçlanmış, istenilen amaca ulaşamamıştı.

III. BÖLÜM

HALKIN DURUMU VE 1946 SONRASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

1. GENİŞ HALK KESİMLERİNİN ŞİKAYETLERİ

1.1. Köylü Ve İşçi Gruplarının Durumu

1.1.1. Köylünün Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete geçen en büyük sosyal grup köylülerdi. Ülke geneline yayılmış 40.000'den fazla köy vardı. Bu grup 1945'te nüfusun %83'ünü oluşturuyordu¹. 1940 yılı sayımına göre köylü nüfus 13.500.000 kişiydi².

1930'da başlayan devlet eliyle sanayileşme hareketi tarımdan elde edilen vergiler ve savaş yıllarında ekonominin finansmanı ağırlıklı olarak yine tarım kesiminden alınan vergiler, el koymalarla devlet alımları ve devlet hissesiyle sağlanmıştı*. 1944–1947 yılları arasında Toprak Mahsulleri Vergisiyle elde edilen kazanç 233.500.000 liraydı ki bu Türkiye zirai gelirinin %3'üydü³. Bu rakam milli gelirin dağılışına göre köylülere isabet etmesi gereken vergi yükünden çok daha yüksekti⁴.

Öncelikle savaş yıllarında büyük bir kısım iş gücünün silahaltına alınması tarımsal üretimin önemli oranda düşmesine sebep olmuştu. Bu düşük üretimden alınan vergiler, el koyma devlet hissesi uygulamasıyla yapılan alımlar, Toprak Mahsulleri

---

¹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1996, s. 99.

² Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma**, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 525.

* Savaş yıllarında tarımsal ürünlere el koymalar "Milli Korunma Kanunu", Devlet hissesi uygulaması "Alınan Önlemler" başlığı altında, Toprak Mahsulleri Vergisi ise müstakil bir başlık altında incelenmiştir.

³ Cemil Koçak, gös. yer.

⁴ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 107 dnt:12; Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Matbaası, t.y., s. 36.

Ofisinin tutumu ve ayrıca Köy Kanunu ve Orman Kanunu ile bazı yükümlülükler altına sokulması, köylü kitleleri arasında rahatsızlık sebepleriydi.

Özellikle Orman Kanunu ve Orman Muhafaza Teşkilatıyla yaşanan anlaşmazlıklar ile Köy Kanununun köy okulları ve köy öğretmen ve eğitimcilerinin evlerinin inşasında bedenen çalışmak zorunda olmaları en çok şikâyete mevzu olan konulardı.

Orman memurları ile muhafaza kuvvetlerinin kanunu gereksiz denecek derecede baskıyla uygulamalarından şikayet ediliyordu. Öyle ki, yol kenarlarında yetişen “çalı çırpı makulesi şeyler bile orman mahsulü sayılarak halkın yakacak ihtiyacı tazyik edilmekte” idi⁵. Bir köylü kendi tarlasından kestiği çalıları evine götürürken kaçak kesim yapmakla suçlanarak, değeri 500 lira olan arabası ve öküzleri 172 liraya satılmıştı⁶.

“Orman Koruma Kanunu yanlış ve noksan tatbik edilmektedir. Pek çok fakir halkın ve köylülerin kendi tarla ve bahçelerinden kestikleri meyve ağaçlarıyla söğüt ve kavaklar Orman muhafaza erleri tarafından yakalanmakta ve bu vatandaşlar mahkemeye verilmektedir”⁷.

“Köylü mutasarrıf olduğu kendi tarlasını temizleyerek ve aynı zamanda şehre götürüp satarak faydalanmak maksadıyla çıkardığı çalı ve fundalık kökleri de müsadere edilmekte”ydi⁸.

Orman işletmelerinin kesim işlerini orman köylülerine değil de müteahhitlere vermesinin bu müteahhitlerin havadan binlerce lira kazanmasını sağladığı iddia ediliyordu. Orman köylülerine kesim için çok uzak yerler gösterilirken, müteahhitlere geniş ve yakın alanlar veriliyordu. Bu müteahhitler, kesim işlerini yaptırdıkları ağaçları

⁵ “Burdur Milletvekilleri Dr. A. R. Yeşilyurt, I. N. Dilmen ve M. Şanlı’nın 12.11.1942 Tarih ve 86442 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/508-2040-4, lef 3.

⁶ **Vatan**, 3.9.1948.

⁷ “CHP Konya Bölgesi Müfettişi İstanbul milletvekili Vehbi Sarıdal’ın 11.2.1944 Tarih ve 3459 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/511-2053-1, lef 6.

⁸ TCA, 490.01/514-2962-1, lef 43.

bu köylülerden 7 kuruşa alıp orman işletmelerine 9 kuruştan devrediyorlardı. Köylüler ise bu duruma isyan ederek şikâyette bulunuyorlardı. Hatta İstanbul'a civar orman köylüleri CHP Trakya müfettişine bu durumu açmışlar, fakat müfettişin kendilerini azarlamasıyla karşılaşmışlardı⁹.

Orman İşletmelerinin ihaleyle kesim işlerini verdiği müteahhitler köylüleri kesim işlerinde çalışmalarını için zorladığı, çalışmayı kabul etmeyenler, iş mükellefiyeti uygulaması gereği maden ocaklarına gönderildiği iddia ediliyordu:

“Bartın Orman İşletme Amirliği Ulus bölgesindeki kesimleri eksiltme yoluyla ihaleye verdiği için, müteahhitler karşılıklı eksilte eksilte keşif bedelinin çok altında inmekte ve bunu da köylünün sırtından çıkarmaktadırlar. Son ihaleler ağacın kesimi ve şose üzerine nakil ücreti olarak Bartın revir Amirliği tarafından bir çift öküzle çalışan bir arabaya günde 12 lira ücret takdir edildiği halde müteahhitlerin karşılıklı rekabeti yüzünden arabası ve bir çift öküzü de sabahtan akşama kadar çalışan köylüye ancak 5-7 lira verilmektedir. Bu muamele şu suretle köylüye intikal etmektedir.

Müteahhitler dün fiyatla ihaleyi aldıktan sonra köylüye müracaat ediyorlar ve verdiği fiyata çalışmayan köylüyü mükellefiyetini yapmaması dolayısıyla maden işlerine gönderilmek üzere orman işletme müdürlüğüne bildiriyorlar. Revir Amirliği mükellefiyat mevzuatına göre bunların madene gönderilmesini jandarma komutanlığına bildiriyor ve köylüler cebren madene gönderiliyor”¹⁰.

Kaçakçılığın orman muhafaza teşkilatı yüzünden meydana geldiği iddia ediliyordu. Örneğin Bolu depreminden sonra İnhisarlar İdaresi evleri yıkılanlara kereste vermediği ve keresteler İstanbul'a gönderilip İstanbul'dan da getirtmek mümkün olmadığı için evlerini inşa etmek ya da onarmak zorunda kalan halk kaçakçılık yapmak zorunda kalmıştı¹¹.

Köylüler orman muhafaza memurlarının bu tutumları yüzünden yakacak ve inşa ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi, orman sınırları belirlenirken çayır ve meralarda orman sınırı içine alındığı için hayvan besleyemiyorlardı. Bu nedenle “Orman

⁹ M. Faik Fenik, “Köylünün Dertleri”, **Vatan**, 27.11.1945. Orman İşletmelerinin usulsüzlüklerine örnek için ayrıca bkz. **Vatan**, 15.11.1945, 21.11.1945, 24.11.1945, 28.11.1945, 30.11.1945.

¹⁰ “Zonguldak Milletvekili Dr. Rebiî Barkın'ın 2.11.1945 Tarihli Raporu”, **TCA**, 490.01/723-474-1, lef 1-2.

¹¹ M. Faik Fenik, “Bolunun İçyüzü”, **Vatan**, 20.4.1944.

Kanununun yanlış tatbik edilmesi yüzünden köylüler hayvanlarını yok pahasına satmak mecburiyetinde kaldıklarından çalılık ve fundalıkların mera olarak kullanılmasına müsaade edilmesi” isteniyordu¹².

Meraların yanında, hatta tarlaların bile orman sınırları içinde kaldığı durumlar oluyordu:

“Orman Tahdit Komisyonunca devlete ait orman hududları tahdid edilirken köylünün eskiden beri ekip biçtiği tarlalarile hayvanlarının yayıldığı mera tamamen devlet ormanı içine alınmış ve bu suretle köylünün hem ziraate elverişli tarla ve hem de hayvanatını olatmak (için) saha kalmamış bulunduğundan komisyonlarca yapılan bu hale bir çare düşünülerek gerek ekim ve gerek hayvan otlatılmasına mahsus sahalardan temini”¹³.

Bahçe ve tarlaların dışında kalan bütün araziye devlet ormanı gözüyle bakılması Orman Kanunu’nun tatbik edilmesini zorlaştırıyordu:

“Kanunun bugünkü tatbikatına göre meyva bahçeleri ile tarla olarak ekilip biçilmekte olan arazinin dışında kalan her yere orman işletmeleri tarafından devlet ormanı gözü ile bakılıyor. Kaçakçılığı men etmek ve ormanların muhafazasını sağlamak için halkın kendi tarlalarında ve bahçelerinde bulunan ağaçların kesmeleri orman işletmelerinden müsaade almağa bağlı bulunduğundan idari zorluklar çıkıyor. Sonra köyler ve kasabalarda evlerin ve tarlaların dışındaki bütün arazi devlet ormanı sayıldığı takdirde halkın yaşamasına imkan olmayacağından başka ormanların korunması da imkansız olur. Zira kapısından her çıkan, tarlasından dışarıya adım atan herkes o zaman devlet ormanına tecavüz etmiş olmak mevkiinde kalır”¹⁴.

Orman Muhafaza memurları ise başlı başına bir sıkıntı kaynağıydı. Satın alınan odunlardan pay alıyor ve rüşvet karşılığında kesim izni veriyorlardı:

“Büyük mıntikalarda az muhafız olduğu için bunların hepsi kasabalarda oturuyorlar ve kasabalar(a) giden yollar üzerinde ifayı vazife edebiliyorlar ve bunlardan birçoğu haksızlık ediyorlar. Balıkesir’de yaptığım büyük bir toplantıda bir müesseseyi idare eden münevver bir arkadaşımız her vakit iki liraya aldığı bir yük için üç lira

¹² TCA, 490.01/514-2062-1, gös. yer.

¹³ “1943 CHP Kaza Kongrelerin Tespit Edilen, Yapılmaları ve Takipleri Merkeze Ait Olan Dilekler”, TCA, 490.01/618-25-1, lef 76.

¹⁴ “Çoruh Milletvekili Asım Us’un Eylül 1945 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/637-104-1, lef 56–57.

istenildiğini duyunca sormuş ve aldığı cevaptan fazla bir liranın orman muhafaza askerlerine verildiğini anlamış olduğunu söylemiştir. Bunu bütün kazalarla nahiye ve köylerde duydum. Muhafaza askerlerinin postahaneler vasıtasıyla ailelerine epeyce paralar gönderdikleri vakidir(...)

Bir nahiye toplantısında Parti teşkilatımızdan birsinin (muhafaza neferine bir iki lira verdikten sonra al baltayı gir ormana) demesi çok calibi dikkattir”¹⁵.

“Gümüşhane mıntıkasında orman fen memurları ve mühendisleri de dâhil olduğu halde bütün halk koruma erlerinden müştekilerdir. Binlerce hektar arazi bir gedikli emrine verilmiş beş altı kazayı ihtiva eden bu sahada icrayı saltanat etmektedir. Ormanları diledikleri gibi diledikleri adamlara kestirerek menfaat temin etmektedirler. Her ay posta ile ve büyük cesaretle 100 liraya kadar para gönderen orman muhafızları vardır.”

Bu koruma erlerinin yaptığı yolsuzluklar, şikâyet halinde askeri makamlara intikal ettiği için cezasız kalıyordu. Çünkü halk askeri mahkemelerle muhatap olmaktan her zaman çekiniyordu:

“Şikâyetler fayda vermiyor. Sivil idare elinde askeri disiplinle, Askeri kanunlara tabi oldukları için mahkemeden ve idari makamlardan korkmuyorlar. Şımarıktırlar. Köylü ile aralarında hâdis olan vakalarda askeri vazifenin ifası anında tahattüs etmiştir diye askeri mahkemelere gitmektedirler ki köylü nazarında bu vaziyet dehşet vermekte ve (Divanı harpten çağırıyorlar diye) tedehhüş etmektedir(...) Askeri sır ifşa ediliyormuş gibi manalar çıkararak işin şüuyuna meydan verilmeden kapatılması cihetine gidiliyor”¹⁶.

Böylece usulsüzlüklerin ve rüşvet olaylarının şikâyet edilmemesi, edilse bile soruşturma ve mahkemelerin çok uzun sürerek “adeta cezadan masun kalmaları da cüretlerini attırmakta”ydı. “Bu duruma dayanarak koruma teşkilatı vatandaşları yok yere cürüm tesni etmek suretiyle mahkemelere kadar sürükleyerek günlerce ve haftalarca mahkemelere gidip gelmek gibi külfetlere soktukları ve bu suretle iş ve güçlerinin kalmalarına sebebiyet verdikleri”nden de şikâyet ediliyordu. Çünkü Orman Genel Komutanlığı bir tamim yayınlayarak her kıta komutanının ayda en az 15 kaçakçılık olayı

¹⁵ “Balıkesir Milletvekilleri Hayrettin Karan ve Fahrettin Tiritioğlu’nun 19.9.1950 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/624-52-1, lef 17.

¹⁶ “CHP Erzurum Bölgesi Müfettişi Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akpınar’ın 16.1.1943 Tarih ve 677 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/510-2047-2, lef 14.

tespit etmek zorunda olduğunu, edemeyenlerin terfi alamayacaklarını bildirmişti. “Kıta komutanları da bu miktarı doldurmak için haklı haksız vatandaşları tazyik ve ızzar etmektedirler”¹⁷.

Orman Muhafaza Teşkilatı ile orman işletmelerinin bu durumlarının köylünün CHP’den soğumasına sebep olduğu Bilecik Milletvekili Dr. Muhlis Sunar’ın raporundan okunmaktadır:

“Şimdi köylüye koru verilmediğinden köylü nakliye ve müsaade alamıyor. Ormanda mutlaka ihtiyacını ekseriyette kaçak tedarik ediyor, o zaman orman muhafaza memurları yakalıyor araba at ve merkebi satılacak olan köylü muhafaza memuruyla anlaşılıyor ve ona bir miktar para vererek kurtuluyor. Fakat hem köylünün ahlaki bozuluyor ve hem de muhafaza memuru bunu itiyat edinerek köylünün yolunu bekliyor ve suiistimaline devam ediyor. Bunu gören köylü derin düşünemiyor. Hükümetten ve partimizden soğuyor”¹⁸.

Şehirlerdeki okulların yapımı ve masrafları devlet bütçesinden karşılanırken, köy okullarının yapım, bakım ve onarım ve masrafları Köy Kanunu çerçevesinde, gerek nakdi gerekse bedeni olarak köylüler tarafından karşılanıyordu. Yani köylüler “ödedikleri vergilerle bir yandan, kentlerdeki devlet okullarının masraflarını karşılıyorlar, diğer yandan da, köylerindeki okul, ödedikleri vergilerin karşılığı olarak yapılmıyor, fakat yapılan okulların yapımına ve masrafına hem mali, hem de bedeni olarak katılmak zorunda kalıyorlardı”¹⁹. Böylece maddi güçlerini aşan mali yükümlülükler altına giren ve bedeni olarak da bir nevi angaryaya tabi tutulduklarını düşünen köylüler, köy-şehir ayrımının bir ispatı olarak baktıkları bu yükümlülüğe tepki duyuyorlardı.

---

¹⁷ “Burdur Milletvekilleri Dr. A. R. Yeşilyurt, I. N. Dilmen ve M. Şanlı’nın 12.11.1942 Tarih ve 86442 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/508-2040-4, lef 3.

¹⁸ “Bilecik Milletvekili Dr. Muhlis Sunar’ın 21.6.1947 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/626-58-1, lef 43.

¹⁹ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef...**, s. 125.

“Niçin şehir ve kasabaların mekteplerini il özel idaresi yapıyor da köylülerinki köylülere yaptırılıyor. Şehir ve kasabaların da okullarını kendileri yapmalı”²⁰.

“Susurluk kazasında yaptığım toplantıda Ömerköy nahiyesi muhtarı (Ömer Şen) adındaki zat hakikaten mühim bir derde parmak koydu ki bunu geçen yıl Balıkesirde bulunduğum sırada meclisi umumi azasından birkaç arkadaşımın duymuştum.

Bunlar, kasabalar halkı da köylüden (fazla) vergi ödemedikleri halde mektepleri hususi muhasebeden yaptır(ıl)dığı, tenvir ve teshini gene o yalda tamir edildiği halde onlardan aşağı vergi vermeyen köylü neden bu yardıma layık görülüyor. Ve mektepleri kendilerine yaptırılıyor. Ve sabahları çocuklara temizlettirilip hatta soba ve mangalları bile talebeye yaptırılıyor, diyordu”²¹.

Köylülere yaptırılan okullar çoğu zaman onların maddi gücünü aşacak nitelikteydi:

“Köylere takatlerinin yettiği derecede binalar yaptırılın. Biz lüks bina değil, ihtiyacımıza yetecek bina istiyoruz. Okul işlik öğretmen binaları yüzünden neden yegâne geçim vasıtalarımız olan öküzlerimiz, çift aletlerimiz, tarlalarımızı satmağa kadar ileri gidiliyor? Neden bankalara borçlandırıyoruz?

Neden bir köye ayrı ayrı elli kişilik binalar yaptırılıyor? Köy çocuklarını okutmağa bir bina neden kâfi görülüyor? Hem de her biri için ayrı ayrı işlikler inşa ettiriliyor?

Öğretmen evleri de birden hem de ayrı ayrı yaptırılıyor? Her biri bizim takatimizin yetişmeyeceği şekilde oluyor? Biz kendimiz toprak evlerde otururken onlara kasabalı gibi evler isteniyor?

Yapılacak binalar bizim takatimizle mütenasip olursa bizler de seve seve yaparız. Takatimizin yetmediği kısımlarda Devlet yardım yapsın, kereste, kiremit, cam, kilit ve emsali paralı kısımları Devlet versin. Biz kendimiz de bütün vasıtalarımızla çalışırız. Takatimizin yettiği kadar para yardımı da yaparız”²².

Bu “lüks bina”, işlik ve öğretmen evlerinin yapımı için kimi zaman köylüden fazla para (salma) toplandığı da oluyordu. Hatta bu salmaların toplanması için köylülerin eşyaları zorla satılıyordu:

²⁰ “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel’in “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” 12.8.1946 Tarihli Raporu, TCA, 490.01/42-249-13, lef 12–13.

²¹ “Balıkesir Milletvekili Yahya Sezai Uzay’ın Raporu”, TCA, 490.01/624-52-1, lef 12.

²² “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel’in “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” 12.8.1946 Tarihli Raporu, TCA, 490.01/42-249-13, lef 12–13.

“Köylü muhtaç çiftçilerimiz köyümüzde 947 senesinde inşası programla tesbit edilen köy enstitüsü evinin 946 senesinde inşasını sağlamak amacile bu inşaat için bu sene bütçesine kudretimiz harici hilafı usul döküm salma yapılmıştır. Dört bin lira gibi ağır bir salmanın tahsiline zorlanmakta yatak yorganlarımız koşularımız pazara dökülmektedir”²³.

Mahalli idarenin köy okulları inşasında böyle gayretkeş hareketleri yüzünden malları haczediliyordu:

“Köyümüzün okul inşasının ancak çatı kısmıyla pencereleri kalmıştır. Bu noksanların ikmali için kaymakam vekili namına Nahiye müdürü ve jandarma çavuşuyle 5.9.1946 tarihinde köyümüze gelerek kendilerince tahsis edilen 3400 liranın birinci taksidini tahsil için tarlada ve yaylada bulunan mal ve davarlarımızın haczine tevessül edilmiş ve bu teşebbüs üzerine köyümüz bundan böyle yapılacak işlerin devlet tarafından sorulacağını köylünün ancak bedenen yardım edebileceğini alakadarlara söyleyince ne bahasına olursa olsun mezkûr 3400 liranın tahsil edileceğini söyleyerek 15.9.1946 tarihinde tekrar hayvanlarımızın haczine girişilmiştir. Esasen 25 haneden oluşan köyümüzün bugüne kadar mezkûr okulun inşası için 1000 lira kadar nakdi yardımda bulunmakla diğer yapı işlerinde de bilfiil çalışmış bulunmaktadır. Esasen köyümüzün mal ve davar yekûnu 300 baş hayvanı geçmediğinden mali kudretimizin takat haricinde bulunmaktadır”²⁴.

Köy öğretmenlerine verilen arazi miktarı köyün karşılayabileceğinde fazla olabiliyor ve bazı köylülerin arazilerini kaybetmelerine sebep oluyordu:

“Öğretmenler için her birine 100 dönüm tarla aldırılıyor. Öyle tarlalar ki köyün en mümbit yerleri ve köye en yakın olanları. Bu yerler köylerimizin en kıymetli ve en lüzumlu yerleridir. Bunlarsız bizler en ağır sıkıntıya düşüyoruz. İçlerimizde geçiminden tamamen mahrum kalanlar oluyor. Bu yüzden köyü terk etmeğe mecbur kalanlar bulunuyor.

Sonra köylerimizin çoğunda bir dönüm toprağa sahip olanlar çok nadir bulunuyor. Topraklarımız var, fakat en zengin olanların bile bu kadar toprağı yok. Bu toprakları, bize yüksek para ile istimlâk ettiriyorlar. Fakat öğretmenlerin bunları işlettikleri yok, işleyecekleri de. Ya boş duruyorlar, yahut kira ile ötekine berikine veriyorlar. Öğretmenler bu toprakları kendi başlarına asla işlemeyeceklerdir.

²³ “Çorum Abdalata Köyü Çiftçileri Şükrü Şahin, Kadir Yurttutan Ve Arkadaşından Mili Eğitim Bakanlığına 11.9.1946 Tarih ve 503–344 Sayılı Telgraf”, TCA, 030.01/90-559-13, lef 4.

²⁴ “Erzincan’ın Kemah İlçesi Maksut Uşağı Köyü Halkı Namına Hüseyin Varlık’tan Milli Eğitim Bakanlığı’na 16.9.1946 Tarih Ve 4163–112 Sayılı Telgraf”, TCA, 030.01/90-559-11, lef 1–3.

Öğretmenlere toprak verelim. Fakat bu köyün takatine ve köydeki geçim miktasına göre olsun. Hepsi köyün kenarında ve en iyi yerinde değil. Orta halli bir köylü gibi köyün muhalif yerlerinde ve öğretmene yetecek kadar olmalı”²⁵.

Savaş yıllarında, inşaat malzemesi sıkıntısı çekilirken köylünün mali gücünün üstünde binalar yaptırılması, tarımsal üretim düşerken ve gıda maddeleri sıkıntısı yaşanırken köylünün çift hayvanları ve üretim araçlarıyla bu inşaatlarda çalışmak zorunda bırakılması köylünün iktidara bakışını belirleyen başlıca hususlardan birisi olmuştur. Köylü bir nevi angaryaya tabi tutulduğunu düşünmüş, bunun yanında “istihsal mekanizmamızı mecalsiz bırakmıştır”²⁶. Köy okullarının yapımı köylülerin zor durumda kalmaması için 10 yıllık bir plana bağlanmışken idare amirlerinin “gayretkeşlikleri” yüzünden, 2–3 senelik inşaatın bir yılda bitirilmesi için köylülere baskı yapılıyordu²⁷. Ayrıca öğretmen gönderilemediği için birçok okul binası boş kalmış, boş kalan binalar bozulmaya ve yıkılmaya başlamıştı²⁸.

Buna karşılık iktidar çevreleri köylünün iddia edildiği kadar ağır bir yük altında kalmadığını düşünüyordu. Köylüler okul inşaatında devletten yeterince destek görüyorlardı. Malzeme sağlamada il özel idareleri, orman işletmeleri, yapı işlerinde ise Köy Enstitüleri yardım ediyorlardı. Angarya ise kesinlikle söz konusu değildi. Uygulama, uzun seneler alacak bir hedefin en kısa zamanda gerçekleşmesi için tek çıkar yolu²⁹.

Ayrıca köylüler böyle bir külfetin altında kalıyorsa da bu ülkenin kalkınması uğruna ödenmesi gereken bir külfetti:

---

²⁵ “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel’in “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” 12.8.1946 Tarihli Raporu, **TCA**, 490.01/42-249-13, lef 12–13.

²⁶ Ahmet Emin Yalman, “İktisadi İntihardan Vazgeçmeliyiz”, **Vatan**, 31.1.1948.

²⁷ Ahmet Emin Yalman, “Yarının Bir Ana Direği”, **Vatan**, 22.5.1946.

²⁸ “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel’in “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” 12.8.1946 Tarihli Raporu, **TCA**, 490.01/42-249-13, lef 12–13; Ahmet Emin Yalman, “İktisadi İntihardan Vazgeçmeliyiz”, **Vatan**, 31.1.1948.

²⁹ Kemal Turan, “Aykırı Bir Düşünüş Daha”, **Ulus**, 2.9.1945.

“Bu halk, bilgi ve teknikte geri kalmak yüzünden, bu tür zahmetlerin bin mislini gölgede bırakacak kadar us pahası ödemiştir. Bütün bu zahmetlerin maddi ve manevi yekûnu, garbın üstünlüğü karşısında düşmeğe ve dağıtılmağa başladığımız zamandan beri, sırtı sıra uğradığımız felaketlerden en hafifinin maddi ve manevi zararı ile çok uzaktan bile ölçülemez”³⁰.

Köylerde okuma-yazmayı yaygınlaştırmak için harcanan çabalara rağmen, uygulamada böyle aksak ve köylüyü zor durumda bırakarak tepkisine sebep olan bir usulün benimsenmesi, amacın haklılığına rağmen köylünün muhalefete yönelmesine sebep olmuştur.

“Köylerde okuyup yazma politikası partimiz için seçimde en iyi bir propaganda konusu ve dayanılacak bir destek iken bina inşaatı tatbikatı tarzında tutulan hatalı yol bunu bize (bizim için) çok tehlikeli bir zemin haline sokmuştur”³¹.

Köylüyle temasa geçen CHP’li milletvekilleri de bu durumun farkındaydı ve merkezi uyarılmışlardı:

“Eğer bölge okulları hükümet tarafından yaptırılmayıp köylüye tahmil edildiği surette ne kadar yardım edilirse edilsin köy halkının çoğunun muhalif parti tarafına geçmesine büyük bir sebep teşkil edecektir”³².

Toprak Mahsulleri Vergisinin yanında, devlet hissesi uygulaması da köylüler için büyük bir sıkıntı kaynağı olmuştur. Devlet hisselerinin belirlenmesinde haksızlıklar olmuş, köylüler ödemeleri gerekende fazla miktarla mükellef tutulmuşlardı. Bu şekilde keyfi olarak belirlenen devlet hissesi yüzünde tohumluk bile bulamayanlar olmuştu³³. Fazla yapılan tahminlerle borçlarını ödeyemeyen köylüler Milli Korunma Kanunu

³⁰ Falih Rıfkı Atay, “Bu Bir Kalım Davasıdır”, **Ulus**, 18.4.1946.

³¹ “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel’in “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” 12.8.1946 Tarihli Raporu, **TCA**, 490.01/42-249-13, lef 12–13.

³² “Bilecik Milletvekili Dr. Muhlis Sunar’ın 21.6.1947 Tarihli Raporu”, **TCA**, 490.01/626-58-1, lef 42.

³³ “CHP Erzurum Bölgesi Müfettişi Konya Milletvekili Sedat Çumralı’nın Aşkale Kazası Kongresi Hakkında 16.10.1943 Raporu”, **TCA**, 490.01/650-162-1, lef 91.

hükümlerine göre tutuklu olarak mahkemeye sevk ediliyorlar ve bu nedenle işlerinden uzak kalıyorlardı³⁴.

Bir milletvekili raporuna yansıyan bir örnek ise fazla tahmin edilen devlet hisselerinin nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından ilginçtir:

“Karaköse Müftüsü B. Sadullah şunları anlattı:

Geçen sene merkez kasabanın ekim mıntıkasının tesbitine Vali beni, ziraat memurunu ve diğer bir arkadaşı memur etmişti. Gezdük ekim miktarını 25 ton olarak tahmin ettik. Vali inanmadı, bizden sonra Ziraat MD (müdürü?), bu miktarı, 85 tona çıkardı. Halk valiye müracaat etti. Bunun üzerine yeni keşif yapıldı. Miktar 50 tona indirildi. Bu tahmin üzerine devlet hisseleri alındı. Ben de bana düşen miktarı verdim. Sonradan Vali Bey cebren elimde kalan 3200 kilo buğdayı 16 kuruştan aldı ve anbara dahi koymadan Abdurrahmanın fabrikasında kendi evi için un yaptırdı. Bu muamele yalnız bana değil tüm vilayet halkı bu haksızlığa uğramıştır”³⁵.

Bu şekilde toplanan devlet hisselerinin parası da aylar sonra veriliyordu. Köylü bu yüzden ihtiyaçlarını karşılamıyor ve diğer vergi borçlarını ödemekte zorluk çekiyordu³⁶. Devlet hissesini ödemedi ürününü satışa çıkaramayan köylü vergi tahsildarlarının yol ve bina vergileri gibi vergilerin tahsili için yaptıkları baskılar ve Ziraat Bankası taksitlerinin arasında kalıyordu³⁷. Ayrıca yine bu nedenle ürünler karaborsaya ve çok düşük fiyatlarla satılıyordu³⁸.

“Devlet borcu tamamen ödenmiş olduğu halde bir takım kuyut ve usullerin yerine getirilmemesi dolayısıyla istihsal olunan mallar serbest satılamamaktadır. Bu mallar saklı ellerle ve aşağı fiyatlarla satılıyor. Bu yüzden köylü kalkınamayacak ve çok fakir düşecektir”³⁹.

---

³⁴ Ahmet Emin Yalman, “Köylüden Haber”, **Vatan**, 27.4.1943.

³⁵ “Ağrı Milletvekili H. Tungaç’ın 10.11.1943 Tarihli Raporu”, **TCA**, 490.01/614-9-1, lef 60–61.

³⁶ “CHP Erzurum Bölgesi Müfettişi Konya Milletvekili Sedat Çumralı’nın Aşkale Kazası Kongresi Hakkında 16.10.1943 Raporu”, **TCA**, 490.01/650-162-1, lef 91.

³⁷ Ahmet Emin Yalman, “Maliye Vekili Sayın Fuat Ağralımın Dikkatine”, **Vatan**, 24.8.1943.

³⁸ “CHP Konya Bölgesi Müfettişi İstanbul Milletvekili Vehbi Sarıdal’ın 11.2.1944 Tarih ve 3459 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.01/511-2053-1, lef 3.

³⁹ “CHP Konya Bölgesi Müfettişi İstanbul Milletvekili Vehbi Sarıdal’ın 29.12.1943 Tarih ve 03459 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.01/679-296-1, lef 89.

Devlet hisselerinin %75'i ödenmeden köylünün kendi mahsulünü kullanamaması beraberinde birçok sorunu getirmişti. Örneğin Ahmet Emin Yalman bu kararın devlet hissesinin biran önce toplanması için pratikte yerinde bir karar olduğunu fakat köylüyü kendi ürününü yemekten alıkoyacağı için sorunlara sebep olacağını belirtiyordu. Ayrıca bekleyen ürün boş yere bozulacaktı:

“Fakat bu küçücük cümleyi kaleme alanlar, acaba şunu hatıra getirmişler midir ki çiftçi kendi yiyeceği için harmanına dar kavuşur. Harmanı yaparak karnını doyurmaya mecburdur. Şimdi bunu yaparsa kararname bakımından suçlu mu olacak, mahkemelerde mi sürünecek?

Sonra hükümetin kurduğu teşkilat ne kadar muntazam olursa olsun, bir muntakanın bütün mahsulünün satın alınması bir an içinde olamaz. Çiftçi mahsulüne tasarruf edemeyeceğine göre nerede bekletecek? Sel alıp götürürse hesabını kim verecek? Durmıyan ve dayanmayan mahsul olursa bu yüzden bozulmasını kim tazmin edecek”⁴⁰

Devlet hissesi tüm mahsul üzerinden belirleniyor, köylünün yiyecek ve tohumluğu ayrılmıyordu. Toplam ürünün %25'i piyasanın çok altında fiyatlarla alınan köylü elinde kalan ürün hem yemeklik hem tohumluk ihtiyacını karşılamaya yetmeyeceği için, devlet hissesini ödedikten sonra ihtiyaçlarını pazardan karşılamak durumunda kalacaktı⁴¹.

Köylünün malını satamama durumu sadece devlet hissesi uygulamasından ileri gelmiyordu. Ulaşım araçlarının yetersizliği bu durumda başlıca rolü oynuyordu. Malını pazara sevk edemeyince araçlara satmak zorunda kalıyor ve böylece karaborsa ve haksız kazanç besleniyordu. Örneğin Kırşehir'de tiftik yapağı köylünün elinde 55 kuruşken bir ay sonra piyasada 80 kuruş oluyordu. Aradaki fark köylü zararına olarak vurguncuların cebine giriyordu⁴². Savaş yıllarında çuval bile bulamaması ürününü pazara sevk etmesini önlüyordu⁴³.

⁴⁰ Ahmet Emin Yalman, “En Salim Yolu El Birliği İle Arayalım”, **Vatan**, 23.5.1943.

⁴¹ Ahmet Emin Yalman, “Acı Tecrübe Kulağımıza Küpe Olmalı”, **Vatan**, 20.5.1943.

⁴² **TCA**, 490.01/514-2062-1, lef 37.

⁴³ **Vatan**, 21.9.1940, 1.10.1940.

Devlet hissesini ödeyen köylüler de Devlet Demir Yolları idaresinin anlaşılmaş tavrıyla Toprak Mahsulleri Ofisi arasında kalıyordu:

“Kazamız müstahsillerinin devlet hissesini ödeyen müstahsillerin kendilerine kalan hububatı serbestçe satışa çıkarmalarına müsaade edilmiştir. Köylü ihtiyar heyetlerinden aldıkları ilmühaberle buğdaylarını pazara getirmekte iseler de Devlet Demiryolları İdaresi, kazanın en büyük mülkiye memurunun verdiği serbesti vesikasını kabul etmemekte ve bu vesika ile beraber Ofisin de serbesti vesikası olmadıkça vagon verilemeyeceğini cevaben bildirmekte ve Ofise yapılan müteaddit müracaatlarda vesika vermek kendi salahiyetleri dahilinde olmadıkları cevabını vermektedirler. İşte bu sebeplerden dolayı müstahsil hububattan müşteri bulamamakta ve hububat fiyatları günden güne düşmektedir(...) Nakliyat yapılamaması yüzünden mahsulünü düşkün fiatla satmaya mecbur kalan köylü mağdur olmaktadır”⁴⁴.

Toprak Mahsulleri Ofisi de, köylüye yardım amacıyla kurulmuş olmasına rağmen köylü için bir yük halini almıştı. Savaş yıllarında el koymalarla köylünün ürününü Ofis tarafından piyasanın altında fiyatlarla satın alınması, köylünün Toprak Mahsulleri Ofisine ister istemez bir tepki duymasına sebep oluyordu. Ofisin uygulamaları ise bu tepkiyi arttırıyordu.

“TMO köylünün başına bela kalmıştır. İnanılmaz israflar ve yolsuzluklar içinde iş gören bu idarenin yer yer müstahsile karşı yaptıklarını bir düşman yapmaz. Kendi ihtiyaçlarını karaborsa fiyatlarına tedarik ederken, malını tespit edilen bir fiyata ve hakiki maliyetinin çok aşağısına satmak mecburiyetinde bırakılan müstahsiller; mallarını lütfen teslim aldırıp köylerine dönmek ve kasabada (beklememek) için ofis memurlarına rüşvet vermek mecburiyetinde bırakılmışlardır.

Müstahsilden maliyetten aşağı fiyatlarla alınan hububat, Ofis tarafından vurguncu kârlarile yabancı piyasalara satılmış, müstahsilin hakkı olan bu kârlar lisans dolaplarile kısmen kirli keselere akmıştır”⁴⁵.

Ofisteki işlemlerin uzun sürmesi ve köylülerin günlerce beklemek zorunda kalması, ürünün eksik tartılması, teslim ve ambar fazlasına para verilmemesi, memurlarının köylülere kötü muameleleri başlıca şikâyet konularıydı⁴⁶.

⁴⁴ “Ankara Milletvekillerinin Polatlı Kazasına Ait 1.12.1943 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/618-25-1, lef 77.

⁴⁵ Ahmet Emin Yalman, “İktisadi İntihardan Vazgeçmeliyiz”, **Vatan**, 31.1.1948.

Memurların kötü muamelesi ve işlemlerin çok uzun sürmesi yüzünden köylü ürününü % 20–30 eksik fiyatla da olsa tüccara satmayı tercih ediyordu⁴⁷.

“Hububat mubayaasında çiftçinin getirdiği mal kolaylıkla alınmadığından usanan köylü önüne tüccar çıkıyor ve ucuz fiyatla mubayaa ederek Ofise teslim ediyor(...) Bu mutavassıtların 75 kuruş kilede kazandıkları iddia olunuyor”⁴⁸.

Geçici ambara tartılmadan ölçü ile konan devlet hissesi ofis ambarında fazla geldiğinde fazla olan kısım ambar fazlası sayılıyor ve parası verilmiyordu⁴⁹.

Hikmet Bayur 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin usulsüzlüklerini Meclis kürsüsünden eleştirmişti:

“Toprak Ofisi ele alalım, 1943 muamelelerini alalım. Bu ofis birçok hububat muamelesi yapmıştır. Şu ve bu bahane ile elindeki mısır yaştır, bozulacaktır, çürüyecektir diye, fasulye ile, pirinçle vesaire ile değiştirmiştir. Bu değişmelerde resmi fiyatı esas tutmuştur. Amma resmi fiyatla piyasa fiyatı arasında bazen çok büyük farklar vardır. 20–30–40–50 kuruş farklar olmuştur. Bilhassa 43 yılında bu değiştirmeler bu şekilde olmuştur.

Ofisin verdiği mal piyasada, çok pahalıya satılmıştır; mübadele tariki ile aldığı mal piyasada ucuz alınan maldır. İki hububat fiyatı diyelim ikisinin de resmi fiyatı 20 kuruştur. Birinin piyasada satış fiyatı 30, ötekinin 80 kuruştur. Ofis ne yapmıştır? 80'e satılanı 20 kuruştan vermiştir, 30'dan satılanı 20 kuruştan almıştır. Dolayısıyla bu işi yapan firmaya bu işten mesela kilo başına 50 kuruş kadar düşmüştür. Şimdi 43 yılında bu nevi kazançlar, bu firmalara bu neviden sağlanan kazançlar 2,5 milyon liraya yakındır. Yani ofis, bu hububatı piyasaya dökeydi, piyasa fiyatından sataydı; istediği başka hububatı da piyasadaki fiyatı 2,5 milyon lira kâr edecekti.

Bu 2,5 milyon lira firmalara kâr olarak temin edilmiştir, açıktan bir kârdır. Bu pahalılık amili olmamış mıdır? Toprak Ofisin hububat satışlarında vesairesinde bu gibi kâr ve zararlar pılınçoya giriyor, buna göre fiyat tespit ediyor. Bu yazık değil midir?”⁵⁰

⁴⁶ “Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata ve Arkadaşlarının 1.1.1944 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/618-25-1, lef 43.

⁴⁷ “Erzurum Milletvekili Salim Altuğ'un 16.8.1945 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/650-163-1, lef 85.

⁴⁸ “CHP Erzurum Bölgesi Müfettişi Bitlis Milletvekili Muhtar Ertan'ın Raporu”, TCA, 650-163-1, lef 52.

⁴⁹ “Ankara Milletvekillerinin Polatlı Kazasına Ait 1.12.1943 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/618-25-1, lef 77.

⁵⁰ TBMMTD, D:7 T:2 C:17, 58. birleşim, 21.5.1945.

Köylünün yukarıda verilen örneklerde görülen bu sıkıntılı durumu karşısında, CHP yönetimi onun savaş yıllarında zenginleştiği görüşündeydi. CHP'nin yayın organı olan *Ulus Gazetesi*'ne göre 1938'den 1948'e kadar geliri 6,5 katı artmıştı. Aynı dönemde hayat pahalılığı ise 4,6 katı artış göstermişti. Buna göre köylü ailesi işçi ve memurlar gibi sıkıntı içinde değildi ve olmamalıydı⁵¹.

Fakat "Hayat Pahalılığı" başlığı altında da örneklendirildiği gibi toprak mahsullerinin fiyatlarının yükselmesi köylünün kazancının da arttığı anlamına gelmiyordu. Ürünü daha pahalıya satan köylü, diğer ihtiyaçlarını çok daha pahalıya temin ediyordu. Eline geçen paranın miktarına bakılmaksızın denilebilir ki, aynı miktar ürünü sattığında kazandığı parayla dışardan aldığı başka maddeler öyle iddia edildiği kadar çok değildi. Kısacası eline çok büyük kârlar geçmiyordu. Örneğin 100 liraya satın alınabilen öküz 400 lira olmuştu ve köylü kazandığı paraya değil, bu parayla ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadığına bakıyordu⁵². CHP yönetimi altında gördüğü manzarayı pek iç açıcı bulmuyordu. Köy Kanunu, Orman Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Toprak Mahsulleri Ofisi ile CHP yönetiminin "köylü efendimizdir" sloganına rağmen, köylünün yanında olmadığını görüyordu. Köylünün bu durumunu CHP milletvekili Nurettin Ünen şöyle tasvir etmişti:

"Köylümüz ineğiyle, eşiyle, karısıyla, torunu, gelini, kızı ve oğluyla sabahın karanlığından gecenin karanlığına kadar çalışır. En fakirinin elinde en az iki bin liralık malı vardır. Harmanlarda mahsul dağlar gibi yığılmıştır. Fakat yine yüzü gülmemektedir. Zira kooperatif borçları, Ziraat bankasının yüzde on iki buçuğa varan faizi, yahudinin istismarı, köy bütçesi, tam harman zamanına rastlayan bedeni ve nakdi mükellefiyetler yüzünden yine ayağı çıplak, yine üstü perişandır. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, ilaç ve doktorsuzluk, yolsuzluk, hele memurların kaba ve çirkin hareketleri yarasına tuz biber ekmektedir. Köylü Amerikalılardan bir söz öğrenmiştir: tesadüfen yaşıyoruz!"⁵³.

---

⁵¹ *Ulus*, 4.5.1949.

⁵² Ahmet Emin Yalman, "Yoldan Notlar: 7 – Köy Âleminde Duyduklarım", *Vatan*, 7.9.1943.

⁵³ "Çanakkale Milletvekili Nurettin Ünen'in 13.7.1948 Tarihli Mektubu", *TCA*, 490.01/634-92-1, İf 14.

Tüm bu nedenlerle köylü de “1950’de merkezîyetçi devletin siyasal partisini yenilgiye uğratmak için” kurulan ittifakta yerini alacaktı⁵⁴. Fakat bu seçimin aslında DP’nin savunduğu ekonomi politikası ya da demokratik özgürlüklerden çok, CHP’nin yönetiminden, uygulamalarından duyulan bezginlikten kaynaklandığını tekrar etmek gerekir. Köylü DP partiyi sadece iktidar partisinin bir alternatifi olduğu için destekleyecekti. Onun benimsediği sosyo-ekonomik politikalardan haberi olmadığı gibi, destek verdiği siyasi partinin liderlerini dahi tanımıyordu.

“Bir köylü bana şunları söyledi: Çanakkale’de bir Bakan bize çok şeyler vaat etmiş, meydanda nutuk söylemiş. Bu vatandaş Celal Bayar’ı kastediyordu. Muhallif olduğu halde liderini tanımıyor, Onu Bakan sanıyor, bana soruyor”⁵⁵.

1.1.2. İşçilerin Durumu

Cumhuriyet yıllarında, henüz tam anlamıyla bir sanayi kurulamadığı için, büyük bir işçi grubu yoktu. İşçiler “en yeni ve hemen hemen tamamı Cumhuriyet döneminde meydana gelmiş olan” bir sosyal gruptu⁵⁶.

İşçiler için yapılan düzenlemeler 1921 yılında kabul edilen bir kanunla, Zonguldak kömür işçileri için çalışma yaşının 18 ve iş süresinin 8 saatle sınırlandırılmasıyla başladı. Bu kanunda ayrıca mecburi çalışmanın kaldırılması, asgari ücretin tespiti ve hastalık, ihtiyarlık, iş kazası gibi konularda sosyal sigorta hükümleri de bulunuyordu. 1925 yılında ise sanayi ve ticaret faaliyetlerinde hafta tatili hakkı tanınmış, 1930’da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile çalışma şartları düzenlemişti.

İşçilerle ilgili ilk kapsamlı kanun ise 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu’dur. Bu kanunla çalışma süresi 8 saat olarak belirlenmiş, asgari ücrete yer verilmiş, işçi

---

⁵⁴ Faruk Birtek-Çağlar Keyde, “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950”, **Birikim**, C. IX, No:22, Aralık 1976, s. 38.

⁵⁵ “Çanakkale Milletvekili Nurettin Ünen’in 13.7.1948 Tarihli Mektubu”, **TCA**, 490.01/634-92-1, lef 14.

⁵⁶ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 106.

sağlığı ve iş emniyetiyle ilgili hükümler yer almıştı. Bununla birlikte kanunda sendikacılığa, grev ve lokavt haklarına yer verilmiyor, kolektif iş uyuşmazlığı, mecburi uzlaştırma ve tahkim sistemiyle yetiniliyordu⁵⁷.

İş Kanunu Recep Peker'in deyiimiyle "bir devrim kanunu"ydü:

"İş Kanunu bir devrim kanunu olacaktır. Bu kanunla Türkiye'de iş hayatı, rejimimizin istediği ahenk ve çalışma yoluna girecektir(...) Yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hata yollarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla, iş hayatında muvazene kurulacaktır"⁵⁸.

Ancak bu kanun savaş öncesi İtalyan kanununa göre hazırlanmış olduğu için işçi meseleleri "totaliter" bir anlayışla düzenleniyordu. Karpat'ın ifadesiyle 1945 yılına kadar Türkiye'de işçi, devletçiliğe ve ona bağlı sosyal siyaset iddiasına rağmen, sadece üretimin bir unsuru sayılmış, işçi meselelerinin insan cephesi ihmal edilmiş, siyasi bakımdan işçi sınıfı ekonomik zaruretlerin doğurduğu bir mahzur olarak görülmüştü ve iş emniyeti ve sağlık şartlarıyla ilgili birkaç tedbir bir yana bırakılırsa 1947 yılına kadar işçiler herhangi bir devlet yardımı programından yararlanamamıştı⁵⁹.

En yeni sosyal grup olan işçiler için alınan tedbirler, Sovyet Rusya'nın etkisiyle sol siyasi akımlar tehlikesi nedeniyle siyasi mahiyetteydi. Örneğin CHP 1935 Parti Programı'nda "Milliyetçi" Türk işçisini parti ideolojisi doğrultusunda örgütleyip yönlendirme ve denetleme tutumu ağır basıyordu. Cemiyetler Kanunu ile tamamlanan bu anlayışa göre Türkiye'de "cins ve klas" fikirlerini yayma ve sınıf kavgası amacıyla dernek kurulamayacaktı. Kamu kuruluşlarında, özel idarelerde ve belediyelerde çalışanlar da "buldukları işin sıfat ve kimliği ile" dernek kurmayacaklardı⁶⁰. 1945'te

---

⁵⁷ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, I. Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1990, s. 466 vd.

⁵⁸ Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 470.

⁵⁹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi...**, s. 106 vd.

⁶⁰ Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tek- Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u**, İstanbul, İletişim Yayınları, Şubat 1995, s. 96.

bile Çalışma Bakanı Sadi İrmak işçi birliklerinin devletin karşısında muhalif olacağını beyan ediyordu⁶¹.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 22.6.1945 tarih ve 4763 sayılı kanunla, iş hayatıyla ilgili hususları düzenleme, yürütme ve denetlemeyle görevli bir Çalışma Bakanlığı kurulmasından⁶² hemen sonra “İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu” kabul edildi⁶³.

20.2.1947 tarihinde ise 5018 sayılı TBMM’de “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun” kabul edildi. Bu kanunda grev ve lokavt hakkı tanınmasa da sendikalara “toplu sözleşme” hakkı veriliyordu. Buna karşılık mahkemelere siyasetle uğraşan sendikaların kapama yetkisi verilmişti. Bu nedenler ve özellikle grev hakkının olmaması sendikacılığın yerleşmesini ve yayılmasını engellemişti⁶⁴. Ardından İstanbul’da bir “işçi bürosu” açıldı. Büronun amacı işçileri sendikalar çevresinde birleştirmektir⁶⁵.

İki yıl içinde 73 sendika açıldı. 24.3.1948’de ise CHP tarafından, bir konfederasyon niteliğinde olan “İstanbul İşçi Sendikaları Birliği” açıldı ve CHP bu birliğe önemli miktarda para yardımı yaptı⁶⁶.

Savaş yıllarında Milli Korunma Kanunu ve bu kanunda yapılan değişiklikler hükümete, 1936 İş Kanunu’nun işçilere sağladığı kısıtlı hakları da kaldırma yetkisini veriyordu. Hafta tatilinin iptali, fazla mesai, ücretli iş mükellefiyeti uygulamaları ile işçilerin işlerini bırakmalarının yasaklanması işçilerin durumunu daha da

---

⁶¹ **Vatan**, 19.7.1945.

⁶² **RG**, 6042, 27.6.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1228 vd.; **TBMMTD**, D:7 T:2 C:18, 77. birleşim, 22.6.1945; **Ulus**, 8.6.1945.

⁶³ 22.6.1946 tarihli 4772 sayılı kanun: **RG**, 6051, 7.7.1945; **Düstur**, III. Tertip, C. XXVI, s. 1262–1277.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C:II, İstanbul, Remzi Yayınları, Aralık 2005, s. 362 vd.

⁶⁵ Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908–1960)**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991, s. 223.

⁶⁶ Mehmet Kabasakal, a.g.e., s. 224.

kötüleştiriyordu. İş mükellefiyetinden kaçan ya da işlerini terk edenler güvenlik güçleri nezaretinde işe dönmeye zorlanabiliyorlardı*.

Taner Timur'a göre açık ve gizli işsizliğin yaygın olduğu Türkiye'de iş mükellefiyeti yoksul kitlelerin isteyeceği bir uygulamaydı ve bu formül eğer gerçekçi bir şekilde uygulanabilseydi mükellefiyet konmasına bile gerek kalmayacaktı. Fakat Türkiye'de bu uygulama "özel ve devlet kapitalizminin aşırı kârlarının en sağlam garantisi olmuştu"⁶⁷. İş mükellefiyeti ve fazla mesai uygulamaları artmaya başlayan hayat pahalılığı karşısında, verdikleri ücretlerle devamlı işçi bulamayan özel sektör ve devlet kuruluşlarının işçi ihtiyacını karşılamak üzere kullanılmıştı. Örneğin Değirmisaz Linyit Ocaklarında çalışan 1300 işçinin 500'ü mükellef, 600'ü mahkumdu⁶⁸.

Ayrıca Milli Korunma Kanunu'nun, kadınlar ve çocukların çalışması hakkındaki hükümleri sayesinde, İş Kanunu'nun tatbik edildiği işletmelerde kadın ve çocuk işçilerin sayısı hayli artmıştı. 1943 yılında bu işletmelerde çalışan, 12–16 yaşındaki çocuk işçilerin sayısı 1937'ye göre 60.569, 17–18 yaşındaki çocukların sayısı 23.000 ve 19 yaşından büyük kadınların sayısı 6.806 kişi artmıştı⁶⁹. Aynı dönemde, yani 1943'e kadar imalat sanayinde gerçek ücretler ise %40 oranında azalmıştı⁷⁰. Milli Gelirin %25, sanayi üretiminin %22 azaldığı savaş yıllarında, gerçek ücretlerin bu şekilde yarı yarıya azalması işçilerin "mutlak anlamda" fakirleştiği anlamına geliyordu⁷¹.

Tan Gazetesinde yapılan hesaplama göre, 1938 yılı temel alındığında 1943'te işçi ücretleri %107 oranında arttığı halde gıda masrafları %371 oranında artmıştı ve en büyük sanayi merkezi olan İstanbul'da işçi ücretlerinin %114'lük artışına karşın

---

* Milli Korunma Kanunu'nun bu hükümlerine dayanılarak iş hayatında yapılan düzenlemeler Milli Korunma Kanunu incelenirken verilmiştir.

⁶⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, Doğan Yayınları, Mart 1971, s. 233 vd.

⁶⁸ **Ulus**, 5.11.1945.

⁶⁹ Lütfü Erişçi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, İstanbul 1951, s. 25 vd.

⁷⁰ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994, s. 259.

⁷¹ Korkut Boratav, "Savaş Yıllarının Bölüşüm göstergeleri ve "Rantlar" Sorunu", **Yapıt**, No:8, Aralık 1984 – Ocak 1985, s. 47.

geçinme masrafları %247 artmıştı. 1938’de günde 157 kuruş kazanan işçi ailesi gıda, mesken ve diğer masrafları için 157 kuruş harcamışken, 1943’te 335 kuruş kazanan aile 544 kuruş harcamak zorundaydı⁷².

“Hayat pahalılığı, paranın satın alma kudretinin azalması, işçinin alım kabiliyetini, sulh senelerindeki alım kabiliyetine nisbetle yüzde 400 aşağı düşürmüştür. Bu şartlar altında ücretleri yükseltmek içtimai bir zaruret haline gelmiştir.

İşverenler(...) işçi ücretlerine en küçük bir zam bile yapmağa yanaşmamaktadırlar(...)

Gerek zirai, gerek sınaî işletmelerde çalışanların, yaşama imkânlarını arttırmak, içtimai sefaletle bir dereceye kadar olsun karşı koyabilmek için, hükümetin bu ücretler meselesini de ciddiyetle dikkate alması, geniş halk kütlelerinin hükümetten beklediği en büyük yardımdır”⁷³.

Memurlar iktidarın yardım ve himayesini görürken, işçiler neredeyse bütün sosyal güvencelerden mahrum ve fiyat yükselişleri karşısında korumasızdı. “Böyle gayri kabili tatbik İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesi” neşredilirken (5 Şubat 1941), sıhhat personeline “10 paralık ameleye 10 liralık ilaç yazıyorsunuz” diye çıkışılan⁷⁴ sıtma, verem ve romatizma yatağı işyerlerinde musap adedi artmış”tı⁷⁵.

İşçilerin sağlıksız çalışma koşulları ve düşük ücretleri zaman zaman CHP teftiş raporlarına da yansiyordu. Örneğin Etibank memurları Ereğli kömür havzasındaki işçilerin günlüklerinden kesinti yapıyorlar, bu durum diğer işletmelere de yayılıyordu⁷⁶.

Karabük demir fabrikası inşaatında işçilerin günlük ücreti 120–150 kuruş olarak belirlenmişken, 60 kuruş günlük verilmişti. Bu durumda bir ay çalışıp umduğu ücreti alamayan işçiler de paralarını almak için 20 gün beklemek zorunda kalmışlardı⁷⁷.

⁷² Sanayici, “Türk İşçisinin Geçinme Vaziyeti”, **Tan**, 6.10.1945.

⁷³ Sabiha Sertel, “Ücretlerin Yükselmesi Lazımdır”, **Tan**, 5.5.1943.

⁷⁴ M. Hulusi Dosdoğru, “Maden İşçimizin Bugünkü Yaşayışı”, **Tan**, 1.10.1945.

⁷⁵ Lütfü Erişçi, **Türkiye’de İşçi Sınıfının...**, s. 25.

⁷⁶ **TCA**, 490.01/514-2062-1, lef 39.

⁷⁷ **TCA**, gös. yer.

İşçilerin olumsuz çalışma şartları onların CHP iktidarından uzaklaşarak, DP saflarına geçmelerinde önemli rol oynamıştır. Yine bir teftiş raporuna yansıyan bir olay bunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Bu deri işyerlerini gezdik. O gayri sıhhi ve gayri insani çalıştırmaları bir yana bırakalım. İşçiye yemek meselesini sorduğumuzda: Bir aş evi kurduk(...) Bu aş evinin başına eskiden nalbant bulunan Ali namında birisi tayin edildi. Bu adam aynı zamanda parti reisidir. İşi idare etmeye başladı. Biz işçi başına 42 kuruş veriyoruz. Fakat çok fena yemek veriyor. (600) kûsur işçinin yemeği bir kazanda yapılıyor. Bizim işçilerimiz bu yemeği almıyor. Ve yemiyor. Zira değil 42 kuruşluk, 4 kuruşluk bile değil(...)

Karşımızda Kemal Şahin isminde bir genç ustabaşı. Kendisini takdim etti. Ve gözleri ıslak olarak (ben demokrat parti İstanbul vilayet idare heyetinde haysiyet divanı azasıyım) İşte görüyorsunuz şu apartman şeklindeki bina bu aş evinin başındaki nalbant Alinindir. İki sene evvel şu teneke kaplı dükkanda nalbant idi. İki seneden beri aş evinde ilerledi. Bu binayı yaptı. Nalbantlık yapmıyor. Yakında bir ev daha yapacaktı (...). Biz bu adamın suiistimalini çalışma bakanı Sadi İrmağa anlattık. Fakat arkası kuvvetli. Yine bir şey olmadı.

Biz Türkün Al Bayrağını çamurdan kurtaran altı oka asi demokratlar değiliz. İşte o güzel remzi çiğneyen bu adamlar için kurduk dedi”⁷⁸.

Bu örnekle yine görülüyor ki, geniş halk kesimlerinin DP saflarına katılmalarının sebebi, onların DP’yi siyasi açıdan desteklemekten çok, yeni partinin yaşanan haksızlık ve aksaklıkları mal ettikleri CHP iktidarına bir alternatif olmasıydı.

Ancak 1950’de İş Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesinden sonra CHP ile DP arasında işçilere grev hakkı verilmesi konusunda yaşanan tartışmalarda DP grev ve lokavt hakkını savunması⁷⁹ DP’yi işçilerin gözünde tercih sebebi kılan bir etken olmuştur. Bu durumda işçilerin işverenler karşısında bir nevi güvence olarak gördükleri grev hakkını savunan partiyi, çok partili hayata geçişe kadar kendileri hakkında lehte hemen hiçbir düzenleme yapmayan ve üstüne Milli Korunma Kanunuyla angaryayı kanunileştiren CHP’ye tercih etmeleri beklenen bir durumdur. Geniş halk kesimleri

⁷⁸ “Denizi, Burdur, Zonguldak, Balıkesir Ve İstanbul Milletvekillerinin İşçi-İşveren Meseleleri Hakkında 30.12.1947 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/728-495-5, lef 6-7.

⁷⁹ Bu tartışmalar için bkz. **Ulus**, 22.1.1950; 23.1.1950; 25.1.1950; 26.1.1950; 28.1.1950; 3.2.1950; 4.2.1950; 6.2.1950.

içinde köylüler kadar ağırlıklı olmasalar da, işçiler, 1950 seçimlerinin DP lehinde sonuçlanmasında pay sahibi olmuşlardır.

1.2. Jandarma-İdare Baskısı Ve Memurların Suiistimali

Tek-parti yönetimi boyunca kırsal alanda jandarma ve idare baskısı, şehir ve kasabalarda ise devlet memurlarının suiistimalleri, geniş halk kesimlerinin CHP aleyhine dönmelerinin en önemli sebeplerinde biri olmuştur. Bu nedenle bu baskı ve suiistimalleri örneklerle ele almak, halkın tek-parti yönetimine muhalefetinin zeminini anlamakta faydalı olacaktır.

Devlet memurlarının halka kötü muamelesi ve görevlerini suiistimalleri, Parti-Devlet bütünleşmesi ve tek-partinin kurumsallaşmasıyla devletle partiyi haklı olarak “bir” gören halkın gözünde, CHP’nin konumunu zora sokmuştu. Tüm ekonomik sıkıntılar yanında devlet dairelerinde ve resmi kurumlarda işlerin çok uzun sürmesi, suiistimallerin hem de alenen yapılması ve idare baskısı zamanla birikerek halkın CHP yönetiminden iyice uzaklaşmasına sebep oluyordu.

Köylü devlet memurunun köye sadece para almak için geldiğinden ve üstüne bir de kendilerine hakaret ettiğinden şikâyetçiydi:

“Floksara ve domuzla mücadele, kötü memurlarla mücadeleden köylüye daha kolay gelmektedir. Köylü bana, hükümete işimiz düşecek diye tirtir titriyoruz demiştir. Rüşvet, savsama, hakaret, işte köylünün en çok yıldığı durum. Bizi düşünmüyorlar, köyümüze ancak para almaya geliyorlar, hiç olmazsa hakaret etmesinler, diyorlar ve Allah’tan ki rüşvetle olsun biraz iş gördürebiliyoruz diye teselli bulmaktadırlar”⁸⁰.

Özellikle taşrada yoğunlukla yaşanan suiistimler halkı manevi olduğu kadar maddi olarak da mağdur ediyordu. Örneğin Afyon Bölgesindeki Alpi (Alpu?)

---

⁸⁰ “Çanakkale Milletvekili Nurettin Ünen’in CHP Genel Sekreteri Fikret Sılay’a 13.8.1948 Tarihli Mektubu”, TCA, 490.01/634-92-1, lef 15.

Nahiyesinde yaşanan bir olayda idare amirleri nahiye halkının bir bölümünü haksız yere borçlandırmıştı. Olay CHP Bölge Müfettişine göre şöyle gelişmişti:

“(Alpi Nahiyesi) halkı senelerden beri ikiye bölünerek mücadele haline geçmişlerdir. Bu ikiliğin sebebi vaktiyle köylünün hepsine ait tarlaları sulamak için kanal açmak maksadiyle hususi idareden köy namına ikraz edilen 18 bin liranın ödenmesinde çıkan ihtilaftır. 929 senesinde istikraz olunan bu para, menfaati köy halkın hepsine şamil olacak bir kanalın inşası için sarfedilmiş olmasına rağmen köylüden yalnız kırk kişi şahsi borçları imiş gibi borçlandırılmak suretiyle muamele yapılmıştır. İlk bir iki sene köyün müşterek çayırı kiraya verilerek bu borcun taksitleri ödenmiş, fakat sonradan köylü arasında çıkan ihtilaf neticesinde borçlanma senesinde imzası olmayan köylüler borcuna iştirakten imtina etmişlerdir. Bu yüzden borcun ödenmesine devam edilmemiş ve (...) hususi idare senetde imzası olanların mallarını satmaya kalkışmak suretiyle borcun ödenmesini zorlamaktadır.

İnşa edilecek kanal için plan, proje, hesap aranmamış ve yaptırılmamış, 18 bin lire köy heyeti umumiyesi menfaatına sarfedilmek maksadiyle ikraz edildiği halde yalnız bir kısım köylüler borçlandırılmış ve bu zavallılar şahıslarına ait olmayan bir borcun ağır yükü altında ezilmeye terkedilmişlerdir.

Valilik ve hususi muhasebe köylü haklarını korumak vazifesiyle mükellef olmalarına rağmen bu haksız borçlandırma muamelesini bizzat kendileri yapmış ve bu muamelenin doğurduğu ve senelerden beri köylüyü birbirine katan ıstırap ve haksızlığa bir müdahalede bulunmağı hatırına bile getirmemiştir(...)

Hiçbir usul ve zarurete uymayan bu tarzı hareket bir çok köylülerin mahvını intaç etmek üzeredir. Hususi muhasebe alacağını kurtarmak için hakiki borçlu olmadıklarını pek iyi bildiği şahıslardan bu paranın tahsiline kalkışmıştır(...) Kaldı ki bu hadiseye Vali olarak, hususi idare olarak kendileri sebebiyet vermişlerdir”⁸¹.

Memurların şahsi maddi kazanç sağlamak için halka yaptıkları baskılar da halkı canından bezdirmekteydi. Örneğin hayır kurumları için satılan pullardan alınan % 20 oranındaki kâr halk için yeni bir baskı, memurlar için yeni bir suiistimal kaynağıydı. “Kızılay, Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu için pul sarfeden memurlara %20 nisbetinde bir kâr verildiği için pul memurları halkı fazlaca tazyik etmekte olduklarından dolayı” CHP Aydın Bölgesi Müfettişi tarafından bu oranın düşürülmesi öneriliyordu⁸².

⁸¹ “CHP Afyon Bölgesi Müfettişi Aydın Mebusu Adnan Menderes’in 29.6.1940 Tarih ve 68 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/510-2064-1, lef 46-47.

⁸² “CHP Aydın Bölgesi Müfettişi Kocaeli Milletvekili Dr. Fazıl Şerafeddin’in 1.8.1943 Tarihli Teftiş Raporu”, TCA, 490.01/508-2039-2, lef 11-12.

Düzce’de kaymakamı Karaçörtlen köyündeki tifüs salgınında, hatta bu salgın sırasında 40 kişinin ölümüne rağmen müdahale edip köylüye yardım etmemişken, hastalıktan kırılan köylülere zorla piyango bileti satmıştı. Muhtarın en azından muhtaç durumda olan köylülerin bundan istisna edilmelerini isteğine ise “çocuklarınızın şalvarlarını satın ve biletlerin parasını bulun” diyerek karşılık vermişti⁸³.

Evlenme gibi resmi muamelelerde idari amirler ve memurlar halktan zorla para alıyorlardı. Köylülerin kendilerinden gizli yaptıkları nikâhlarda ise sonradan nahiye müdürleriyle birlikte tehdit ve zorla para alıyorlardı⁸⁴.

Çankırı milletvekillerinin raporlarında ise memurların görevlerini kendilerine rüşvet vermeyen köylüleri zarar sokmak için kötüye kullandıklarından söz ediliyordu:

“Buğday ve arpa beyannamelerini doldurmak üzere kendilerine vazife verilen küçük memurların köylüden şahsi menfaat teminine kalktıkları ve muvaffak olmadıkları mahallerdeki köylüye ait beyannamelerde bilahare tahrifat yaparak halkı zarara soktukları görülmüştür”⁸⁵.

Devlet memurlarının yanında köylü jandarmanın da baskısı altındaydı. Jandarma suiistimal ve rüşvetle köylüyü sürekli rahatsız ediyordu:

“Vilayetin hemen her yerinde jandarma teşkilatından şikayet olunmakta ve jandarmaların küçük vesilelerle halka eziyet ettikleri ve bu suretle de para kopardıkları söylenmektedir. Bilhassa Devrek kazasında iş mükellefiyetini tatbiki memur jandarmaların amelelerden para alarak bunları serbest bıraktıkları, bu işin adeta bir tarifeye tabi tutulduğu ve serbest bırakılanlardan maktuan 15–20 lira alındığı iddia olunmuştur. Ocaklarda hastalanıp istirahat kâğıdı aldıktan sonra köylerinde istirahat etmekte olan amele ve ailelerine jandarmaların, sırf para almak maksadiyle tecavüz ve hakaret etmekte buldukları, para aldıkları kimseleri köylerinde bıraktıkları, diğerlerini

---

⁸³ Necati Yaşmut, “Düzce Köylerinde Bir Tetkik:2 – Sağlık İşlerinde Kayıtsızlık”, **Vatan**, 10.11.1945. Buna benzer örnekler için bkz. **Vatan**, 11–12.11.1945.

⁸⁴ “CHP Kastamonu Bölgesi Müfettişi Kars Milletvekili Ş. Karacan’ın 30.4.1941 Tarih ve 317 Sayılı Teftiş Raporu”, **TCA**, 490.01/511-2051-2, lef 29.

⁸⁵ “Çankırı Milletvekilleri Avni Doğan ve Dr. Akif Arkan’ın 74051 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.01/508-2041-3, lef 25.

hasta olmalarına rağmen ocaklara sevke kalktıkları ve nihayet yolda para alıp serbest bıraktıkları dinlenmiş olan halkın şikâyetleri arasındadır”⁸⁶.

Jandarma idari makamların denetimden de kurtulmuş olduğu için daha rahat hareket edebilmekteydi:

“İdari makamın icra kuvveti olmasına rağmen müstakil bir idare halinde çalışmak azmindedirler. Karakollarda köylünün jandarmadan çektiği çoktur. Şikâyet halinde bir jandarma karakol komutanını değiştirmek valinin bile salahiyetin dâhilinde değildir. Bu vaziyetten çok müteessirdirler. Bilhassa bu havalide, kürt olan mıntakalarda köylünün hükümete olan sevgisi sarsılmaktadır. Bunları hükümete ısındırmanın en büyük sırrı jandarmanın hüsnü muamelesidir. Hâlbuki jandarmadan tazyik görmektedirler. İkide birde garba sürülecekler var diye halkı tedhiş ederek istifade temin etmektedirler”⁸⁷.

Toprak Mahsulleri Vergisi ve devlet hissesi için görevlendirilen memurların tüm masraflarını köylüye ödetmeleri de şikâyet sebebiydi:

“Köylerde vergi tahakkuk ve alım işleri için bir kolcu, bir ölçü memuru ve bir anbar memuru tayin edilmekle bir de bölge amiri tayin edilip bunlar köylünün sırtından geçinmekle iki üç günde bir kaza kaymakamı ve mal müdürü tarafından bu işlerin kontrolüne çıkılıp bunların araba hayvanları da köylüler tarafından arpa ve samanı verildiği halk tarafından şikâyet edilmiş(...)”⁸⁸.

Aynı durum Çanakkale milletvekili Nurettin Ünen’in mektubunda daha açık bir dille ifade edilmişti:

“Çanakkale valisi Ferit Nomer ve mesela Bayramiç kaymakamı Cavit Okyavuz gibi idareciler köy köy dolaşırlar. Bu ayrıca bir mükellefiyettir. Zira onları maiyetleriyle beraber doyurmaktan aciz kalırlar çünkü bir köyde en az 3 gün besiyeye girerler. Köylü bunların yolluk almak için dolaştığını bilir ve der ki; şu harcırahı dolaşmadan alsınlar.

---

⁸⁶ “Zonguldak Milletvekillerinin 27.4.1944 Tarih Ve 8647 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/723-473-1, lef 94.

⁸⁷ “CHP Erzincan Bölgesi Müfettişi Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akdemir’in 16.1.1943 Tarih ve 677 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/510-2042-2, lef 14.

⁸⁸ “Kırşehir Milletvekili İbrahim Turan’ın 8.11.1943 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/674-278-1, lef 28–29.

Bu adamların köylere hiçbir faydası dokunmaz(...) Bir belediye başkanının valiyi ağırlamaktan yaka silktiğine şahit oldum”⁸⁹.

Köylere gelen vergi tahsildarlarının, idarecilerin ve memurların ihtiyaçlarını karşılayan köylüler, memurlar tarafından eksik vergi verdikleri gerekçesiyle hakarete uğramışlardır:

“Arabusun kazasının Alemlî ve Killik köyleri harmanlarının kaldırıldıktan sonra geçen yıl verdikleri hububatı doldurmadı diye kaza kaymakamı ve Salanda Nahiye müdürü ve Arabusun jandarma kumandanı köylere gidip Alemlî köyünde yüz elli kile buğday ve Killik köyünden yüz kile buğday daha tahakkuk ettirmekle samanlarınızı dışarı çıkartın evlerinizi arayacağız diye köylülere cebir ve şiddet göstererek para istediklerini beyan etmişler. Bunun üzerine köylüler samanlarını dışarı atmak birçok müşkilata maruz kalacağını ve birkaç kağıt samanın israf olacağını göz önüne tutarak Alemlî köyünden 300 lira ve Killik köyünden 120 lira para verdiklerini ve Alemlî köyünden verdikleri paraların seri numaralarını alarak şikâyet etmişler”.

Fakat köylülerin bu şikâyeti sonuçsuz kalmış ve Niğde Valisi soruşturma açmaya gerek duymadan, olayın savcılığa havale edildiğini belirtmişti⁹⁰.

Memurları denetleyecek, görevi suiistimal halinde cezalandıracak bir mekanizmanın olmaması, var olan hükümlerin de işletilmemesi halkı mağdur ettiği gibi suiistimallerin artarak devam etmesine sebep oluyordu:

“Halk hükümete karşı vazifesini yapmadığı zaman cezasını çektiği halde(...) vatandaş ızrar, izaç ve rencide eden memurların hiçbir ceza görmemesi ve hatta muvaffak addedilmesi umumi surette teessürü mucip olmaktadır”⁹¹.

“Memur kalitesi, keyfiyeti üzerinde istenilen şekilde durulmamakta ve ahlaksız memur, ciddi ve cezri şekilde takip olunamamaktadır(...) Hırsız, ahlaksız memur mesul edilmemekte, ceza ana ve usul hükümlerinin yetersizliği ve bu hükümleri tatbik eden ellerin aranılan vasıflardan ya tamamen veya kısmen mahrum olmaları yüzünden hırsız, soysuz, mürtekip ve mürteşi hoyrat ve cahil memurların ellerini ve kollarını sallaya

⁸⁹ “Çanakale Milletvekili Nurettin Ünen’in CHP Genel Sekreteri Fikret Sılay’a 13.8.1948 Tarihli Mektubu”, TCA, 490.01/634-92-1, lef 15.

⁹⁰ “Kırşehir Milletvekili İbrahim Turan’ın 8.11.1943 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/674-278-1, lef 28–29.

⁹¹ “Balıkesir Milletvekilleri Hayrettin Karan Ve Fahrettin Tiritioğlu’nun 19.9.1950 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/624-52-1, lef 17.

sallaya, bütün bu kötülüklerin tesirleri altında ıstırap çeken, acı duyan, maddi ve manevi zararlara çarpılmış olan halk önünde dolaşmakta, hergün bir gün evvelkinden daha canavar ve daha şaki olmaktadır”⁹².

Çok partili hayata geçişten sonra bu durum CHP'nin artık daha çok üzerinde durduğu ve çözmek zorunluluğunu duyduğu bir sorun haline gelmişti. Örneğin Konya milletvekili Şevki Ergun raporunda devlet dairelerinde memurların işleri sürüncemede bırakmasının önlenmesi gerektiğini ifade ediyordu:

“Adalet, tapu, nüfus, maliye gibi devlet dairelerinde halkın işine günü gününe bakılmıyor. Mahkemelerdeki gecikmeler usûl kanunlarında esaslı değişikliği icap ettiren bir mevzudur. Fakat mahkeme kalemleriyle diğer dairelerdeki işlere bakılmaması ve iş sahiplerinin “bugün git yarın gel” diyerek günlerce süründürülmesi derhal önenebilecek bir keyfiyettir. Memurlarda halkın işini günü gününe bitirmek ve bunlara iyi muamele yapmak vazifeleri olduğu zihniyetini uyandırmak ve aksi takdirde mesul olacağı kanaatini vermek lazımdır”⁹³.

Kayseri Bölgesi CHP Müfettişi Galip Pekel halkın memnuniyetsizlik sebeplerini izah ettiği raporunda bu konu üzerinde önemle durmuştu:

“Hükümet dairelerine gelen iş sahiplerine, hele köylülere iyi ve sıkımayıcı muamele yaptıklarını iddia etmeye imkân yoktur.

Memurlar kanunu ve teşkilat kanunları ile Vali ve Kaymakam nüfuz ve murakabesinden kendisini kurtulmuş gören memurlar iş sahiplerine yukardan bakmakta ve onlara hiç hoş gitmeyecek muamele yapmaktadır. Halka karşı kendisini hakim gören ve halka bu gözle bakan ve onlara haşın muamele yapmayı normal sayan memuru kötü hal ve itiyadından vazgeçirmek zamanı gelmiştir. Halkı hükümete karşı en çok soğutan, yüz çevirten ve seçimde partimize karşı kötü bakışlar diktiren en kuvvetli müessir, memurların bu hali olmuştur. Devamına artık cevaz veremeyiz. Bu devam ettikçe halkı ne hükümete ve ne de Partimize ısındırmak mümkün olmaz.

İşte bu kötü ve haşın muameleler, tabiatıyla Hükümete ve partiye karşı memnuniyetsizlik ve hatta düşmanlık uyandırmış ve bunu hadiset besliye besliye gördüğümüz hale getirmiş bulunmaktadır. Bunu süratle önlemek ve kökünden kaldırmak bir mecburiyet bulunuyor. Bu belki her şeyin önünde gelmektedir”⁹⁴.

⁹² “Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu'nun 12.11.1943 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/684-322-1, lef 11.

⁹³ “Konya Milletvekili Şevki Ergun'un 10.12.1947 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/679-298-1, lef 44-45.

⁹⁴ “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel'in 12.8.1946 Tarih “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” Raporu”, TCA, 030.01/42-249-13, lef 8-9.

Bu durumun sonucu ise halkın partiden soğumasıydı:

“(Bu durum) halkı hükümetten ve onun dayandığı partiden ve parti programında tespit edilen esaslardan soğutmak(tadır). Evet, halk en küçük memurun hatta edepsiz ve soysuz bir odacının hor muamelesinden hükümeti, en büyüğümüzü, partimizi mesul tutar. Hele çirkin huyu herkesçe bilinen bir memurun mesul tutulmadan yaşamasını ve mel’anetini icrada devam ettiğini gören halk hükümete olan sevgi ve itimadını kökünden kaybeder. Hükümetinden ve partisinden soğuyan halk o partinin tahakkuku için savaştığı esaslardan nefret eder, ve bu esasların yayılmasına engel olur, onlara karşı kafasını ve ruhunu sımsıkı kapar”⁹⁵.

Falih Rıfki Atay memurların sadece CHP’nin memurları olmadığı, devletin olduğu kadar halkın da hizmetine olduğu ifade ediyordu. Bunu kavrayamayan memurların sert muamelesi CHP’yi zor durumda bırakıyordu:

“Halk partili, ve bu parti iktidarının, kanunlar çerçevesi içinde vazife yaptırdığı her memur, halkın bir arkadaşı, bir kardeşi, zayıfsa koruyucusu, bilgisizse kılavuzu olduğunu hatırd tutmalıdır.

Bir günde bitebilecek işi için birkaç gün merkezde sürünen bir köylü dönüşte bütün köye zehirli bir hava verebilir. Halkı kıskırtmak, kanun kuvvetlerine karşı koydurmak bid’atının muhalefet taktiği haline geldiği bu zamanda, haksız hareketleri önlemek için, haklı şikâyetlere meydan vermemeğe büsbütün dikkatli olmalıyız(...)

Halk arasında kanunu saymıyanlara ne kadar acımıyorsak, memurlar arasından halka acımıyanlara da o kadar merhametsiz davranmalıyız”⁹⁶.

Devlet memurların bu şeklide örneklenen baskı ve suiistimalleri halkta CHP’ye karşı içten içe kaynakayan bir tepki yaratmıştı. Bazıları açıkça DP’ye sadece bu baskı ve suiistimler yüzünden oy verdiklerini dile getiriyorlardı:

“Birçok köylü halkla da görüştüğümde, kendilerine demokrat partiye iştirak sebeplerini sordum; hak ve hukuklarının korunmasında halk partisinden hiçbir suretle yardım ve suhulet görmedikleri gibi devlet dairelerinde de herhangi bir işimize başvurduğumuz zamanda da işlerinde güçlük ve müşkilatlarla karşılaştıklarını ve bu yüzden bizzarur Demokrat Partiye intisap etmekten başka çare bulamadıklarını ve bu partinin imkan derecesinde kendilerine suhulet ve yardım etmekten geri kalmadığını

⁹⁵ “Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu’nun 12.11.1943 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/684-322-1, lef 11.

⁹⁶ Falih Rıfki Atay, “Memurlarda Halkçılık Ruhu”, **Ulus**, 16.5.1947.

söylemektedirler. Yukarıda sözü geçen yazılarımın doğruluğunu tamamen inandığım için şu iki cümle ile de aydınlatmak isterim.

Ağrıda bulunduğum sırada Eleşkirdin Ahmetbey köyünden Kerim ve Kasım namlarındaki iki şahsın evime gelerek tanımadığım bu zatlara kim olduklarını ve ne istediklerini sorduğumda: Biz Demokratız biz halk partisinden bir kötülük görmedik fakat işimiz için kasaba kaymakamına gittiğimizde bir türlü derdimizi dinlemiyor, valiye gidiyoruz aynı akibete düşer oluyoruz(...) Esasen bizim demokrat olmamız Halk Partisinin kötülüğünden değil bilakis küçük memurların yüzünden doğmaktadır(...)

Ve yine Eleşkirt ilçesine bağlı Hanzar köylü Ahmet Sadu(?) ve oğlu Mustafa'dan İl İdare Kurulu Semt/Ocak başkanı Fethi Aklan'ın niçin Demokrat Partiye geçtiği sorulduğunda; ne yapalım, Maliye Tahsildarı Bahri'nin şerrinden kurtulmak için geçtik, çünkü bana iki, üç kilo elma gönder, ve beraberinde iki boş teneke de yağla dolu olsun. Doldurmadığım takdirde benim üzerime tüccar olarak 500 lira kazanç vergisini tahakkuk ettirir ve bir köylü adam olduğuma göre derdimi bir türlü anlatamayacağımı bilerek korkumdan Demokrat Partiye geçtim demiştir.⁹⁷.

Bu ve buna benzer davranışlar halkı CHP'de soğutan ve DP'ye yönlendiren sebepler arasında önemli bir yer işgal ediyordu. CHP'yi devlet partisi – hatta devletin kendisi-, devlet memurunu da CHP'nin memuru olarak gören halk, en küçük memurun en küçük yanlışını CHP'ye mal ediyordu ve bu en küçük memurun hatası için en yüksekti yöneticileri suçluyordu. Özellikle Anadolu'daki halkın gözünde CHP, memur hakareti ve jandarma dipçisiyle özdeşleşmişti. Geniş halk kesimlerinin CHP iktidarından soğumalarının sebepleri arasında bu şekildeki baskı ve suiistimaller geliyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra atılan tüm adımlar arasında, kendileri için somut bir yarar görmemişler, durumlarında elle tutulur bir değişme olmamıştı. Üstüne CHP iktidarının memuru ve jandarmasının baskı altında kalmışlardı. Çok partili hayata geçişten sonra, yeni bir partinin iktidarı altında belki de bu baskılardan kurtulabileceklerdi. Bu nedenle ve CHP'ye oy vermek için çok fazla sebepleri yokken, yeni bir partiyi desteklemekte çok da tereddüt etmeyeceklerdi.

---

⁹⁷“Ağrı Milletvekili Ahmet Alpaslan'ın 11.5.1948 Tarih ve 32049 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/614-10-1, lef 12–13.

1.3. Hayat Pahalılığı

II. Dünya Savaşı'nın başlaması, bir savaş ekonomisinin gereklerini yetirme yetisine sahip olmayan devlet örgütlenmesinin, bu ihtiyaçları karşılamak için daha kolay yollar seçmesine sebep oldu. Bu yollardan ilki enflasyonist bir para politikasıydı.

Bu seçim, savaş dışında kalsa da büyük bir orduyu beslemek zorunda kalan devletin mali yetersizliğinden kaynaklanıyordu. Milli Müdafaa masraflarını normal vergi gelirleriyle karşılayamayan hazine, devamlı olarak emisyonla başvurmak zorunda kalmıştır. Merkez Bankası Kanunu'nda yapılan değişiklikle çeşitli İktisadi Devlet Teşekküllerine hazine kefaletine sahip bonolar çıkarma yetkisi verilmesi de tedavüldeki para miktarını hızla arttırıyordu. Ayrıca 1939'da İngiltere'den altın-kredi şeklinde sağlanan 15 milyon sterlin değerindeki kredi de, üretim artışından kaynaklanmadığı için enflasyonist bir baskı yaratmıştı⁹⁸.

15.10.1939 tarihi itibariyle 290.440.897 TL olan tedavüldeki para miktarı⁹⁹ 1945'te 941 milyon TL'ye yükselmişti¹⁰⁰. 1948 başında 898 milyon TL iken aynı yılın sonunda 935 milyon TL'ye yükseldi¹⁰¹.

Özellikle 1941 yılı sonuna kadar masrafların karşılanması için emisyonla başvurulmuştur. Böylece;

“Alınan mali tedbirlerle iktisadi korunma tedbirleri arasında uygunluk ve koordinasyon tesisine ehemmiyet verilmemiştir. Vekâlet, fevkalade masrafların karşılanmasında, para tedbirlerinin iktisadi ve içtimai alanlarda kaynak olacağı reaksiyonlar ve ihtilatlar bakımından tehlikeli, fakat tatbikat bakımından emin bir finansman vasıtası olan enflasyonu tercih etmiştir. Ve sonra da, iktisadi devlet

---

⁹⁸ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 19.

⁹⁹ **AT**, sayı 71, İlkteşrin (Ekim) 1939, s. 10.

¹⁰⁰ E. Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu (Yayın No:1978), 1978, s.53.

¹⁰¹ E. Baydar, **a.g.e.**, s. 77

kontrolünün enflasyondan ileri gelen güçlükler karşısında çektiği sıkıntıya seyirci kalmıştır”¹⁰².

Muhafif basında çıkan yazılar pahalılığı temelde malın az, paranın çok olmasına, yani izlenen enflasyonist para politikasına bağlıyordu. Örneğin Ekrem Rize imzasıyla Tan Gazetesi’nde çıkan bir yazıda tedavüldeki para miktarının savaş öncesine oranla 7 misli artmış olması pahalılığın ilk sebebi olarak ele alınmıştı. Paranın bu şekilde kıymeti düşükçe, mala yatırılıyor, zaten az olan mal böylece piyasadan çekiliyor, saklanıyordu. Yaratılan bu kısmen suni kıtlık ortamında tabii ki en başta gıda maddeleri pahalılaşıyordu. Nakil vasıtalarının yetersiz olması ve üreticilerin büyük kısmının askere alınması ve ordunun büyük bir tüketici olarak piyasaya girmesi de pahalılığı tetikleyen sebeplerdi¹⁰³.

Milli müdafaa talebinin, sivil talep karşısında ortaya çıkması sivil tüketime düşen payı azaltmıştı. İzlenen enflasyonist para politikası sonucu devletin elindeki alım gücü yükselmişti. Bu halkı olumsuz etkileyen bir fiyat artışını beraberinde getiriyordu. Ordu ve devlet daire ve müesseselerinin ihtiyaçlarının karşılanmasındaki aciliyet, devleti bu mallara piyasa fiyatlarının çok üstünde fiyatlar vermesine sebep oluyordu. Örneğin; piyasa fiyatı 40 kuruş olan peynir, devlet müesseseleri tarafından 60 kuruşa satın alınıyordu¹⁰⁴. Bunun sonucu fiyatlarda “gerekli olmayan” artışlardı.

Fiyatlar o kadar yükselmişti ki, ekmek, şeker gibi temel gıda maddeleri “altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler” haline gelmişti. Hayat pahalılığı savaşın içindeki ülkelerde bile görülmeyen düzeye yükselmişti¹⁰⁵. Çok trajik bir örnek olarak belirtmek

---

¹⁰² Feridun Ergin, “Türkiye Harp Maliyesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. IV, No:2, İkincikanun (Ocak) 1943, s. 149–170, s. 153.

¹⁰³ Ekrem Rize, “Pahalılığın Sebepleri Ve Alınacak Tedbirler”, **Tan**, 4.2.1944.

¹⁰⁴ **Tan**, 27.12.1940.

¹⁰⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 184.

gerekirse zeytinyağı fiyatında sadece bir haftada yaklaşık % 17'lik bir artış meydana gelmişti¹⁰⁶.

Devletin izlediği diğer bir yol da kendi ürettiği ya da tekelinde olan maddelerin fiyatlarını yüksek tutmasıdır. 1944 senesinde Sümerbank'ın kârının 200 milyon TL'yi aştığı iddia ediliyordu. Tan gazetesi bu durumu Zekeriya Sertel'in kaleminden kamuoyuna duyurmuştu:

“Hayat pahalılığını icap ettiren en mühim amillerden biri de Devlet sanayinin mamul fiyatlarının artırılması, devlet müesseseleri tarafından ithal edilen malların piyasaya karaborsa fiyatile çıkarılmasıdır.

Bu sene mahsul bereketli olmuş, buğday fiyatları 27 kuruşa kadar düşmüştür. Harbin başlangıcında buğday fiyatı 7 kuruş olduğuna göre fiyatlarda dört misli bir artma vardır demektir. Buna mukabil köylünün satın almağa mecbur olduğu maddelerin fiyatları beş on misli artmıştır. Mesela Sümerbank kendisine 36 kuruşa mal olan kaput bezini iki yüz kuruşa satmaktadır. Köylü harpten evvel metresini 15–20 kuruşa aldığı kaput bezi için bugün on misli fiyat ödemeye mecburdur. Şeker 28 kuruştan iki yüz kuruşa çıkmıştır. Yani şeker fiyatında sekiz misli bir yükselme vardır(...) Ticaret Ofisi kendisine 30 kuruşa mal olan Hint bezlerini piyasaya 150 kuruştan satmaktadır(...) Bu memlekete yalnız midesile bağlı olmaması lazım gelen Sümerbank'ın bu seneki karı 200 milyon lirayı bulursa, vurguncu ile temiz ticareti birbirinden ayırmak mümkün müdür?”¹⁰⁷.

Devletin tekelinde olan maddelerin fiyatlarının artması beraberinde tüccarlarında fiyatları arttırmasını ve mallarını saklayarak daha ilerideki fiyat artışlarını beklemesini getiriyordu:

“Evvela hükümet fevkalade vaziyetin istilzam ettiği masrafları karşılayabilmek için, vasıtasız vergilerden evvel vasıtalı vergileri arttırmaya başladı ve elinde bulunan ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını alabildiğine ve akıllara sığmayacak derecede arttırdı. Bundan cesaret alan tüccar elindeki malı sakladı, büyük kazançlar edinebilmek hırsına düştü. Böylece bir “kara borsa” doğdu ve “hayat pahalılığı” denilen hastalık milli bünyeyi ıstırap içinde kıvrandırmaya başladı”¹⁰⁸.

---

¹⁰⁶ **Vatan**, 28.9.1943.

¹⁰⁷ M. Zekeriya Sertel, “İaşe İşlerinin Tanzimi İçin Bu Tedbirler Kâfi Değildir”, **Tan**, 30.1.1944.

¹⁰⁸ Server Ziya Meramlı, “Hayat Pahalılığı Muamması – Boş Yere Sıkıntı Çekiyoruz”, **Vatan**, 15.11.1945.

Aynı zamanda ithal malları fiyatları da savaş koşulları yüzünden artıyordu. Hatta daha İngiltere ve Fransa, Almanya'ya resmen savaş ilan etmeden ithal mallarının, özellikle de benzin ve pamukluların fiyatları yükselişe geçmişti¹⁰⁹.

1038:100 kabul edildiğinde savaş yıllarındaki fiyat endeksi şöyleydi¹¹⁰:

	Bitkisel besin maddesi endeksi	Hayvansal besin maddesi endeksi	Sınâî ham ve yarı mamul madde endeksi	Genel endeks
1940	123.3	121.8	134.5	126.6
1941	179.8	174.8	176.3	175.3
1942	424.9	386.6	261.2	339.6
1943	894.5	752.8	319	590.1
1944	539.4	520.9	355.6	458

Hayat pahalılığı endeksi ise şöyleydi¹¹¹:

1938	1939	1943	1945	1947
100	100	330.6	404.6	499.5

Vatan Gazetesi'nin Ticaret Vekâleti Konjonktür Servisi'nin hazırladığı istatistiğe dayanarak 5.6.1942 tarihinde verdiği habere göre İstanbul geçinme endeksi, 1938:100 kabul edildiğinde, 1941 senesinde 158 olmuştu. Gıda maddeleri masrafı 168'e, giyim masrafı 227'ye, diğer maddeler 145'e çıkmıştı.

1945 yılının Mart ayı itibariyle temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları (kuruş ve santim olarak)¹¹²:

¹⁰⁹ Tan, 3.9.1939.

¹¹⁰ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Matbaası, t.y. s. 31; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi 1930-1945**, Ankara, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 184.

¹¹¹ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (I. Dünya Savaşından 1971'e)**, C. III., y.y.(?), Kasım 1976, s. 1322.

	Ankara		İstanbul	
	1938	Mart 1945	1938	Mart 1945
Ekmek	9.60	33.30	10.00	32.00
Buğday	14.20	45.00	17.60	45.00
Bulgur	11.50	54.40	15.20	58.30
Makarna	31.00	71.00	28.00	69.00
Pirinç	21.80	132.80	22.80	145.40
Koyun eti	43.50	195.00	45.90	210.00
Sığır eti	38.50	130.00	35.40	177.00
Zeytinyağı	54.00	194.60	49.20	190.00
Süt	16.30	65.00	12.90	60.00
Yoğurt	21.40	90.00	22.10	98.30
Sadeyağ	111.00	525.00	94.00	524.00
Beyaz peynir	50.00	220.00	50.00	219.00
Yumurta	1.87	9.50	1.75	7.59
Kuru fasulye	15.70	72.00	19.00	75.80
Nohut	15.60	66.90	18.50	73.30
Mercimek	14.20	60.00	14.80	78.40
Patates	9.70	28.20	8.50	26.70
Soğan	6.00	32.10	6.90	34.80
Zeytin	41.50	140.80	32.20	140.60
Toz şeker	28.00	197.00	26.30	140.90
Tuz	6.60	16.50	6.00	12.00
Kahve	153.00	725.00	149.00	625.00
Çay	375.00	1.600.00	425.00	1.600.00
Elbise	1800.00	9.000.00	17.00	9.000.00
Patiska	44.00	173.00	44.00	173.00

¹¹² Targan Hacim Çarıklı, **Bretton Woods Anlaşması ve Türkiye**, İstanbul 1947, s. 133 vd.

Çorap	35.00	400.00	20.00	425.00
Kadın ayakkabı	400.00	1.800.00	350.00	1.700.00
Erkek ayakkabı	450.00	1.950.00	450.00	1.800.00

Akaryakıt ve aydınlatma araçları fiyat endeksi¹¹³:

1938	1942	1943	1944	1945
100	141.2	196	229.3	227.2

Sebze fiyatları endeksi¹¹⁴:

1938	1942	1943	1944	1945
100	424.9	894.5	583.4	595.9

Fiyat yükselişleri öyle bir hal almıştı ki “pirinç, fasulya, nohut, mercimek, zeytinyağı, sadeyağ ve sair maddelerin fiyat artışları gün itibariyle” değişiyordu¹¹⁵.

Hayat pahalılığın en büyük sebeplerinden biri olarak iktisadi devlet teşekküllerinin rasyonel olmayan yönetimleri görülüyordu. Özellikle Ticaret Ofisi, İthalat Birliği, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Sümerbank bu konuda başlıca amillerdi. Örneğin Ticaret Ofisi’ndeki işlemlerin uzaması yüzünde aylarca depolarda kalan mukavvanın fiyatı 22 kuruştan 150 kuruşa fırlamıştı. Yine Ticaret Ofisi’nin Takas Limitet Şirketine iki kez prim ödemesi yüzünden değirmenler için elzem olan un eleği fiyatları alabildiğine artmıştı¹¹⁶.

Toprak Mahsulleri Ofisi’nin elindeki buğdaylar çürümeye başlamışken karne ile 24 kuruşa ekmek verilmesi de pahalılığın başlıca sebebi olarak görülüyordu. Ekmek başlıca gıda maddesiydi ve ekmek fiyatlarının artması diğer gıda maddelerinin fiyatlarını

¹¹³ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, İstanbul, Örgün Yayınları, 2002, s. 78.

¹¹⁴ Edward Weisband, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹⁵ **Vatan**, 30.9.1942.

¹¹⁶ M. Faik Fenik, “Ticaret Ofisi”, **Vatan**, 1.6.1945

da etkiliyordu. Ticaret Vekâleti'nin ekmek karnesi işi için 200.000 lira, belediyenin de karne basmak ve denetlemek için büyük paralar harcaması yüzünden ekmeğin pahalı olduğu görüşü hâkimdi. Karaborsada ise 40 kuruşa istenildiği kadar ekmek bulunabiliyordu¹¹⁷.

Ayrıca Ofis elindeki piyasa fiyatı 22–25 kuruş olan kepeği iki tüccara 8 kuruştan satmıştı¹¹⁸. Bu şekilde yapılan satışlarda aradaki fark halkın sırtından, başka maddelere yapılacak zamlarla çıkacaktı.

Sümerbank maliyet fiyatlarını yükselterek gereksiz yere pahalılığa sebep olan devlet teşekkülleri arasındaydı¹¹⁹; öyle ki 1944 yılı kar oranı % 91'i bulmuştu¹²⁰. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı buna bir de % 10'luk "Bakanlık fonu" eklemiş ve bu fona 11 milyon lira aktarılmıştı. Bu yüzden 1949 yılı gibi geç bir tarihte meşru bir karla 125 kuruşa satılabilecek pamuklular 150 kuruşa satılıyordu¹²¹.

Fiyatların bu şekilde yükselişi, hem birçok sebepten ileri geldiği gibi diğer bazı mekanizmaları da tetikleyerek hayat pahalılığının sürekli ve önlenemez bir hale gelmesine sebep oluyordu. Bu durum Ahmet Emin Yalman tarafından arz-talep muvazenesizliği olarak adlandırılmıştı:

"Hakikat şu ki fiyat bakımından tam bir çıkmazdayız. Arz ve talepteki muvazenesizliği makul bir muvazeneye çevirmeyi bilmediğimiz için eşya ve hizmet fiyatlarının bir kısmı kendi kendine yükseliyor, bir kısmını da günü gününe alınan yanlış tedbirler zorla yükseltiyor. Bir taraftaki yükseklik derhal her sahada yeni pahalılık dalgaları yaratıyor, harice inanılmaz fiatlarla mal teklif ediyoruz, yabancılar da omuz silkerek alıyorlar, fakat bize sattıkları eşya fiyatına aynı zamları yapıyorlar. Böylece memlekette istihsal edilen eşyanın fiatile ithalat eşyasının fiatı aynı hizayı muhafaza ederek fırlıyor, gidiyor. Memlekette en büyük müşteri devlet olduğu için bu fiatlar karşısında devletin paraya ihtiyacı artıyor. Bu da vergilerin ve para mevcudunun

---

¹¹⁷ **Vatan**, 12.5.1945.

¹¹⁸ Faruk Fenik, "Toprak Ofisi Nazım Rol Oynayamıyor", **Vatan**, 25.9.1943.

¹¹⁹ **Vatan**, 18.6.1945

¹²⁰ **Tan**, 2.8.1945.

¹²¹ **Vatan**, 29.4.1949.

artmasına sebep oluyor. Pahalılık amilleri böylece birbirlerine destek olarak ileri hareketlerine devam ediyorlar”¹²².

Kamuoyu belli bir noktadan sonra fiyat yükselişlerinin enflasyondan kaynaklandığı fikrine de karşı çıkmaya başlamıştı. Fiyatlar öyle hızlı yükseliyordu ki, bu enflasyonla açıklanamazdı:

“(…)Biz bu sebepsiz, haksız ve yersiz fiyat yükselişlerine “fiyat rezaleti” demekte bir dakika tereddüt etmiyoruz. Memleketin hiçbir haline, hiçbir vaziyetinde bu yükselişi mazur gösterecek bir şey yoktur. Bu fiyatlar, artık fiyat enflasyonunu da geçti ve enflasyon ile de izah edilir bir hali kalmadı!”¹²³.

Nitekim DP’nin CHP’ye karşı kullandığı en etkili silahlardan biri hayat pahalılığı olmuştur. DP’nin bu konuda yürüttüğü muhalefetin serbest piyasa ekonomisi ve özel teşebbüsün ihtiyaç ve isteklerini karşılayacak şekilde “yanlı” olduğu muhakkaktır. Muhalefete göre hayat pahalılığın tek sorumlusu ekonomideki devlet müdahalesiydi.

“Muhalefet, özellikle toplumsal muhalefetin potansiyel olarak pahalılıktan ve yaşam zorluklarından kaynaklandığını bildiği için sürekli olarak bu konuyu dile getiriyordu. Fakat, pahalılığın nedenleri tartışılırken suç ekonomiyeye devlet müdahalesine bağlanıyordu(…) Onlara göre piyasaya karışılmayacak olursa, yani ekonominin kuralları (ama serbest piyasa ekonomisinin kuralları) isleyecek olursa ucuzluk kendiliğinden gelecektir(…) Özetlersek pahalılığın kaynağındaki spekülasyonlar, ihtikâr, mal stoklaması vb. gibi sorunlar sanki yokmuş gibi, tüm suç iktisadi devlet kurumlarının rasyonel olmayan işletmecilik yöntemleriyle yönetilmesine bağlanıyordu. Böylece 1945–1950 yıllarını içine alan ve CHP’nin son dönemi diyebileceğimiz zaman diliminde pahalılık, devletçiliğe karşı acımasız hücumlarla açıklandı”¹²⁴.

Tüketim malları fiyatlarının sürekli atmasına rağmen toprak mahsulleri fiyatlarının aynı seviyesini koruması ya da çok az yükselmesi hayat pahalılığının köylü yığınları üzerinde daha fazla etkili olmasına sebep oluyordu. Mahalli parti kongrelerinde

---

¹²² Ahmet Emin Yalman, “Çıkamaz Yol”, **Vatan**, 11.1.1944.

¹²³ Alaattin Cemal, “Fiyat Artışı”, **Tan**, 15.4.1942.

¹²⁴ Tefik Çavdar, **Yüz Yıllık Pahalılık**, y.y., Ülke, 1983, s. 104 vd.

köylünün özellikle şikâyet ettiği ve düzeltilmesinin istediği hususların başında bu fiyat dengesizliği ve pahalılık geliyordu:

“Bu sene buğday mahsulü ve diğer hububat işçi yevmiyelerinin yüksekliği ve tohum bedelinin fazlalığı yüzünden çiftçiye kilosu 30, 40 kuruşa mal olduğu halde buğdayın kilosu 20 kuruştan aşağıya düşmektedir. Buna mukabil diğer istihlak maddelerinin fiyatları da yüksektir. Buğday fiyatlarının diğer eşya fiyatlarıyla tevizin edilmesi(...)

Buğday fiyatları çok düşük olduğu halde ziraat aletleri ve edevatı ve giyim eşyası yüzde yüz ve hatta daha fazla fiyatlarla satılmaktadır. Bu yüksek fiyatların indirilmesi tedbirlerinin temini ve buğday fiyatlarıyla aradaki muvazenesizliği giderilmesi”¹²⁵.

Özellikle tarımsal ürün fiyatlarıyla bağlı olan köylü yığınları, bu ürünlerin fiyatları ile temel ihtiyaç maddeleri fiyatları arasındaki büyük uçurum yüzünden sıkıntılı günler yaşamıştır. Örneğin odun ve kömür fiyatlarının aşırı yüksekliği yüzünden meyve ağaçlarını kesmek zorunda kalmışlardır¹²⁶. Yöneticileri tarafından bir “tarım ülkesi” olarak tanımlanan bir ülkede köylülerin ısınmak için meyve ağaçlarını kesmek zorunda kalmalarının, bu grubun hafızasından uzun süre silinmeyecek bir hatıra olacağı söylenebilir.

Toprak malzemesi, yani çiftçinin üretim araçları tarımsal üründen çok daha hızlı pahalılaşıyordu¹²⁷. Bu nedenle fiyatlarda bir denge kurabilmek, tarımsal ürünlere değerini vermek gerekiyordu.

“Müstahsili korumak zaruridir. Bu, Türkiye'nin zirai prensibidir. Bu politikayı başarmak için iki taraflı düşünmek lazım gelir. Gazını, bezini, şekerini, tuzunu pahalıya tedarik edebilen müstahsilin elinden buğdayını on iki kuruştan almak bizce doğru değildir”¹²⁸.

¹²⁵ “Konya Bölgesi Müfettişi İstanbul Mebusu Vehbi Sarıdal'ın Konya Vilayeti 1943 Parti Kurultayı Hakkında 29.12.1943 Tarih ve 03459 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.1/ 679-296-1, lef 86.

¹²⁶ “Aydın Bölgesi Müfettişi Kocaeli Milletvekili Dr. Fazıl Şerafettin'in 10.12.1944 Tarih Ve 48 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.1/509-2043-1.

¹²⁷ Said Kesler, “Toprak Malzemesi Bu Yıl Çok Pahalı”, **Tan**, 4.3.1942.

¹²⁸ Lütfi Arif Kenber, “Toprak Mahsullerini Kıymetlendirmelidir”, **Tan**, 5.3.1942.

I. Saraçoğlu Hükümeti döneminde buğday fiyatlarının serbest bırakılması ile fiyatlarda ani bir yükseliş baş göstermişti. Hububat fiyatlarının 3 kat yükselmesi diğer bütün gıda maddelerinin fiyatlarının, hatta daha fazla yükselmesine sebep oldu. Bu ise köylünün fiyat artışlarından yaralanarak, malını saklayarak, el altından karaborsaya vererek zenginleştii iddialarına sebep olmuştu. Şehirlerin gıda ihtiyaçlarını sağlama görevi belediyelere verildikten sonra, belediyeler halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve herhangi bir kıtlık durumuna meydan vermemek için yoğun bir faaliyet içine girmişler ve aralarındaki rekabet yüzünden tarımsal ürünlerin fiyatlarında yükselişler başlamıştı. Faik Ahmet Barutçu anılarında bu günleri şöyle tasvir etmektedir:

“Saraçoğlu Hükümeti’nin Ticaret Vekili, savaş koşulları içinde dünyanın hiçbir yanında görülmeyen bir serbest düzen deneyimine koyuldu. İki buçuk aylık yaz tatilinden yararlanarak Ankara’dan ayrılan milletvekilleri seçim bölgelerinden, bu önlemlerin lehinde olmayan izlenimlerle döndüler. Hükümetin buğday fiyatlarını serbest bırakması ve İstanbul, Ankara, İzmir kentlerinden başka diğer bütün kent ve kasabaların yiyecek durumlarıyla uğraşamayacaklarını bildirerek, buradaki yiyecek görev ve sorumluluklarını belediyelere yüklemesi sonucunda, belediyelerin halkı aç bırakmamak için hep birden buğday üretim bölgelerine üşüşmesi, buğday fiyatlarının üç kat yükselip diğer bütün yiyecek maddelerinin de bu yükselişi izlemesi, hayat pahalılığını katlanılmaz bir düzeye çıkarmıştı”¹²⁹.

1942 yılında devlet hissesinin fiyatı 20 kuruş olarak belirlenmişti. Köylü başlangıçta bundan memnundu. Fakat yukarıda da açıklandığı gibi fiyatların birden bire yükselmesi, diğer maddelere de sıçrayarak yeni bir pahalılık dalgası yarattı¹³⁰.

Ahmet Emin Yalman’ın da belirttiği gibi köylünün eline geçen para saf kâr olamazdı. Çünkü köylü kazandığı paranın içinden bir sonraki yılın ekim masraflarını ayırmak zorundaydı ve bu masrafın boyutları henüz bilinmiyordu. Yani köylü gelecek senenin masrafını çıkarıp çıkaramayacağını bilmiyordu. Bu nedenle bu kâr “gelip geçici

¹²⁹ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar**, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1977, s. 262.

¹³⁰ Genel fiyat düzeyinin %75 ve %90 oranında arttığı 1942 ve 1943 seneleri savaş yıllarının en yüksek enflasyonunu yaşadığı yıllardır. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1988, s. 66.

bir misafir”di¹³¹. Gerçekten mahsul fiyatındaki artış tüm fiyatların artışını tetiklediği için köylü, yeni ekimde gerekli olan her şeyi daha pahalıya mal ediyordu. Bu nedenle elinde sanıldığı ve iddia edildiğinden çok daha az para kalıyordu. “Kendisi buğdayını yirmi kuruşla otuz kuruş arasında sattığı halde sonraya bir liraya buğday almıştır”¹³². Köylüler de bu iddialara karşı çıkıyor ve durumun dışardan görüldüğü gibi olmadığını söylüyorlardı:

“(…) Ben yetiştirdiğim zahireye kaç para verildiğini aramam. Yeter ki elime geçen parayla borçlarımı vereyim, üzerime giyecek bir şey alabileyim ve diğer ihtiyaçlarımı karşılayayım. Yüz liraya bir öküz alınır, dört yüz oldu. Boyunduruk boş kalınca insan ne yapacak, ister istemez borca girecek, bulduğu fiyata öküz alacak, diğer şeyleri de ona göre uyduracak”¹³³.

Köylü, özellikle buğday için belirlenen yüksek fiyatlarla zenginleşip safahata daldığı iddialarını sert bir dille reddediyor, bu durumun sadece birkaç büyük toprak sahibi için geçerli olduğunu belirtiyordu. Çorlu’da Türkgücü Köyü’nden Faik Güldere adlı bir köylü bu durumu dile getirerek şikâyet ediyordu:

“Geçen kış köylünün cebi doldu, köylü sefahata daldı diyenler oldu. Bunlar yalnız zengin köylere gezmiş olanlardır veyahut İstanbul’da oturan çiftlik işleten ve kendilerine köylü süsü verenleri görüp de bütün köylülere böyle zannedenlerdir. Köyü bilen ve köylüyü tanıyan bir kimsenin bu derece kör olmasına imkân yoktur. Geçen sene hayvanın yemini, tarlasını tohumunu, hatta ailesinin geçimini temin edemiyen köylüyü unutupsunuz. Köylüye tohumluk diye ayrılan ve kazamıza gönderilen 8-10 ton mısır, ekim seferberliği yapıyoruz bahanesiyle kasabalarda birkaç zengin çiftlik sahibinin elinde kaldı, köylüye ancak üçer beşer kilo pay düştü(...) Köylerde refaha, hatta sefahata varanlar yok değildir, fakat bunların yanında sefaletle düşenler daha çoktur. Ağır yükü daima fakir yüklü taşıyor”¹³⁴.

Özellikle pamuk gibi sanayi bitkilerine uygulanan narh sistemi çiftçiyi zor durumda bırakarak pahalılığı daha şiddetle hissetmesine sebep oluyordu. Devlet bu sanayi bitkilerine koyduğu narhlarla çiftçinin ürününü düşük fiyatla topluyor, kendi

¹³¹ Ahmet Emin Yalman, “Köylüden Haber”, **Vatan**, 27.4.1943.

¹³² Ahmet Emin Yalman, “Ege Notları: 4”, **Vatan**, 30.4.1943.

¹³³ Ahmet Emin Yalman, “Yoldan Notlar: 7 – Köy Âleminde Duyduklarım”, **Vatan**, 7.9.1943.

¹³⁴ M. Zekeriya Sertel, “Köylü Hakikaten Zengin Oldu Mu?”, **Tan**, 8.6.1943.

fabrikalarında işleyip kumaş haline getirerek yine köylüye çok yüksek fiyatlarla satıyordu. Kısacası Devlet pamuğu üretim maliyetini bile karşılamayacak bir fiyatla satın alırken, pamuk üreticisi kendi yetiştirdiği pamuktan dokunan kumaşı yüksek fiyatlarla satın alıyordu.

“Pamuğumuzu Sümer Bank alıyor, devlete ait fabrikalar da bununla kumaş dokuyor. Kendi Yerli Mallar Pazarları gibi bir tevzi sistemi de var. Öyle olduğu halde neden bu mallar meşru fiyatla bizim elimize kadar gelemiyor? Neden pazarlardan tufeyli adamlar alıyor, bize üç misline satıyor? Dört sene içinde yalnız bir defa ucuz kumaş yüzü gördük Yirmi dönüm tarlasında ailesiyle beraber çalışan köylü dar gelirli sayılmaz mı? Bizim kasabada Sümer Bankın acenta gibi bir bayii var. Bin liralık mal kaldırır, yere inmeden üç bin liraya satar. Bu kazanç hangi zahmetin karşılığıdır. Aynı malları vasıtasız surette müstahsile dağıtmak istense imkân mı yok? İşte bizim otuz altı kooperatifimiz ne güne duruyor? Hükümet, kendi zeytinyağı toplamak için bu makinayı kullanmağı biliyor da kumaşları aynı sahadaki istihsal adamlarına hükümetin meşru fiyatlarıyla dağıtmak için aynı teşkilattan istifade etmek neden aklına gelmiyor?”¹³⁵.

% 25’lerle (Devlet Hissesi) köylünün mahsulünün bir kısmının, büyük şehirlerin ihtiyacını karşılamak için piyasanın altında fiyatlarla satın alınması da köylünün tepkisini çekiyordu. Şehirlerde yaşayanlar, köylüye göre geçimlerini yeni şartlara uyarlayabiliyorlardı. Fakat uygulanan % 25 kararı ve da toprak mahsulleri vergisiyle köylü bu imkânın dışında kalıyordu:

“Hükümet ekmeği ucuzlatmak için çiftçinin elinden mahsulünün muayyen bir kısmını, hatta maliyet fiyatından daha aşağıya alıp sözde dar gelirlilere ve bilistisna herkese vesika ile ucuz ekmek yedirdiği halde kazançlarını bugünkü hayat şartlarına tamamen uydurmuş olan sanat sahipleri, tüccarlar, ameleler ve esnaf(a) tam manasile alabildiğine servet bırakılmıştır.

Harpten evvel bir çiftçinin bir liraya aldığı bir çift demirini – kendi yetiştirdiği buğdayının ekmeğini vesika ile yok pahasına yiyen – demirciden bugün on iki liraya ve yine harpten evvel on iki buçuk liraya çektiği bir araba tekerinin demirini çekirmek için bugün tam üç buçuk lira ödemek zorundadır. Yine harpten evvel yirmi beş kuruş gündelikle çalışan bir amele yevmiyesi üç lira, bir liraya çalışan bir duvarcı, bir dülgere yevmiye altı, yedi lira verilmektedir.

Hükümet ekmeği ucuzlatırken bu ekmeği yetiştiren çiftçiye lazım olan alât ve edevatı da ucuza temin etmek çaresini düşünmesi lazımdır(...)

¹³⁵ Ahmet Emin Yalman, “Ege Notları: 3 – İstihsal Adamının Hükümetten Şikâyetleri”, **Vatan**, 18.9.1943.

Hüküm ve adalette müsavaat lazımdır. Bir taraflı adalet olmaz ve yalnız ekmeği ucuzlatmakla memlekette ucuzluk temin edilmiş olmaz”¹³⁶.

1947 gibi dünya piyasalarının normalleşmeye başladığı bir sırada köylü, muhalefet lideri Celal Bayar’a bu durumdan şikâyet etmekteydi:

“Pamuğu yetiştirenler biz olduğumuz halde giyecek bir şey bulamıyoruz. Pamuğun kilosunu 125 kuruşa sattığımız halde bir metre bezi 150 kuruşa bulamıyoruz. Şu kıyafetimize bakınız, hangimizin üstünde yamasız bir elbise görüyorsunuz? Senenin her ayında çalıştığımız halde köylüde refah var mı? Biz hep böyle sahipsiz mi kalacağız?”¹³⁷.

Muhalf basında hayat pahalılığın, iyi beslenememe yüzünden hastalıklara sebep olduğu sürekli işlenen bir temaydı. Örneğin Faik Fenik Vatan Gazetesi’nde bu durumu şu sözlerle dile getiriyordu:

“Feleğin her türlü sillesine mukavemet edenler ve başka hiçbir yerden geliri olmayanlar, nasıl yaşayacaktır? Yapılan iş gıdadan kesmektir. Asgari yaşam kalorisini soğan ekme, zeytin ekmele bulanların içinde verem miktarının ne kadar artmakta olduğunu göz önüne alalım. Bu, korkunç bir afettir. Ve verem istatistikleri bize bu hastalığın cemiyet içindeki vahim tesirlerinin bütün huşuneti ile göstermektedir.”¹³⁸.

Aynı konuya değinen Zekeriya Sertel, hükümeti işe yarar hiçbir tedbir almamakla suçluyordu:

“Senelerdenberi devam eden pahalılık sebebiyle halkın büyük bir kısmının gıdasını tam alamadığını, bu yüzden veremin ve diğer hastalıkların arttığını, sefaletin gittikçe derinleştiğini öğreniyoruz. Avrupa’da işgalden kurtarılan, hatta mağlup memleketlerde bile gıdasızlığın ve sefaletin bu derece şiddetli olmadığını gösteren birçok deliller vardır. Avrupa açtır, fakat halkın aldığı kalori miktarı, yine bizim halk yığınlarının kalori miktarından fazladır. Oradaki açlık nisbidir, bizdeki mutlaktır. Aileler tanırım ki, aylardanberi evine ne bir dirhem et, ne bir kilo yağ girmiştir(...)

---

¹³⁶ **Vatan**, 12.4.1944.

¹³⁷ **Vatan**, 17.3.1947.

¹³⁸ M. Faik Fenik, “Geçim Derdi”, **Vatan**, 29.4.1947.

Binaenaleyh hürreiyet ve demokrasiden evvel süratle halledilmesi lazım gelen mesele hayatı ucuzlatmaktır(...)

Fakat hükümet, harp boyunca iâşe işlerinin tanzimi işinde nasıl aciz göstermekten başka bir şey yapmamışsa, şimdi de bu davayı bir kül olarak halletmek işinde aciz görünüyor(...) Günlük idarei maslahat koltuğunda kayıtsız seyirci vaziyetindedir. Hadiseler kapısını zorlamadıkça tedbir almak zahmetine katlanmıyor(...)

Bu vaziyette işimiz Allaha kalmıştır. Yağmur duasına çıkar gibi pahalılıktan ve maişet darlığından kurtulmak için Allaha niyaz etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştır”¹³⁹.

Hayat pahalılığı ve yoksulluk yüzünden “bir kilo sabun alamıyacak, çamaşırını bir defa değiştiremeyecek derecede binlerce, onbinlerce vatandaş” vardı. Halkevleri Sosyal Yardım Teşkilatı ve Kızılay tarafından yapılan araştırma İstanbul’da “bir lokma ekmeğe, bir kaşık sıcak çorbaya ve bir kalıp sabuna muhtaç 50 bin kişi” olduğunu ortaya çıkarmıştı¹⁴⁰. Tan Gazetesi’nin yaptığı bir röportajda ise bir vatandaş bu durumu şöyle dile getirmişti:

“Çamaşır yıkamak kim biz kim. Yeşil sabunun okkası 120 kuruşa. Parmak kadar sabuna 25 kuruş istiyorlar. İki ayda bir yıkanabilirsek ne mutlu bize. Bit meselesine gelince, bu kirli ve kokulu çamaşırların içinde biz bile güç yaşıyoruz. Bit nasıl yaşayacak. Hem bize bit gelse açlığandan ölür. Bizde emecek kan mı var?”¹⁴¹.

Memurlar ise kısmen devletin himayesine sahip oldukları için bu yoksunluktan görece korunuyorlardı. Aylık 15 lira aynı yardım almaları öngörülmüştü. Ayrıca bulaşıcı hastalıklara karşın hükümet memurlarına sabun yardımı da yapmıştı¹⁴².

Halk, sıradan vatandaş, CHP’nin savaş boyunca izlediği yanlış ve tutarsız ekonomi politikası ve bir gün alınıp ertesi gün bozulan, zaten bir işe de yaramayan tedbir ve kararlar yüzünden hayatın bu kadar pahalılaştığını, yoksulluğun arttığını düşünüyordu:

¹³⁹ M. Zekeriya Sertel, “Halkın En Büyük Derdi”, **Tan**, 16.9.1945.

¹⁴⁰ M. Zekeriya Sertel, “Şehrimizde 50 Bin Aç Var”, **Tan**, 17.11.1943.

¹⁴¹ **Tan**, 7.6.1943.

¹⁴² Bkz. “Memur-Halk Ayrımı” başlığı.

“Bir zaman 25 kuruşa satılabilen şekeri birdenbire yirmi misline çıkarıp tutanamıyarak sonra on misline indirmek suretiyle karşılaşmaktan ise, bunu makul bir hadde sabit tutmak elbette bu ricati yapmaktan daha iyi olurdu.

Sümer Bank Yerli Mallar Pazarlarında köylü ve halk ihtiyacı için çıkarılan yünlü ve pamuklu dokumaların iptidai maddeleri dâhilden temin olunduğu için bunların fiyatlarını on misline çıkarıp karaborsacıları mensucat malları üzerinde istedikleri gibi oynamak fırsatına nail etmektense yüzde 10 gibi sabit bir zamla iktifa olunsaydı olmaz mıydı?(...)

Nakliyat işinde lüzumsuz zamlar yapıp bilahare memlekette hâsıl olan pahalılık buhranı dolaysile memurlara zam yapılacak yerde bütün eşya ve nakliyat fiyatları sabit tutulup memura da zam yapılmak zarureti duyulmasa ve karaborsa tahrik edilmese olmaz mı?

Velhasıl bunlara benzer hadiseler hep devletin sermayesile işleyen müesseselerinden çıkmasaydı, rakı elli misli, sigara yirmi misli yükseltilemeseydi, bugünkü pahalılık rekoru bizde kırılmazdı”¹⁴³.

Sonuçta fiyatlar “adım adım değil merdiven merdiven yükselmiş ve bu yükselişlerle birlikte halkın fakrû sefaleti artmıştır”¹⁴⁴.

Özellikle yoksul kesimlerde tüm tek parti dönemi boyunca biriken ve yoksulluğun/hayat pahalılığın sorumlusu olarak gördüğü iktidara karşı memnuniyetsizliğin büyüklüğü, bu kesimin eline verilen ilk fırsatta ve meşru yollarla bu iktidarı değiştirmesinin en büyük sebebi olmuştur. Bu değişim sırasında CHP’ye karşı kullandığı tercih ise DP’nin onların çıkar ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir seçenek olmasından değil, elle tutulur tek karşıtı olmasından kaynaklanıyordu. Ahmet Hamdi Başar’ın da belirttiği gibi CHP salt özgürlük özlemleri yüzünden değil, sebep olduğu ekonomik sıkıntılar, pahalılık ve bunların sonucu olarak yoksulluk yüzünden geniş kitlelerin desteğini alamadı ve iktidarını kaybetti¹⁴⁵.

---

¹⁴³ **Vatan**, 14.4.1944.

¹⁴⁴ Sabiha Sertel, “Suiistimal Komisyonunun Celeplere Cevabı”, **Tan**, 11.2.1944.

¹⁴⁵ Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Buhranları**, İstanbul, 1956, s. 81.

1.4. Savaş Yıllarında Haksız Kazanç ve Karaborsa Faaliyetleri

Savaş yıllarında artan devlet ve milli müdafaa masrafları sonucu ortaya çıkan enflasyon ve dış ticaret imkânlarının kısıtlanması yüzünden resmi fiyatların yükselmesi yanında, hayat pahalılığın bir diğer ve belki de en önemli sebebi ihtikâr (haksız kazanç) ve karaborsa faaliyetleri olmuştur. CHP hükümetlerinin bu faaliyetleri önleyememesi ve aldığı her tedbirin aksi tesirler meydana getirerek piyasada suni bir kıtlık yaratarak fiyatları biraz daha arttırıp karaborsayı beslemesi halkın tek-parti yönetiminden şikâyet ettiği başlıca konulardan biriydi.

Savaş yıllarında arz-talep dengesinin bozulduğu ve üretimin yetersiz kaldığı durumlarda Tekeli-İlkin'in belirttiği gibi izlenecek yol ya arz ve talebin eşitlenmesini piyasa mekanizmasına bırakmak ya da yetersiz üretimi tüketiciye eşit olarak dağıtmaktır. İlk yolda yükselen fiyatlar tüketiciye “kıtlık rantları” bırakacak ve adil olmayan bir dağılıma sebep olacaksa da üretimle tüketimi dengeler. İkinci yol ise adil bir dağıtıma karşın uzun kuyruklar ve karaborsaya sebep olur¹⁴⁶. Türkiye’de özellikle Refik Saydam hükümetleri döneminde ilk yol izlenmiş, yetersiz üretimin belirlenen fiyatlarla tüketicilere eşit olarak dağıtılması için, birçok örgüt kurulmuştur. Uygulanan tevzi sistemiyle adil bir “resmi” dağıtım sağlanmışsa da, resmi pazarın yanında bir karaborsa var olmuştur.

1942 yılına kadar fiyatlar bir noktaya kadar denetim altında tutulmuş görünmektedir. Fakat bu fiyatlar resmi fiyatlar olup, halkın çok küçük bir kısmı bu fiyatlardan yararlanabilmişti. Örneğin tarımsal ürünler el koymalarla, son derce düşük fiyatlarla köylülerden devlet tarafından satın alınıyor, karne uygulamasıyla kentlilere yine düşük fiyatlardan dağıtılıyordu. Fakat “iaşe maddelerine uygulanan düşük fiyatların, düşük arz, yüksek talep piyasasında, karaborsayı yaratması da

---

¹⁴⁶ İlhan Tekeli – Selim İlkin, “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, C: XIV, No:1, 1987, s. 35.

kaçınılmazdı”¹⁴⁷. “Hükümetin el koyduğu her madde, bir sihirbazın değneği değmiş gibi ortadan sır oldu ve karaborsaya aktı”¹⁴⁸.

İç piyasadaki yetersiz üretim ve arz, ithal mallarında da büyük kazançlar sağlıyordu ki bu da bir nevi vurgun kapısıydı. Savaşan ülkelerdeki fiyatlar % 100 nispetinde artmışken, iç piyasadaki pahalılık oranı % 400’leri aşıyordu. Böylece dışardan, savaş öncesi fiyatların iki misline alınan bir mal, iç piyasada 4–5 misli fiyatlarla satılıyordu. Bu durumdan faydalananlarsa dış ticaretle meşgul olan tüccarlardı. Böylece açılan haksız kazanç kapısı hayat pahalılığından faydalanırken diğer yandan onu besleyen başlıca etkenlerden biri oluyordu.

“Hayat o derece pahalılaşmıştır ki, vatandaşlar pahalılığın kendi hayatları üzerindeki tesirini, kazancını arttırmak yoluyla izaleden başka çare bulamamıştır. Bunun için de herkes kendi sahasında ücretleri veya fiyatları arttırmak suretiyle hayatını kurtarmaya çalışmaktadır. İşçi yevmiesini beş on misline çıkarmış, bakkal kazanç nisbetini ihtikâr derecesine çıkarmış, tüccar ihtikâr sayılacak bir ticaret yoluna sapmış sözün kısası bütün vatandaşlar birbirlerinden fazla kâr koparacak çarelere başvurmuşlardır. Onun için ihtikâr tabiileşmiş ve normalleşmiş, karaborsa kimseyi rahatsız etmez olmuş ve günde elli kişi tevkif edilmekte olmasına rağmen, Milli Korunma Kanununa uygun hareket eden kalmamıştır”¹⁴⁹.

Hükümete göre pahalılığın tek sebebi vurgun ve karaborsa faaliyetleriydi. Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu’na göre II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla demir, çuval, yapı malzemeleri gibi bazı maddelerin fiyatları yükselmeye başlamış, bu dönem aynı zamanda Almanya ile ticaret anlaşmasının sona erdiği zamana denk geldiği için fiyatlar daha da yükselmiş ve bu fiyat artışları hızla diğer maddelere de sıçramıştı. Bu fiyat artışlarında en büyük sorumlu olağanüstü dönemleri fırsat bilen vurgunculardı ve pahalılığın maddi bir sebebi yoktu¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef...**, s. 429.

¹⁴⁸ “Şikâyetçiler Kimlerdir?”, **Tan**, 11.11.1942.

¹⁴⁹ M. Zekeriya Sertel, “İhtikâr Normal Bir Hal Almıştır”, **Tan**, 18.9.1943.

¹⁵⁰ Nakleden; Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939–1945)**, Ankara, Turhan Yayınları, 1974, s. 60.

Gıda maddelerindeki karaborsa faaliyeti büyük oranda hükümetin uygulamalarından kaynaklanıyordu. 1939–1942 arasında hububatın nerdeyse tamamı devlet tarafından çok düşük fiyatlarla satın alınıyordu. Bu durumda diğer ihtiyaçlarını piyasadan çok pahalı olarak temin etmek zorunda kalan özellikle küçük çiftçi, ürünün karşılığını alabilmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayacak kazancı sağlamak için ürününü karaborsaya aktarıyordu. Büyük toprak sahipleri ise daha fazla kâr elde etmek için bu yola başvuruyordu. Böylece köylerde aracılardan eline geçen tarımsal ürünler şehirlere kadar uzanan bir haksız kazanç ve karaborsa faaliyetine konu oluyordu. Bu faaliyette köylü çok büyük kârlar elde edemezken, tarımsal ürünleri şehirlere ulaştıran aracı ve tüccarlar aşırı kazançlar elde ediyordu.

Özellikle hububattan alınan devlet hissesinin %75'i ödenmeden hububatın serbest piyasada satılmasının yasaklanması karaborsanın daha da canlanmasına sebep oldu. Bu durum Tokat milletvekillerinin raporundan da izlenebilmektedir:

“Bu yılda halk itiyatları veçhile bir az, belki de fazla miktarda, geçen yıl çekilen iaşe zorlukları yüzünden kendini az çok ihtiyata kaptırarak her zaman kendilerine lazım olan buğdayı tedarike koyuldu. Ancak yüzde yirmi beşlerin yüzde yetmiş beşi hükümete teslim edilmedikçe kasaba ve şehirlerde serbest buğday pazarları açılmamış olduğundan bu halk köylere giderek ihtiyaçlarını köylerden temine koyuldular. Kasaba ve şehirlerde Pazar kurulmadıkça buğday fiyatlarının tekarrür etmesi kabil olmadığından köylüler de ayaklarına kadar gelen müşterilere bidayette karapazarın fiyatlarıyla satışa başladılar. Ellerine para geçtikçe ve müşterilerin akınına gördükçe zaten nazla yaptıkları satışlarda fiyatları istedikleri gibi yükselttiler. Bu müşteriler de buğdaysız kalmak endişesiyle köylünün her istediği fiyatı vererek buğdaylarını tedarik ettiler. Belediyeler de ayrıca mubayaaya başlayınca nazlı ve gizli arzın karşısında talep çok fazlalaştı(...)

İhtiyaçlıların ekin almakla uğraştıkları sırada açık göz paralıların ticaret kastile, büyük küçük hayli stok yapan ve yaptırnan olmuş olup bunlar zaten yüksek kazanç takip ettiklerinden bunlar da istedikleri fiyatı bekleyerek pazarlara mal arz etmemektedirler”¹⁵¹.

---

¹⁵¹ “Tokat Milletvekillerinin 1.11.1942 Tarih ve 85780 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/714–438–1, lef 57–58.

Yine Kayseri milletvekilleri de merkeze Devlet hissesinin % 75'i ödenmediği için buğday piyasasının açılmadığını ve bu yüzden karaborsanın faaliyete geçtiğini bildiriyorlardı:

“Vilayetin içinde bulunduğu iâşe darlığı yaptığımız incelemeler sonunda edindiğimiz kanaate göre mahsul veriminin azlığıyla beraber köylünün Hükümet'e borçlandığı % 25 miktarındaki zahirenin % 70'ini (% 75) ödemediği için serbest buğday pazarının açılmamasından ve bu yüzden karaborsanın faaliyete geçmiş bulunmasından ve dolayısıyla, köylü elindeki buğdayı daha yüksek fiatla satabilmek için ya buğdayını toprak altına gömmesinden ve yahut bunu civarda hakikaten muhtaç ve gayrimüstahtil halka satmayarak daha yüksek fiatla ayağına gelen taliplere satmayı tercih etmesinden ileri gelmektedir”¹⁵².

Tek-parti yönetimi köylünün bu şekilde aşırı kazanç sahibi olduğunu ve şımartıldığını düşünüyordu:

“Dünya harbinin başladığı gündenberi malını değerinin birkaç misli üstünde fiyatla satarak servet ve sermayesini arttırmaktan zevk duyan ve bu yüzden halkın çektiği ızdırabı müstehziyane seyreden istifçi ve muhtekirin cezasız kaldığını gören köylüye de ihtikâr hastalığı sirayet etmiştir. İşte bu hastalık sebebiyledir ki köylü mahsulünü ticaret kaide ve usullerine uymıyan gelişi güzel ve her gün artan bir fiatla satmaya başlamıştır. İşte bu şuursuz satış köylünün halinde (hayalinde) tasavvur edemediği, rüyada bile göremediği bir paraya sahip kılmıştır. Kısa bir zamanda ve değeri olmuyarak kazanılan bu para köylüyü şımartmıştır”¹⁵³.

Muhtekirlerin cezai bir muamele görmemeleri karaborsa faaliyetinin hızla genişlemesine sebep olmuştu:

“Hükümetçe el konarak ve azami satış fiyatı tayin edilerek beyanname istenilen maddeler hakkındaki kararların sıkı ve kati tatbik edilmesi, mesela zeytinyağının kilosuna toptan alma fiyatı 102 kuruş ve satış fiyatı 123 kuruş ve pirincin toptan satış fiyatı 115 kuruş ve yağlı beyaz peynirin satış fiyatı 100 – 120 kuruş olarak tayin ve ilan edilmiş ve elinde mal bulunanlardan beyanname istenilmişti. Elindeki mallar için beyanname verenler ve tayin edilen fiyatlardan satanlar olmuş ise de beyanname vermeyenler ve elindeki malları çok daha yüksek fiyatlara satanlar daha çok olmuş

¹⁵² “Kayseri Milletvekillerinin 1.11.1942 Tarih ve 85860 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/671-259-1, lef 18.

¹⁵³ “Çankırı Milletvekillerinin 1.12.1942 Tarih ve 86375 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/635-97-1, lef 66.

fakat bunlar hakkında kanuni bir muamele ve bir ceza tatbik edilmediğinden fiyatları biperva yükseltmekte devam etmiş olduklarını alakadarlar söylemektedirler. El koyma kararları kaldırıldıktan sonra fiyatlar daha ziyade yükselmiştir(...)

Zeytinyağı için 102 kuruş tayin edilmesine rağmen Ayvalıktan 110 kuruşa külliyetli miktarda zeytinyağı alınması ve pirincin satış fiyatı 110 kuruş tayin edilmiş iken Boyabaddan ve sair yerlerden 120 kuruşa külliyetli miktarda pirinç satın alınmıştır. Ve bunu yapanlar bir ceza görmedikleri gibi aldıkları malları şimdi, biraz evvel arzylediğim yüksek fiyatlarla satmakta bulunmuşlardır¹⁵⁴.

Bu aşırı ve haksız kazanç durumu büyük çiftçiler için geçerli olsa da küçük bir toprak parçasında kendi geçimliği için üretim yapan küçük çiftçiler ve başkasının toprağında ortakçılık yapan köylüler için böyle büyük kazançlar söz konusu olmamıştır. Zaten çiftçi ürününü karaborsaya yüksek fiyatla satarken, diğer ihtiyaçlarını çok daha yüksek fiyatlarla ve çoğu zaman karaborsadan tedarik edebiliyordu. Böylece cebine giren para fazlasıyla tüccarlara geçiyordu. Hikmet Bayur bu durumu Meclis Kürsüsünde şöyle ifade etmişti:

“Köylüye giden mallar, milli fabrikaların yaptığı mallar resmi fiyattan 70–150 kuruş pahalıya satılıyor. Faraza tüccar payı da dâhil olduğu halde 130 kuruşa satılması lazım gelen bir mal, muhtekirin insafına göre bu fiyattan yetmiş ile 150 kuruş daha pahalıya satılmaktadır. Köylüye genel olarak 100 ev başına 50–60 metre kumaş gönderilir, bu kimseye yetmez. Fabrikalarımızın yaptığı kumaşların(...) Büyük ekseriyeti yani yüzde sekseni karaborsacı yoluyla onun eline böyle yüksek fiyatla geçer.

Bugün köylü mahsulünü eskisine nispetle 3–4 misline satmaktadır. Fakat ihtiyacını 8–10 misline satın almaktadır. Dolayısıyla köylü dahi muhtekirin menfaati uğruna ezilmektedir. Köy mahsullerini ele alırsak onlar da şehire gittiği vakit en aşağı yüzde yüz muhtekir kârıyla satılmaktadır(...) Bizim Ege Bölgesinde (...) köylülerin buğdayı 40–45 arasında satılmaktadır. Amma yaylada 15–20 kuruş arasında buğday satılmaktadır. Bunun nakliyesini şunununu bununu da eklerseniz yine kar yüzde yüzdür(...) Ankara buğday mıntıkasıdır, unu 70 kuruşa bulabilirsanız seviniriz. Hakikaten köyden köye, şehirden şehre yüzde yüze yakın kâr alınmakta, köylü de kentli de soyulmaktadır. Beslenen muhtekirdir¹⁵⁵.

Yukarıdaki raporda istifçi ve muhtekirin cezasız kaldığını gören çiftçinin onlarla aynı yola saptığından söz edilirken bunların neden cezasız kaldığı sorusuna bir cevap

¹⁵⁴ “Balıkesir Milletvekili Yahya Sezai Uzay’ın 3.11.1942 Tarih Ve 85174 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/624-49-2, lef 10–11.

¹⁵⁵ TBMMTD, D:7 T:2 C:17, 58. birleşim, 21.5.1945.

aranmamıştır. Bu noktada akla tek-parti yönetiminin haksız kazanç ve karaborsayı önlemek için gerekli ve yeterli tedbirleri almaktaki aczi gelmektedir ki halkın, özellikle dar gelirlilerin ve yoksulların en büyük sıkıntı kaynağı buydu. Halk % 400 gibi bir oranla hayat pahalılığın altında ezilirken, bu pahalılığa sebep olan istifçi, vurguncu ve karaborsacılar cezasız kalıyordu. Aşağıda ele alınacağı gibi vurgun ve karaborsa takibi sadece birkaç küçük ve münferit olaya ya da halkın doğrudan ihtiyaç hissetmediği maddelere takılıp, büyük meblağlarda ve miktarlarda vurgunlar genelde hiçbir cezai muameleye uğramıyordu. Durum böyle olunca da karaborsa gün geçtikçe genişliyor, vurgunculuk Zekeriya Sertel'in de belirttiği gibi normal bir hal alıyordu.

Örneğin et toptancıları fiyatları yükseltmek için piyasaya et vermemeleri üzerine, Fiyat Murakabe Komisyonu bu toptancılarla baş edemeyeceğini görerek işi olurlarına bırakmakla suçlanıyordu. Kasaplar da “kara liste”ye alınmamak için vurguncuları şikâyet edemiyorlardı. “Aldanan tüccar aldatıldığını isbat ediyor, teşkilat tüccarın aldatıldığına kanaat getiriyor. Fakat ne yazık ki, muhtekir yine halkı sömürmekte devam ediyor”¹⁵⁶.

Özellikle dış ticaretle uğraşan tüccarlar ve onlarla beraber çalışan bir nevi aracı olan tellallar karaborsanın en büyük sorumluları olarak görülüyordu.

“Bugün piyasada karaborsayı yaratan yalnız ithalatçı tüccarlardır. Bunlara alet olan tellallar, yüzde 1 komisyonla iş görürler ve ithalatçının kara borsacılığına alet olurlar.

İthalatçı ve toptancı karşı karşıya gelip hiçbir zaman konuşup anlaşmazlar. Daima bu tellallar vasıtasıyla iş görmiye mecburdurlar.

Karaborsaya alet olan bu tellallar, hiçbir zaman yakalanamazlar. Çünkü ellerinde mal yoktur.

Piyasadaki bütün manifatura alış verişleri faturasız yapılır. 50 kuruşluk mal, daima 200 kuruşa satılır(...)

İthalatçıların mağazalarında bulunan mallar piyasanın tutmadığı, yahut da masraf listesi kabartılarak birliklerden yüksek fiyatlarla piyasaya çıkarılan mallardır. Bugün nakliyat ambarlarını araştırarak olursanız, yüz binlerce liralık stok mal

---

¹⁵⁶ Vatan, 11.11.1941.

göürsünüz. Bunlar hiçbir zaman üzerlerinde yazılı olan adreslere gönderilmezler. Tüccara kim daha fazla öderse, onun adresine gönderilirler”¹⁵⁷.

İhtikâra engel olmak ve piyasayı denetlemekte Hükümete yardımcı olmak için kurulan İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası, sadece payına düşen binde 2 aidatını almak için tüccarların her türlü spekülasyon oyununa alet olmakla suçlanıyordu¹⁵⁸.

“Birlikler tevziatı layıkile yapmıyorlar. Ömerabid hanının alt koridorunda asılan listelerde sade isim yazılması, karaborsacıların rahatça iş görebilmelerine yardımdan başka bir şey değildir(...)

Malı getiren tüccarın ismi, sadece Moiz, Mişon diye yazılmıştır. Bu adam nerde oturur, adresi nedir? Nasıl bulunabilir? Bunların hiç birisi gösterilememiştir”¹⁵⁹.

Muhtekirler bankalardan aldıkları kredilerle zincirleme bir haksız kazanç faaliyetinde bulunuyorlardı. Elinde bir miktar parası olan bir tüccar bu parayla aldığı malları bankaya ipotek ederek kredi alıyor, bu krediyle yeniden mal alıyor ve tekrar bankaya ipotek ederek tekrar kredi alıyordu:

“İhtikâra sebep olan amillerden birini de bankaların muhtekirlere gösterdiği kolaylığa atfeden birkaç arkadaş da mesela bir muhtekirin elinde yirmi bin lira varken bununla piyasadan mal alarak bu malları bankaya terhin ettiğinden ve buna mukabil temin eylediği krediyle tekrar bir takım mal aldığından ve bu malı da yine bankaya rehnederek bir o kadar daha para almakta ve bu işi geçen umumi harpte yapıldığı gibi zincirleme suretiyle genişletmekte ve bu suretle ele geçirdiği malları peyderpey ve ihtikârın bütün gavamızın(?) tatbik etmek üzere elden çıkararak mühim servetler temin eylemekte olduğundan şikayette bulunmuşlar(...)”¹⁶⁰.

Diğer bir zincirleme vurgunculuk faaliyeti ise şirketler aracılığıyla ithalatta yapılıyordu. Birkaç ithalat firması, kendi faaliyetlerine de devam etmekle beraber, bir şirket kuruyorlardı. Bu firmalardan biri mal ithal ediyor, bu mal sırasıyla şirkete ortak

---

¹⁵⁷ Faruk Fenik, “Manifatura Karaborsasını İdare Edenler”, **Vatan**, 1.2.1944.

¹⁵⁸ “Karaborsayı Yaratan Yine Ticaret Borsası”, **Vatan**, 23.8.1942.

¹⁵⁹ Faruk Fenik, “Manifatura Karaborsasını İdare Edenler”, **Vatan**, 1.2.1944.

¹⁶⁰ İstanbul Milletvekillerinin 6.11.1942 Tarih ve 85448 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.01/662-218-2, lef 43.

olan firmalara satılarak zincirleme satış suretiyle fiyatı yükseltiyordu. En sonunda ise bu firmaların kurdukları şirkete satılıyor ve perakende olarak piyasaya sürülüyordu¹⁶¹.

Şükrü Saraçoğlu giyim eşyasındaki karaborsanın, fabrikaların yünlü kumaş ihtiyacının % 20 ve pamuklu ihtiyacının % 40'lık bir bölümünü karşılayamaması yüzünden ortaya çıktığını belirtiyordu:

“Fabrikalar yünlü kumaş ihtiyacımızın % 80'ini, pamuklu kumaş ihtiyacımızın da % 60'ını temin etmektedir. İstihsal edilen bu iki cins kumaşta da Devlet fabrikalarının hisseleri % 50'den biraz fazladır. İşte açığımız olan bu % 20 ve % 40 Hükümetin yardımını bozmakta ve kara pazarı yaratmaktadır”¹⁶².

Buna karşılık dağıtımı tamamen Sümerbank'ın elinde olan pamuk ipliğinin karaborsada yüksek fiyatla ve bolca bulunması Sümerbank'ın karaborsacılarla beraber çalıştığı iddialarına yol açıyordu¹⁶³. Sümerbank'tan ucuz fiyata alınan iplikler bu fabrikalar tarafından karaborsada satılıyordu¹⁶⁴.

Savaşın ilk günlerinden itibaren sabun, yağ, şeker gibi maddelerde düzenli bir haksız kazanç hareketi başlamış¹⁶⁵, tüccarlar çok değişik haksız kazanç yolları icat etmişlerdi. Örneğin Almanya ile yapılan Kliring Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle dış ticarete haksız kazanç ve spekülasyon imkanları genişlemişti. Bazı tüccarlar ihracat mallarının fiyatları üzerinde spekülasyon yaparak fiyat artışlarına sebep olmuşlar ve böylece anlaşma uyarınca ihracat ve ithalat malları fiyatları arasında bir denge olması gerektiğinden ithalat mallarının fiyatlarını da yükseltebilmişlerdi¹⁶⁶. Bu şekilde hem ihracına aracılık ettikleri malları yüksek fiyatla satarken hem de ithal ettikleri malları piyasaya daha yüksek fiyattan sürebiliyorlardı.

---

¹⁶¹ **Tan**, 11.2.1944.

¹⁶² Nakleden; Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, 1968, s. 254.

¹⁶³ **Vatan**, 17.6.1945.

¹⁶⁴ **Tan**, 24.11.1942.

¹⁶⁵ **Tan**, 5.9.1939.

¹⁶⁶ **Vatan**, 17.10.1941.

Fiyat Murakabe Komisyonlarına, Ticaret Vekâleti tarafından toptancı, yarı toptancı tüccar ve perakendecilerin faturalarını da tetkik etme görevi verilmesi¹⁶⁷ üzerine toptancılar yeni usullere başvurmaya başlamıştı. Bunlar ellerinde mevcut olan malları eski tarihli faturalar düzenleyerek birbirlerine muvazaalı satışlarla devretmeye başlamışlardı¹⁶⁸. Satış bedellerinin resmi fiyat dışında kalan kısmı fatura harici ödendiği için faturalar “hükümetin gözünü boyamaktan başka mana”ya gelmiyordu. “hükümet; büyük ithalatçı, bu malı seksen liraya mı sattın, yoksa doksan liraya mı? Münakaşası ile meşgulken ithal edilen mal ikinci elden fatura harici 600, 700 liraya satılıyordu”¹⁶⁹.

Süt toptancıları, mandıra sahipleri ile uzun vadeli anlaşmalar yaparak bir sonraki yıl üretilecek sütü bir önceki senenin fiyatıyla satın alma yolunu bulmuşlardı. Gelecek sene fiyatlar daha fazla yükseldiğinde bunlar, mandıra sahiplerinden ucuza aldıkları sütleri o senenin piyasa fiyatından satacaklardı¹⁷⁰. Böylece üreticiyi de zarara sokarak, binlerce lira haksız kazanç sağlayabileceklerdi.

Bir malın piyasadaki çekilmesinin, onunla ilgili diğer mallarda da fiyat yükselişlerine ve haksız kazanç sebep olmasına en veciz örneklerden biri teneke levhaların piyasadaki çekilmesiyle başlayan süreçtir. Kutu fabrikatörleri ve komisyoncuları piyasada mevcut teneke levhaları toplayarak stoklayınca piyasada suni bir buhran meydana gelmiş, bunun üzerine teneke yerine çinko kullanılmaya başlanmıştı. Talebin artması üzerine çinko imalatçıları da piyasadaki çinkoları toplamaya başlamış, böylece sıra boş gaz ve benzin tenekelerine geçmişti. Böylece piyasada gereksiz yere yavaş yavaş teneke levha, çinko ve boş teneke buhranı ortaya çıktı. Sadece bunların değil, ambalajlamasında kullanılan maddelerin fiyatları ve özellikle inşaat sektöründeki maliyetler de artıyordu¹⁷¹.

---

¹⁶⁷ **Vatan**, 19.10.1940.

¹⁶⁸ **Vatan**, 22.10.1940.

¹⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, “El Birliği İmtihanı”, **Vatan**, 1.4.1942.

¹⁷⁰ **Vatan**, 23.10.1940.

¹⁷¹ **Vatan**, 8.11.1940.

Alıcıyı piyasada talebin çok olduğu mallar yanında, satışı az olan diğer bir malı almaya zorlamak da ticari oyunların başında geliyordu. Örneğin Markalı siyah ipliklerin toptancılar tarafından piyasadandan çekilmesiyle her siparişte bir paket siyah iplik yanında birer açık renk ilave edilmesi şartıyla satış yapılmaya başlanmıştı. Daha sonra ise açık renk iplikler siyaha boyanarak ve yerli iplikler yabancı marka etiketi takılarak piyasaya sürüldü¹⁷².

Yine örneğin kumaş satışlarında bu yola sıkça başvuruluyordu:

“Bilhassa manifatura tüccarının (...) ya fatura harici açıktan para almak veyahut istenilen cinsten kâfi miktarda verilmeyerek onun yanında sürümü olmayan malı fakat yine yüksek fiatla satın almağa mecbur etmek gibi hilelerden şikayet edilmiştir(...)¹⁷³.”

Bir mala narh koyulduktan sonra o mal derhal ortadan kayboluyor ve el altında gizli satışlarla satılıyordu. Örneğin, Fiyat Murakabe Komisyonu tarafından ayakkabı kauçuğuna 317 kuruş fiyat konduktan sonra bu madde ortadan kalkmış ve bu sırada ellerinde kauçuk bulunanlar dükkân dükkân dolaşarak bu kauçukları kilosunu 11 liraya kadar satmaya başlamışlardı¹⁷⁴. Bu durum ayakkabı fiyatlarını arttırmıştı. Ayakkabı fiyatlarını arttıran diğer bir etken de kösele vurgunuydu. Vatan Gazetesi'nin haberine göre normal havuzlama süresi 1 yıl olan köseleler fiyatların artması beklenerek 3 yıl havuzlandığı için bir kösele buhranı ve ayakkabı fiyatlarında pahalılık meydana çıkıyordu. Gazeteye göre, “Fiyat Murakabe Komisyonu ayakkabıcının kullandığı köselenin kaç mal olduğunu değil, kösele imalathanesinin, bu deriyi gizli havuzlarda üç sene nasıl bekletip kaç sattığını tesbit etmelidir”¹⁷⁵.

---

¹⁷² **Vatan**, 14.11.1940.

¹⁷³ “Kırlareli Milletvekillerinin 21.11.1940 Tarih ve 49194 Sayılı Raporu”, **TCA**, 490.01/673-269-1, lef 130.

¹⁷⁴ **Vatan**, 17.12.1940.

¹⁷⁵ **Vatan**, 4.8.1941.

Yerli Mallar Pazarlarında halk için ucuz satış yapılması da vurguncu ve karaborsacıları besleyen bir durumdu. Örneğin Kocaeli Bölgesi CHP Müfettişinin raporunda bu durum şöyle dile getirilmişti:

“İzmitte açılmış olan yerli mallar pazarından yapılan satıştan bazı kimseler geçinme yolunu ihtikârcılıkla yapmaktadırlar. Bazı kimseler izdihamdan mağazaya girmek imkânını bulamıyor. Yerli mallar mağazasından alınan mal piyasadan bir misli aşağı fiyatta olduğundan oradan karaborsaya mal kaydırmayı meslek edinenler türemiş ve asıl ihtiyaç içinde olan halk ihtiyacını yüksek fiyatla karaborsadan temin zorunda kalmıştır”¹⁷⁶.

Bakkallar küp şekeri fakir halka tane hesabıyla satarak yeni bir haksız kazanç yolu icat etmişlerdi. Azami 3,5 kuruşa mal olan tane şeker 4 kuruşa satılarak kilo başına 100 kuruş fazla kâr ediliyordu¹⁷⁷.

Zeytinyağı üreticileri ucuza mal ettikleri zeytinyağlarını, piyasayı istedikleri gibi idare ederek imal fiyatının çok üstünde bir fiyatla satıyorlardı. Bu nedenle toptan ve perakendeciler zeytinyağı yerine rafine pamuk ve ayçiçeği yağlarını zeytinyağı etiketiyle satıyorlardı¹⁷⁸. Zeytinyağı fiyatındaki bu pahalılık, üretim merkezlerindeki yüksek fiyatlardan değil, İstanbul piyasasındaki yüksek fiyatların bu merkezlere yansımından kaynaklanıyordu¹⁷⁹. 1944 yılında vurguncuların bulduğu hile sabunluk zeytinyağları asidini düşük olarak gösterip Anadolu’ya yemeklik zeytinyağı olarak satmaktı¹⁸⁰. Bu hile halkın sağlığını bozmak ve haksız kazanç sağlamak yanında gereksiz bir sabun buhranına da yol açıyordu. Çünkü sabunluk zeytinyağlar piyasadan toplanarak yemeklik olarak satılıyor, bu yüzden de sabun imalathaneleri zeytinyağı bulamıyordu. Böylece son aşamada sabun fiyatları da yükseliyordu.

---

¹⁷⁶ “CHP Kocaeli Bölgesi Müfettişi Afyon Mebusu Dr. Ahmet Selgil’in Raporundan 4. Büro Şefliğine 11.3.1944 Tarih Ve 6365 Sayılı Yazı”, TCA, 490.01/511-2052-3, lef 18.

¹⁷⁷ **Tan**, 10.12.1942.

¹⁷⁸ **Vatan**, 2.10.1940.

¹⁷⁹ **Vatan**, 3.10.1940.

¹⁸⁰ **Tan**, 18.6.1944.

Odun ve kömür haksız kazancı da gazetelerde sıklıkla bahis konusu yapılan şikâyetlerden biriydi. Örneğin 1940 yılında kömürü köylüden okka ile alarak İstanbul'da çekisini 180 kuruşa mal eden tüccarlar, elindeki stokları piyasaya sürmeyererek çeksini normal şartlar altında 240–250 kuruşa satması gerekirken 550 kuruşa kadar yükseltmişlerdi¹⁸¹. Vatan Gazetesine göre kömür deposu sahipleri fiyatları yükseltmek için “her fırsatı ganimet” bilmekteydi ve Belediye bunu önlemesi gerekirken “bilakis, satıcıların her hareketini mazur gösterecek bir takım sebepler arasında, bir türlü halk lehine bir yol keşfedememesi, ileride, şüphe yok ki fiyatların daha fazla yükselmesi”ne sebep olacaktı¹⁸².

Odun ve kömüre narh konması bile sorunu çözememişti. Örneğin İzmit'te Belediye tarafından kömüre 3,5 kuruş narh konması üzerine bir kömür buhranı başlamıştı. Fiyatı düşük bulan köylüler şehre kömür getirmemişler, getirenlerse gizli satışlarla 9 kuruştan satmışlardı¹⁸³. 1941 yılında tespit edilen yüksek fiyatlar ise tüccarın elinde yine bir haksız kazanç aleti olmuştu. Fiyatların yüksek olarak belirlenmesi üzerine “eskiden yüz kilo kömürü satmağa üşenen depocular” harekete geçmişler, 25–30 kiloluk talepleri bile toptan saymaya başlamışlardı. Aynı şekilde Üsküdar ve Kadıköy'e arabalarla odun-kömür getiren köylüler de arabalarındaki mal toptan alınacak olursa perakende kabul ederek buna göre fiyat istemeye başlamışlardı. Bu durum karşısında bir okuyucu gazete sütunlarından şu sorunun sorulmasını istiyordu: “Çift beygirli bir araba dolusu odun veya kömürün perakende narhile satılmasına neden göz yumuluyor acaba?”¹⁸⁴.

Fiyat belirlemesi, görüldüğü gibi, karaborsa ve haksız kazanca engel olmamıştı. Örneğin tevzi fiyatı 200 lira olan bir kamyon lastiği karaborsada 1400 liraya rahatça bulunabilmekteydi¹⁸⁵.

---

¹⁸¹ **Vatan**, 19.8.1940.

¹⁸² **Vatan**, 28.9.1940.

¹⁸³ **Vatan**, 9.12.1940.

¹⁸⁴ **Vatan**, 1.9.1941.

¹⁸⁵ **Vatan**, 27.8.1942.

Fiyat belirlemesi hiçbir zaman umulan faydayı sağlayamamıştı. Sadece tüketiciyi koruma kaygısıyla belirlenen fiyatlar tüccarın meşru yollarla satış yapmasını önüyor ve karaborsaya sebep oluyordu¹⁸⁶.

Ayrıca fiyatı belirlenen, yani narh konan mallar birkaç gün içinde piyasadan kayboluyordu:

“Hükümet, keyfi bir emir şeklinde bir fiyat ilan edince neler olduğunu hergün görüyoruz. Hükümet iyi niyetle hareket ettiği ve vatandaşı düşündüğü halde tedbirdeki hata yüzünden istendiğinin tamamile tersini yapmış oluyor. Çünkü alakalılarla anlaşmadan ve danışmadan ve emniyete dayanır bir işbirliğine girişmeden, keyfi surette tespit edilen fiyat yüzünden mal ortadan kayboluyor, varlık içinde yokluk yaratıyor, zaten mevcut darlık amillerine bir takım suni amiller daha katılıyor. Malın saklanması ve piyasadan silinmesi itibarile meşru arz sifira inerken, talep çoğalıyor; cüretli vurguncunun aradığı dumanlı hava yaratılmış oluyor. Vurguncu fırsattan istifade etmeği biliyor. Yasak iş yapmak yüzünden maruz kalabileceği masraf, risk ve tehlikenin karşılığını bol bol zammederek, fiyatı dilediği gibi kesip biçiyor”¹⁸⁷.

Yine halkın temel bir gıdası olan peynir üzerinde oynanan oyunlar 1940 ve 1941 yıllarında sık sık gazete sütunlarına taşınan bir konuydu. Vatan Gazetesi'nin bir haberine göre peynir üreticileri piyasaya talebin çok altında bir miktarda mal sürerek peynir fiyatlarını yükseltiyordu. Habere göre peynir üreticileri mandıralardan sütü erkenden toplayarak bir önceki seneden daha fazla peynir yapmışlar fakat piyasaya az miktarda mal çıkarmışlardı. İstanbul ve Edirne gibi merkezlerde bir yıllık peynir ihtiyacı stoklanmış fakat bunlar piyasaya sürülmediği için teneke başına 125 kuruş zam yapılmıştı¹⁸⁸. Teneke kıtlığı bahanesiyle peynir fiyatının 60 kuruşa çıkarılması ise teneke tüccarları ile peynir tröstünün gizli anlaşması sonucuydu¹⁸⁹. Sonunda Fiyat Murakabe Komisyonu'nun yağlı beyaz peynirin kilosuna toptan 42,50 kuruş, perakende 50 kuruş fiyat koyması ise sorunu çözeceğine daha da kötüleştirmiştir. Bazı toptancılar teneke bedelini müşteriden alma yolunu tutmuşlar, daha sonra ise yağlı peyniri piyasadan

¹⁸⁶ Kemal Turan, “Hayatı Ucuzlatıcı Tedbirler”, **Ulus**, 8.10.1941.

¹⁸⁷ Ahmet Emin Yalman, “Azad Edilen Pirinç”, **Vatan**, 19.6.1942.

¹⁸⁸ **Vatan**, 17.9.1940.

¹⁸⁹ **Vatan**, 5.10.1940.

çekmişlerdi. Perakendeciler ise yarım yağlı peynirleri yağlı peynir adıyla satmaya başlamışlar, fakat toptancıların bunları da piyasadan çekmesiyle yeni bir buhran başlamıştı. Hâlbuki Vatan Gazetesi'nin haberine göre İstanbul'da 70 bin teneke ve Edirne'de 80 bin teneke stok vardı¹⁹⁰. “Adedi dördü geçmeyen büyük peynir toptancıları”nın amacı, Fiyat Murakabe Komisyonu'nun başladığı tetkikat sayesinde zaman kazanarak ellerindeki stokları müteahhitlere devrederek daha çok kâr etmektir¹⁹¹. Piyasadaki komisyonculardan birinin bir apartmanı satarak parasını peynir stoklarına yatırması hakkındaki haber peynir üzerindeki haksız kazancın boyutlarını göstermesi bakımından ilginçtir¹⁹².

Et vurgunu da halkı birebir etkileyen sorunlardan birisiydi. 1941 Ağustosunda Vatan Gazetesi sütunlarında bu konuya geniş yer ayırmıştı. Et buhranı yine Fiyat Murakabe Komisyonu'nun fiyat belirlemesinden sonra başlamıştı. Ete 45 kuruş fiyat belirlenmesi üzerine et toptancıları piyasaya et vermemişler ve hayvan kesimini durdurmuşlardı. Bu yüzden dükkanlarını bile kapamak zorunda kalan perakendeciler, son çare olarak 45 kuruş üzerinden fatura kesmekle beraber eti 53 kuruştan almışlar, toptancıların “kara listesine” girmemek için şikayette de bulunmamışlardı¹⁹³. Toptancıların amacı, resmi ve özel müesseselerin o aylarda eksiltme ile alım yapmalarından yararlanmaktır. “Kasaplar et fiyatlarını arttırınca pek tabii bir şekilde yine kendileri olan müteahhitleri de yüksek fiyat üzerinden taahhüt altına girecekler ve bir müddet sonra fiyatları düşürerek iki taraflı kâr elde edeceklerdir”¹⁹⁴. 1942 yılının eylül ve ekim aylarında ise Vatan Gazetesi pirinç üzerinde yapılan spekülasyonları geniş bir biçimde kamuoyuna duyuruyordu¹⁹⁵.

---

¹⁹⁰ **Vatan**, 9.10.1940.

¹⁹¹ **Vatan**, 12.10.1940.

¹⁹² **Vatan**, 15.6.1941.

¹⁹³ **Vatan**, 5.8.1941.

¹⁹⁴ **Vatan**, 6.8.1941.

¹⁹⁵ **Vatan**, 19.9.1942; 24.9.1942; 26.9.1942; 29.9.1942; 9.10.1942; 10.10.1942; 17.9.1942; 20.10.1942; 29.10.1942.

Haksız kazanç ve karaborsayla mücadele için Meclis'te yeni kanuni düzenleme yapılıncaya kadar, muhtekirler ve karaborsacılar hakkında İaşe Kararnamesinin 9. maddesi uygulanacaktı. Buna göre haksız kazanç yoluna sapanların dükkanları kapatılacaktı¹⁹⁶. Fiyatlarda haksız kazanç olup olmadığı ise 31 Ağustosta geçerli olan fiyatlarla kıyaslanarak belirlenecekti¹⁹⁷.

Hükümet, savaşın ilk günlerinde vurgun ve karaborsayla mücadele edeceğini Başbakanın ağzından açıklamış ve bunlara temayül edenlere ilk gözdağını vermişti:

“Memleketimizde her nevi gıda maddeleri, halkımızın ve ordumuzun bir seneden fazla müddet idare edecek kadar bol ve eyidir. Hükümetçe zamanında alınmış olan tedbirler, hiçbir mıntıkada ve hiçbir büyük şehrimizde ne bugün ve ne de yarın için gıda sıkıntısı olmasına imkân bırakmayacak şekildedir. Bu tedbirlerin eyi işlemesi için de harekete geçilmiştir. İhtikâr yapmak kasdile toptancılığa heves edenleri, lüzumsuz fiyat yükseltenleri Hükümet mütemadiyen takip etmektedir. Bu gibiler şurasını açıkça bilmelidirler ki, memlekette halk ihtiyacına yarayan maddeler üzerinde, ihtikâr yapmak kasdına, en şiddetli tedbirlerle mukabele göreceklendir. Eğer kanunlarımız kâfi değilse Büyük Meclis'ten, buna mani olacak selahiyetleri talep etmekte ve her nerede olursa olsun ihtikârcıların ticarethanelerine, fabrikalarına, depolarına ve evlerine el koymakta Hükümet tereddüt etmeyecektir(...)”¹⁹⁸.

Bu tebliğde özellikle ecza depoları ve eczaneler için açıkça tehditkâr bir ifade kullanılmıştı:

“Halkın hayati ve sıhhi ihtiyaçları için lazım olan ilaçlarda da bazı ihtikârlara teşebbüs edilmek istenildiğini duyuyoruz. Bu hareket, bilumum ecza depolarına ve eczahanelere el koyarak bu işin Devletleştirilmesini teşkil edecek bir başlangıç olabilir. Alakadarlara bunu hatırdı tutarak normal yoldan ve kârdan ayrılmamalarını tavsiye ederim”¹⁹⁹.

---

¹⁹⁶ **Tan**, 28.9.1939.

¹⁹⁷ **Tan**, 4.10.1939.

¹⁹⁸ “7.9.1939 Tarihli Başvekâlet Tebliği”, **TCA**, 030.01/34-204-1, lef 5; **Tan**, 8.9.1939.

¹⁹⁹ gös. yer.

Ancak yine de ecza maddelerinde vurgunculuk yapılıyordu. Örneğin kilosu 270 kuruşa gelen ve eczanelere 350 kuruşa mal olan tentürdiyot ortalama 800 kuruşa satılıyordu²⁰⁰.

İhtikâra meyledenleri bu şekilde uyaran Başbakan, halkı da uyarmış ve gereksiz fiyat yükselişlerine sebep olacak davranışlarda bulunmaktan kaçınmalarını istemişti:

“Normal hayat değişmemiş olduğu halde lüzumsuz ferdi ihtiyat tedbirleri almaktan, fayda yerine mazarrat gelir ve fırsat bekliyen ihtikâr tasavvurlarına yol açar. Bir çuval un nihayet iki ay dayanır ve sonunda bozulur. Fakat çok talep, satıcıyı fiyatı yükseltmeye sevkeder. Bu suretle yeni bir fiyat seviyesi ve itiyadı doğurur. Buna meydan verilmemelidir”²⁰¹.

Fakat Başbakan 1941 yılının ilk günlerinde, kış tatiline girerken Meclis’te yaptığı konuşmada hala ihtikâr yoluna sapan tüccarları uyarıyordu:

“Bu arada ithalat tacirlerinden şikâyetim olduğunu söylemeden bu bahsi kapatmayacağım. Devletin her türlü yardımını göreceklere şüpheleri olmaması lazım gelen bu vatandaşların daha makul bir yol tutacaklarından ümidvarım. Yakın zamanda büyük şehirlerimizdeki ithalat tacirlerini buraya çağırarak kendilerinden öğrenmeye çalışacağım, şikâyetlerini dinleyeceğim, vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini onun fevkinde umumi menfaatin hâkim olduğunu anlatmaya çalışacağım olmadığı takdirde(...) ithalatı, yalnız Devlete inhisar ettirmek, teşebbüsüne geçeceğim”²⁰².

Cumhurbaşkanı ve Milli Şef İsmet İnönü de 1941 yılı Meclis Açış Nutkunda tüccarları uyardı:

“Sulhun ve hürriyetin temiz havasını en geniş şekilde teneffüs eden, bu müstesna memleketin evladı olmak şerefini taşıyanların ve onun nimetlerinden büyük ölçüde faydalanan insanların, bu memleketin kanunlarına, nizamlarına hürmet etmelerini istemek, icap ederse hürmet ettirmek, bu milletin en tabii bir hakkıdır. Hükümet, ihtikârla mücadeleye esas olan fiyat tesbiti muamelelerinde aracıya, tüccara emeğinin,

---

²⁰⁰ **Vatan**, 28.8.1940.

²⁰¹ “7.9.1939 Tarihli Başvekâlet Tebliği”, **TCA**, 030.01/34-204-1, lef 5; **Tan**, 8.9.1939.

²⁰² **Tan**, 7.1.1941; **Ulus**, 7.1.1941.

bilgisinin ve sermayesinin karşılığı olan hakkı vermektedir. Fakat bu hakkın hududu, fevkalade hallerin yarattığı bulanık hava ile değil, milli gelirden bu zümreye düşecek hissenin normal ölçüsüdür ve öyle tayin edilmektedir”²⁰³.

Meşhur 1942 yılı Meclis açış nutku ise çok daha sertti ve vurguncu tüccar ile karaborsacılara verilecek bir ceza olan Varlık Vergisi'nin ilk habercisiydi:

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün Vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor (...)

Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, ve bütün sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir şekilde kundak koymaya çalışmaktadırlar.

Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların Vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbet vardır”²⁰⁴.

İhtikârla mücadelede Hükümetin aldığı tedbirlerin eksik ve yetersiz olması yanında halkın da bu konuda resmi makamlara yardım etmekte isteksizliği de etkili oluyordu. Resmi perakende fiyatı 200 lira olan kamyon lastiklerinin karaborsada 650 liraya kadar satılması üzerine yazdığı yazıda Ahmet Emin Yalman, haksız kazancın sebebi olarak “gerek aynı sahadaki tüccar ve gerek halk(ın), münasebetsizlik yapan muhtekirler hakkında gammazlık yapmayı çirkin” bulmalarını göstermektedir. Yalman'a göre “esefle söylemek gerekir ki vatani vazife duygusu bu yanlış ve iptidai mertlik duygusundan üstün çıkamıyor”du. Ayrıca resmi makamlara şikâyet halinde görülecek muamelelerin uzun ve zahmetli olması da halk ve tüccarları bu “vatani vazifeleri”ni yapmaktan alıkoyuyordu²⁰⁵.

1941 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Ticaret Vekili de bundan şikâyet etmişti:

---

²⁰³ **Tan**, 2.11.1941.

²⁰⁴ **RG**, 5246, 2.11.1942.

²⁰⁵ Ahmet Emin Yalman, “Yüzde 350 Kâr”, **Vatan**, 3.8.1941. 1942'de kamyon lastiğinin karaborsa fiyatının 1400 liraya çıkması hayat pahalılığı ve haksız kazancın boyutlarını gösteren en hazin örneklerden birisidir; bkz. Dpnt:185.

“(İhtikârla mücadele için) mütemadiyen yeni ve ameli tedbirler almamıza rağmen vatandaşlardan yardım görmediğimiz için muvaffak olamıyoruz. On kuruş olan bir malı 20 kuruşa satan bir satıcıyı şikâyet etmek büyük bir iş telakki olunuyor”²⁰⁶.

Kısa süre sonra halkın haksız kazanç vakalarını haber verebilmesi için İstanbul’da 4 merkezde müracaat büroları açılmasına karar verildi ve vatandaşların telefonla da ihbar da bulunabilmesi düzenlemeler yapıldı²⁰⁷. Böylece Milli Korunma Kanunu’yla konan cezaların ve vücuda getirilen teşkilatın vurgunculuk ve karaborsayı önlemede yetersiz kalması üzerine adeta bir seferberlik havası ve milli birlik cephesi yaratmak istenmişti:

“Herkes murakabe teşkilatının fahri memurudur. Muhtekirleri haber vermek, memleket aleyhine casusluk yapan bir şebekeyi haber vermekle aynıdır. Halkımız (...) bu bozuk ruhlu muhtekir sınıfını yok etmek için dünden itibaren, murakabe bürosuyla beraber çalışmaya başlamıştır”²⁰⁸.

Fakat vurgunculukla mücadelede bir türlü istenilen sonucun alınamaması üzerine sadece haksız kazanç davalarına bakmak üzere “yıldırım mahkemeleri” kurulması fikri ortaya atıldı. Günde 10–15 muhtekir komisyona ihbar edildiği halde, hem kanuni muamelenin uzun sürmesi hem de verilen cezaların yetersiz olması yüzünden sonuç alınamıyordu. Bu yüzden “yıldırım mahkemeleri” kurulması mahkemeye intikal eden davaların süratle sonuçlanmasını sağlayacaktı²⁰⁹.

Haksız kazanç, vurgunculuk ve karaborsayla mücadelede gazete sütunlarına yansıyan haberlerin çoğu daha çok küçük perakendecilerle ilgili münferit olaylarla ya da halkın birebir ihtiyacı olmayan maddelerle ilgili haberlerdi. Bu durum zaman zaman gazete sütunlarında eleştirilere sebep olmuştur. Örneğin B. Felek Tan Gazetesi’nde bu durumu şiddetle eleştiriyordu:

---

²⁰⁶ **Vatan**, 30.5.1941.

²⁰⁷ **Ulus**, 12.8.1941; **Vatan**, 12.8.1941.

²⁰⁸ **Vatan**, 13.8.1941.

²⁰⁹ **Vatan**, 19.8.1941.

“Bu (kalay) ve buna benzer bir çok eşya, mesela turp rendesi, tel firkete, tahtabiti tozu gibi şeylerin de ya gelmemesi, yahut az gelmesi yüzünden piyasada kıtlaşması ve fiyatlarda ihtikâr yapılması memuldur. Ama ne yalan söyliyelim, kalayın kilosu 2 liradan 5 liraya çıkmakla ne kadar sıkışsak, turp rendesi ile tahtakurusu tozunun pahalılaşmasından da o kadar tedirgin oluruz(...)”²¹⁰.

Bu şekilde ikinci hatta üçüncü derecede önemli ihtiyaç maddelerinin azlığı ve bunlarda söz konusu olan haksız kazanç ve karaborsa geniş halk kesimlerini mağdur edecek hareketler değildi. Örneğin mahkemeler, ithalinde çok büyük miktarlarda haksız kazanç sağlayan binlerce sandık kahvenin kimleri nasıl zengin ettiğiyle değil, yarım kilo kahvenin haksız kazanç mevzusu olmasıyla ilgili davalara meşgul oluyordu²¹¹.

Yine Burhan Felek kilosu 25 kuruş olan çivinin 250 gramını 45 kuruştan satan bir nalburun tutuklu olarak yargılanması üzerine yazdığı yazıda okuyucularının şu dileğini iletmekteydi:

“Gazetelere intikal eden ihtikâr takibatı havadisleri hemen hemen bu kabil şeyler.

250 gram çivide ihtikâr yapıldığından dolayı harekete gelen bütün bir zabıta ve adliye mekanizmasının azameti, ifa edildiği zannedilen cürmün sebebini teşkil eden maddi kârın ufaklığı önünde nisbetsiz bir manzara arz ediyor ve bu kadar ufak bir şeyin bu mekanizmaya tevdi adeta onun vekarı önünde bir hürmet hissi veriyor.

(...) Bir çok karilerimiz bu nevi şiddetli takibatın yalnız çivi –hem 250 gram çivi- nişadır, termos ve kalaya münhasır kalmasından- mustarıptirler. Sağ yağın kilosu 100–130, zeytinyağın ki 58–65, pirincin 40–46 kuruş, hülasa yiyecek fiyatlarının çiviye ve kalaya nazaran kat kat fahiş olunca acaba 11 kuruş on paralık çivideki kadar ihtikâr yok mudur? Diye cidden şüpheye düşmekte ve falan yerdeki bir köhne nalburun sattığı 250 gram çivideki ihtikârı yakalayan keskin teşkilatın halkı asıl alakadar eden yiyecek ve zaruri havayîç maddelerile de uğraşmasını canü gönülden temenni etmektedirler”²¹².

Şevket Süreyya da bu dengesizlik için şu örneği vermektedir:

²¹⁰ Burhan Felek, “İhtikâr Kuvvetli Hasımdır”, **Tan**, 23.10.1939.

²¹¹ **Vatan**, 31.5.1941.

²¹² Burhan Felek, “250 Gram Çivi İhtikârı”, **Tan**, 13.7.1940.

“Haydarpaşa istasyonunda tesadüfen hamalın sırtından düşerek parçalanan bir sandıktan dökülen binlerce “ağır işçi ekmek karnelerini” bastıran ve dağıtan dolandırıcı:
— Bu sahte vesikalar tam taklit sayılmaz. Çünkü şu köşedeki çizgilerden birisi tam aslına benzemiyor,
gerekçesiyle ve hiç tutuklanmadan serbest bırakılıyordu”²¹³.

Muhalif basına göre birkaç küçük vurgunculuk davasını mahkemelere sevk etmekle haksız kazancın önüne geçmek mümkün olamazdı:

“Bir jilet bıçağını kırk para fazlasına satan bir dükkancı, beş kuruş farkla satış yaptığından dolayı bir çorapçıyı ve buna benzer alış veriş yapan kimseler için vaktimizi israf etmekten vazgeçmeliyiz. Asıl ihtikâr yapanların yanında bu adamların işledikleri suç, hiç şüphe yok çok hafif kalır. Böyle ufak tefek ihtikâr hadiseleri için esasen yüklü olan mahkemelerimizi de işgal etmeye lüzum yoktur. Hâlbuki mahkemelerdeki bütün dosyalar hep bu çeşit davalara aittir. Beş on fakirin mahkûmiyeti ile ihtikârın önüne geçilebileceği düşüncesi de varit olamaz”²¹⁴.

Ayrıca sıradan vatandaşların, özellikle kendilerine dağıtılan kumaşları başkalarına devrederek daha önemli ihtiyaçlarını karşılamaları da bir karaborsa faaliyeti sayılmamalıydı. Bu hareket mahkemeleri meşgul etmeye değmeyecek kadar masum bir hareketti. Özellikle de şiddetle takip edilmesi gereken büyük karaborsa ve vurgun hadiseleri düşünüldüğünde, suç bile sayılmazdı²¹⁵.

Ticaret Vekil C. S. Siren ise haksız kazanç, karaborsa ve vurgunla mücadelede sadece küçük imalatçı ya da tüccarların takibe uğradığı iddiasını reddediyordu. Siren’in verdiği bilgiye göre Fiyat Murakabe Teşkilatının kurulduğu (510 sayılı Koordinasyon Heyeti kararı) 15.4.1944’ten 14.5.1945 tarihine kadar Ankara, İstanbul, İzmir ve Mersin’de büyük perakendeci, toptancı, fabrikatör ve ithalatçılardan Milli Korunma Mahkemelerine sevk edilenlerin sayısı 1338’di²¹⁶.

²¹³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 216.

²¹⁴ Lütfi Arif Kenber, “İhtikârla Bundan Sonraki Mücadelemiz Nasıl Olmalıdır?”, **Tan**, 16.10.1943.

²¹⁵ Lütfi Arif Kenber, a.g.y.

²¹⁶ **TBMMTD**, D: 7 İ:17 C:17, 65. birleşim, 29.5.1945.

Ayrıca haksız kazanç ve karaborsanın takibiyle görevli memurların piyasa mekanizmasını bilmemeleri ve tecrübesizlikleri yüzünden muhtekirler takibe uğramaktan kolayca kurtulabiliyorlardı. Muhtekirlerin sahte fatura düzenleyerek ellerindeki malın fiyatını % 200 hatta % 300 fazla gösterdikleri halde, ilk bakışta fark edilebilecek bu yolsuzluk, işini sadece yönetmeliklere ve “kırtasi usullere” göre yapan murakabe memurlarının gözünden kaçmaktaydı. Murakabe memuru ticari işlemleri elindeki yönetmeliğe göre kontrol ederken asıl büyük vurgunu fark edemiyordu²¹⁷.

Hükümetin hayat pahalılığı, haksız kazanç ve karaborsayı önlemek için aldığı tedbirler cümlesinden olarak, kumaşın tüketiciye daha ucuz ulaşması için fabrikalara birer satış şubesi açmaları yolunda verilen izin, ucuzluğu sağlayamadığı gibi elde edilen tüm kârın tek kişide toplanmasına sebep olmuştu:

“Bu suretle (fabrikalar) mamulâtlarının satışlarını büsbütün şahsi inhisarları altına almışlar, toptancı dursun, hatta perakende kumaşçılara bile ekmek bırakmamışlardır”²¹⁸.

Alınan her tedbir gibi bu da işe yaramamış, halka yansıyan müspet bir sonuç getirmemiş, sadece kârın el değiştirmesine sebep olmuştu. Zaten, özellikle ithalatçı tüccarlar ithalatçı, toptancı ve perakendeci kârlarını tek elde birleştirmek yolunu bulmuşlardı:

“Haydi ithalatçıyı bulduk diyelim. Bulduk ama, bunlarda hiçbir zaman mal bulamayız. Ne zaman gidersek mal satıldı derler. Çünkü bunlar daima gizli kapaklı iş görmeye alışmışlardır. Dükkanlarının üstü ithalatçı, orta katı toptancı ve aşağısı perakendecidir. Bunları ayrı ayrı kimseler zannetmeyiniz, muvazaa kurulmuştur. Akrabası, kardeşi, kayın biraderi ve sairedir. Hatta bunların adlarına kurulmuş olmakla beraber sadece kendilerindir.

İthalatçının yüzde 25 kârı, toptancının yüzde 15 kârı, perakendecinin tuhafiyede yüzde 25, manifaturada yüzde 20 kârı, yalnız bunların cebine girer.

---

²¹⁷ Ahmet Emin Yalman, “Tıkanacak Delikler”, **Vatan**, 4.2.1942.

²¹⁸ **Vatan**, 10.9.1941.

İthalatçılık, toptancılık ve perakendecilikten gelen kârlar, bir adamın yan cebine, iç cebine veya arka cebine giren paralar gibidir. Akşam hepsi aynı kasaya yerleşir”²¹⁹.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin fiyatları serbest bırakması ise umulduğu gibi karaborsanın sonunu getirmede ve piyasada beklenen ucuzluk görülmedi. Bu karar alınırken tüccarın serbest fiyatlar sayesinde elindeki stokları piyasaya süreceği umulmuştu, fakat stoklar piyasaya sürülmedi ve yeni mal da getirilmedi. Böylece mal bolluğu olmadığı gibi karaborsa fiyatları da iyice yükseldi²²⁰.

“Devlet el koymazsa, fiyatlar serbest bırakılırsa, arz ve talep kaidesine tâbi olarak rekabetle piyasalarda bir ucuzluk meydana geleceği ümit edildi. Karaborsadaki malların ortaya çıkacağı söylendi. Hakikaten karaborsada gizli bir çok mallar ortaya çıktı. Fakat bu malların üstünde, hükümetin koyduğu fiyatlardan yüzde 33–60 nisbetinde bir fazlalık görüldü. Böylece karaborsa kanunileştirilmiş oldu”²²¹.

Artık eskisi gibi kontrollere ihtiyaç olmayacağını düşünen tüccarlar ellerine geçen ilk fırsatta fiyatları gereksiz yere yükseltmeye başladılar²²². Resmi fiyatlar kısa zamanda karaborsa fiyatlarını bile aştı. Örneğin daha önceden resmi fiyatı 35.12 kuruş ve karaborsa fiyatı 120 kuruş olan pirinç, fiyatlar serbest bırakıldıktan sonra 150 kuruşa yükselmişti. Karaborsada 135 kuruş olan zeytinyağı ise 160 kuruşu bulmuştu²²³. Narh olarak toptan 80, perakende 100 kuruş fiyat konmasını isteyen peynirciler, narhın toptan 100, perakende 120 kuruş olarak belirlenmesinden memnundu. Fakat fiyatlar serbest bırakılınca peynir fiyatlarını birdenbire toptanda 120, perakende de 140 kuruşa çıkardılar²²⁴.

Zekeriya Sertel yeni uygulanan serbest fiyat sisteminin sonuçlarını şöyle değerlendiriyordu:

---

²¹⁹ Faruk Fenik, “Manifatura Karaborsasını İdare Edenler”, **Vatan**, 1.2.1944.

²²⁰ “Tüccar Bu İmtihandan Muvaffakiyetle Çıkabilir mi?”, **Vatan**, 12.8.1942.

²²¹ “Karaborsa Ve Karakış Karşısında”, **Tan**, 5.9.1942.

²²² **Tan**, 13.8.1942.

²²³ **Tan**, 20.9.1942.

²²⁴ Said Kesler, “Peynir İşinde Apaçık Bir Vurgunculuk Var”, **Tan**, 11.8.1942.

“Aradan geçen sekiz aylık tecrübenin verdiği netice nedir?(...) Kara borsa zaferini ilan etti. Fiyatlar alabildiğine yükseldi. Para durmadan kıymetten düştü. Vurguncular daha serbest çalışma imkânını buldular. Halkın yaşayış seviyesi ve satın alma kudreti azaldı”²²⁵.

Saklı mallar piyasaya çıkmıştı ama tayin edilen ve umulan fiyatların çok üstünde fiyatlarla çıkmıştı. “Böylece karaborsa kanunileşmiş oldu”²²⁶. Belediye İktisat Müdürlüğü’nün hazırladığı bir raporda bu kararların alınmasından sonraki fiyatların, önceki dönemdeki karaborsa fiyatlarından çok yüksek olduğu belirtiliyordu²²⁷.

Fiyat kontrolünün belediyelere bırakılması ise muhtekir ve karaborsacıların işlerini kolaylaştırıyordu. Belediyeler bu kontrol görevlerini yeterince yerine getiremiyorlardı. Nitekim Ticaret Vekâleti vali ve belediye reisliklerine bir tamim göndererek bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmesini istemişti²²⁸. Muhalif olarak tanınan basın ise belediyelerin kısıtlı imkânlarıyla kontrol işini yapamayacaklarını düşünüyordu:

“Kontrol işi belediyelerin zayıf bu iş için kifayetsiz teşkilatına terk edildiği için, piyasa tamamen kontrolden kurtulmuştur. İstanbul gibi Türkiye’nin en ziyade vurgun merkezi olan büyük ticaret şehrinde belediyenin satış ve fiyatları kontrol için kullandığı teşkilat, beş on müfettişten mürekkeptir. Bunların bu işe yetişemeyecekleri ise isbata ihtiyaç göstermiyecek kadar aşikârdır.

Devlet kontrol işini kendi üzerine almayıp da belediyelere bıraktığı için eşya ve hububatın menşesinde maliyet fiyatlarını tesbit ve kontrol imkânı da kalmamıştır. Tüccar hariçten getirdiği malın fiyatını menşesinde yükseltmekte, dâhildeki mahsulün de fiyatları istihsal merkezlerinde suni surette arttırılmaktadır. Belediyelerin bunu tahkik ve tesbit etmelerine imkân yoktur”²²⁹.

Aynı şekilde buğday satışlarını denetlemesi gereken İstanbul Zahire Borsası, 1942 ve 1943 yılı mahsulü hububatın satışı yasaklanmış olduğu halde, karaborsada

---

²²⁵ M. Zekeriya Sertel, “Serbest Ticaret Tecrübesinin Verdiği Netice”, **Tan**, 4.3.1943.

²²⁶ “Kara Borsa ve Karakış Arasında”, **Tan**, 5.9.1942.

²²⁷ **Tan**, 20.9.1942.

²²⁸ **Vatan**, 22.10.1942.

²²⁹ M. Zekeriya Sertel, “Vurgunculukla Mücadelede Geç Kalmış Değil miyiz?”, **Tan**, 22.12.1943.

buğday ve mısır satışlarına seyirci kalmakla suçlanıyordu²³⁰. Toprak Mahsulleri Ofisi durumdan haberdar edildiği halde, ofis bunu kontrol etmenin belediyenin işi olduğunu öne sürerek müdahale etmiyor, belediye ise bir türlü tatbikata geçmiyordu²³¹.

Karaborsa ve vurgunculuktan yakalanarak, Anadolu'ya sürülenler ise, buralar halkını –köylüyü- mal saklamaya rüşvet ve hava parasına alıştıyor ve İstanbul'dan daha geniş vurgun olanaklarına sahip oluyorlardı²³².

Karaborsa savaş yıllarında herkesçe kabul edilen ve önüne geçilemeyen bir realite haline gelmişti. Metin Toker'in aktardığı bir anekdot bu durumu gözle önüne sermektedir:

“Emniyet amiri yardımcı ekipleri çağırış soruyor:
“Pasif korunmada neler olur, anlatın bakalım!”
Yardımcı ekipler cevap veriyorlar:
“Neler olmaz ki beyim... Perdelik kağıtlar karaborsaya geçer. Fener pilleri ortadan kalkar. Hele mavi renkli ampulleri koydunsa bul!”²³³.

İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın açıklamasına göre İstanbul'da teftiş edilip de ceza almayan fırın yoktu²³⁴. Yine Kırdar'a göre sadece İstanbul'da 6 ay içinde 3.076 kişi haksız kazanç suçundan Milli Korunma Mahkemelerine verilmişti²³⁵.

İhtikâr ve karaborsa faaliyetleri öyle boyutlara varmıştı ki, Mısır Çarşısı yenilendikten sonra belediyenin kiracılar için koymuş olduğu haksız kazanç ve karaborsacılıktan hüküm giymemiş olmak ve bundan sonra da haksız kazanç ve karaborsacılık yapmayacağını taahhüt etmek şartı yüzünden dükkanların çok azı

---

²³⁰ Faruk Fenik, “Hububat Satışları Neden Karaborsaya Düştü”, **Vatan**, 29.9.1943.

²³¹ **Tan**, 29.9.1943.

²³² **Vatan**, 3.10.1942.

²³³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1998, s. 24.

²³⁴ **Vatan**, 15.5.1942.

²³⁵ **Vatan**, 17.9.1943.

kiralanıyor²³⁶, Ankara’da sadece bir evde 5000 paket kibrit bulunuyordu²³⁷. Tan Gazetesi bu faaliyetlerin ne kadar büyük gayrimeşru kazançlar bıraktığını şu sözlerle açıklıyordu:

“Demek ki, memlekette lüks eşyanın yüksek fiyatından müteessir olmıyan, zaruri ihtiyaç maddelerini de yüksek fiyatla temin edebilen bir zengin sınıfı türemiştir. Bunlar piyasada ne bulurlarsa topluyor, paralarını mala kapatmakta fayda görüyorlar. Arsa ve bina fiyatları hiçbir zaman bu derece yükselmemiştir. Terziler hiçbir zaman şimdi olduğu kadar iş yapmamışlardır. İstanbul’da hiçbir zaman İngiliz kumaşları bu derece bol olmamıştır. Seyfiye fiyatları hiçbir devirde bu derece artmamıştır. Kunduracılar fiyatların yüksekliğine rağmen, hiçbir zaman bu derece alış veriş görmemişlerdir. Birçok mağazalar müşteri hücumundan kapılarını kapamaya mecbur kalmaktadır”²³⁸.

Alınan bütün önlemlere karşın bu faaliyetlerin önlenememesi ve sadece küçük boyutlarda vurgun ve karaborsa olaylarının mahkemelere intikal etmesi, büyük çaptakilerin ise bir türlü kanuni takibe uğramaması halkın tepkisini çeken en büyük etkenlerdi. İhtikâr ve karaborsa yüzünden hayat pahalılığı içinde temel ihtiyaçlarını çok yüksek fiyatlarla karşılamak zorunda kalan geniş halk kesimleri bunların önlenememesi, suçluların cezalandırılmamasının suçunu pek tabii olarak CHP yönetimine mal ediyordu. Bu nedenle ve karşısına çıkan ilk fırsatta bu yönetimi değiştirmekte tereddüt etmeyecekti.

1.5. Memur-Halk Ayrımı

I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, ekonomideki sıkı denetim ve sınırlamaları kaldırdıktan sonra, dar ve sabit gelirlilere (devlet memurlarına) devlet eliyle yardım etmeyi kararlaştırmıştı²³⁹. Liberal iktisat politikaları işe yaramamış, Saraçoğlu’nun ifadesiyle fiyatlar eski karaborsa fiyatlarının üstüne çıkmış, alınan %25 kararı eldeki

²³⁶ Ulunay, “Tüccarın İmtihanı”, **Tan**, 18.2.1944.

²³⁷ **Vatan**, 26.1.1942.

²³⁸ “Soysuzların Mumu Çabuk Sönecektir”, **Tan**, 22.5.1942.

²³⁹ **TBBMZC**, D:6 İ:4 C:28, 3. inikat, 11.11.1942.

stokları bile eriterek ordunun ve büyük şehirlerin iâşesini tehlikeye sokmuştu. Bu nedenle hükümet piyasanın her alanında mücadele etmekten vazgeçerek, cepheyi küçültmeye karar vermişti. Böylece hükümet sadece ordunun ve sayıları 1.600.000 civarında olan dar ve sabit gelirlilerin sorumluluğunu üstüne alıyordu.

Buna göre öncelikle dar ve sabit gelirlilere ekmek ve ekmeklik hububat ve diğer maddelerin hükümet tarafından ucuz fiyatla temin edilmesine dair bir talimatname yayınlanarak²⁴⁰, halkla memura farklı fiyatlardan ekmek verilmeye başlandı. 600 gramlık halk ekmeğinin fiyatı 27 kuruş, memurlarınki ise 17 kuruştu²⁴¹.

75 liraya kadar aylık alanlara ve karılarına birer elbiselik kumaşla, yalnız kendilerine birer çift ayakkabı; 76 liradan 140 liraya kadar aylık alanlara ve karılarına birer elbiselik kumaş; 140 liradan fazla aylık alanların yalnız kendilerine birer elbiselik kumaş verilecekti²⁴². Kumaş dağıtımı 4.3.1943 tarihinde başladı²⁴³.

3.2.1943 tarih ve 2/19403 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile dar gelirlilere ucuz fiyatla nüfus başına ayda 300 gram şeker²⁴⁴, bir defaya mahsus olmak üzere 3 kilo zeytinyağı verilmesine karar verildi²⁴⁵. 1943 Eylülünde ise birer maaş ikramiye verilmesine dair kanun TBMM’de kabul edildi²⁴⁶. Bu kanunun kabul edilmesinden yaklaşık bir ay önce ise halk ve memur ekmeği arasındaki fiyat farkı kaldırılmış ve halk ekmeğinin fiyatı memur ekmeğinin fiyatına indirilmişti²⁴⁷.

---

²⁴⁰ “Hükümetçe Ekmek ve Ekmeklik Hububat ve Sair Eşya ve Maddelerin Dağıtılmasını Dair Talimatname, 22.10.1942 Tarih ve 2/18887 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı” **RG**, 5244, 27.10.1942; İstanbul Valiliği Talimatnamesi yayınlandı; **Tan**, 27.12.1942.

²⁴¹ **Vatan**, 14.11.1942.

²⁴² “Devletçe Parasız Verilecek Giyim Eşyası Hakkında Kanun 13.11.1942 Tarih ve 4306 Sayılı Kanun”, **TBBMZC**, D:6 İ:4 C:28, 4. inikat, 13.11.1942; **RG**, 5258, 16.11.1942; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIV, s. 24–26; **Ulus**, 14.11.1942; **Vatan**, 15.11.1942.

²⁴³ **Ulus**, 4.3.1943.

²⁴⁴ **RG**, 5327, 10.2.1943.

²⁴⁵ **Tan**, 13.2.1943.

²⁴⁶ **Ulus**, 18.9.1943.

²⁴⁷ **Vatan**, 8.8.1943.

21.6.1944 tarihinde kabul edilen 4599 sayılı kanunla memurlar fevkalade hallerin devamı süresince, aylık 15 liradan az olmamak üzere yardım yapılması karar altına alındı. Emekli, dul ve yetimlere ise bu yardımın yarısı yapılacaktı²⁴⁸. Hemen ardından 31.8.1944 tarih ve 3/1441 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Ağustos-Eylül 1944 aylarına ait yardım, aylık 15 lira olarak belirlendi. Verilecek küp şekerin fiyatı 140, kristal şekerinki 120 ve unun fiyatı 42 kuruş olacaktı²⁴⁹. 1944 Ekiminde 250 gramlık 40 kalıp sabunun kilosu 65 kuruştan dağıtılmasına, 1944 Kasım ve Aralık aylarında ise giyim ve ev eşyasının %25 fazla verilmesine karar verildi. Aradaki fark iplik fiyatlarına yapılacak zam ve Yerli Mallar Müessesesinin kârından ödenecekti²⁵⁰. Böylece CHP'nin memurlarına yaptığı yardımın finansmanı diğer kesimlerin geçimini zorlaştırarak sağlanacaktı. 1944 Temmuzuna kadar, 5 yılda, memurlara yapılan yardım miktarı 200 milyon lirayı bulmuştu²⁵¹.

Devlet memurlarının bu şekilde halktan farklı bir muameleye tâbi tutulması, kamuoyunda bir halk-memur ayrılığı olduğu izlenimini yaratmış ve tepkilere sebep olmuştur. Öncelikle dar gelirli denince sadece devlet memurlarının anlaşılması tepki çekiyordu. Ülkede 8 milyon işsiz ve çok sayıda sanayi ve ziraat işçisi olduğunu, bunların durumunun devlet memurlarından daha kötü olduğunu ifade ediliyordu. Dar gelirlilere yardım söz konusu olduğundan bu kitle de dikkate alınmak zorundaydı²⁵².

Dar gelirli tasnifi genel bir ölçü ile değil, bütçe ve memur ölçüsüyle yapılıyordu. Örneğin bir gazete sahibi olan milletvekili ile belediye meclisi üyesinin bu yardımdan faydalanırken, gazetede çalışan işçiler resmi bütçeden maaş almadıkları için bundan yararlanamıyordu²⁵³.

---

²⁴⁸ “5.10.1944 tarih ve 3/1576 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı”, **RG**, 5739, 24.6.1944.

²⁴⁹ **RG**, 5801, 6.9.1944.

²⁵⁰ **RG**, 5831, 13.10.1944.

²⁵¹ **Tan**, 15.7.1944.

²⁵² Sabiha Sertel, “Yeni Meclis ve Sabit Gelirlilere Yardım Meselesi”, **Tan**, 1.3.1943.

²⁵³ Ahmet Emin Yalman, “Geçim İşinde İki Ölçü”, **Vatan**, 20.3.1943.

“Ortada terfihi düşünölmüş sadece devlet memurlarından ibarettir. Hâlbuki geliri mahdut ve muayyen olan vatandaşlar memurlardan ibaret değildir. Hayat her gün biraz daha pahalılandığı halde, işçi yevmiyeleri artmamış, hususi müesseselerde çalışan memur ve müstahdemlerin geliri de yükselmemiştir. İşçi cephe arkasındaki iktisadi hayatımızın bel kemiğiye ve ondan harp icaplarına göre verim bekliyorsak, onu da terfi etmenin yolunu aramak zarureti vardır”²⁵⁴.

Hayat pahalılığından etkilenen tek kesim memurlar değildi. Eğer sosyal adalet ilkesi kabul ediliyorsa, pahalılıktan etkilenen bütün kesimler için bir çözüm aranmalıydı.

“Fiyat yükselişlerinin doğurduğu muvazenesizlikten yalnız devlet memurları değil geliri mahdut bütün vatandaşlar müteessir olmuşlardı. En basit içtimai devlet fikri bu kararın onlara da genişletilmesini emreder”²⁵⁵.

Ayrıca memurlar arasında da bir ayırım yapılıyordu. Doğrudan Hazine den maaş alan memurlar birer aylık maaş ikramiye alırken, belediyelerle devlet kuruluşlarından maaş alan memurların bu ikramiyeleri alması bu idarelerin takdirine bırakılmıştı. Örneğin Milli Eğitim bütçesinden maaş alan öğretmenler ikramiye alabilirken, özel idareden maaş alan öğretmenler bu haktan yararlanamıyordu²⁵⁶.

Sıradan halkla “devlet memuru” denilen grup arasında böyle bir ayırım yapılması, çok geçmeden halkın tepkisini çekecek bir çifte standart durumu yaratmıştı:

“Sıkıntıda bulunan bütün vatandaşlara yardım yapmak imkanını bulamayan hükümet, hiç değilse mahdut sayıdaki memur vatandaşlara münhasır bir yardım kampanyasına girişmişti. Hükümetin bu şekildeki, vatandaşları ayırıcı politikası, kıskançlık duygularını tahrik etti. Halkın memur sınıfına garez beslemesine yol açtı. Hoşnutsuzlukları doğurdu. Hükümet, halkın ihtiyacını düşünen bir hükümet olarak değil, memurunu koruyan bir hükümet olarak kabul edildi. Saraçoğlu’nun bu tarzdaki politikası, Cumhuriyet Halk Partisi’nin o tarihte çok büyük yaralar almasına sebep olmuştur”²⁵⁷.

²⁵⁴ M. Zekeriya Sertel, “Geliri Mahdut Vatandaşların Gelirleri Arttırılırken”, **Tan**, 7.1.1942.

²⁵⁵ M. Zekeriya Sertel, “Geliri Mahdut Olan Vatandaş Yalnız Devlet Memurları mıdır?”, **Tan**, 16.1.1942.

²⁵⁶ M. Zekeriya Sertel, “İmtiyazlı Memurlar ve İmtiyazsız Memurlar”, **Tan**, 20.10.1943.

²⁵⁷ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde CHP’nin Yeri ve Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 154.

İktidar çevreleri ise bu fikre katılmıyordu. Özellikle fakir ve muhtaç halka da ucuz ekmek verilmesine başlandıktan sonra, bunun memur ile halk arasında bir ayrımın gözetilmediğinin kanıtı olduğu dile getirildi.

“Kötü kişilik ruhu (...) Devletin, yalnız memurlarına baktığını, yoksul kesimleri düşünmediğini söyleyerek, halk arasında bir ayrılık hissi uyandırmaya çalışmaktan geri durmamıştı. Hükümet ise, elindeki bütün vasıtalarla, gerçekten yardım edilmek lazım gelenler(in) kimler olduğunu tespit etmekte idi. Memurların listelerini yapmak ve fakir mahallelerde halk evleri açarak yoksullara yemek dağıtmak o kadar güç bir iş değildir. fakat, bu millet fedakarlığı ile ödenen Devlet yardımını tam yerinde kullanabilmek üzere, az ve değişmeyen gelir sahipleri ile hakiki muhtaçları arayıp bulmak hem zaman, hem de iyi tedkik isteyen bir mesele idi(...)

Yardıma ihtiyacı bulunanlar defterine adı kaydolanların hepsine yardım edilmeğe başlandığı vakit, halk, kendi hükümetinin sözüne inanmanın dedikodulara kulak asmaktan çok daha isabetli bir şey olduğunu anlamak için yeni bir fırsat daha bulmuş olacaktır”²⁵⁸.

Ancak memurlara bu şekilde yardım edilmesi, onlara halktan daha ucuza ekmek sağlanması, ikramiye verilmesi, ücretsiz kumaş ve ayakkabı verilmesi halkı, hem memur sınıfından hem de onunu hamisi sıfatını kazanan CHP’den uzaklaştırmıştır. Tüm bu yardımların kendi cebinden çıktığının farkında olan halk, haksızlık olarak gördüğü bu durumdan rahatsızlığını seçim sandığı başında göstermiş ve DP’de şekillenen yeni koalisyona destek vermiştir.

1.6. Açlık Tehlikesi

II. Dünya Savaşı sırasında 1942 yılında ve sonrasında 1946, 1947 ve 1948 yıllarında Karadeniz bölgesinde halkın açlık çektiği ve hatta açlıktan ölümler yaşandığı yolunda iddialar ortaya atılmıştı. Bu iddiaların doğruluğunu kanıtlayacak verilere ulaşmak mümkün olmadıysa da, bunları zikretmek konu bütünlüğü bakımından faydalı olacaktır. Bu sıkıntıyı yaşayan Karadeniz halkının ve bu iddiaları –özellikle çok partili

---

²⁵⁸ Falih Rıfki Atay, “Yardım Tedbirleri Genişliyor”, **Ulus**, 7.1.1943.

hayata geçişten sonra- gazetelerden takip eden halkın CHP yönetimine hangi gözle bakmış olabileceği konumuz açısından önemlidir.

Bu konuda ilk tehlike 1942 kış aylarında Sinop parti teşkilatından gönderilen bir mektupla merkeze bildirilmişti:

“1941 mahsul yılı devamlı kuraklık tesirile kaza sınırları içinde bilhassa insan ve havyan yiyecek maddelerinden az olmasından ve bir çok yılların göstermediği sürekli kışın bugünlere kadar devam edip gelmesinden köylü hayvanları sayılmaz derecede ve hemen %50 nisbetinde ölmek suretiyle milli servetin büyük bir kısmı elden çıkmış bulunmaktadır.

Kaza ve köylü ve kasabalısı yukarıda adı geçen açlık manzarasını unutarak son günlere kadar birbirleri arasında olan olmıyanı idare ederek bu idare şekli de artık ortadan kalkmasıyle yiyecek darlığı karşısında açlıktan hayatlarının korunma çarelerinin bulunması için köylüler akın halinde hükümet ve partimize başvurmakta ve kasabalı ise ekmeğini kartla fırınlardan temin etmek maksadıyla belediyeye müracaat etmektedir.

Son haddine gelmiş olan yiyecek darlığı yüzünden muhakkak olarak görülen açlıktan ölüm faciaları beklenir”²⁵⁹.

Giresun milletvekilleri de aynı yıl sahil kesimlerinde gıdasızlık yüzünden “fizyolojik bir düşkünlük” ve salgın halinde nekatoryaz hastalığın görüldüğünü belirtiyorlardı:

“Sahil kısmındaki halkımızın sıhhi durumları(...) gıda noksanlığından mütevellid fizyolojik bir düşkünlük ile beraber mahalli bir hastalık halinde bulunan Nekatoryazın calibi dikkat bir derecede arttığı ve bunu inzimam eden tahribkar tesiriyle bünyevid kudretin günden güne azaldığı merkezindedir.

Gerek hükümet tabiplerinden ve gerek Giresun Merkez hastahanesinden alınan ihesai malumata nazaran buralara müracaat eden hastaların yüzde ondan fazlası tufeylât hamili bulunmuşlardır”²⁶⁰.

---

²⁵⁹ “CHP Reisi Şükrü Olgunsay’dan CHP Sinop Bölgesi Müfettişliğine 31.3.1942 Tarihli Mektup”, TCA, 490.01/706-408-1, lef 75.

²⁶⁰ “Giresun Milletvekilleri İsmail Sabuncu, Dr. Hasan Vasıf Somyüret Ve Talat Omay’ın 3.7.1942 Tarih Ve 79124 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/656-187-1, lef 22.

Zonguldak milletvekili Dr. Rebi Barkın 1947 Aralığında bölgede mahsulün az olması yüzünden açlık tehlikesinin baş gösterdiğini bildirirken 1942 yılında Karadeniz bölgesinde köylülerin açlıktan kendilerini ağaçlara asarak, intihar ettiklerini yazmıştı²⁶¹.

Kastamonu Milletvekilleri de bölgede 1942 yılında açlıktan ölenler bulunduğunun doktor raporlarıyla sabit olduğunu bildirmişlerdi:

“Harp başladığından beri hayatın gittikçe pahalılaşması, köylerden şehirlere giderek iş arayanların artık ailelerine yardım edecek bir halde bulunmaması, yiyecek maddelerinin serbest satılmaması dolayısıyla bu mıntıkalarda geçim tabii zamanlara nazaran çok müşkül bir hal almıştır. Bilhassa geçen senenin çok sıkıntılı geçirilmesi yüzünden elde bulunan hayvan, eşya ne varsa satılmış, hükümet tarafından dağıtılan tohumun mühim bir kısmı da yenmiştir(...) Halk arasında açlıktan ölenler olduğu söylenmekte ve bazı taraflarda açlık yüzünden ölenler bulunduğu resmi doktor raporlarıyla tesbit edilmektedir”²⁶².

1946 yılında da yine Giresun milletvekilleri bir telgrafla bölgede açlık yüzünden “fizyolojik sefalet”in başladığını bildiriyorlar ve bölgeye acilen üç bin ton mısır gönderilmesini istiyorlardı²⁶³.

1948 yılının Nisan²⁶⁴ ve Mayıs²⁶⁵ aylarında ise Vatan Gazetesi’nde Ünye’de ve Tokat’ın Taşova ilçesi Şeyhli köyünde açlıktan ölenler olduğu haber veriliyordu. Mayıs ayındaki açlık tehlikesi muhalefet lideri Celal Bayar’ın da karışmasıyla kamuoyunun dikkatini çekti. Şeyhli köyünde açlıktan ölenler olduğu iddiası üzerine bölgeye giden Celal Bayar Başbakan Hasan Saka’ya bir telgraf çekmiş ve yardım edilmesini istemişti²⁶⁶. Başbakan ise verdiği cevapta böyle bir durumun mevcut olmadığını, kışın sert geçmesi yüzünden bazı köylerin tohumluklarını yemek zorunda kaldıklarını fakat

²⁶¹ “Zonguldak Milletvekili Dr. Rebi Barkın’ın 2.11.1947 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/723-473-1, lef 1.

²⁶² “Kastamonu Milletvekillerininin 7.9.1943 Tarih ve 98768 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/669-251-1, lef 78.

²⁶³ “Giresun Milletvekilleri Eşref Dizdar ve İhsan Gurak’ın Giresun İli Dâhilinde Gıda Maddeleri Eksikliği Sebebiyle Fizyolojik Sefaletin Başladığını Bildiren Tel’i: 19.3.1946 – Saat 11:20”, TCA, 030.10/177-224-7, lef 2.

²⁶⁴ Vatan, 26.4.1948.

²⁶⁵ Vatan, 2.5.1948; 7-8.5.1948.

²⁶⁶ Vatan, 2.5.1948.

Ziraat Bankası'ndan açılan krediyle 150 ton buğday ve 50 ton mısır alınarak yardım edildiğini bildirdi. Başbakan'a göre bölgede senenin beli döneminde hububat sıkıntısı çekilmesi her sene yaşanan bir olaydı ve bu yüzden normal krediden başka 150 bin liralık bir kredi daha açılmıştı ve Taşovalılar da isterlerse bu krediden faydalanabilirlerdi²⁶⁷. Fakat Vatan Gazetesi'nin haberine göre Tokat Valisi, valiliğe ve İçişleri Bakanlığı'na bu yolda yapılan müracaatlar üzerine 31 Martta bölgeye giderek inceleme yapmış ve tohumluklarını bile yiyen dağ köylerine ve çiftçiye yardım için hükümete müracaat etmiş, hükümette bu inceleme sırasında 50 ton buğdayın köylüye parasız dağıtılması emrini vermişti. Fakat hükümet kendisine böyle bir hububat talebinin Nisan ortalarında bildirildiğini iddia ediyordu²⁶⁸.

Taşova kaymakamının konuya yaklaşımı ise valinin yardım talebiyle hükümetin iddia ettiği tarih arasında neden 2 haftalık bir süre geçtiğini açıklar mahiyetteydi:

“Hem size bir şey söyleyeyim mi? köylü bunu fırsat bilip bir şeyler koparmak istiyor. Köy muhtarından ihtiyaç sahiplerinin isimlerini istiyorum. Bütün köy nüfusunu bildiriyor. Canım bunların içinde hiç mi ihtiyacı olmayan yok?”²⁶⁹.

Fahir Giritlioğlu, Trakya bölgesi de dahil olmak üzere, bu durumu şu sözlerle tenkit etmektedir:

“Köylerden alınan hububatı depo edecek bina, silo, depo olmadığı için ekinler lâlettayin bir şekilde istasyon civarlarında, yol boylarında toprak üzerine yığıldı. Toplanan hububat silah altına alınan askerin ve orduda beslenen hayvanatın ihtiyaçları için dahi, gereği gibi kullanılmadı. Lüzumlu yerlere muntazam bir şekilde sevk kabil olmadı. Yağışların ve havanın tesiri ile mühim kısmı çürüyüp gitti. Karadeniz halkı ekin ve ekmek sıkıntısı çektiği halde, hububatın o bölge halkına tahsisi, kimsenin aklına gelmedi Trakya tahliyesi sebebiyle halk arasında açlık başlamıştı. Bizzat Edirne'nin içinde fakir halktan açlık sebebiyle şişerek ölenler görülmeye başlamıştı. Hububat bulamayan halk, sırf nefisini köreltmek amacıyla çeşitli şeyler ve bu arada küspe yemek

---

²⁶⁷ Vatan, 7.5.1948.

²⁶⁸ Vatan, gös. yer.

²⁶⁹ Vatan, 8.5.1948.

zorunda kalıyordu. Bu şerait altında bulunan Trakya halkına olsun, ekmeklik hububat tahsisi yapılması kabilken ve gerekirken; bu husus da, kimsenin aklına gelmedi”²⁷⁰.

1.7. CHP’nin Halktan Kopukluğu

CHP, Milli Mücadelede ve yeni devletin kurulmasında oynadığı başat rol sayesinde her türlü sosyal sınıf ve tabakayı bünyesinde barındırdığı iddiasında olmuştur. Kendisini ülkenin bütün kuvvetlerini elinde toplayan, bütün zümreleri temsil eden bir parti olarak sunmuştur. Refik Saydam bu durumu şu şekilde dile getirmişti:

“Cumhuriyet Halk Partisi demek, Türk milleti demektir ve Cumhuriyet Halk Partisi demek Türk Devleti demektir. Bu mefhumlar birbirine o kadar sıkı bir şekilde bağlıdır ki, birbirinden ayırmak imkânsızdır”²⁷¹.

Uzun yıllar memur, esnaf, öğretmen, profesör, sanatkâr, serbest meslek sahibi, toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayiciler gibi farklı gruplar CHP saflarında yer almıştır. Ancak bu kadar geniş bir yelpazedeki grupların bir araya gelmesi fikir ve ideal birliğinden değil, çıkar birliğinden ileri geliyordu. Partinin toplumsal tabanını oluşturan ve ideolojisini tespit eden zümre asker ve sivil bürokrasi ve bir oranda ticaret ve sanayi erbabından meydana geliyordu.

CHP, tabanını, yeni devletin sunduğu olanaklarla ekonomik olarak gelişen gruplarla batıcı aydın ve bürokratlarda buluyordu. Bu iktidar koalisyonu billurlaştıkça bu gruplar ve temsilcisi CHP ile halk arasındaki uçurum derinleşiyordu.

“Medeni Kanun’un bu üst yapı gruplarının hukuki ihtiyaçlarını, Kıyafet Kanunu ve laik eğitimin de kültürel ihtiyaçlarını karşılaması onları devrimleri sahiplenmeye yöneltmiş ve devrimlerden ekonomik, toplumsal ya da kültürel herhangi bir kazancı

²⁷⁰ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde...**, s. 144 vd.

²⁷¹ Nakleden; Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 77.

olmayan halkın karşısına koymuştur. Böylece Osmanlı'dan beri var olan memur ile halk arasındaki uçurumu derinleştirmiştir²⁷².

Öncelikle CHP'nin lider kadrosu büyük çoğunlukla bürokratlardan oluşuyordu. Parti, bütün tek-parti yönetimi boyunca bürokrasiye geniş ölçüde yer veren bir parti görünümündeydi ve bürokrasinin partisi olarak nitelendiriliyordu²⁷³.

Parti üyeliği prensipte hemen herkese açıktı. Fakat İnönü'nün aşağıda verilen sözlerine rağmen ciddi bir işlevi yoktu.

“Parti azalığını, hususi menfaat düşüncelerine asla tenezzül ve müsaade etmeyen bir siyasi terbiyenin sıfatı ve şartı telakki etmek sayesinde, partiyi, bütün vatandaşlığı kucaklayan büyük bir aile ocağı haline getirebiliriz. Şimdiye kadar aldığımız yol daha güçlü. Geçmiş partilerden yılmış olan Türk milleti, Cumhuriyet Halk Partisinin hususi, menfaatsiz ve vatanperverane çalışmasına itimat ettikten sonra siyasi hayatında huzur ve emniyet bulmuştur. Milletın kalbinde kazandığımız bu kıymetli itimadı gelecek zamanlarda daha ziyade arttırıp yükseltmek, başlıca hedefler olacaktır”²⁷⁴.

Partinin toplumsal tabanının temelini asker-sivil bürokratlar oluşturuyordu ve bu temelden kaynaklanan bürokratik kimliği yüzünden “halkın diliyle konuşamıyordu. Bürokrasinin, halka tepeden bakma alışkanlığı yüzünden parti, halkın arasına inemiyor, kendisinin halktan bir parça olduğunu anlatamıyordu. Tek parti olması, devlet teşkilatı ve hükümet ile ilişkileri ve Halkevleri gibi bir teşkilata sahip olması halka bütünleşmesi için yeterli olanakları sağlamıyordu”²⁷⁵.

Bürokrasinin halktan bu uzaklığına milletvekilleri de katılıyordu. Her ne kadar seçim bölgelerine düzenlenen seyahatler halkla ilişki kurmak için birer fırsat olsa da bu fırsatlar gerektiği gibi kullanılmadı. Zaman zaman halk arasından, köylü arasından milletvekili seçilenler olduysa da bunların Meclis'e girer girmez geldikleri toplum tabakasını unuttuklarından dert yanıyordu:

---

²⁷² Oya Sencer, **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**, y.y., Habora Kitapevi, 1969, s. 75.

²⁷³ Osman Akandere, **Türkiye'de Milli...**, s. 79.

²⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 34.

²⁷⁵ Osman Akandere, **a.g.e.**, s.80.

“Şimdiye kadar mebuslarımıza (...) birçok müracaatlarımız vardır. Hiçbirisi sem’i itibara alınmadı, herkes mevkiini ve cebini düşündü. Gerçi köylerden güya çiftçi mebus yapıldı, (ama) yüzlerini göremedik seslerini duymadık. Çünkü hatırlı mebusların adamları idi. Şükür bunlar da köylü iken şehirli oldu (...) Vilayet Umumi Meclislerinde üye intihap edilenler memleketi temsil etmeye gittikleri halde köylü mebuslarımızın nev’i diğeri kabilindedir (...) Allah aşkına her vilayetten memleket ihtiyacını bilir, tanır ve düşünür hakiki çiftçi ve sanat erbabından birer mebus ve umumi meclis üyesi olmasına müsaade-i devletlerini (...)²⁷⁶ .

Vatan Gazetesi’nde Ahmet Emin Yalman’ın yayınladığı bir mülakatta bir çiftçi milletvekillerinin bu durumundan şöyle şikâyet ediliyordu:

“Biz koyunlarla kuzuları ayrı yerde tutarız. Bir araya getirdiğimiz zaman her kuzu anasını derhal kolayca bulur, kolayca bir araya gelirler. Biz halkla mebuslar arasında öyle bir münasebet istiyoruz. Buluşunca birbirimizi kolayca bulalım. Fakat şimdi öyle olmuyor. Bazı mebuslar seçim yerlerine hiç gelmiyor veya az geliyor, gelenler de halkla temas yolunu bulamıyor. Yalnız memurlarla ve parti teşkilatı ile temas geliyor. Ziyafetten, hoş beşten sonra ayrılıyorlar. Mebuslarımızın hepsi halk vekilliğini ciddiye alsalar, aramıza karışsalar, dertlerimizi dinleseler, icap edenleri vakit ve zamanile duyursalar bir çok yanlış hareketler düzelir, bir çok hatalar önlenir, işberaberliği dediğimiz şey tatlı tatlı kurulur bence...”²⁷⁷

Parti Anadolu kent ve kasabalarında eşrafa dayanıyordu. Fakat eşrafın, parti ileri gelenleri olarak resmileştikten sonra içinden çıktığı gruplarla olan ilişkileri zayıflıyor ve kendi bölgelerinde vali ve kaymakamlarla yeni bir “alt ayrıcalıklı grup” oluşturuyordu²⁷⁸. Böylece partinin üst kademelerinde görülen halktan uzak olma durumu, taşra teşkilatına kadar yayılıyordu. Parti, teşkilatını halka kadar yaymak ve halkın sevdiği kişilere dayandırmak fırsatını bulamamıştı. Hatta birçok yerde parti

---

²⁷⁶ “Konya Ereğlisi’nin Çayhan Aziziye Köyü Çiftçilerinden Şükrü Oğlu Emin Emre’nin İsmet İnönü’ye 17.3.1939 tarihli mektubu”, TCA, 490.01/569-2266-4, lef 2-3.

²⁷⁷ Ahmet Emin Yalman, “Bir Çiftçi İle Mülakat”, Vatan, 9.4.1943.

²⁷⁸ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994, s. 159.

teşkilatı, il ve ilçelerde kurulu heyetlerden ibaret kalıyor, köy ve mahallelere kadar inemiyordu²⁷⁹.

Partinin il, ilçe, nahiye ve ocak kongrelerinde, halkın beklentilerini merkeze ulaştırmak için bir dilek sistemi oluşturulmuştu. Fakat bu sistemin işleyişi bir formaliteydi. Milletvekillerinin ve parti müfettişlerinin teftiş gezileri sırasında halkın dilek ve şikâyetlerini dinledikleri toplantılar da merkez tarafından pek ciddiye alınmıyordu. Bu ciddiye almama tavrı Konya milletvekili Şevki Ergun'un raporunda dile getirilmişti:

“Bir köyün, bir kasabanın ve bir şehrin umumi işler hakkında gerek kongrelerde ve gerek milletvekillerinin seçim bölgesi gezileri esnasında hakla temas ederken ileri sürülen herhangi bir dilek ve temennilerin hiç nazarı itibara alınmamış gibi cevapsız bırakılması bunları haklı olarak üzmemekte, yeise ve ümitsizliğe düşürmektedir. Şehir, kasaba, köyler için hayati ehemmiyeti haiz dilek ve temenniler üzerinde durularak mümkün olanların yerine getirilmesi ve mümkün olmıyanların hangi sebepten dolayı yapılamayacağı veya ne vakte kadar yapılabileceği mahallerine kadar tebliğ ve isal edilmelidir”²⁸⁰.

Nitekim CHP'li bir milletvekilinin, parti ve hükümetin halkın müracaatlarına karşı vurdumduymazlığından şikâyet etmesi dikkat çekicidir:

“(…) Bugün Çanakkale'de partiyi tek başıma temsil ediyorum, tek yardımcım yoktur. Yalnız başıma didiniyorum, çırpınıyorum. Fakat hükümet kendi âleminde, parti de kapısını kaparsa işin sonu ne olacak(…) Seçmenlere karşı “Ben uğraşıyorum. Fakat hükümet ve parti kulak asmıyor” desem olur mu? Vakıta şahsım için bir endişem yok. Halk her şeyin farkındadır(…)

Sanki hükümetin halk dilekleriyle ilgilenmemek için verilmiş bir bakanlar kurulu kararı vardır(…)

Memur en ufak bir iş için onu 6 saatlik yolu birkaç defa gidip gelmeye mecbur eder. İdareciler memurlarla hiç alakadar olmazlar.

Hükümet bir prensip kararı vermişçesine halkı üzmemekte ve huzurunu kaçırmaktadır(…)

²⁷⁹ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde...**, s. 159.

²⁸⁰ “Konya Milletvekili Şevki Ergun'un 10.12.1947 Tarihli Raporu”, TCA, 490.1/679-298-1, lef 45.

Hal böyle iken elbette muhalefet lideri Çanakkale mitinginde itibar görür”²⁸¹.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu da anılarında CHP'nin taşra teşkilatının vali ve kaymakamların inisiyatifine bırakıldıktan sonra halk ile bağının koptuğunu ifade etmiştir²⁸².

Laiklik de CHP ile halkı, “avam” ile “havas”ı birbirinden ayıran bir ilke olmuştu. Çetin Özek'in belirttiği gibi, daha İzmir İktisat Kongresi'nde “yerli burjuva yaratarak kalkınma modeli benimsendiğinde, burjuvazinin düşünce biçimi olan laiklik ilkesinin benimsenmemesi eşyanın yapısına aykırı düşerdi”. Fakat burjuva yaratma hedefi başarısız olunca laiklik de sınıfsal temellerinden yoksun kalmıştı²⁸³. Böylece bu ilke “Kemalist aydınlar”ın elinde, kendilerini halk yığınlarından üstün tutmak için kullandıkları bir silah olmuştur.

“Jakobence bir görünüş altında, gerçekleri ve doğruları bilen ve yalnız kendileri bilen ve içlerinde, bunları yığınlara zorlamayla da olsa kabul ettirme görev duygusunu (misyonunu) taşıyan aydınlar için, Laiklik, halktan ayrılmanın bir yolu ya da aracı olmuştur(...) Bu tutum, Altıok'taki Halkçılık ilkesini de, çağdaş demokratik anlayışı yansıtmak bakımından o denli yetersiz kılan tepeden inmeçi dünya görüşünün kaçınılmaz bir sonucudur”²⁸⁴.

Böylece laiklik, Atatürk'ün anlayışındaki din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması anlamının ötesinde, halk ile aydınlar ve bürokratlar arasındaki kültür ayrımını ve CHP'nin halktan kopukluğunu güçlendiren bir kavram haline gelmiştir.

Tüm bunlar halkın giderek CHP'den uzaklaşmasına sebep olmuştu. Halk, sorunları ve beklentileri karşısında ilgisiz olan partiye alakasız, hatta onun karşısındaydı.

---

²⁸¹ “Çanakkale Milletvekili Nurettin Ünen'in Fikret Sılay'a 13.8.1948 Tarihli Mektubu”, TCA, 490.01/634-92-1, lef 28

²⁸² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, S. 190.

²⁸³ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul, y.y., s. 694.

²⁸⁴ Mete Tunçay, **TC'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1981, s. 214.

“Halk Partisi, halktan uzaklaşmıştır. Parti teşkilatı şahısların tesiri altındadır. Halkın ihtiyaçları ile alakadar olan yoktur. Her şey gevşemiş ve yüz üstü bırakılmıştır(...) Partiyeye karşı sevgi günden güne azalmaktadır”²⁸⁵.

Fakat CHP üst yönetimi ve özellikle İnönü bu durumdan pek de haberdar değildi.

“İnfialin hedefi doğrudan doğruya İsmet İnönü idi ve Çankaya’da İsmet İnönü bunu pek bilmiyordu. 1944’lere gelindiğinde ve tehlikenin büyüğü geride kaldığında Cumhurbaşkanı sanıyordu ki millet kendisine, dış politikada dirayetli, basiretli tutumundan, başarısından dolayı sadece minnetli sevgi duyguları ile bağlıdır.

(...) Halk, savaş felaketine uğramamış olmamızın şerefini İsmet Paşa’ya veriyordu. Bunu kendisinden esirgiyor değildi. Ama bunun yanında, gündelik hayatın bütün sıkıntılarının sorumlusu diye de aynı İsmet Paşayı görüyordu”²⁸⁶.

CHP üst yönetimi, halkın parti ve hükümet politikalarını koşulsuz desteklediğini, parti ve hükümete koşulsuz itaat göstermekte tereddüt etmediğini düşünüyordu. Müfettişlik bölgelerinden gelen birçok teftiş raporunda bölge müfettişleri, halkın partiye ve hükümete “tam bir iman” ve sevgiyle bağlı olduğunu ileri sürüyorlardı²⁸⁷. Böylece teşkilattan gelen yanıltıcı haberler CHP üst yönetimini oyalıyor ve her şeyi güllük gülistanlık gösteriyordu. İsmet İnönü Çankaya’da kendisinden ve partisinden emin bir şekilde ülkeyi yönetiyordu. Halkın kendisine müteşekkir olduğunu sanıyordu. Üst tabaka siyasi elitleri oluşturan CHP yöneticileri bu durumdan habersiz oldukları için durum değerlendirmesi yapmakta ve önlem almakta başarısız olmuşlardı.

“İnönü ve CHP sanıyordu ki İkinci Dünya Savaşı gibi bir badireden Türkiye’yi selamete çıkardığından dolayı millet Milli Şef’e minnettardır. Ona ve partisine başkalarını ve onların partisini asla tercih etmeyecektir. Bir maceraya girmek istemeyecektir. Güvenini yine İsmet Paşa’nın kanadı altında arayacaktır”²⁸⁸.

---

²⁸⁵ M. Faik Fenik, “C. H. Partisinin Muhtaç Olduğu Hayatiyet”, *Vatan*, 5.5.1947.

²⁸⁶ Metin Toker, *Tek Partiden Çok...*, S. 23.

²⁸⁷ Örneğin bkz., *TCA*, 490.01, 612-126-1, 2, 3, 4, 5.

²⁸⁸ Metin Toker, *Tek Partiden Çok...*, s. 112.

Parti teşkilatı İnönü'nün bu habersizliğinde başlıca sorumluydu. Partide Milli Şef'e her şeyi "güllük gülistanlık" gösterme yolunda bir eğilim vardı. Yakup Kadri'nin anılarında aktardığı İnönü ile bu konuda yaptığı bir görüşmeden sonra Başbakan Saraçoğlu'nun kendisine gösterdiği tepki bu eğilimin en açık ifadesidir:

"Bu şikâyetlerin, bu direnmelerin nasıl isyanımsı bir şekil aldığı, İstanbul'da geçirdiğim birkaç ay içinde pek yakından müşahede etmişim: Her meslekten, her sınıftan kime rastgeldimse, hemen hepsi, hükümet ve dolayısıyla İsmet Paşa aleyhine ateş püskürüyordu ve bu hal beni adeta telaşa düşürmüştü. Öyle ki (...) Ankara'ya dönüşümde, ilk işim İsmet Paşa'dan –protokol dışı- özel bir mülakat isteyip kendisine yüreğimin zehrini dökmek olmuştu. Bir akşam ikimizin baş başa kaldığımız bir sofrada ona demiştim ki:

'Paşam, ben şimdi bir devlet memuruyum, siz devlet başkanısınız. Fakat müsaade ediniz de sizinle eskisi gibi bir dost olarak konuşayım. İstanbul'dan geliyorum; orada görüp işittiklerimden çok üzgünüm. Hükümete ve, ve hatta size, sizin şahsınıza karşı adeta husumet derecesine varmış bir muhalefet cereyanı alıp yürümektedir. Sakın, memleketi harp felaketinden kurtardığımız için halkın size minnettar olduğu hayaline kapılarak, bu cereyanı mühimsememezlik etmeyin. Bunun sebeplerini bizzat araştırmaya bakın. Bizzat diyorum... Çünkü, etrafınızdakilerin memleket realitelerini sizden gizlediklerini ve size her tarafı güllük gülüstanlık gösterdiklerini biliyorum. Zira, size gelmezden evvel bazı eski meclis arkadaşlarımla bu bahis üzerinde konuşmak isteyince sözümü ağzıma tıkadılar: "Aman bize söylediklerinizi gidip Paşa'ya da tekrar etmeye kalkışma, üzülür' dediler(...)

İsmet Paşa'yla bu konuşmamdan bir iki gün sonra idi; bir veda ziyareti yapmak için Başbakan Saraçoğlu'na uğramıştım(...) Ona memleketin halinden yanayakıla şikâyetlerde bulunmaya başlayınca, kurnaz halk çocuğu bakışlarıyla gözlerimin içine bakarak:

"Hah, şimdi anladım, Paşa'yı kışkırtanın kim olduğunu..." diye söylenip(...)"²⁸⁹.

Resmi muhalefetin ortaya çıkışının hemen ardından, muhalefet liderinin CHP'ye yönelttiği suçlamaların başta gelenlerinden biri de bu husus olmuştur:

"Her sahada üçer beşer senelik fenni planlar hazırlanmış hatta bunlardan bir kısmı daha şimdiden tatbika başlanmıştır. İşte Halk Partisi istikbale ait olarak yalnız bunları söylemekte ve vatandaşlardan daha büyük fedakârlıklara ve mahrumiyetlere katlanmalarını istemektedir. Görülüyor ki iktidar partisi, bugün memleketin içinde kıvrandıği türlü sıkıntı ve ıstırapların nasıl bertaraf edileceği hakkında müspet bir fikir

²⁸⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, s. 184-186.

ve düşünceye sahip değildir. Hatta bu dert ve sıkıntıların mevcudiyetinden bile haberdar değildir”²⁹⁰.

Asker-sivil bürokratlarının tutumunu ve halkın bu tutuma karşı bakışını Ahmet Yücekök şöyle özetlemiştir:

“Cumhuriyetten kısa bir süre sonra ekonomik gelişme yokluğu nedeniyle sınıfsal yapıyı boş bulmuş bu elitin kazandığı büyük prestij ve sağladığı büyük siyasal etkinlik, zaten, batılılaşmadan hiçbir yarar görmeyip, gelişen kapitalist ilişkiler içinde de büsbütün sömürülen halk yığınlarını rahatsız etmeye başlamış, bürokratlar halka tepeden bakan, ezen “ceberrut” devletin simgesi olmuşlardı”²⁹¹.

CHP hiçbir zaman gerekli idealizme sahip olamadı ve halk içinde kadrolaşamadı. Bir halk teşkilatı haline gelemedi²⁹². “Ancak önder kadronun ve tek parti yöneticilerinin bir seçim organı halinde devam eden Cumhuriyet Halk Partisi”, hiçbir zaman bir siyasi parti kimliğini kazanamadı²⁹³.

CHP’nin tek parti olması, devlet yönetimiyle organik bir bağa sahip olması ona halkla bütünleşmesi için yeterli imkânları sağlamıyordu. Tek parti olarak devlet kademelerine de hâkim olması normal olan CHP, bu kadroları halkın beklentilerini karşılamakta göreceği hizmetler için kullanabilirdi. Fakat elindeki bütün olanaklara rağmen, bürokratik niteliğinin bir yansıması olarak halka tepeden bakmayı tercih etmiştir. Sloganda her şey “halk için” yapılıyordu. Fakat CHP’ye göre bunların halka rağmen yapılması gerekiyordu. Çünkü halk henüz kendisi için neyin doğru olduğuna karar verecek olgunluğa kavuşmamıştı. Eğer karar verme hakkı ona bırakılırsa doğru kararı verecek yetiye sahip değildi. Bu yüzden, örneğin iki dereceli seçim sistemiyle kendi adına karar verecekleri bile seçemiyor sadece bunları seçecek olanları belirleyebiliyordu. Bu belirleme/seçim ise önüne gelen bir listeyi onaylamaktan ibaretti.

---

²⁹⁰ **Vatan**, 16-17.07.1946.

²⁹¹ Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını:533, 1983, s.110.

²⁹² Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s. 35.

²⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 28.

Ancak toplum Yakup Kadri'nin çok yerinde olarak belirttiği gibi içten içe kaynamaktaydı ve CHP bunun farkında değildi.

“Bir gün gelecek, şeflik rejimlerine mahsus bu hiçbir şeyi mühimsememezlik, bu her meseleyi şef bilir, şef çözer zihniyetini taşıyanlar, bir muhalefet partisinin kuruluşu üzerine tatlı uykularından yanacaktı ama, iş işten geçmiş olacaktı”²⁹⁴.

Nitekim muhalif partinin kuruluşundan 4 ay sonra ve bu partinin halktan gördüğü ilgi üzerine, CHP “Olağanüstü Büyük Kurultayı”nı toplamış ve muhalefet karşısındaki durumunu düzelterek bazı tedbirler almıştır²⁹⁵.

Sonuç olarak denilebilir ki, CHP'nin halka tepeden bakan tutumu tek-parti döneminde CHP'ye karşı beliren tepkinin önde gelen sebeplerinden birisiydi. DP'nin “hassolar” ve “memolar”ın partisi olarak tanımlanması ise bu tepkinin DP'de somutlaşmasına neden olmuştu. Bu tutum yoksul kesimler arasında CHP'ye olan husumeti kuvvetlendirdiği gibi, DP'nin bu durumu sonuna kadar kullanarak daha da güçlenmesini sağladı²⁹⁶.

2. RESMİ MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

2.1. Çok Partili Hayata Geçişten Sonra CHP'de Değişimler

DP'nin kurulmasıyla birlikte resmi muhalefetin ortaya çıkması ve çok partili hayata geçişten sonra, CHP de önceleri yeni duruma kendini uydurmak, daha sonra ise muhalif parti karşısında konumunu güçlendirmek için bazı değişimler geçirmeye ve önlemler almaya başlamıştır. 1946'ya kadar tek-parti olarak siyasi arenada rakipsiz bir parti olduğu için uygulamaya koyarken çok fazla karşı çıkışla karşılaşmadığı, fakat içten

²⁹⁴ Yakup Kadri Karamaosoğlu, **Politikada 45 Yıl**, s. 188 vd.

²⁹⁵ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Yeri...**, s. 159. Bu kongrede alınan kararlar “Çok Partili Hayata Geçişten Sonra CHP'de Değişimler” başlığı altında incelenecektir.

²⁹⁶ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, Ocak 1997, s. 394.

içe rahatsızlığa sebep olan bazı uygulamaları yumuşatma ya da tamamen kaldırma yoluna girmiştir. Ayrıca yeni duruma uymak için bazı tedbirler de almıştır. Bunları devletçilikten, devrimlerden, laiklikten verilen tavizler, demokratikleşme yolunda atılan adımlar, modern anlamda bir siyasi parti olma yolunda gündeme gelen uygulamalar ve popülist bir anlayışa kayış başlıkları altında toplamak mümkündür.

Çok partili hayata geçişten sonra, öncelikle bunun gerekliliklerini yerine getirmek için yeni düzenlemeler yapıldı. Hatta daha yeni parti kurulmadan önce, ama kuruluşunun kesinleştiği günlerde bu konuda adımlar atılmaya başlanmıştır. Örneğin Celal Bayar'ın CHP'den istifa etmesinin ertesi günü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu Basın Kanunu, Toplantı Kanunu ve Polis Kanununu değiştirecek tasarıların hazır olduğunu açıklamıştı²⁹⁷. Ayrıca 10-11 Mayıs 1946'da İsmet İnönü'nün isteği üzerine toplanan II. Olağanüstü CHP Büyük Kongresinde, tek dereceli seçim sistemi, sınıf esaslı üzerine parti kurulabilmesi, genel başkanın seçimle belirlenmesi kabul edildi. 31 Mayıs'ta tek dereceli seçim usulü Meclis'te de kabul edildi. 13 Haziran'da üniversitelere bilimsel ve idari özerklik veren Üniversiteler Kanunu kabul edildi ve Matbuat Kanunu'nun hükümete gazete kapama yetkisi veren 50. maddesi kaldırıldı, bu yetki mahkemelere verildi²⁹⁸.

Bu bağlamda ilk akla gelen düzenlemeler; Cemiyetler Kanunu'nun siyasi parti kurulmasını zorlaştıran maddelerinin değiştirilmesi²⁹⁹, 20.2.1948'de Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesinin kaldırılması³⁰⁰ ve 7-8.7.1948'de yeni seçim kanununun kabul edilmesidir³⁰¹. 4.5.1949'da ise İstiklal Mahkemeleri Kanunu kaldırıldı³⁰².

---

²⁹⁷ Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Yayınları, Temmuz 1999, s. 111.

²⁹⁸ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, Ekim 1998, s. 35.

²⁹⁹ "5.6.1946 Tarih ve 4919 Sayılı Kanun", **RG**, 6329, 10.6.1946.

³⁰⁰ **Vatan**, 19.2.1948.

³⁰¹ Hikmet Bila, **CHP**, s. 131.

³⁰² Hikmet Bila, a.g.e., s. 133.

CHP'nin belli bir noktadan sonra iktidar koalisyonu içindeki hâkim gruplardan sanayi ve ticaret çevreleri için en büyük rahatsızlık kaynağı olan uygulaması, devletçilik politikası olmuştu. Başlangıçta, bu gruplar uygulanan devletçilikten büyük faydalar sağlayarak zenginleşip güçlenseler bile, zamanla artık bu ilkenin dar kalıplarına sığamayacak kadar gelişmişlerdi. Bu nedenle ilk eleştiri oklarının devletçilik ilkesine yönelmesi olağandı ve CHP'nin yeni demokratik hayata uyum sağlamak için aldığı önlemlerin başında da devletçilik ilkesinde söz konusu olacak yumuşamalar gelmişti.

Daha 1945'te Şirket-i Hayriye'nin devletleştirilmesi etrafında tartışmalar sürerken devletçilik konusunda yeni bir eğilimin ortaya çıktığı gözlemleniyordu. Devletçiliğin koyu bir taraftarı olan Recep Peker “Biz fayda ve zararını inceledikten sonra, şimdi devlet elinde bulunan işlerden uygun olanları, özel teşebbüslere, mesela yarı hisseleri ile devretsek ne olur?” diyerek³⁰³ CHP'nin savaş sonrası dünyanın koşullarına uyum sağlamak için tedbir almakta gecikmeyeceğinin sinyallerini veriyordu. İktidarın yayın organı Ulus Gazetesi'nde bile devletçiliği, satır aralarında da olsa, eleştiren yazılara rastlanıyordu. Örneğin “İncelemeler” köşesinde çıkan bir yazıda şöyle deniyordu:

“Devlet yahut büyük milli bankalarımız tarafından kurulan ticaret ve sanayi müesseseleri devlet ve yurt için çok faydalı olmuştur. Bunu, kimse inkar edemez. Fakat velev ki, çok mahdut sahalara inhisar etmiş olsun, büyük sermaye temerküzleri, hususi sermayenin inkişafına mani olmuştur. Bir çok kimseler, paralarını apartman yaptırmak suretiyle ticari tedavül ve işletme sahasından uzaklaştırmışlardır”³⁰⁴.

Fakat daha önemli bir gelişme Peker'in, DP'nin kuruluşundan sonra kurduğu hükümetin programındaki ifadelerdi:

“İktisadi faaliyetimizi de özel teşebbüs ve sermayeden yararlanmak, özel teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir işleme meydan vermemek, onların güvenle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile özel

³⁰³ Nakleden; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, I. Bölüm, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1999, s. 166.

³⁰⁴ Safaeddin Karanakçı, “Memleket İktisadı Üzerine İncelemeler”, **Ulus**, 24.3.1946.

teşebbüs arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin özel girişimcilikle başarılabilir alanlara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız(...) İthalat birlikleri ve Ticaret Ofisi kaldırılacaktır(...) 1947 yılı başından itibaren Tekel'in tekel konusu olmayan gazoz, soda gibi şeyleri de yapmasına ve satmasına ve diğer kendi ürünlerini perakende olarak yine kendisinin satışa arzmesine son verilecek, bu işler özel teşebbüse bırakılacaktır”.

Ayrıca Yerli Mallar Pazarları toptancı ve perakendecilere mal veren depolar haline getirilecek, iplik hariç tekstil maddelerindeki sınırlamalar kaldırılacak, fabrikaların hammadde ihtiyacını karşılamak için el koyma uygulamasına gidilmeyecekti. Orman işletmeleri sadece tomruk hazırlama ve satışıyla ilgilenecek, geri kalan işler özel teşebbüse bırakılacaktı. Akaryakıt satışları ile hububat satış ve naklindeki sınırlamalar kaldırılacaktı³⁰⁵.

Bu program Boratav'ın ifadesiyle “köprüünün altından geçen suların hacmini” gösteriyordu³⁰⁶. Böylece koyu devletçi fikirleriyle tanınan Recep Peker CHP'nin muhalefet karşısında attığı geri adımları hızlandırmaktan geri kalmamıştı³⁰⁷. Bu arada iktidarın yayın organında Ulus'ta da devletçilik ilkesinin bazı alanlarda aşırı bir yorumla uygulandığına dair yazılar çıkmaya başlamıştı³⁰⁸.

Bu arada ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın Avrupa ekonomilerinin savaştan sonra yeniden yapılandırılmasıyla ilgili olarak hazırlanacak bir plana ABD hükümetinin büyük destek vereceğini açıklamasından sonra, Türkiye'nin de bulunduğu 16 Avrupa ülkesinin katılmasıyla 1947 Temmuzunda Paris'te toplanan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (EECC), Avrupa İmar Programı üzerinde çalışmaya başladı. Türkiye'nin, ABD'nin bu programa sağlayacağı kredilerden yararlanabilmesi için, yine 1947 Temmuzunda Türkiye ile ABD arasında “İktisadi İşbirliği İçin Anlaşma” imzalandı.

---

³⁰⁵ RG, 6386, 15.8.1946.

³⁰⁶ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 274.

³⁰⁷ Hikmet Bila, **CHP**, s. 118.

³⁰⁸ Örneğin bkz.; Vedat Dicleli, “Hükümet Programının Tahlil ve Tenkidi – Devletçilik Anlayışımızdaki Gelişmeler”, **Ulus**, 3.9.1946.

Hükümet Avrupa Kalkınma Programına 1945–1946 İvedili Planındaki³⁰⁹ devlet sanayi projelerini de kapsayan bir “Kalkınma Planı” ile başvurdu. Fakat bu sırada Thornburg’un başkanlığında bir Amerikan uzmanlar grubu Türkiye’de ülkenin iktisadi durumu ve hükümetin iktisat politikalarını inceliyordu. Bu incelemeler sonunda Thornburg uygulanmaya çalışılan sanayi planını “devletçi sosyalizmin aşırı bir ifadesi” olduğu görüşünü belirtti. Bunun üzerine Recep Peker’den sonra kurulan Hasan Saka Hükümeti döneminde yürütülmekte olan İvedili Plan, hükümet tarafından “incelenerek gerekiyorsa yeniden teklifte bulunulması” isteğiyle Ekonomi Bakanlığına geri verildi³¹⁰.

Thornburg’un başkanlığındaki heyetin çalışmalarından ve Paris’te Türkiye’nin kredi isteğinin geri çevrilmesinden sonra 1947 Kasımında toplanan CHP Büyük Kurultayında da en çok değişikliğe uğrayan prensiptir. Bu kurultayda yapılan programda, devlet işletmeciliğinin sınırları somut olarak çizildi.

“Partimiz, özel teşebbüsün güvenlik içinde çalışmasına ve yeni iş olanaklarına girişmesine meydan vermek amacıyla, devletin üzerine alacağı işleri kesin olarak ve süreleri belli programlarla çerçevesizliğini ve bu işlerin sınırlarıyla niteliklerini önceden belli etmesini uygun bulur”³¹¹.

Buna göre kamu hizmetleri, milli savunma, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri, ağır endüstri, büyük bayındırlık işleri, ulaştırma, PTT gibi işletmelerin dışında diğer her türlü ekonomi işleri özel sektöre bırakılacaktı. Özel sektöre tam bir güvenlik vaat edilmiş, özel sektörle kamu sektörünün eşit koşullarda çalışacağı, devletin tüzel kişilerle ortaklığa girebileceği, tüketicinin korunacağı, Kamu İktisadi Teşekküllerinin yersiz fiyat artışları uygulamayacağı belirtilmişti³¹². Ayrıca kurultay, program tasarısında olmadığı halde “kabotaj ulaştırmalarında yolcu ve eşya taşımanın özel teşebbüsler tarafından da yapılabileceğini” ve “özel armatörlerin eşya taşıma

³⁰⁹ Bu plan hakkında geniş bilgi için bkz.; Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994, s. 313-327.

³¹⁰ Yahya Sezai Tezel, a.g.e., s. 323 vd.

³¹¹ Nakleden; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s. 251.

³¹² Taha Parla, **T Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tek- Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İstanbul, İletişim Yayınları, Şubat 1995, s. 50 vd.

işlerinde daraltıcı kayıtların kaldırılarak her türlü eşya taşımalarında yetki verilmesini” kabul etti³¹³. Bu, kuşkusuz, ekonomide liberalizmi savunan DP’nin önünü kesmek için atılmış bir adımdı. Yıllarca devletçiliği, sermaye birikiminin birincil aracı olarak kullanan CHP, DP muhalefetine giderek artan oranda aldığı destek karşısında onun iktisat anlayışından bir şeyler kopya ederek, onun karşısında konumunu sağlamlaştırmak istemişti.

Ayrıca sermayesine Dünya Bankası’nın da katıldığı özel bir şirket olarak kurulan Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası’na devletin kâr garantisi tanınması ve ortak olması, savaştan sonra hükümetin sanayileşme politikasında özel sektöre tanıdığı yeni önceliğin bir göstergesiydi³¹⁴.

Hasan Saka Hükümetinin programında da devletçilik ilkesi söz konusu edilmişti:

“Hükümetin bu meselede önem vereceği bir nokta da, devletçilik sahası ile özel sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerin uzun vadeli bir planla kesin olarak kararlaştırılıp ilan edilmesi olacaktır. Devletin özel teşebbüslerle kendi alanı arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz(...) Hükümet, her türlü girişimlerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye de geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır”.

Ayrıca devletin elindeki tarımsal işletmelerin, 1947 Kurultayı’nda kabul edilen program gereğince üretim işletmesi halinden çıkarılıp, modern tarım usullerini köylüye gösterecek ve onun tohumluk ihtiyacını karşılayacak örnek işletmeler haline getirileceği belirtilmişti. Yani devlet kâr amacıyla ziraat yapmayacaktı³¹⁵.

Böylece, devletçiliğin sınırlarının kesin olarak belirleneceği garantisi veriliyor ve devletin özel sektörle rekabete girmeyeceğinin altı çiziliyordu. Hükümet programında yabancı sermaye konusunda da daha liberal bir tavır dikkat çekmektedir. Böylece çok partili hayatın kökleştiği ölçüde, CHP benimsediği ve uyguladığı devletçilik anlayışından uzaklaşıyordu.

---

³¹³ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s. 279.

³¹⁴ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin...**, s. 333.

³¹⁵ **RG**, 6732, 14.10.1947.

1948'den sonra ise kalkınmada öncelik sanayiden Amerikan heyetinin tavsiyeleri doğrultusunda tarıma yöneldi. Artık sanayileşmeyi tarımda kapitalizmin gelişmesine bağımlı kılan bir politika gündemdeydi. Timur'un ifadesiyle "DP'nin kalkınma modeli DP iktidara gelmeden yürürlüğe konmuş"tu³¹⁶. Bu politika değişikliğinin en önemli göstergesi devletçiliğin ve sanayileşmenin simgesi haline gelen demiryolu siyasetinin askıya alınarak Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla karayolu yapımına hız verilmesiydi³¹⁷. Böylece tarımsal üretim merkezleri, yani köyler karayollarıyla ana ticaret ve sanayi merkezlerine, yani kapitalist merkezlere bağlanarak sanayileşmenin temeli olacaktı.

6.2.1948'de toplanan Parti Divanı da devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi ve teşvik-i sanayi kanunu yerine biran önce ikinci bir kanun hazırlanması konularında kararlar aldı. Hazırlanan yeni sanayi planında da özel sektörün faaliyet alanları genişletilmişti³¹⁸. 1949 Haziranında devlet sanayinden merkezîyetçiliğin terk edilmesini eleştirerek hükümetten istifa eden Devlet Bakanı Nurullah Sümer'in yerine Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın, onun yerine de "özel sektöre yardım uzmanı" Vedat Dicleli'nin getirilmesi CHP'de kadroların ılımlılaştırmasına bir örnektir³¹⁹.

Yeni Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedat Dicleli, Aydın'da üreticilerle yaptığı konuşmada, devletçilik ilkesinin yeni sınırlarını anlatıyordu. Halkın bir çimento fabrikası kurulması isteği karşısında, CHP Programının devlet fabrikası kurulmasını sınırladığını, artık ferden yapabileceği işlerin ferde bırakılması gerektiğini, bir yandan özel teşebbüse iş alanı bırakılmamasından şikâyet edilirken, diğer yandan devletten yeni fabrikalar kurmasını istemenin doğru olmadığını söyledi.

---

³¹⁶ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 103.

³¹⁷ Taner Timur, a.g.e., s. 104.

³¹⁸ Hikmet Bila, **CHP**, s. 131.

³¹⁹ Hikmet Bila bu kadro değişimini Nurullah Sümer'in istifasından sonra yerine Cemil Sait Barlas'ın, sonra da Vedat Dicleli'nin getirildiği şeklinde vermektedir. Hikmet Bila, a.g.e., s. 135. Fakat Resmi Gazete'den takip edilebildiği kadarıyla değişim yukarıda metinde verildiği şekilde olmuştur.

“Yeni beliren iş sahalarına tarihi zaruretlerin tesiri altında yaptığımızı devam ettirmek değil devletçiliğin yapımında şahsi sermayeyi de düşünmek kararındayız. Bir taraftan Devlet fabrikacılığında şikâyet ederken diğer taraftan devleti şehir ve kasabada fabrika yapmaya davet etmek doğru olmaz.
Ferdin yapabileceği işlere devlet elini uzatmayacaktır”³²⁰.

Böylece CHP, yeni çok partili hayata geçişten sonra iktidar yarışında en büyük rakibi olan DP karşısında, elini güçlendirmek için aldığı tedbirlere, hâkim grupların en büyük tepkisine sebep olan ve geniş halk kesimlerinin de somut bir getirisini görmediği devletçilik uygulamalarından başladı. Hatta Timur’un belirttiği gibi, CHP, DP’nin ekonomi politikasını o iktidara gelmeden yürürlüğe koymuştu. Böyle yaparak, iş çevrelerine başka bir siyasi partinin iktidarına gerek kalmadan, onların istedikleri düzenlemelerin yapılacağı izlenimini vermek istemişti. Bu iş çevreleri CHP’nin devletçilik uygulamalarından azami yarar görerek serpilmişler, fakat bu ilkenin dar sınırlarına sığmayacak kadar serpilmişlerdi. Bu nedenle de, bir ölçüde devletçilik anlayışından kaynaklanan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Toprak Reformu uygulamalarının da hatıralarıyla devletçilik ilkesinin uygulayıcısı olan partiye destek vermeyeceklerdi. CHP bu prensipten –ve diğer prensiplerden- verdiği tüm tavizlere rağmen iktidarda kalmayı başaramadı.

CHP devletçilikle birlikte en büyük tavizi laiklik ilkesinden vermiştir, denilebilir. Bu alandaki tavizler, kendini elbette din eğitimi alanında göstermişti.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla öğretimin birleştirilmesinden sonra ilkokullarda 2 ve 3. sınıflarda 2’şer, 4 ve 5. saatlerde 1’er saat din dersi okutulmaktaydı. Fakat daha sonra sadece 4 ve 5. sınıflarda okutulması uygun görüldü. 1929’da ortaokullar ile öğretmen okullarının 6 ve 7. sınıflarında 2’şer saat din dersi bulunuyordu. 1931–1932 öğretim yılında ortaokullardaki din derslerine son verilmiş, ilkokullarda ise öğrencinin

---

³²⁰ Ulus, 25.8.1949.

velisinin iznine bağlanmıştı. 1935'te ise din dersleri bütün öğretim programlarından çıkarıldı³²¹.

Bununla birlikte çocukların Kuran Kurslarında dini bilgiler almaları imkanı tanınmıştı. 1932'de kısa süreli Türkçe Kuran döneminden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Arapça Kuran Kursları açıldı. Bu kursların 1950'ye kadarki gelişimi şöyleydi³²²:

	Kurs sayısı	Öğretmen	Erkek öğrenci	Kız öğrenci
1932–1033	9	9	232	----
1934–1935	19	10	231	25
1936–1937	16	14	358	35
1940–1941	56	56	1380	309
1945–1946	61	65	2021	744
1949–1950	127	130	6403	2303

DP'nin kuruluşundan sonra, yine DP muhalefetinin kozlarını zayıflatmak için, laiklikten tavizler verilmeye başlandı. Bu konudaki ilk tartışma 24.11.1946'da TBMM'de yaşandı. Birçok CHP'li milletvekili, dini eğitimin tekrar kurulması lehinde konuşmalar yaptılar. Başbakan Recep Peker'in bunların isteklerine kulak vermeyi kesinlikle reddetmesine rağmen³²³, bu konuda bir tartışma yapılmış olması bile artık değişimin yakın olduğunun göstergesiydi. “Bu konuda bir tartışma yapılmış olması, o zamanın otoriter Türkiye'sinde, geniş ölçüde gelecek bir politika değişikliğinin habercisi”ydi³²⁴. Nitekim çok uzun zaman geçmeden Reşat Şemsettin Sirer'in Bakanlığı döneminde, 1947 Temmuzunda Özel Din Eğitimi Ana Hatları adı altında din eğitiminin temelleri atıldı. Buna göre, medeni haklara sahip her Türk vatandaşı, İslam dininin

³²¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s. 101.

³²² Şerafettin Turan, a.g.e., s. 102.

³²³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s. 104; Ali Ata Yiğit, **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)**, İstanbul, 1992, s. 51.

³²⁴ Ali Ata Yiğit, gös. yer.

inançlarını ve ibadetlerinin esaslarını öğretmek için, Bakanlıktan izin alarak Din Bilgileri Dershaneleri açabilecekti. Bu dersaneler sadece ilkokulu bulunan yerlerde açılabilirdi. Buralarda öğretmenlik yapacakların, devlet okullarında öğretmenlik yapma hakkına sahip olmaları ve yüksek okul, üniversite ya da en azından lise mezunu olmaları veya eski İmam Hatip Okullarını bitirmiş olmaları gerekiyordu. Bu dersanelerde hükümetçe kabul edilmiş ve Latin harfleriyle yazılmış kitaplar okutulacaktı. Diğer yandan da dersanelere öğretmen yetiştirmek ya da imam-hatip olacaklar için “din seminerleri” açılmasına karar verildi. Seminer süresi ilkokul mezunları için 5, lise mezunları için 2 yıldır³²⁵. Çocuklara dini bilgiler öğretmek amacıyla yayınlanan ilk kitap 1948’de yazılan Nurettin Artam ile Nurettin Sevin’in yazdığı Müslüman Çocuğun Kitabı’ydı.³²⁶

1947 CHP VII. Büyük Kurultayında, devletçilikte olduğu gibi, laiklikte de büyük bir değişim yaşandı. Kurultayda ilkokullara din dersi konması, din büyüklerinin türbelerinin açılması istenmiş; “Dinimize karşı kayıtsız”, “Dinsiz millet olmaz”, “Ülkede irtica hortluyor, vatan tehlikededir sözleri tamamen uydurmadır” gibi sözler sarf edilmiş; komünizm tehlikesinin dinsizlikten kaynaklandığı iddia edilmişti³²⁷. Kurultayın belki de en önemli kararlarından biri laiklik ilkesinin yeniden tanımlanması oldu.

“Partimiz, bütün kanunlar, nizamnameler ve talimatnamelerle devlet idaresindeki bütün yönetmeliklerin çağdaş medeniyete, ilim ve tekniğin gerektirdiği esaslara göre, dünyevi ihtiyaçlara uygun olarak hazırlanmasını ve uygulanmasını ve dini düşüncelerin devlet ve dünya işlerinden ayrılmasını milletimizin her türlü ilerleme ve yükselmesi için en önemli başarı unsuru sayar. Din anlayışı bir vicdan meselesi olduğu için her türlü hücum ve müdahaleye karşı korunmalıdır. Hiçbir vatandaş, kanunun yasaklamadığı ibadet ve ayinler yüzünden rahatsız edilmemelidir”³²⁸.

---

³²⁵ **Vatan**, 3.7.1947.

³²⁶ Şerafettin Turan, a.g.e., s. 104.

³²⁷ Hikmet Bila, **CHP**, s. 127 vd.

³²⁸ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve CHP**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998, s. 87.

Böylece 1935 Programında laikliğin “dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma” anlamına geldiği belirtilmişken³²⁹, 1947 Programında “siyaset” kelimesi tanımdan çıkarılmış ve kavram din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılmasına indirgenmiş oluyordu. Ayrıca tanıma yukarıdaki son cümle de eklenerek ibadet özgürlüğü kurumsallaştırılıyordu.

Din öğretimine başlanması ve İmam-Hatip Okulları ile bir İlahiyat Fakültesi açılması da Kurultayda alınan kararlar arasındaydı. Nitekim bir yıl sonra 15–19.2.1948 tarihlerinde yapılan CHP Grubu toplantılarında, dini öğretimi tetkik etmek üzere kurulan CHP Komisyonu, ilkokulların son iki sınıfına seçmeli din dersi konmasına, Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı İmam-hatip ve vaiz okulları açılmasına ve üniversiteye bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulmasına karar verdi³³⁰. 15.1.1949’da biri Ankara’da diğeri İstanbul’da olmak üzere iki İmam-Hatip Kursu açıldı. Süresi 10 ay olarak belirlenen kurslar, din alanındaki bilgileriyle tanınmış kişilerin denetimi altında olacaktı. Ankara’daki kurs için Prof. Yusuf Ziya Yörükkan ile Hasan Hüseyin Erdem, İstanbul’daki kurs için Kilisli Rıfat Bilge ile Celal Hoca görevlendirildi³³¹.

24.1.1949’da Meclis’te okunan Şemsettin Günaltay Hükümeti Programında, daha önce grupta alınan karara uygun olarak “din öğretiminin ihtiyari olması esasına bağlı kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken olanakları sağlayacağız” vaadinde bulunuluyordu³³². 1.2.1949 tarihinde de dersler başladı³³³.

1.3.1950’de kabul edilen 5666 sayılı kanunla da, 30.11.1925 tarihli 677 sayılı kanununun 1. maddesine “Türk büyüklerine ait olan ve yüksek sanat değerine haiz bulunan türbeler, Milli Eğitim Bakanlığı’nın müsaadesiyle halkın ziyaretine açılabilir. Bunlara

---

³²⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s. 105.

³³⁰ **Vatan**, 19.2.1948.

³³¹ Şerafettin Turan, a.g.e., s. 112 vd.

³³² **RG**, 7114, 25.1.1949.

³³³ **Ulus**, 1.2.1949.

nezaret için gerekli memur ve müstahdemler tayin olunur. Açılacak türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca tanzim ve Bakanlar Kurulunca tasdik olunur” eki yapıldı³³⁴.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu CHP’nin, DP muhalefeti karşısında laiklik alanında geçirdiği değişimi şu sözlerle eleştiriyordu:

“Oraya hâkim olmaya, daha doğrusu, oranın havasını bulandırmaya başlayan bir takım gericilik cereyanları da göze çarpmakta idi. Mesela “inkılâp” ve “laiklik” prensiplerine zaten ne kadar bağlı oldukları bilinmeyen çoğu CHP milletvekilleri, Demokrat Parti’nin en kuvvetli tarafını halkın dini hislerini okşamak ve “milli ahlaka aykırı” telakki ettikleri davranışları kınamak hususunda gösterdiği gayretlerde bulunuyordu. Bu görüş ve telakki 1946 seçim mücadelesinden sonra yukarıdan aşağıya, bütün parti teşkilatını sarmış, bunun üzerine laik ve devrimci geçinen Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri de geminin dümenini soldan sağa kırmaya başlamıştı. Okulda din dersleri mi? baş üstüne!(...) Köylerde yeni usul girişilen ilk öğretim hareketine son verip eski usul imam ve sübyan mekteplerinin türemesine göz yummak mı? Pekâlâ! Tek, halk gelecek seçimde bize daha bol oy versin de bunların hepsini yaparız.

İşte bu tavizler, bu vaatlerdir ki Halk Partisi 1950 seçim mücadelesine doğru yola düşmüş ve bu yolda ilk adımını okullarda din dersleri okutulması kanununu çıkarmak, ikinci adımı köy okulları, Köy Enstitüleri kurma hamlelerini baltalamakla atmıştı. Derken, seçimler gelip çattığı günlerde karşılaştığı bazı zorluklar yüzünden Ticanî tarikatıyla işbirliği etmeyi de göze almaktan çekinmemiştir³³⁵.

Görüldüğü gibi 1950 seçimleri yaklaştıkça, CHP’nin laiklik alanında verdiği tavizler hızını arttırmıştı. CHP yöneticileri, DP’nin din alanındaki liberalizmi ile de halkın desteğini kazandığını düşündükleri için, bu alanda azami yumuşama ve yeni bir hoşgörü ile bu desteğin önünü kesmek istemişlerdi. Hatta CHP iktidarının son Başbakanı Şemsettin Günaltay, seçimin artık iyice yaklaştığı günlerde sarf ettiği sözler bu siyasi manevrayı açıkça ortaya koymaktaydı:

“(Ben) ilkokullarda din dersi okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için İmam-Hatip

³³⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s. 116 vd.

³³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 192 vd.

kursları açan bir hükümetin başkanayım. Bu memlekette Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanayım”³³⁶.

Böylece laikliğin kurucusu, bekçisi ve yılmaz taraftarı CHP’nin Başbakanı İslam’a yaptığı hizmetlerle övünüyor ve Feroz Ahmad’ın deyimiyle “Allah’ın adını asla sebepsiz yere anmayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü”³³⁷, ilkokullara din dersi konmasına karar veriyordu. Hatta İnönü bu eğilimi o kadar benimsemişti ki, 23.3.1949’da CHP’nin “altı oku”nun Anayasa’dan çıkarılacağını ilan etmişti³³⁸.

Laiklikte verilen bu kadar tavize rağmen 1950 seçimlerinde CHP’nin yaşadığı yenilgi, tepkinin aslında dini kaynaklı olmadığını bir göstergesiydi. Eğer halkın CHP’den uzaklaşmasının asıl sebebi din alanındaki kısıtlamalar olsaydı, verilen bunca tavize karşın halkın desteğini alması gerekirdi. Fakat halkın tepkisinin dini bir özelliği vardıysa da, bu ekonomik ve sosyal koşullardan bağımsız bir tepki değildi. CHP’nin 1947–1950 arasında verdiği tavizlerin işe yaramaması bunun bir kanıtıdır. Bu tavizler halkın CHP’ye bakışını değiştirmemişti³³⁹.

CHP’nin geçirdiği değişimin tamamı, laiklik ve devletçilik gibi alanlarda verdiği tavizler gibi sadece geriye dönük değildi. Uzun yıllar tek-parti olarak rakipsiz kalan CHP, yeni partinin karşısında, modern anlamda bir siyasi parti olmak için de bazı değişimler geçirdi. Öncelikle DP’nin kuruluşunun ardından toplanan CHP II. Olağanüstü Kurultayında Parti Genel Başkanı’nın dört yıl için partili milletvekilleri arasından seçilmesine karar verildi ve Genel Başkan’ın “Değişmez” sıfatı kaldırıldı³⁴⁰.

Bu alandaki değişimin asıl temelleri yine 1947 CHP VII. Büyük Kurultayında atıldı. Hilmi Uran’ın anılarında aktardığına göre, bu kurultay, önceki diğer kurultayların sakinliği ve durgun havasından farklı olarak çok canlı, hatta asabi ve elektrikliydi:

³³⁶ Nakleden; Rıfki Salim Burçak, **Türkiye’de Milli İradenin Zaferi**, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınlar, TBMM Basımevi Müdürlüğü, 1994, s. 16 vd.

³³⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, İstanbul, Ekim 1995, s. 154.

³³⁸ Hikmet Bila, **CHP**, s. 127; Feroz Ahmad, a.g.e., s. 155.

³³⁹ İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, Ocak 1997, s. 380.

³⁴⁰ TCA, 490.01/218-860-1.

“Bu kurultay, çeşitli partiler rejimine girildikten ve partiler arası münasebetler her gün biraz daha gergin bir durum aldıktan sonra toplanan ilk kurultaydı. Bu sebeple tek parti zamanlarında toplanan kurultayların sakin ve durgun havası yerine yedinci Kurultayın havası her gün için pek asabi ve pek elektrikli idi. Her delege, muhalefet çevrelerinin mütemadiyen döküp saçtığı eksiklerden Partinin ve parti hükümetinin biran önce silkinip kurtulmasını istiyor, Partiyi tenkit ediyor, hükümeti tenkit ediyor, onları daha hareketli, daha canlı ve daha becerikli görmek için yırtınıyordu. Kurultay bu hava içinde 4.12.1947 tarihine kadar çalıştı ve zaten iyi hazırlanarak tetkik için Kurultaya sunulmuş olan tüzük ve program tasarıları üzerinde de gayet titiz münakaşalar yaparak vardığı kararlarla Partiye hakikaten yeni bir hüviyet kazandırdı”³⁴¹.

Bu kurultayda çok partili hayata ayak uydurma çabaları parti örgütüne de genişletildi. Bu bağlamda kurultayda kabul edilen parti tüzüğü, çok partili siyasi hayatın özelliklerine tamamen uygun hale getirildi. Valilerin partinin il başkanı olması uygulamasına son verildi ve il başkanlarının kongrelerde seçimle belirlenmesi esası kabul edildi. İl, ilçe, bucak ve köylerde, idare kurullarının ve bu kurul başkanlarının kongrelerden gelen ve gizli oy, açık tasnif esasına dayanan seçimle iş başına gelmesi kabul edildi³⁴². Ayrıca Genel İdare Kurulu’nun teklifi ile CHP Divanı’nda milletvekili adaylarının %70’inin taşra teşkilatı, %30’unun merkez teşkilatı tarafından belirlenmesine karar verildi³⁴³. Böylece CHP, modern anlamda bir siyasi parti olmak ve taşra örgütünü merkez yanında söz sahibi yapmak yolunda önemli adımlar atmıştı.

1947 CHP VII Büyük Kurultayı CHP’nin yeni muhalefet partisi karşısında geçirdiği evrimin belgelendiği ve kurumsallaştığı dönüm noktası olmuştu³⁴⁴.

Tek parti döneminde güdümlü bir desteğe sahip olan ve çok partili siyasi hayata geçilmesinden sonra bu desteği gönüllü desteğe dönüştürmeye çalışan CHP, kendine toplumsal taban yaratma çabaları bağlamında popülist bir yaklaşım sergilemeye

---

³⁴¹ Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ankara, 1959, s. 480 vd.

³⁴² Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde CHP’nin Yeri ve Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 211.

³⁴³ “Genel Başkan Vekilinden CHP Genel Sekreteri T. Fikret Silay’a; 23.8.1949 Tarih ve 24085 Sayılı Yazı”, **TCA**, 490.01/30-135-1, lef 6.

³⁴⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Mart 2004, s. 342.

başlamıştır. Bu yaklaşım, çok partili hayata geçişten sonra CHP bölge müfettişlerinin raporlarından da izlenebilmektedir. Bursa Bölgesi Müfettişi Şerafettin Karacan ve Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel'in raporları bu konuda birer örnektir.

Galip Pekel'de raporunda 1946 Ağustos'u gibi görece erken sayılabilecek bir tarihte, bu popülist anlayışı salık vermekteydi:

“Bu yazıda kastettiğim halk, memleketin her yerinde nüfusun % 98'ini ve bazı yerlerde % 99'unu teşkil eden kitledir. Bu kitle diğer % 1 veya % 2 tarafından sömürülmektedir. Sömürülen kitle ile sömüren zümreler ayrı ayrı sebeplerden dolayı idarelerimizden, Partimizden şikayetçi ve memnunsuzdur. Bu, her vakit göz önünde tutulmak gerekir.

Bu yazıda benim aradığım, seçimlerde ağır basan ve her vakit basacak olan büyük kitledir. Bu güne kadar alınan mühim tedbirlerin çoğunda kendisi dışarıda bırakılmıştır. Seçim alanlarında, bundan sonra en büyük pay onundur. Milli egemenlikte söz bu kitlenindir. Seçim silahı artık elindedir”³⁴⁵.

CHP seçimlerin artık sadece, CHP listelerini onaylamak anlamına gelmediğini ve halkın tercihinin birinci derecede belirleyici olduğunun farkına varmış görünmektedir. Pekel'in bu sözleri bir zihniyet değişiminin göstergesidir. Ayrıca bu sözlerde o güne kadar halka ve halkın tercihinin yansıtması gereken seçimlere hangi gözle bakıldığının da bir itirafı vardır. Seçim alanlarında artık en büyük pay ve silahın halkın elinde olduğunun belirtilmesi, daha önceden onun elinde böyle bir gücün bulunmadığı anlamına gelmektedir ki bu durum zaten herkesçe bilinen bir gerçektir.

Yine Pekel, memurların halka karşı olumsuz tavrını söz konusu ederken, eğer halka hakkı verilmezse seçimlerde bu durumun parti aleyhine bir eğilim yaratacağı yolunda uyarılarda bulunuyordu:

“Seçimle egemenliği eline alan halk bu işte acınmazsa, daha doğrusu hakkı verilmezse o da oyunu, hakkını kendisine vereceklere kullanacaktır. Burada bugün halkın durumu (acınma) değil (yaptırma) mevkiidir.

Egemenlik memurdan halka geçmektedir. Dönüm devrindeyiz”³⁴⁶.

³⁴⁵ “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Galip Pekel'in 12.8.1946 Tarihli “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” Raporu, TCA, 030.01/42-249-13, lef 4.

³⁴⁶ TCA, gös. yer., lef 9.

Şerafettin Karacan raporunda partiye karşı hoşnutsuzlukta hükümetin icraatlarının etkili olduğunu belirtiyor ve bazı tavsiyelerde bulunuyordu:

“(Partiye karşı hoşnutsuzlukta) hükümetimizin zemin ve zamana uygun düşmeyen bazı icraatının da önemli bir yeri olduğu şüphesizdir. Şeker meselesi ile yeni vergiler meselesi bu cümledendir. Pek az zamanın bizden ayırdığı 1950 seçimler yılına böyle fiyat ve vergi zamlarıyla hazırlanabileceğimizi sanmıyorum. Eğer partimizin iktidarda kalması memleket için hayırlı ise –ki bugün bizi çalışmağa teşvik eden bu inançtır- Hükümet işlerinin idaresinde nazariyattan ve büyük davalardan muvakkat bir zaman için sıyrılarak şu bir buçuk senemizi mahalli küçük işlere, kongrelerimizin yıllardan beri tahakkuk etmemiş olan mütevazı dileklerine çareler aramağa hasredelim”³⁴⁷.

Görüldüğü gibi, CHP Müfettişi hükümete büyük davalardan vazgeçilerek, halkın kısa vadeli ihtiyaç ve beklentilerini karşılamayı tavsiye ediyordu. Bu ise çok partili “sandıksal demokrasi”nin gereklerinin CHP’liler tarafından tamamen anlaşıldığını göstermektedir. CHP böylece, ekonomi politikası ve laiklik anlayışında olduğu gibi, DP’nin önünü kesmek için, yine onun popülist anlayışını kopya etmekteydi.

CHP bu popülist anlayışla kendine yeni bir toplumsal taban yaratma çabasına da girdi. Bu tabanı oluşturacak grup köylülerdi. Bu amaçla, daha muhalefet partisi kurulmadan gündeme gelen Toprak Reformuyla bu tercih belli edilmişti. Reformun hızını kaybettiği günlerde ise çıkarılan yeni bir kanunla köylülere yeni bir olanak sağlandı. 5254 sayılı “Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk Verilmesi Hakkında Kanun”la, ihtiyaç halindeki çiftçilere Ziraat Bankası tarafından verilecek tohumluk kredisi 6 milyon liraya çıkarıldı. Bu kanundan önce göçmenlerle muhtaç çiftçilere beraber toplam 6.750.000 TL tohumluk kredisi verilirken, bu kanunla göçmen ve muhtaç çiftçilere verilen krediler ayrıldı. Çiftçilere verilecek kredi 6 milyon lira olarak belirlenirken, göçmenlere eski sistem içinde 3.500.000 TL kredi verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca bu kanuna göre Ziraat Bankası 1 yıl içinde tahsil edemediği borçları Hazine’ye

³⁴⁷ “CHP Bursa Bölgesi Müfettişi Şerafettin Karacan’ın 8.1.1949 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/633-87-1, lef 30.

devredecek ve bu borçların takibi bundan sonra Maliye'ye ait olacaktı. Böylece Bankanın verdiği kredi her yıl eksilmeden aynı seviyeyi koruyacaktı³⁴⁸. Böylece CHP hükümeti sayesinde daha çok kredi alacak köylülerin seçimlerde partinin toplumsal tabanını oluşturarak ona destek olacağı hesaplanmıştı.

Yine 24.3.1950 tarih ve 5658 sayılı kanunla devlet ormanlarında köylüleri tatmin edecek bir düzenleme yapılmıştı. Buna göre devletleştirilmiş ormanlardan; devlet ormanları içinde olmayan ve etrafı tarla, bağ, bahçe gibi kültür arazisi, özel orman, şehir, kasaba, köy merası ve Orman Kanunu'nun 1. maddesine göre orman sayılmayan yerlerle çevrili olmak şartıyla devlet ormanlarından tamamen ayrılmış bulunan köy ve belediye tüzel kişiliklerine ve gerçek kişilere ait ormanlar; sahipleri ve mirasçıları istediği takdirde geri verilecekti³⁴⁹.

Yine bir CHP Bölge Müfettişi, köylünün kazanılabilmesi için birkaç köye “hükümet nimetleri”nin ulaştırılmasını tavsiye ediyor ve bu yapılırsa 1950 seçimine hazırlık yolunda partiye puan kazandırılacağını belirtiyordu:

“Partimizin politik faaliyetlerini hızlandıracak, 1950 seçimine hazırlığı temin edecek vasıtalarından birisi de bazı mühim ilçelerin ocaklarından birine hükümet nimetlerini ulaştırmaktır. Bu tedbir partimizin köy kalkınması yolunda aldığı kararı fiilen isbat etmiş olacaktır. Mühim köylerden bazılarında iller bankasından istikrazlar yaptırmak. Böylece her hangi bir köyün mühim ihtiyaçlarından birisini temin etmek çok faydalar sağlayacaktır. Bütün inan ve bağını gözle görmeye dayayan köylüye propagandanın tesiri geçici ve kandırıcı olmaktan ileriye gidememektedir. Yukarıda arzettiğim tedbir velev uzaktaki bir köyde olsa bile misal teşkil etmesi bakımından çok önemli olur”³⁵⁰.

Bu tavsiyede de popülist bir anlayışla, deyim yerindeyse köylünün gözünü boyayarak seçimde oy alabilmek için harekete geçilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Aslında bu da modern anlamda bir siyasi parti olabilmenin gereklerinden biriydi ve CHP

³⁴⁸ RG, 6967, 14.7.1948; **Düstur**, III. Tertip, C. XXIX, s. 1292–1294; **Ulus**, 15.7.1948.

³⁴⁹ RG, 7471, 31.5.1950; **Düstur**, III. Tertip, C. XXXI, s. 2024 vd.

³⁵⁰ “CHP Samsun Bölgesi Müfettişi Niyazi Aksu'nun 2.11.1948 Tarih ve 91538 Sayılı Raporu”, TCA, 490.01/702-391-1, lef 9.

bu yolda nasıl ilerlemesi gerektiğini çabuk öğreniyordu. Ancak ne var ki seçim sonuçları, çeyrek asırlık ilgisizlikten sonra, köylünün kendisinin desteğini kazanmak için son birkaç sene içine sığdırılan bu çabaları takdir etmediğini gösterdi.

CHP'nin bu bağlamda eğildiği bir başka grup işçilerdi. Yine 1947 yılı bu konuda önemli aşamaların kaydedildiği dönemdir. 1945 Haziranında bir Çalışma Bakanlığı, 9.7.1945'te İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü ve 4487 sayılı kanunla 23.1.1946'da İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştu³⁵¹. Ancak yine de en önemli adımlar 1947 yılında atıldı.

Öncelikle 5018 sayılı “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”u 20.2.1947 tarihinde kabul edildi³⁵². Bu kanunda güdülen amaç şöyle açıklanmıştı:

“Prensibimiz, özgürlükçülük, ulusalcılık ve devletçilik görüşünü bu yeni doğmakta olan derneklere yön olarak vermek ve bunlara gerek mesleklerine ve gerekse ulusa, kamu menfaatına yararlı olmalarını sağlamaktır”³⁵³.

Bu kanun sendikaların siyaset dışı kalmasını, siyasi yayın ve propaganda yapmamalarını, herhangi bir siyasi kuruluşun çalışmalarına katılmamalarını öngörüyordu. Bu kanunun kabulünün ardından İstanbul'da bir “işçi bürosu” açıldı. Büronun amacı işçileri sendikalar çevresinde birleştirmekti³⁵⁴.

1947 Kurultayında kabul edilen programda da “Sosyal Politikamız” bölümü büyük değişikliğe uğradı. Bu bölümde “bedeni ve fikri emeği, işverenlerin de haklarını göz önünde bulundurarak, sömürüden kurtarmak”tan bahsedilmişti. “İşçi ve işverenlerin kolektif sözleşmeler akdetmelerini, ortak çıkarlarını korumak amacıyla kendi aralarında

---

³⁵¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, I. Bölüm, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1999, s. 174.

³⁵² Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908–1960)**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991, s. 223.

³⁵³ Nakleden; Şerafettin Turan, a.g.e., s. 175.

³⁵⁴ Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti...**, s. 223.

ayrı ayrı sendikalar kurmalarını demokratik haklardan sayarız”³⁵⁵ ifadesiyle işçilere sendika kurma izni veriliyordu. Ancak kurulacak sendikalar milli bir zihniyette olmalı ve siyasete karışmamalıydı³⁵⁶.

İki yıl içinde 73 sendika açıldı. 24.3.1948’de ise CHP tarafından, bir konfederasyon niteliğinde olan “İstanbul İşçi Sendikaları Birliği” açıldı ve CHP bu birliğe önemli miktarda para yardımı yaptı³⁵⁷. CHP, bu şekilde, köylülere yaptığı gibi çeyrek asırlık unutkanlığından sonra işçilere, de birkaç seneye sığdırılmış tedbirlerle, kendisine destek vermeleri için gerekli sebebi vermek istiyordu. 18.1.1950’de İş Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren kanunun kabulünden³⁵⁸ sonra, yaklaşık bir ay süreyle Ulus Gazetesi, CHP ve DP’nin işçiler üzerinden yaptıkları siyasi rekabet ve gövde gösterilerinin haberleriyle doludur. Özellikle DP’nin işçilere grev hakkının verilmesi hakkındaki propagandaları, CHP’nin ise işçilerin buna dair bir talepleri olmadığı açıklamaları gazete sütunlarını günlerce meşgul etmişti³⁵⁹.

CHP’nin çok partili hayata geçişten sonra, geçirdiği bu değişimler ve gündeme getirdiği yeni uygulamalar, onun bu yeni siyasi hayata ayak uydurma ve muhalif parti karşısında tutunma çabasının birer yansımasıydı. Modern anlamada bir siyasi parti olma yolunda, toplumda hakim grupların beklentilerini karşılamak için devletçilik uygulamalarını yumuşatmış, DP’nin aldığı desteği onun din alanında da kabul ettiği liberalizmden kaynaklandığını düşündüğü için laiklik ilkesinden tavizler vermiş ve kendine yeni bir toplumsal taban yaratma çabasının sonucu olarak köylü ve işçilere eğilmiştir. Ancak, yine tekrar etmek gerekir ki, onun birkaç seneye sığdırdığı bu çabaları toplumun, tek-parti döneminin “tek partisi”nin çeyrek asırlık uygulamalarını unutturamamıştır. CHP hep halkın refahı ve kalkınması için çalıştığını beyan etmişti. Ama halk ne devrimlerden, ne de ekonomik uygulamalardan hiçbir fayda

---

³⁵⁵ Nakleden; Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tek- Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İstanbul, İletişim Yayınları, Şubat 1995, s. 99.

³⁵⁶ Taha Parla, gös. yer.

³⁵⁷ Mehmet Kabasakal, a.g.e., s. 224.

³⁵⁸ **Ulus**, 19.1.1950.

³⁵⁹ **Ulus**, 22.1.1950; 23.1.1950; 25.1.1950; 26.1.1950; 28.1.1950; 3.2.1950; 4.2.1950; 6.2.1950.

sağlayamamıştı. Bu nedenle de tüm bunlarda çok kısa bir zaman içinde yapılan düzenlemeler onun için bir mana ifade etmiyordu. Bununla birlikte kabul etmek gerekir ki, izlenen yolda atılan adımlar Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişinde ve bu hayatın kökleşerek devam etmesinde önemi göz ardı edilemeyecek adımlardır.

2.2. Demokrat Partinin Muhalefetinin İçeriği Ve Aldığı Desteğin Sebebi

Demokrat Parti'nin, daha kuruluşunda kendini CHP'den ayırırken, en çok üzerinde durduğu konu devletçilik ilkesinin anlamıydı. Öncelikle “özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu” belirtiliyordu (42. madde)³⁶⁰. Programında 17., 44., 47. ve 51. maddeler devletçiliğin tarifi ve sınırlarına ayrılmıştı. DP'nin devletçilik anlayışını açıklayan 17. madde şöyleydi:

“Devletçilik(i), iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurddaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz.

Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir.

Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur”³⁶¹.

Programın 44. maddesi ise devletin kâr gayesiyle hareket etmemesi, bir kamu vazifesi zihniyetle teşebbüste bulunması gerektiği fikrini kabul etmekteydi:

“Devlet, girişeceği işlerde, kazanç maksadından ziyade, benzeri özel işletmeleri sarsmamak kaydıyla, milli ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması gayretiyle hareket eder”³⁶².

³⁶⁰ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, Ekim 1998, s. 34.

³⁶¹ Nakleden; Samet Ağaoglu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Ankara, Arbas Yayınları, 1947, s. 64.

³⁶² Nakleden; Samet Ağaoglu, a.g.e., s. 72.

Böylece özel teşebbüse rakip olmayacak olan devlet işletmeleri, 47. maddeye göre, özel işletmelerin elinde daha verimli işleyebileceği anlaşıldığı zaman özel teşebbüslere devredilebilecekti. 51. madde ise devlet ticarete rekabetin muhafazasıyla görevli olacak, mecbur kalmadıkça piyasalara müdahale etmeyecekti³⁶³.

Buna göre DP yöneticileri devletçiliği, özel teşebbüsün gideceği yolu önceden seçen ve düzenleyen bir hazırlık safhası olarak görüyorlardı. Bayar 1947’de devlet fabrikalarını Büyük Frederick’in yaptığı gibi özel sektöre devretmenin Türkiye içinde uygun bir yol olduğu görüşünü savunmuştu:

“Almanya’da(...) Büyük Frederick örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi(...) Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir(...) Bizim devletçiliğimiz(...) ferdin teşebbüsünü destekleyen(...) bir devletçiliktir”³⁶⁴.

DP Genel Başkanı Celal Bayar da, 1946 seçim kampanyası çerçevesinde Adana parti merkezinde yaptığı konuşmada partisinin devletçilik anlayışını şöyle açıklamıştı:

“Devletçilik ile iktisadi teşebbüsler daima muvazi gitmeli, birbirlerini desteklemeli, baltalamamalıdır. Bizce esas fert kazancıdır. Devletçilik memleketteki boşlukları bir an evvel doldurmak için on beş sene evvel elzemdi. Size Atatürk’ün bir sözünü tekrarlamak isterim. Önderimiz o zaman: “İktisatta esas, teşebbüsü şahsi ve hususi sermayedir. Biz devletçiliği memlekette boş kalan yerleri bir an evvel doldurmak için alıyoruz” demişlerdi. Devletçilik söylediğim şartlara göre de her zaman tadil olunabilir. Bunu tayin milletin menfaatına ve iradesine bağlıdır”³⁶⁵.

Devletçiliği, Atatürk’ü referans alarak bu şekilde tanımlayan Bayar, açıkça ifade etmese bile, bu ilkenin CHP’nin diğer beş ilkesiyle birlikte Anayasa’ya alınarak devletin temel prensiplerinden biri haline getirilmesine gönderme yapmıştı. Atatürk’ün

---

³⁶³ Samet Ağaoğlu, gös. yer.

³⁶⁴ Nakleden; Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994, s. 247.

³⁶⁵ **Cumhuriyet**, 30.6.1946’dan nakleden; **Celal Bayar’ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri**, Der: Özel Şahingiray, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1999, s. 17.

devletçiliği varolan acil bir ihtiyacı karşılamak için ortaya koyduğunu söylerken, ihtiyacın giderilmesinden sonra bu ilkedен vazgeçilebileceğini ima ediyordu.

DP'nin bu konudaki bir diğer itirazı ise devletçiliğin kapitalist amaçlar doğrultusunda kullanılmasınaydı. Yine DP Genel Başkanı Bayar bunu şöyle dile getirmişti:

“Atatürk zamanındaki devletçiliğimiz memlekete hizmet etmekte. İtiraf etmek lazımdır ki bu iş böyle olmadı. Tamamen tersine döndü. Ve siz bunu benden daha iyi bilirsiniz. Mesele devletçilik prensibinde değil, o prensibin tatbikindedir. Bundan dolayı Demokrat Parti devletçiliğe taraftardır. Yapılan fabrikalardan devlet kapitalizmi menfaatlenirse bugünkü neticeler doğar. Bir vatandaş fabrika yaptığı zaman devlet sermayesi ile ona rakip olmamak lazımdır”³⁶⁶.

DP yöneticilerine göre CHP izlediği ekonomi politikası, yani devletçiliği, iş çevrelerine ve servet sahiplerine güven vermediği için, bu sermayeler yatırıma dönüştürülüyor, bankalarda atıl kalıyordu:

“Memleketin bankalarında yatan yüz milyonlarca lira vardır. Bunlar iş emniyeti göremediklerinden iş sahasına çıkamıyorlar”.

DP liderine göre yabancı sermaye de aynı sebep yüzünden ülkeye gelmiyordu. DP iktidara geldikten sonra büyük bir mali islahat ile bu sorunları ortadan kaldıracaktı³⁶⁷.

DP lideri Bayar, CHP'nin savaş yıllarında izlediği ekonomi politikasını her yönüyle eleştiriyordu:

“Vaktinde niçin tedbir almadınız, harpten evvel beş kuruşa olan buğdayın yüz elli kuruşa kadar çıkmasına ve açlık tehlikesi geçirilmesine sebebiyet verdiniz?.. Memleket dâhilinde direk tedariki mümkün iken niçin direk kalmayınca kadar ve kömür havzası istihvası sınıra düşünceye kadar tedbir alınmadı ve yalnız karşıdan seyirci kalmakla iktifa olundu?

İktidar partisinin para buhranı, maden kömürü buhranı, açlık buhranı diye saydığı buhranlar bütün harp içinde çekilen türlü ıstıraplar kaynağı olmakla kalmamış; bugün dahi çekmekte bulunduğumuz bu sıkıntıların başlıca sebeplerini teşkil etmekte

³⁶⁶ **Vatan**, 1.7.1946.

³⁶⁷ **Zafer**, 29.4.1950'den nakleden; **Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri**, Der: Özel Şahingiray, s. 46 vd.

bulunmuştur. Mühim olan cihet de bu buhranların vaktinde tedbir almamış olmak yüzünden meydana gelmiş olmalarıdır.

Devlet masraflarının normal yollardan vergilerle karşılanması yerine emisyonla başvurulmuş olması, para kıymetinde hiçbir memlekette görülmemiş düşüklük husule getirmiş ve bunun neticesi olarak fiyatlar altüst olmuş, hayat pahalılığı denen afet bütün şiddetiyle hükmünü yürütmeye başlamıştır.

Hayat pahalılığın içtimai ve iktisadi nizamı altüst eden koyu tesirlerini tafsile hacet görmüyorum. Memurlarımızın durumunu perişan eden bu afet harp sonu devrelerinin mağdur ve yardıma muhtaç bir kütlesini yaratmıştır.

Sevgili yurttaşlarım;

Memleketin bugünkü sıkıntılı ve buhranlı durumuna son yıllarda iktisadi sahada kaydedilmiş olan hatalı politikanın ve alınan yanlış tedbirlerin sebep olduğunu sanıyorum”.

Ayrıca Bayar savaş yıllarında üretimi arttıracak tedbirlerin alınmadığını ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için istikrarlı bir tevzi sistemi kurulmadığını söylüyordu:

“Bu sebepten el koyma ve müdahale, mübayaaları gibi tasarruf hakkını kanıtlayan ve bir taraflı fiyat takdirine yol açan usullere başvurulmak zarureti hasıl olmuştur. Bunların neticesi olarak da karaborsa hiçbir yerde görülmedik bir şiddette hüküm sürmeğe başlamıştır. O kadar ki, devlet müesseseleri tarafından imal edilen veya devlet teşkilat ve müesseseleri tarafından el konulan veya memlekete ithal edilen eşya ve maddeler dahi karaborsaya düşmüştür. Sümerbank mamullerini köylümüzün resmi fiyatların birkaç misli fazlasıyla karaborsadan tedarik etmek mecburiyetinde kalmış olduğu bir hakikattir”³⁶⁸.

DP muhalefetinin başlangıç döneminde “bürokrasiye karşı muhalefeti” halkın desteğini kazanmak için kullandığı ana temalardan biriydi. Bu muhalefeti iki temele dayanıyordu. Bunlardan ilki bürokrasinin siyasi hayatta oynadığı “yönetici zümre” rolüne karşı çıkışı³⁶⁹. DP’liler, halkın CHP ile devlet memurlarını özdeşleştiren bakış açısına ve bu konudaki rahatsızlığına uygun olarak, tek-parti yönetimi altında ve parti-devlet bütünleşmesiyle, siyasetin bürokratik bir karakter kazanmasından şikayetçiydiler. Tüm devlet mekanizmasının, varlık sebebi CHP iktidarına bağlı olan bu memurlar sınıfının elinde olması, daha önce de belirtildiği gibi, en küçük bir memurun hatasının faturasını tüm CHP iktidarına kesilmesine sebep oluyordu. Halkın gözünde, CHP il

³⁶⁸ **Vatan**, 16-17.7.1946.

³⁶⁹ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 99.

başkanı olan vali ile emri altında çalışan en küçük memur ya da CHP hükümetinden Vekilin arasında fark yoktu. Sonuçta hepsi CHP iktidarı ve anlayışının birer uygulayıcısıydı.

DP'liler ikinci olarak, bürokrasinin ekonomiyi düzenlemede yüklendiği göreve, daha doğrusu izlenen ekonomi politikasındaki ağırlığına karşı çıkıyorlardı. DP'liler “iktidarın etrafında koskoca bir zümrenin adeta devletleşmesiyle beraber iktisadi hayatın (da) memurlaştığını” ileri sürüyorlardı³⁷⁰. Ekonomide liberalizmi savunan DP, bu şekilde de, iş çevrelerinin sıkıntılarını dile getiriyordu. İş çevreleri bürokrasinin artık elini ekonomi üzerinden çekmesini ve piyasa mekanizmasını kendisine bırakmasını istiyordu. Evet, onlar aslında, bu bürokrasinin uyguladığı devletçilik siyasetinden çok fayda görmüşlerdi. Onun sayesinde gelişip güçlenmişlerdi. Fakat savaş koşullarının da katkısıyla yeterince güçlenmişlerdi. Artık bürokrasinin onlar adına kararlar almasına ve onlara yardımcı olmak için düzenlemeler yapmasına ihtiyaçları olmayacak kadar güçlenmişlerdi. Artık bürokratik bir zihniyetle yürütülen bir devletçiliğin sınırları içinde kalamayacak kadar güçlenmişlerdi. Bundan sonra kendi kararlarını kendileri alabilirlerdi. Bunun için elbette siyasi iktidarda da kendi fikirlerini savunacak bir grup olmalıydı. DP de işte onların bu isteklerini dile getiren partiydi.

DP muhalefetinin esaslarını böylece şekillendirirken, bir sınıfa değil, sınıflar koalisyonuna dayanıyordu. Halk kavramını “patronla-işçiyi” ve “ağayla-çobanı” kapsayan bir anlamda kullanıyordu. Ona göre bu toplum yapısının ve toplumsal kaynaşmanın dışında kalan tek zümre bürokrasiydi. Milli birlik konusunda en az CHP kadar duyarlı olan DP sadece bu ayrımı kabul ediyordu ve “kasketli halkı kravatlı idarecinin baskısından kurtarmaya” çalışıyordu³⁷¹.

DP'yi destekleyen “şehir tüccarları”na, “Anadolu tüccarları”nın da katılmasını sağlayan yine bürokrasiydi. Onlar yeni partiyi destekleyerek, vali, kaymakam, mal

---

³⁷⁰ Taner Timur, a.g.e., gös. yer.

³⁷¹ Taner Timur, a.g.e., s. 29.

müdürü gibi yıllardır kollamak zorunda kaldığı bürokratlardan ve onlara pay vermek külfetinde kurtulacaklardı³⁷².

DP'nin toplumsal tabanını oluşturan grupların başında özellikle şehirlerde ve kasabalarda oturan ve bürokrasiye karşı artık belirgin bir tavır almaya başlayan halk gelmektedir. Daha çok baskı altında olan ve özellikle Doğu ve Güneydoğuda aşiret ilişkilerinin belirlediği yönelişlerle oyunu daha çekingen kullanmıştır. Toprak sahipleri de Toprak Reformundan sonra CHP'ye büsbütün cephe alarak DP'yi desteklemişlerdir. Sanayici ve tüccarlar da liberalleşen dünya konjonktürü içinde özel sektörün sözcüsü olan DP'ye oy vermişlerdir. Ayrıca o zamana kadar devrimci kadronun yanında yer alan aydınların bir kısmı, tek-parti yönetiminin otoritesi karşısında daha liberal ilkelere dayanan DP'yi seçtiler. Bu gruplara komünizm korkusuyla diğerlerinden daha fazla baskı altında tutulan işçiler de eklenebilir³⁷³. Nitekim DP, çok ihtiyatlı davranmakla beraber, programında “her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz” diyerek işçi sınıfının davalarını da benimsiyordu³⁷⁴.

Oya Sencer, farklı toplumsal katmanların bu şekilde DP'de birleşmeye başlamasını şu şekilde değerlendirmektedir:

“Olay klasik burjuva hareketlerinden farklı, ama ülkenin kendi yapısına uygun bir çeşit doğum halinde burjuva devrimidir. Bütün burjuva devrimlerinde olduğu gibi de, iktidardaki sınıf karşısında ileride kendi içinde ayrılacak olan katmanlar, tek bir kütle halinde birleşmektedir”³⁷⁵.

Bu noktada DP'yi destekleyen grupların çoğunun, yeni partiyi sadece CHP'nin karşıtı ya da tek elle tutulur alternatifi olduğu için destekledikleri söylenebilir. Metin Toker bu durumu şöyle dile getirmiştir:

---

³⁷² İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, Ocak 1997, s. 388.

³⁷³ Oya Sencer, **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**, y.y., Habora Kitapevi, 1969, s. 82 vd.

³⁷⁴ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili...**, s. 34.

³⁷⁵ Oya Sencer, **Türk Toplumunun...**, s. 83.

“Millet yeni parti kurucularının kimliklerinden fazla bir haberi yoktu. Hatta Bayar bile öyle çok tanınmıyordu. Fakat bunlar eski partiye karşıydılar ya... O vatandaşa yetiyordu. Kökleri gene eski partiymiş! Buna aldırın, bunu düşünen yoktu. Bir yerde DP beş adam bulup teşkilatını resmen kurdu mu, geniş kitlenin sempati gösterileri derhal başlıyor, bir sevgi kuşağı oluşuyordu”³⁷⁶.

Böylece tek-parti yönetiminin içinden, onun izni ve yardımıyla, ona karşı başlayan bu hareket, toplumun her kesiminden aldığı destekle kısa zamanda gelişmiştir³⁷⁷. DP'nin temel toplumsal tabanının tüccar ve sanayicilerden oluşması ve onların çıkarlarının sözcüsü haline gelmesi, Türk toplumsal düzeninin II. Dünya Savaşı'nda izlenen politikaların da yardımıyla geçirdiği gelişimin bir sonucuydu. DP, genel olarak savaş ekonomisi içinde palazlanan çevrelerin –ama özellikle ticaret erbabının- toprak ağalarıyla beraber bürokrasiyi altettiği bir hareket olmuştu. DP bürokrasinin –dar anlamda memur sınıfının- halka olan “tarihi çelişkisi”ni kullanarak³⁷⁸ adlıği desteği güçlendirip toplumun rahatsızlığına nüfuz ederek iktidara geldi.

Fakat DP'liler zamanla, bürokrasiye saldırma stratejisinden vazgeçtiler ve parti ile devlet arasındaki farklılıkları vurguladılar ve bürokrasiyi değil CHP'yi suçlamaya başladılar. Bürokrasi önce tarafsızlaştırıldı ve daha sonra geçmişte yaptıklarından dolayı sorumlu tutulmayacağı konusunda güvence verildi³⁷⁹. Özellikle taşradaki memurlar geleceğe yatırım yaparak DP saflarına geçmeye başladılar. Böylece DP'yi destekleyen gruplar arasına bürokrasinin bir kısmı da katıldı. CHP'liler de bunun farkındaydı ve partilerini uyarıyorlardı:

“Halkın bizden yüz çevirmesine mahalli memurların ihmal, irtişa gibi halkı hükümetten ve partisinden soğutan hallerinin de büyük mikyasta sebep olduğunu söylemek lazımdır. Partimizin talihsizliğine bakmalı ki, bu gibi memurlara karşı haddinden fazla müsamahalı davrandığımız halde onlar da bize muhalefet etmekte, hiç

³⁷⁶ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1998, s. 96.

³⁷⁷ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili...**, s. 31.

³⁷⁸ İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması, Batılılaşma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, Aralık 2002, s. 106.

³⁷⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Ekim 1995, s. 155.

değilse muhalefete yaranmağa çalışmaktadırlar. Yani, bu memurlar, fenalıklarıyla muhalefete silah vermekle kalmıyorlar, aynı zamanda kendileri de muhalefete yardım ediyorlar.

Muhalefete taraftarlık maalesef, yalnız kötü memurlara da inhisar etmiyor. Birçok iyi memurlar da, bizden ziyade muhalefete temayül ediyorlar. İçten bize taraftar bazı memurlar ve hatta amirler de var ki(...) geleceğin büyük istifhamı karşısında ihtiyatlı davranmayı uygun bularak iki taraflı bir siyaset gütmekte ve hatta daha çok muhalefete kur yapmaktadırlar³⁸⁰.

DP'nin uygulamayı vaat ettiği ekonomi politikasında tarıma öncelik vermesi, köylüleri de bu yeni koalisyonun peşinden sürüklemiştir³⁸¹. Savaş yıllarında uygulanan fiyat politikasının köylü aleyhine işlemesi, el koymalar, devlet hissesi ve Toprak Mahsulleri Vergisi köylüleri jandarma, görevini suiistimal eden “hükümet memuru” ile bir gördükleri CHP'den soğutmuştu. Şimdi yeni bir partinin kuruluşuyla köylüler, bu yeni partinin saflarına geçti.

Bu bağlamda DP'nin aldığı desteği, onun sosyo-ekonomik politikasının benimsenmesinden daha ağırlıklı olarak, bu yeni partinin CHP'nin karşıtı ve alternatifi olmasına bağlamak daha uygundur. Bu durum Özbudun tarafından Türkiye'de açığa çıkan bir katılma krizine bağlanmaktadır:

“1950'lerde DP'yi destekleyen unsurlar, iktidarda pay sahibi olma özelmını duyucak derecede modernleşmiş bulunan, fakat CHP'nin hayli dar ve katı yönetici kadrosuna girememiş olan sosyal gruplardır. Bu anlamda DP'nin doğuşu ve başarısı, Türk toplumundaki bir siyasal katılma krizinin sonucu olarak yorumlanabilir”³⁸².

Bu katılma krizinden DP'nin büyük bir zaferle çıkması ise çevrenin/kenarın merkeze karşı zaferini simgelemektedir. Çünkü “DP taraftarlarının ortak özelliği, bürokratik merkeze karşı muhalefetleridir”³⁸³.

Mehmet Kemal'in, Turan Güneş'le yaptığı görüşmeden aktardığı sözler DP'nin aldığı desteğin bu yönünü açıkça ortaya koymaktadır:

---

³⁸⁰ “CHP Bursa Bölgesi Müfettişi Şerafettin Karacan'ın 8.1.1949 Tarihli Raporu”, TCA, 490.01/633-87-1, lef 31.

³⁸¹ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili...**, s. 33.

³⁸² E. Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1975, s. 40.

³⁸³ E. Özbudun, a.g.e., s. 43.

“Kemalizm adı altında bir şef teorisi kurulmaya çalışılıyordu. Bir takım çabalar gösteriliyordu. 1946'lara doğru geldiğimizde oluşturulmaya çalışılan bu teoriler Türk siyasal hayatının ideolojisi olamadı. Bir fiili durum vardı, buna isyan ediliyordu. Örneğin Serbest Fırka denemesi bir siyasal isyandı. Resmi ideolojiye halk karşı geliyordu. Serbest Fırka seçimlerinin sonu alınsaydı, halkın fiili durumu onaylamadığı kanıtlanacaktı. Zaten beni DP'ye götüren istemlerin başında bu geliyordu. Resmi görüşe karşı çıkmak”³⁸⁴.

DP, böylece elverişli bir toplumsal ortamda, CHP'nin çeyrek asırlık hataları ve halkın tek-parti yönetiminden çeyrek asırlık bıkmışlığı ile büyük bir başarı kazanabildi. Başarısının temeli ise bu çalışma boyunca incelenen çok çeşitli nedenlerden kaynaklanan hoşnutsuzlukları ve çıkar çatışmalarını kanalize edebilmesidir.

“Tek-parti yönetimi boyunca kendisini meşru biçimde ifade ve temsil olanağı bulamayan siyasal muhalefet, 1945 yılında, gerek uzun zamandır yönetime karşı oluşan birikimlerden, gerekse İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlenen ekonomik politikaların yarattığı ağır ekonomik ve sosyal sorunlardan dolayı, kendisine geniş bir toplumsal taban bulma olanağına sahipti.

İktidar partisi CHP'nin o zamana değin desteğini aldığı gruplar da artık partiden uzaklaşmışlardı.

Siyasal muhalefet ise, yeni olmanın verdiği güçle, çeşitli toplumsal grupların temsilcisi olma vasfına kısa zamanda erişme olanağına sahipti”³⁸⁵.

---

³⁸⁴ Nakleden; Mehmet Kemal, **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, İstanbul, ABeCe Yayınları, 1980, s. 189.

³⁸⁵ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma**, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 562.

SONUÇ

İnsanların topluluklar halinde yaşamaya başlayıp, birer toplum haline gelmelerinden beri bu toplumun sevk ve idaresi ve bir arada ortak paydalarda birleşerek yaşamaları için bir yönetim mekanizması altında birleşmeleri gerekmiştir. Bu yönetim mekanizması ise, o toplumların tarihsel birikimleri, hayata bakışları ve kültürel arka planlarıyla doğru orantılı olarak çeşitli evrim süreçleri geçirmiştir. Bu süreçler ve toplumların bu konuda kaydettiği ilerleme ya da gerilemeler bu çalışmanın sınırları dışında olmakla beraber, genel kabul, gelişimin en müttekâmil noktasının demokrasi rejimi olduğu yolundadır.

Türk toplumlarında da, ilk zamanlardan beri “Töre” kurumuyla adil ve eşitlikçi bir yönetim kurulmuş olmasından yola çıkılarak, Türk toplumunun tarihsel birikimi bakımından demokratik bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir¹¹²⁷. Ancak zamanla benimsenen “İmparatorluk” ve “merkezi devlet” yönetimi ile Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra dini temelli bir yönetim anlayışı ile bu geleneksel töre anlayışından uzaklaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’nda sona ererek, yerine onun yıkıntıları üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise kuruluş aşamasında devrimleri gerçekleştirebilmek için otoriter olarak tanımlanabilecek bir rejim benimsemişti.

Ancak Atatürk’ün, daha I. Dünya Savaşı sırasındaki düşüncesi, hareket hattı ve beyanları onun “halkçılık” temelli fikir sisteminde, halkın temel meşruiyet kaynaklarına verdiği önemin izlerini taşımaktadır. Atatürk her işte ve belirlenen her hedefte halkın imkanları ve beklentilerinin birinci derecede belirleyici olması gerektiği görüşündeydi. Onun, halkçılığı, demokrasi anlamında kullanıyor olması ise fikir sistemini aynı zamanda demokratik bir temele de dayandırdığının göstergesidir¹¹²⁸. Zaten Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile iki kez çok partili

---

¹¹²⁷ Türk toplumlarının bu demokratik hususiyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, **Türk Devletlerinde Meclis, Atatürk ve Demokratik Düşünce**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

¹¹²⁸ Atatürk’ün halkçılık anlayışı ve bu kavramı demokrasi anlamında kullandığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2003.

demokrasi denemesi yapılması Onun parlamenter demokrasiyi bir hedef olarak göz önünde tuttuğunu göstermektedir. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Atatürk'ün direktifi ile kurulmuş olması bu bağlamda zikredilmeye değerdir. Fakat ülkenin henüz devrimler sürecinde olması ve halkın bunları tam anlamıyla benimseyememiş olması nedeniyle bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bürokrat kanadını temsil eden İnönü grubunun da bu süreçte çok partili siyasi hayata hazır olmadığı için girişime sıcak bakmadığı da söylenebilir. Yine de çok partili siyasi hayat Atatürk tarafından bir hedef olarak belirlenmişti. Ancak ne yazık ki bu hedefe Atatürk'ün sağlığı sırasında ulaşılamadı. Bu noktada Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinden sonra parti-devlet bütünleşmesi sayesinde tek-parti yönetiminin kurumsallaşmasını hatırlatmak faydalı olacaktır.

Atatürk'ün her zaman dikkatle üzerinde durduğu halkçılık anlayışına ters düşen bu düzenlemede esas amaç toplumun devrimleri ve yapılan işleri özümsemesini sağlamak için halka ulaşmada hızlı işleyecek bir sistem kurmaktır. Atatürk bu yolda kendisine rakip olabilecek sivil toplum kuruluşlarını (Kadın Birliği, Mason Derneği ve Türk Ocakları) ortadan kaldırarak, halkı bilinçlendirmek için parti örgütünü ve partiye bağlı bir kuruluş olan Halkevleri'ni kullanmak yoluna gitmiştir. Ayrıca ekonomik alanda da bu anlayışın bir yansıması olarak ve daha da önemlisi ülkenin o günkü imkânlarından azami derecede faydalanarak kalkınmayı sağlamak için devletçilik ilkesi benimsenmiştir. Fakat Atatürk'ün bu hareket hattı, partinin bürokrat kanadı tarafından aşırı bir yorumla uygulanmıştır¹¹²⁹.

Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ve "Milli Şeflik" ve "Değişmez Genel Başkanlığı" döneminde ise parti-devlet bütünleşmesine son verilmiş (5.7.1939) ve Müstakil Grup adıyla Meclis'te CHP'den bağımsız bir grup kurulmuşsa da bu değişiklikler şekli mahiyette kalmıştır. Nitekim İnönü'nün "Milli Şeflik" unvanı ona toplumun her kesimi için Anayasa'nın Cumhurbaşkanı'na vermediği

---

¹¹²⁹ İsmet İnönü'nün devletçilik alanındaki aşırı yorumu karşısında rahatsız olan Atatürk, İktisat Vekilliği'ne liberal olarak tanınan ve İş Bankası Grubuna dahil olan Celal Bayar'ı getirmek durumunda kalmıştır. Daha sonraki dönemde ise Celal Bayar, yine Atatürk ve İnönü arasında yaşanan anlaşmazlık sonucunda Başbakanlığa getirilmiş ve Atatürk'ün son Başbakanı olmak ayrıcalığına sahip olmuştur.

bir denetim ve yönetim yetkisi verdiği gibi, CHP'nin tek-parti olmaya devam etmesi, siyasete tek düze bir görüntü veriyordu. II. Dünya Savaşı ise bu tek düze görüntünün içinde CHP'nin denetim ve yönetiminin bir süre daha sorgulanmadan devam etmesini sağladı. İşte tam bu noktada karşımıza çok-partili hayata geçişin neden II. Dünya Savaşı'ndan önce değil de tam da savaşın hemen sonrasında gerçekleştiği sorusu çıkmaktadır. Bu sorunun cevaplanması, Türk demokrasisinin gerçek niteliği hakkında da bir fikir edinilmesini sağlayacaktır. Ayrıca tüm tezimizde anlatılmaya çalışıldığı üzere, ülkenin iç dinamiklerinin hangi noktada bu geçişte etkili olduğu da, sürecin anlaşılması için aydınlatılması gereken bir husustur.

Dünya siyasetinde konumuz olan dönemde yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi de tabii ki etkileyecekti. Özellikle savaşın demokrasi zaferiyle sona ermesi ve Amerika'nın dünya siyasetinde ve uluslar arası ilişkilerde giderek ağırlık kazanması döneme damgasını vuran en önemli gelişmelerdi. Türkiye özelinde ise savaşın hemen sonunda gündeme düşen Sovyet istekleri ise durumu daha da nazikleştirmekteydi. Savaş boyunca bir denge politikası izleyerek savaş dışında kalmayı başaran Türkiye'nin, artık bu noktadan sonra bu politikaya devam etmesi mümkün değildi. Nitekim San Fransisco Konferansına katılabilmek için, formalite gereği de olsa Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek zorunda kalınmıştı. Sovyet tehlikesi karşısında da aynı şekilde batı demokrasi cephesine dahil olmaktan başka bir alternatif yoktu. Bu cephenin liderliğini yapan Amerika'nın ise tek-parti yönetimindeki bir Türkiye'ye destek olmak için harekete geçmeyeceği düşünülüyordu. Nitekim İsmet İnönü'nün San Fransisco'ya gidecek Türk heyetine Türkiye'nin yakında çok partili siyasi hayata geçeceğini söylemelerini salık vermesi de bu düşünceden kaynaklanıyordu. Türk yöneticileri ve İsmet İnönü'nün gözünde çok partili hayata geçiş, yeni dünya düzenine kabul edilmek ve Sovyet Rusya karşısında batı bloğunun desteğini sağlamak için gerekli bir adımdı. Böylece çok partili demokrasi Türkiye için, dış koşulların dayatması ile söz konusu oluyordu.

Fakat çok partili hayata geçiş böyle sadece dış politikanın bir gereği olarak açıklamak yetersiz kalacaktır. İç dinamikleri göz önüne almayan bir açıklama girişimiyle, DP'nin iktidarı, nasıl olup da halkın hür iradesiyle gerçekleşen bir seçim

sonucu kazandığını açıklamak mümkün görünmemektedir. Dış koşulların artık çok partili siyasi hayata geçişi kaçınılmaz kılması, tek-parti yönetiminden kaynaklanan rahatsızlığın resmi bir muhalefet partisinin çalışmaları içinde kanalize olmasını sağlamıştır. Kanaatimizce ve bu çalışmanın temelini oluşturan tezimize göre, özellikle savaş yıllarında uygulanan politikalar toplumda tek-parti yönetimine karşı içten içe bir tepki yaratmış ve ortaya çıkacak resmi muhalefetin toplumsal desteğini çok önceden hazırlamıştır. Tabii ki bu rahatsızlık sadece savaş yıllarında izlenen politikardan kaynaklanmıyordu. Cumhuriyet ve devrimlerin birer üst yapı değişimi olarak kalması ve halka elle tutulur bir fayda sağlamaması rahatsızlığın daha Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren şekillenmeye başlamasına sebep olmuştu. Zaten güdümlü bir muhalefet partisi bile olsa, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi sırasında yaşananlar halkın rahatsızlığını açıkça ortaya koymuştu.

Tek-parti dönemindeki iktidar koalisyonu içinde, ağırlıklı grubu oluşturan asker-sivil bürokrasi kanadı Milli Mücadeleyi başarıya ulaştırmış olmanın sağladığı ayrıcalıkla iktidarını tüm topluma ve bu arada o sıralarda hala doğum halinde olan özel sektöre kabul ettirebilmişti. Henüz doğuş sürecini yaşıyor olması, iktidara göz dikmeyi aklına bile getirmesini engellediği gibi, onu devletin himayesine muhtaç duruma sokuyordu. Zaten 1930'lara kadar özel sektörün gelişimi için liberal sayılabilecek bir hareket tarzı belirlenmiş, 1930'lardan sonra amaca hala ulaşamadığı için devletin ekonomiye başat güç olarak sokulması yoluna gidilmişti. Bu tarihten itibaren izlenen ekonomi politikası "Devletçilik" olarak adlandırılmıştı. Fakat amaç hala aynıydı: kalkınmayı sanayileşme yoluyla gerçekleştirmek ve ekonomik sistemde ağırlıklı rol oynayacak bir yerli burjuva sınıfı yaratmak. Tek-parti yönetiminin devletçiliği gündeme getirmekteki amacı ekonomi alanında bu şekilde liberal bir alt yapıya sahip olmasına karşılık sosyal alanda, toplumu yönetme ve yönlendirmede sahip olduğu siyasi devletçilik zihniyeti ise otoriter bir mahiyet arz ediyordu. Bu bağlamda gündeme gelen uygulamalara ilk akla gelen örnekler; toplumun kültürel gelişimini bile tek-parti sınırları içine almak için sivil toplum örgütlerinin varlığına son verilerek Halkevleri'nin kurulması, parti-devlet bütünleşmesinin CHP'nin altı oku'nun Anayasa'ya dahil edilerek zirveye çıkarılması, parti programından tek dereceli seçimin bir hedef olarak belirlendiği maddesinin

kaldırılarak tamamen iki dereceli seçim sisteminin benimsenmesi, Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerdir.

O günlerde CHP'nin bu ekonomik ve sosyal politikalarına karşı çıkabilecek güçte toplumsal sınıfların oluşmamış olması, daha doğrusu en güçlü sınıfın zaten asker-sivil bürokratlar olması CHP'nin bu politikaları uzun süre temsil bazında çok büyük bir muhalefetle karşılaşmadan uygulamasını sağlamıştır. Yerli eşraf ve büyük toprak sahiplerinin çıkarları da bu dönemde hala, aynı ticaret ve sanayi erbabının olduğu gibi, bürokrasinin yanındaydı. İktidar koalisyonu içindeki tarım ve ticaret çevreleri henüz bu iktidardan kopmak için gerekli ve yeterli şartlara sahip değildi. Köylü ise çıkarlarını savunabilecek seviyede olmadığı için ve Milli Mücadele liderlerine duyduğu saygının da etkisiyle kaderine razı bir tavır içindeydi.

Savaş döneminde uygulanan ve çalışma boyunca verilen uygulamalar ise bu görünüm yavaş yavaş ve içten içe değişmesine sebep oldu. Özel sektör savaş koşullarının sağladığı olanaklarla ve devletçiliğin himayesiyle varlık göstermeye başlamıştı. Artık asker-sivil bürokrasinin tahakkümü altında kalamayacak ve devletçiliğin sınırlarına sığamayacak kadar gelişmişti. Nitekim devlet sanayinin yarattığı iç pazar yerli üretim için cazip hale gelmeye başlamıştı. Savaş sonrası dünyasında yüksek tonda seslendirilen serbest piyasa ekonomisi söylemleri de bu çevrelerin dış dünyadaki ilişkilerini güçlendirmesini gerektiriyordu ve onları bu yönde teşvik ediyordu. Bu ise, şekli de olsa, devletçiliği benimseyen bir siyasi partinin iktidarı altında mümkün değildi. Üstüne ticaret ve sanayi çevreleri bürokrasinin bazı uygulamalarından da rahatsız ve tedirgindi. CHP'nin kurmaya çalıştığı savaş ekonomisini finanse etmek ve bu ekonomiyi baltalayan grupları cezalandırmak için yürürlüğe koyduğu uygulamalar, bu çevreleri onun yönetiminden kurtulmak amacıyla harekete geçmesi için yeterli sebepleri veriyordu. Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu onun tepkisine sebep olan uygulamaların başta gelenleridir. Bunlarla cezalandırılmak istense de, savaş koşulları büyük bir servet birikimine sebep olmuştu. Özel sektör artık Cumhuriyet'in kuruluşundan beri istenen seviyeye ulaşma yolunda ilerlemeye başlamıştı. Fakat bu gelişimin doğal sonucu onun iktidara da göz

koymasıydı ve savaşın henüz sona erdiği günlerde gelişmeler bu yönde oldu. Özel sektörün CHP'nin uyguladığı ekonomi politikasına değil, özel mülkiyeti koruyan ve liberal bir ekonomi politikası izleyen bir iktidara ihtiyaçı vardı. Nitekim Varlık Vergisi gayri Müslim iş erbabına karşı uygulanmış olsa da bürokrasinin özel mülkiyete dahi el atabileceğini göstermişti. Toprak Reformu ise bu düşünceyi pekiştiren son nokta olmuştu. Őehirdeki tüccar ve sanayiciler ardından taşra eşrafı, büyük toprak sahipleri de reformdan sonra CHP karşısında konumlandı. Bu iki uygulama bürokrasinin özel sektörü denetiminde tutmak için özel mülkiyeti bile hiçe sayarak istediğini yapacak bir zihniyete sahip olduğunun ispatı olarak kabul edildi. Bu noktada yapılması gereken CHP iktidarını, özel sektöre taraftar ve özel mülkiyete saygılı bir iktidarla değiştirmekti.

Yeni kurulan muhalefet partisinin sadece kurucularına bakmak bile bu düşüncenin DP'nin kuruluşunda temel belirleyici olduğunu göstermektedir. Dört kurucudan ilki ve en etkili si özel sektör taraftarlığıyla tanınan bir iktisatçı; Celal Bayar'dı. Hemen arkasından Aydın'da büyük toprak sahibi ve kapitalist bir çiftçi olan Adnan Menderes geliyordu. Refik Koraltan hukukçu ve Fuat Köprülü bilim dünyasında tanınmış bir tarih profesörüydü. Yani zel sektör, eşraf ve bir kısım liberal aydınlardan oluşan yeni koalisyon bu dört kurucunun şahsında şekillenmişti.

Halk kitleleri ise, gerçekleştirilen devrimlerden somut bir fayda görememiş, savaş yıllarında hayat pahalılığı, karaborsa ve vurgunculuk faaliyetleriyle dayanma gücünü çok aşan zorluklara katlanmak zorunda kalmıştı. Bu zorlukların yanında tek-parti yönetimi onlara jandarma ve idare baskısı ve devlet memurlarının türlü suiistimalleri şeklinde yansımıştı. Yeni şekillenmeye başlayan muhalefetin parlak vaatleri karşısında, CHP'yi tercih etmesi için bir sebep göremiyordu.

Bir yanda içerde ve dışarıda hiçbir desteği kalmamış, yorgun ve tükenmiş bir tek-parti düzeninin bürokrasisi, diğer yanda toplumsal hayatta yerini yeni almaya başlayan

burjuvazi vardı ve bu yeni elit bürokrasinin aksine tam güven ve iktidar hırsı içindeydi¹¹³⁰.

O güne kadar aynı iktidar koalisyonu içinde yer alan bu grup, halkın gözünde bürokrasi kadar suçlu değildi, çünkü ona göre nispeten arka planda kalmıştı. Böylece halkın durumunda sahip olduğu sorumluluğu halktan saklamayı başarmış ve bozuk düzenin tek sorumlusu olarak bürokrasiyi gösterebilmiştir. Böylece düzenin sorumluları arasında olan bir grup olarak, halkın neredeyse çeyrek yüzyıllık sıkıntılarını kanalize ederek “iğreti bir ittifak” kurabilmiştir¹¹³¹.

Halk tek-parti yönetimi sırasında yaşadığı ekonomik sıkıntılar yüzünden CHP'nin karşısındaki alternatife destek vermişti. Nitekim DP'nin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra halkın desteğini kazanmaya başlaması üzerine, bunun sebeplerini araştırarak bir rapor hazırlayan CHP Müfettişi Galip Pekel, başlıca dört mesele üzerinde duruyordu:

“Halktaki derin memnuniyetsizlikleri ve bizden yüz çevirmelerinin kaynaklarını araştırdım.

Bütün teferruatı bırakarak dinlenen dertlerin ve şikayetlerin umumi dört asla irca ediyorum.

- 1-Hükümet dairelerinde işlerin sürünmesi
- 2-Memurların Hükümet kapılarında halka kötü ve haşin muamele yapmaları, iş karşılığı para almaları ve Devlet işlerinde suiistimaller
- 3-Köylerde mektep işleri
- 4-Pahalılık, ihtikâr, Sümerbank müesseseleri mamullerinin ve Tekel eşyalarının ve şekerin pahalıya verilmesi.”

Halkın şikayet sebeplerini bu şekilde belirleyen Pekel, devamla DP'lilerin yaptıkları propagandanın da bunlara dayandığını belirtmekte ve tarafların başarısının da bu sorunların çözümünden kaynaklanacağına dair bir nevi öngöründe bulunmaktadır:

---

¹¹³⁰ Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını:533, 1983, s. 121

¹¹³¹ Ahmet N. Yüceköl, a.g.e., s. 125 vd.

“Verginin, askerliğin kaldırılması, yeni yazı yerine eski yazının ikamesi gibi diğer bütün propagandalar, bu dört sebep olmazsa, halk üzerinde onları bizden çevirerek tesir yapmaktan uzak kalacaktı. Bunlar da cazip olmakla beraber halkı vergisiz, Hükümsüz, askersiz savunma olamayacağına kandırmak kabil olmamaktadır.

Daha ziyade son büyük harbin tepkisi olduğuna az çok kani bulunan halkı pahalılık ve ihtikâr hakkında da çok tehyiç etmek kabil olamayacaktı. Şekerden, Sümerbank müesseseleri mamullerinden ve tekel maddelerinden alınan fazla paranın da bir nevi vergi olduğuna halkı inandırmak kabil olmaktadır. Ancak ilk üç sebepten fazla sıkılmış, memnunsuz hale gelmiş olan halka, bu ruh haleti içinde dördüncü bentteki maddeler ve diğer propagandalar kolayca müessir olmakta ve onu kolayca tehyiç etmekte ve ondan sonra körükörüne istenilen hedefe sürükleyebilmektedir. Bu kötülükleri kaldırmağa kim muvafık olursa halk ona bağlanacak ve samimiyetle arkasından gidecektir. Bu kötülükleri kaldırmağa önyak olacakların da halk üzerinde tesirleri büyük olacaktır”¹¹³².

Bizzat bir CHP’li milletvekili ve bölge müfettişi halkın seçimini savaş yıllarında uygulanan politikalardan kaynaklandığını bu şekilde merkeze iletliyordu. Bundan çıkan sonuçta halkın aslında DP’nin benimsediği sosyal ya da siyasi politikaları benimsediği için değil, yıllardır içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan sorumlu tuttuğu CHP’nin karşısında en somut alternatif olduğu için destekliyordu. “Memleketin geniş kitleleri arasında CHP’ye karşı öyle kesin bir muhalefet vardı ki, halk Demokrat Parti’nin daha programını bilmeden onun etrafında toplanmaya başlamıştı”¹¹³³. Ve onun bu desteği çok partili hayata geçişin yönünü ve sonuçlarının belirlenmesinde tek belirleyici olacaktır. Her ne kadar dış koşullar bu girişimi kaçınılmaz derecede dayatsa ve CHP bu yolda iyi niyetle çaba sarf etse de hala halkın desteğine sahip bir CHP’nin iktidardan düşmesi ya da halkın desteğini kazanamamış bir DP’nin halkın özgür oylarıyla gerçekleşen bir seçim sonucunda iktidara gelmesi mümkün değildir.

Sonuçta kabul edilebilir en kapsayıcı açıklama, dünya konjonktürünün uygun ortamı sağlaması hatta dayatması sonucunda CHP’nin kaçınılmaz olarak çok partili hayata geçişi gerçekleştirmek zorunda kalmasıdır. Bu zaruret ortaya çıktıktan sonra yeni partinin Meclis içinden çıkması tercih edilmiş ve grubun lideri olarak Celal Bayar gibi Atatürk devrimlerine taraftarlığı şüphe götürmeyen bir devlet adamı öne çıkmıştır.

---

¹¹³² “CHP Kayseri Bölgesi Müfettişi Tokat Milletvekili Galip Pekel’in 12.8.1946 Tarihli “Halkı İdareden ve Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” Raporu”, TCA, 030.01/42-249-13, lef 2 vd.

¹¹³³ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s. 353.

Muhalefetin diğer liderleri de aynı Şekilde rejimin temel dayanakları konusunda tam güven veren kiŐilerdi. İkinci olarak savaş koşullarının özel sektöre iktidara göz koyacak ya da en azından kendisiyle daha yakın ilişkiler kurup fikirlerine saygı duyacak bir zihniyetin iktidara gelmesini sağlayacak kadar gelişme imkânını sağlamasıdır. Açıklamanın son ve en önemli üçüncü bileŐeni ise halkın bu dönemde çeyrek yüzyıllık CHP iktidarı sırasında takatinin sınırına gelmiş ve CHP karşısında kurulan ve tek elle tutulur alternatifini olan partiyi desteklemekte aşırı istekli olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi sadece dış koşullar ya da CHP'nin çok partili hayata geçiş arzusu DP'nin aldığı desteği ya da demokratik bir seçimle iktidara geçiŐini açıklamakta yetersizdir. Türk toplumunun i dinamiklerini dikkate almak, Türk toplumunun demokrasiyi gerçekleŐtirmede en önemli dönemeci olan bu dönemi açıklamakta ilk başta gelen gerekliliktir.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV VESİKALARI

- 1) Türkiye Cumhuriyeti Arşivi
  - a) Bakanlar Kurulu Kararları Tasnifi
  - b) Muamelat Genel Müdürlüğü Tasnifi
  - c) Cumhuriyet Halk Partisi Tasnifi

B- TBMM ZABIT CERİDELERİ (1939-1950)

C- SÜRELİ YAYINLAR

- 1) Ayın Tarihi (1939-1942, 1947-1950)
- 2) Dustür (1939-1950)
- 3) Resmi Gazete (1939-1950)
- 4) Tan Gazetesi (1939-1946)
- 5) Ulus Gazetesi (1939-1950)
- 6) Vatan Gazetesi (1940-1950)

D- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- ACAR, Yalçın: **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923–1963)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1991.
- AĞAOĞLU, Samet, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Ankara, Arbas Yayınları, 1947.
- AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Ekim 1995.
- AKANDERE, Osman: **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- AKAR, Rıdvan: **Varlık Vergisi Kanunu, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, İstanbul, Belge Yayınları, Ocak 1992.
- AKTAR, Ayhan: **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- AVCIOĞLU, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, I. Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1990.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam**, C:II, İstanbul, Remzi Yayınları, Aralık 2005.
- BARKAN, Ömer Lûtfi: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VI, No:1-2'den ayrı basım, İstanbul, 1946.
- BARUTÇU, Faik Ahmet: **Siyasi Anılar**, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1977.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi: **Demokrasi Buhranları**, İstanbul, 1956.
- BAŞAR, Suat: "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VII., No:1-4, Ekim 1945-Temmuz 1946, s. 88-107.

- BAYDAR, Ertuğrul: **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu (Yayın No:1978), 1978.
- BİLA, Hikmet: **CHP 1919–1999**, İstanbul, Doğan Yayınları, Temmuz 1999.
- BİRTEK, Cudi: “Devlet Sanayii ve Sanayi Odaları”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, No:3, Nisan 1948, s. 54-55.
- BİRTEK, Faruk, Çağlar Keyder: “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923–1950”, **Birikim**, C. IX, No:22, Aralık 1976, s. 31–40.
- BORATAV, Korkut: **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.
- BORATAV, Korkut: **İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları, Politik İktisat Yazıları**, İstanbul, Belge Yayınları, 1983.
- BORATAV, Korkut: “Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve “Rantlar” Sorunu”, **Yapıt**, No:8, Aralık 1984-Ocak 1985, s. 44–51.
- BORATAV, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1988.
- BOZKURT, Celal: **Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi, Dünü-Bugünü-İdeolojisi (Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme)**, y.y., 1968
- BURÇAK, Rıfıkı Salim: **Türkiye’de Milli İradenin Zaferi**, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınlar, TBMM Basımevi Müdürlüğü, 1994.
- CEM, İsmail: **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, Ocak 1997.
- **Celal Bayar’ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri**, Der: Özel Şahingiray, İstanbul, 1999.

- CLARK, Edward: “Türk Varlık Vergisine Yeniden Bakış”, **Yapıt**, No:8, Aralık 1984-Ocak 1985, s. 29–43.
- ÇARIKLI, Targan Hacim: **Bretton Woods Anlaşması ve Türkiye**, İstanbul, 1947.
- ÇAVDAR, Tevfik: **Yüz Yıllık Pahahlık**, y.y., Ülke Yayınları, 1983.
- ÇAVDAR, Tevfik: **“Müntehib-i Sani”den Seçmene**, Ankara, V Yayınları, Kasım1987.
- ÇAVDAR, Tevfik: **Türkiye’de Liberalizm (1860–1990)**, Ankara, Ocak 1992.
- ÇEVİK, Zeki: “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Toprak reformu ve Uygulamaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. XVII, s. 677-686, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- DERBİL, Süheyp: **Devletçilik, CHP Konferanslar Serisi, Kitap:8**, Ankara, Recep Ulusoğlu Matbaası, 1939.
- DURSUN, Tuncay: **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- ERASLAN, Cezmi: **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2003.
- ERGİN, Feridun: “Türkiye Harp Maliyesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. IV, No:2, İkincikanun (Ocak) 1943, s. 149–170.
- ERİŞÇİ, Lütfü: **Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, İstanbul, 1951.
- EROĞLU, Cem: **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, Ekim 1998.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir: **Türk Siyasi Tarihinde CHP’nin Yeri ve Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.

- GOLOĞLU, Mahmut: **Milli Şef Dönemi (1939–1945)**, Ankara, Turhan Yayınları, 1974.
- GOLOĞLU, Mahmut: **Tek-Partili Cumhuriyet (1931–1938)**, Ankara, 1974.
- GOLOĞLU, Mahmut: **Demokrasiye Geçiş 1946–1950**, İstanbul, Kaynak Yayınları, Kasım 1982.
- KABASAKAL, Mehmet: **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908–1960)**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991.
- KARAKAŞ, Gazanfer: **Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri: **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım: “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi", **Birikim**, No:107, Mart 1998, s. 31-47.
- KARATEPE, Şükrü: **Tek-Parti Dönemi**, İstanbul, İz Yayınları, 1997.
- KARPAT, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1996.
- KEMAL, Mehmet: **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, İstanbul, ABeCe Yayınları, 1980.
- KEYDER, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- KOÇAK, Cemil: **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma**, C:II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

- KÜÇÜKÖMER, İdris: **Düzenin Yabancılaşması, Batıllaşma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, Aralık 2002.
- NEUMARK, F.: “Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meseleleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. VIII, No:1-4, Ekim 1946-Temmuz 1947, s. 72-123.
- ÖKTE, Faik: **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Matbaası, t.y.
- ÖZ, Esat: **Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923–1945)**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1992.
- ÖZBUDUN, Ergun: **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1975.
- ÖZEK, Çetin: **Devlet ve Din**, İstanbul, t.y.
- ÖZTÜRK, Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, 1968.
- PARLA, Taha: **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3, Kemalist Tek- Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İstanbul, İletişim Yayınları, Şubat 1995.
- SARAY, Mehmet: **Türk Devletlerinde Meclis, Atatürk ve Demokratik Düşünce**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- SENCER, Oya: **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**, y.y., Habora Kitapevi, 1969.
- SERTEL, Sabiha: **Roman Gibi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987.
- TANÖR, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Mart 2004.

- TEKELİ, İlhan, Selim İlkin: “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, C: XIV, No:1, 1987, s. 1–48.
- TEZEL, Yahya Sezai: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1994.
- TİMUR, Taner: **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- TİMUR, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, Doğan Yayınları, Mart 1971.
- TOKER, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1998.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev: **Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü (Genel Eserler)**, I, Ankara, Ülkü Basımevi, 1946.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev: **Cumhuriyet Halk Partisinin İktisadi Siyaset Sistemi (Genel Eserler)**, II, Ankara, Ülkü Basımevi, 1946.
- TUNÇAY, Mete: **TC’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1981.
- TURAN, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, I. Bölüm, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1999.
- URAN, Hilmi: **Hâtıralarım**, Ankara, 1959.
- UYAR, Hakkı: **Tek Parti Dönemi ve CHP**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998.
- UYAR, Hakkı: **1923’ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, y.y., 2001.

- WEİSBAND, Edward: **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, Çev: M. A. Kayabağ-Örgen Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2002.
- YERASİMOS, Stefanos: **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye (I. Dünya Savaşından 1971'e)**, C. III., y.y., Kasım 1976.
- YETKİN, Çetin: **Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi 1930-1945**, Ankara, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.
- YİĞİT, Ali Ata: **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)**, İstanbul, 1992.
- YÜCEKÖK, Ahmet N.: **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını:533, 1983.
- YÜKSELİMAN, Nihan: **Türk Basınında Parti-Devlet Bütünleşmesi**, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2002.